

ISSN 1829-0531

ԽԱՉԱՏՈՒՐ ԱԲՈՎՅԱՆԻ ԱՆՎԱՆ

ՀԱՅԿԱԿԱՆ ՊԵՏԱԿԱՆ ՄԱՆԿԱՎԱՐԺԱԿԱՆ ՀԱՄԱԼՍԱՐԱՆ

ՀԱՅԱԳԻՏԱԿԱՆ ՀԱՆԴԵՍ

№ 2 (73)

ԵՐԵՎԱՆ 2026

ՀԱՅԱԳԻՏԱԿԱՆ ՀԱՆԴԵՍ
АРМЕНОВЕДЧЕСКИЙ ЖУРНАЛ
JOURNAL FOR ARMENIAN STUDIES

Հիմնադիր՝ «Խաչատուր Աբովյանի անվան հայկական պետական մանկավարժական համալսարան» հիմնադրամ

Խմբագրական խորհուրդ՝

Լ. Ս. Մկրտչյան (նախագահ),

Ա. Վ. Գալստյան (գլխավոր խմբագիր),

Ա. Հ. Հարությունյան (գլխավոր խմբագրի տեղակալ),

Մ. Մ. Իսախրյան, Է. Գ. Հովհաննիսյան, Ս. Դ. Դանիելյան,

Ա. Գ. Դոլուխանյան, Վ. Գ. Համբարձումյան, Ա. Հ. Հակոբյան,

Է. Ս. Մկրտչյան, Ս. Պ. Մուրադյան, Ս. Ա. Պողոսյան,

Ա. Տազեայան (Բեյրութ), Զ. Պողոսյան (Իտալիա),

Հ. Մարտիրոսյան (Նիդերլանդներ), Ա. Հ. Մանուկեան (Շվեյցարիա)

Գրանցման վկայական՝ 211.200.00182

Գրանցման տարեթիվը՝ 26.03.2003թ.

Պարբերականությունը՝ եռամսյա

Բոլոր նյութերն ուղարկվում են գրախոսության:

Արտատպության դեպքում հղումը «Հայագիտական հանդես»-ին պարտադիր է:

Մեր հասցեն՝ Երևան, Ալեք Մանուկյան փ. 13, հեռախոս՝ 55-60-30 (1-18)

Կայքէջ՝ <https://armenianstudies.aspu.am/index.php/armenianstudies/index>

ԲՈՎԱՆԴԱԿՈՒԹՅՈՒՆ**ԼԵԶՎԱԲԱՆՈՒԹՅՈՒՆ****ԱՆԱՀԻՏ ՀԱԿՈՐԶԱՆՅԱՆ**

[Մ]-[Ն] գրերի ուղղագրությունը և ուղղախոսությունը ժամանակակից հայերենի լեզվական համակարգում-----12

ՆՈՒՆԵ ԽԱՉԱՏՐՅԱՆ

«Կողմից» կապով շարահյուսական կաղապարային կառույցներ լրատվամիջոցների լեզվում (ՀՀ ԶԼՄ-ների 2021–2025 թթ. նյութերի հիման վրա)----- 24

ՀԱՍՄԻԿ ԻՐԻՑՅԱՆ

Գաբրիել Այվազյանի քերականագիտական ըմբռնումները հայոց լեզվի ուղղագրության շրջանակներում-----42

ՄԻՆԱՍԱՐ ԿՈՒՐԴԻՆՅԱՆ

Գրաբարի ազդեցությունը ժամանակակից արևելահայ և արևմտահայ լեզուների վրա-----62

ԳՐԱԿԱՆԱԳԻՏՈՒԹՅՈՒՆ**ԿԱՐԵՆ ԽՈՒՐՇՈՒԴՅԱՆ**

Գիյոմ Ապոլինների գեղագիտական հայեցակարգը-----76

ՎԱՐԴՈՒՀԻ ԴԱՎԹՅԱՆ, ՄԻՐԱՐՓԻ ԽԱՉԱՏՐՅԱՆ, ՆԱՐԵ ՀՈՎՀԱՆՆԻՍՅԱՆ

Միմլոլիզմի ազդեցությունը Վահան Թեքեյանի, Վահան Տերյանի և Վալերի Բրյուսովի ստեղծագործություններում-----94

ԱՍՏՂԻԿ ՕՀԱՆՅԱՆ

Հիերարխիայի խախտումը՝ որպես գեղարվեստական միջոց Հովհաննես Գրիգորյանի պոեզիայում-----111

ՆՈՐԱ ՄԵԼՔՈՆՅԱՆ

Գաբրիել Սունդուկյանի դրամատուրգիայի գաղափարական զարգացումը «Ամուսիններ», «Մեր և ազատություն», «Կտակ» ստեղծագործություններում-----124

ՊԱՏՄՈՒԹՅՈՒՆ**ԱՐԾՐՈՒՆ ՀՈՎՀԱՆՆԻՍՅԱՆ**

ՀՀ ռազմական կրթության հիմնահարցերը ՀՀ ԶՈՒ կերպավորման համատեքստում-----139

ԱՐՏՅՈՍ ՊՈՂՈՍՅԱՆ

Աշխարհաքաղաքական ուժային հարաբերությունների վերափոխումը Հարավային Կովկասում Ռուսաստանի և ՆԱՏՕ/ԵՄ մրցակցության համատեքստում-----154

ԿԱՐԻՆԵ ԵՂԻԱԶԱՐՅԱՆ, ՔՆԱՐԻԿ ՊԵՏՐՈՍՅԱՆ, ՍՈՒՍԱՆՆԱ ԱՌԱՔԵԼՅԱՆ

Հայ-թաթարական կոիվները Շարուր-Դարալագյազում (1905թ.)-----175

ԳԱՅԱՆԵ ՄԿՐՏՈՒՄՅԱՆ

«Սասնա ծռեր» էպոսում յոթ տարվա խարաջի պատմական ակունքների ուսումնասիրության փորձ՝ 652թ. հայ-արաբական պայմանագրի դիտարկմամբ-----195

ԱՆՆԱ ԱՍԱՏՐՅԱՆ

Աշտարակի տեղական ինքնակառավարման մարմինների ձևավորման և գործունեության պատմությունը (1919-1920 թթ.)-----212

ՔՐԻՍՏԻՆԵ ՊԱՊԻԿՅԱՆ, ՌԱՖԻԿ ԳԱԲՐԻԵԼՅԱՆ

Տնտեսության նկարագիրը Ջաքարիա Քանաքեռցու «Պատմագրության» էջերում միջնադարյան Հայաստանի մշակույթի համատեքստում-----229

ՆԱԻՐՈՒՀԻ ԳԵՎՈՐԳՅԱՆ

19-րդ դարի հայկական ազգային զարթոնքը՝ կրթական, մշակութային ու քաղաքական հարթություններ-----246

ՄԱՆԿԱՎԱՐԺՈՒԹՅՈՒՆ**ԱՂՎԱՆ ՄԽԻԹԱՐՅԱՆ**

Ազգային ժողովրդական մշակույթի հետ հաղորդակցման առանձնահատկությունները հանրակրթական դպրոցում-----262

ԱՐՄԻՆԵ ՄԻՔԱՅԵԼՅԱՆ

Մանկավարժահոգեբանական բարենպաստ պայմանների ապահովումը որպես ներառական կրթության արդյունավետության բարձրացման միջոց-----275

ԱՆԱՀԻՏ ՀԱՐՈՒԹՅՈՒՆՅԱՆ

Նախագծային աշխատանքը հայոց լեզվի ուսուցման սոցիալականացման հիմքում-----288

ՆԱԻՐԱ ԵՐԿԱՆՅԱՆ

Ավագ դպրոցում պատմական սկզբնաղբյուրների կիրառման մեթոդաբանական առանձնահատկությունները (ըստ տեսության)-----303

ԼԱԼԱ ՄԻՄՈՆՅԱՆ

Երաժշտություն առարկայի ներուժը դեռահասների գեղագիտական զգացմունքների ձևավորման գործում-----322

СОДЕРЖАНИЕЛИНГВИСТИКА**АНАИТ АКОБДЖАНЫАН**

Орфография и орфоэпия букв [Մ]-[Ի] в современной системе армянского языка----12

НУՆԷ ՎԱՇԱԿՅԱՆ

Синтаксические шаблонные конструкции с послелогом «կողմից» («со стороны») в языке СМИ Республики Армения: на материале публикаций 2021–2025 гг.-----24

ԱՏՄԻԿ ԻՐԻՇՅԱՆ

Теоретико-грамматические подходы Габриела Айвазяна в контексте исторического развития армянской орфографии-----42

ՏԻՆԱՄԱՐ ԿՈՐԳԻՆՅԱՆ

Влияние грабара на современный восточно- и западноармянские языки-----62

ЛИТЕРАТУРОВЕДЕНИЕ**ԿԱՐԵՆ ԽՈՐՇՈՒԴՅԱՆ**

Эстетическая концепция Гийома Аполлинера-----76

ՎԱՐԴՈՒԻ ԴԱՎՅԱՆ, ՏԻՐԱՐՓԻ ՎԱՇԱԿՅԱՆ, ՆԱՐԵ ՕԳԱՆՆԻՏՅԱՆ

Влияние символизма на творчество Вагана Текеяна, Вагана Теряна и Валерия Брюсова-----94

ԱՏԽԻԿ ՕԳԱՆՅԱՆ

Нарушение иерархии как художественный приём в поэзии Ованнеса Григоряна...111

НОРА МЕЛКОНЯН

Идеологическое развитие драматургии Габриэла Сундукяна в произведениях “Мужья”,
 “Любовь и свобода” и “Завещание”-----124

ИСТОРИЯ**АРЦРУН ОВАННИСЯН**

Фундаментальные вопросы армянского военного образования в контексте
 трансформации вооруженных сил РА-----139

АРТЁМ ПОГОСЯН

Трансформация геополитического баланса сил на Южном Кавказе в контексте
 соперничества России и НАТО / ЕС-----154

КАРИНЕ ЕГИАЗАРЯН, КНАРИК ПЕТРОСЯН, СУСАННА АРАКЕЛЯН

Армяно-татарские столкновения в Шарур-Даралагязе (1905)-----175

ГАЯНЭ МКРТУМЯН

Попытка изучения исторических истоков семилетней хараджа в эпосе
 "Сасна Црер"-----195

АННА АСАТРЯН

История формирования и деятельности органов местного самоуправления Аштарак
 (1919–1920 гг.)-----212

КРИСТИНЕ ПАПИКЯН, РАФИК ГАБРИЕЛЯН

Описание экономики на страницах «Историографии» Закарии Канакерци в контексте
 средневековой армянской культуры-----229

НАИРУИ ГЕВОРГЯН

Армянское национальное пробуждение XIX века: образовательные, культурные и политические аспекты-----246

ПЕДАГОГИКА**АГВАН МХИТАРЯН**

Особенности общения с национальной популярной культурой в общеобразовательной школе-----262

АРМИНЕ МИКАЕЛЯН

Создание психологически благоприятных условий как средство повышения эффективности инклюзивного образования-----275

АНАИТ АРУТЮНЯН

Проектная работа на основе социализации преподавания армянского языка-----288

НАИРА ЕРКАНЯН

Методологические особенности использования исторических источников в средней школе (согласно теории)-----303

ЛАЛА СИМОНЯН

Потенциал учебного предмета «Музыка» в формировании эстетических чувств у подростков-----322

CONTENTSLINGUISTICS**ANAHIT HAKOBJANYAN**

The Orthography and Orthoepy of the Letters [M]-[N] in the Contemporary Armenian Language System-----12

NUNE KHACHATRYAN

Syntactic Pattern Constructions with the Postposition “կողմից” (on the part of) in the Language of the Media: Based on Materials from the Mass Media of the Republic of Armenia, 2021–2025-----24

HASMIK IRITSYAN

Theoretical and grammatical approaches of Gabriel Ayvazyan in the context of the historical development of Armenian orthography-----42

SINAMAR KURGHINYAN

The influence of grabar on contemporary Eastern and Western Armenian languages-----62

LITERARY STUDIES**KAREN KHURSHUDYAN**

The Aesthetic Conception of Guillaume Apollinaire-----76

VARDUHI DAVTYAN, SIRARPI KHACHATRYAN, NARE HOVHANNISYAN

The Influence of Symbolism on the Works of Vahan Teryan, Vahan Tekeyan and Valery Bryusov-----94

ASTGHIK OHANYAN

Violation of hierarchy as an artistic device in Hovhannes Grigoryan's poetry-----111

NORA MELKONYAN

The ideological development of Gabriel Sundukyan's dramaturgy in the works "Husbands",
"Love and freedom" and "The will"-----124

HISTORY**ARTSRUN HOVHANNISYAN**

Fundamental issues of Armenian military education in the context of the transformation of
the RA Armed Forces-----139

ARTYOM POGHOSYAN

The transformation of the geopolitical balance of power in the South Caucasus IN the
context of competition between Russia and NATO/EU-----154

KARINE YEGHIAZARYAN, KNARIK PETROSYAN, SUSANNA ARAKELYAN

Armenian-Tatar fights in Sharur-Daralagyaz (1905)-----175

GAYANE MKRTUMYAN

An attempt to study the historical origins of the seven-year kharaj in the epic "Sasna Tsrer"--
-----195

ANNA ASATRYAN

The history of the formation and activity of Ashtarak's local self-government bodies (1919--
1920)-----212

KRISTINE PAPIKYAN, RAFIK GABRIELIAN

Description of the Economy in the Pages of "Historiography" By Zakaria Kanakertsi in Context of Medieval Armenian Culture-----229

NAIRUHI GEVORGYAN

The 19th-Century Armenian National Renaissance: Educational, Cultural and Political Aspects-----246

PEDAGOGY

AGHVAN MKHITARYAN

Features of communication with national popular culture in general education school-----262

ARMINE MIKAYELYAN

Providing psychologically friendly conditions for children as a means of increasing the efficiency of inclusive education-----275

ANAHIT HARUTYUNYAN

Project work on the basis of socialization of Armenian language teaching-----288

NAIRA YERKANYAN

Methodological features of the use of historical sources in high school (according to theory)-----303

LALA SIMONYAN

The Potential of the School Subject "Music" in the Formation of Aesthetic Feelings in Adolescents-----322

ԼԵԶՎԱԲԱՆՈՒԹՅՈՒՆ

ԱՆԱՀԻՏ ՀԱԿՈԲՋԱՆՅԱՆ

**[Մ]-[Ն] ԳՐԵՐԻ ՈՒՂՂԱԳՐՈՒԹՅՈՒՆԸ և ՈՒՂՂԱԽՈՍՈՒԹՅՈՒՆԸ
ԺԱՄԱՆԱԿԱԿԻՑ ՀԱՅԵՐԵՆԻ ԼԵԶՎԱԿԱՆ ՀԱՄԱԿԱՐԳՈՒՄ**

DOI: 10.24234/journalforarmenianstudies.v2i73.245

ԱՄՓՈՓՈՒՄ

Հոդվածում անդրադարձ է կատարվել ժամանակակից գրական արևելահայերենի քերականության հետաքրքիր մի իրակության՝ [Մ]-[Ն]-ի ուղղագրության և ուղղախոսության դրսևորումներին:

Չնայած դասական գրական լեզվի ուղղագրությունը ընդհանուր առմամբ հիմնված է եղել «մեկ հնչյունին՝ մեկ տառ» սկզբունքի վրա, այդ ժամանակաշրջանի ձեռագիր մատյանները վկայում են ուղղագրական տարբերակների առկայության մասին, որոնք պայմանավորված են փոխազդեցական հնչյունափոխությամբ և գրավոր լեզվի վրա դրանց ազդեցությամբ: [Մ]-[Ն]-ի ուղղագրությունն ու ուղղախոսությունը նույնպես ենթարկվել են նման ազդեցությունների:

Ժամանակակից հայերենում [Մ]-[Ն]-ի գրության հստակ կանոններ գոյություն ունեն, սակայն ուղղախոսության մեջ հաճախ նկատելի են շեղումներ, որոնք կարող են դժվարություններ ստեղծել դրանց ճիշտ գրության հարցում: Հեղինակն ընդգծում է բառի կազմության կարևորությունը, առաջարկում հետևել ուղղագրական կանոններին և դիմել ուղղագրական բառարանների օգնությանը:

Բանալի բառեր և արտահայտություններ. ուղղագրության տեսակներ, տարաժամանակյա և համաժամանակյա գործոններ, առնմանում և տարնմանում, գրության և արտասանության շեղումներ:

ՆԵՐԱԾՈՒԹՅՈՒՆ

Գրական լեզուն հանդես է գալիս գրավոր և բանավոր ձևերով, որոնց համար համապատասխանաբար գործում են ուղիղ գրելու կամ ուղղագրական և ուղիղ խոսելու կամ ուղղախոսական կանոններ: *«Առաջին դեպքում հնչույթների համակարգից գնում են դեպի գրույթների համակարգ, երկրորդ դեպքում վարվում են հակառակ ձևով: Այսպիսով՝ ուղղագրությունը արտահայտաբանության այն բաժինն է, որ սահմանում է հնչույթները գրության մեջ ուղիղ արտահայտելու՝ ուղիղ գրելու կանոնները: Ուղղախոսությունը արտահայտաբանության այն բաժինն է, որ սահմանում է հնչույթները ուղիղ արտասանելու, հնարավոր արտասանական տարբերակներից ուղիղ ընտրություն կատարելու կանոնները»* (Զահուկյան Գ., 1974):

Հոդվածում անդրադարձ է կատարվել ժամանակակից գրական արևելահայերենի [Մ]-[Ն]-ի ուղղագրությանը և ուղղախոսությանը՝ ցույց տալով դրանց դրսևորումները բառի տարբեր դիրքերում, ժամանակի ընթացքում այդ հնչյունների կրած փոփոխությունները: Նյութը ներկայացվում է [Մ]-[Ն]-ի ուսուցման արդյունավետության բարձրացման, ճիշտ գրելու և ընթերցելու կապն ապահովելու նպատակով:

Լեզվական միջավայրի փոփոխությունն ստեղծել է մի իրողություն, երբ հաճախ խախտվում են քերականական նորմերը: Եվ առաջ է գալիս նորմի պահպանման անհրաժեշտություն: Իսկ գրագիտության մակարդը կրթության որակի ցուցիչ է: Թվային հաղորդակցության պայմաններում այս երևույթներն ավելի տեսանելի են դարձել, ինչն էլ կարևորում է նորմի և իրական գործածության համադրական քննությունը: Այս հանգամանքով է պայմանավորված նյութի արդիականությունը: Մեր կողմից փորձ է արվել համակողմանի ու հանգամանալից ներկայացնելու [Մ]-[Ն]-ի ուղղագրական և ուղղախոսական անհամապատասխանությունները, ցույց տալու, թե ո՞ր դեպքերում է արտասանությունն ազդում գրության վրա, որոնք էլ պատճառ են դառնում գրության և արտասանության դժվարությունների:

[Մ]-[Ն]-ի ուղղագրությանը և ուղղախոսությանն անդրադառնալը ոչ միայն **տեսական**՝ հնչյունաբանական խնդիր է, այլև կիրառական նշանակություն ունեցող քայլ ուղղագրական գրագիտության համատեքստում:

ՄԵԹՈՂԱԲԱՆՈՒԹՅՈՒՆ

Նյութը քննելիս կիրառվել են մի շարք մեթոդական հնարներ՝ կորպուսային վերլուծություն (թեստային կամ գրավոր նյութերի (դասագրքեր, ուսանողական աշխատանքներ, գրառումներ սոցիալական ցանցերում) ուսումնասիրություն), հնչյունաբանական մեթոդ ([Մ]-[Ն]-ն բառի տարբեր դիրքերում, հարակից հնչյունների ազդեցություն), համաբանական և հակադրական մոտեցումներ և վարժություններ:

ՔՆՆԱՐԿՈՒՄ

Ժամանակակից հայերենի ուղղագրության հիմքում ընկած են **հնչույթային**, ավելի քիչ չափով՝ **ավանդական**, համեմատաբար փոքր դրսևորում ունեն **ձևաբանական** սկզբունքները (**Ջահուկյան, 1974; Պետրոսյան, 1987; Գրիգորյան, 1956**):

Ժամանակակից հայերենի բաղաձայնների մի մասի գրությունն ու արտասանությունը որոշ դեպքերում տարբեր են: Այդ բաղաձայնները ճիշտ գրելու համար անհրաժեշտ է իմանալ որոշակի կանոններ: «Սակայն երբեմն *հանդիպում են դեպքեր, որոնք ոչ թե կանոններով են նախատեսված, այլ պարզապես հնչյունների ոչ ճիշտ արտասանության կամ այլ հնչյունների արտասանական ազդեցության հետևանք են*» (**Եզեկյան Լ., Սարգսյան Ա., Սաքապետոյան Ռ., 2009**):

[Մ]-[Ն]-ի գրությունն ու արտասանությունը հիմնականում համապատասխանում են իրար, օրինակ՝

- բամբասել, համբույր, համբերել, համբարձում, Սամվել, սիմֆոնիա, ամֆիթատրոն, կամք, հիմնել, նման,
- անվարան, բանտ, հանդես, հանկարծ (**Ավետիսյան Յու., Զաքարյան Հ., 2008**):

Մյուս ձայնորդ հնչյունների նման (հայերենում ձայնորդ են *մ, ն, յ, լ, ռ, ռ* բաղաձայնները (**Պետրոսյան Հ., 1987**) [Մ] և [Ն] հնչյունները բառասկզբում, շատ դեպքերում նաև բառամիջում և բառավերջում անաղարտ են պահում իրենց արտասանությունը (**Գրիգորյան Ա., 1956**), «*չեն հակասում իրենց Մ, Ն տառերին, բացի Մ-ի և Ն-ի առնմանության ու տարնմանության դեպքերից*» (**Սևակ Գ., 1955**): Օր.՝

- **Բառասկզբում՝** *մայր, մարդ, մուկ, մկրտ, մանուկ, նապաստակ, նոր, նեղ* և այլն:
- **Բառամիջում և բառավերջում՝** *գամփռ, քամի, ճամփա, տոմս, գինի, հենարան, ճանապարհ, կայան, սեղան, պահարան, աշխատանք, երազանք* և այլն:

Սակայն ժամանակակից գրական արևելահայերենում [Մ] և [Ն] հնչյունները, ըստ արտաբերության տեղի մոտ լինելով, ուղղագրական դժվարություններ են ստեղծում, մանավանդ երբ նախորդում են **բ, պ, փ** պայթական բաղաձայններին: Ստորև ներկայացնենք [Մ]-[Ն]-ի գրության կանոններն ու արտասանական շեղումները:

Հայտնի է, որ հայերենում **բ, պ, փ** բաղաձայններից առաջ գրվում է [Մ]: Օր.՝ *ամպ, ըմպանակ, ըմպել, ամբար, ամբարիշտ, բամփել, գամփռ* և այլն: Այդ բաղաձայններից առաջ [Ն] է գրվում միայն **ան-** ժխտական նախածանցով կազմված բառերում: Օր.՝ *անբան, անբասիր, անբերրի, անբիժ, անպատեհ, անպատասխան, անփարատելի, անպատիվ, անփույթ* և այլն (**Ավագյան Մ., 2017**):

[Ն] է գրվում նաև այն դեպքերում, երբ [Ն]-ով ավարտվող բառը բարդվել է **բ, պ, փ**-ով սկսվող մեկ այլ բառով: Օր.՝ *դռնփակ, դռնբաց, ձեռնբաց, ձեռնփակ* և այլն:

Մյուս դեպքերում շրթնային **բ, պ, փ** բաղաձայններից առաջ գրվում է [Մ]: Օր.՝

ա. բ-ից առաջ.

Ակումբ, ամբար, սուսամբար, ամբարձիչ, ամբարտակ, ամբաստանել, ամբարտավան, ամբիոն, ամբոխ, անձամբ, ապստամբել, արամբի, ըմբռնել, բամբակ, բամբասել, բամբիռ, գմբեթ, դամբարան, դամբուլ, թմբուկ, համբուրել, զամբիկ, զամբյուղ, համբերել, շամփուր և այլն:

բ. պ-ից առաջ.

Ամպ, ամպրոպ, ըմպանակ, ըմպել, լամպ, ճամպրուկ, շամպայն, շիմպանզե, պոմպ, վամպիր, ումպ և այլն:

գ. փ-ից առաջ.

Ամփոփել, բամփել, գամփո, թրմփալ, խռմփալ, ճամփա, շամփուր, շոմփոց, փորուդմփոց և այլն:

Այս բաղաձայններից առաջ **[Մ]-[Ն]**-ի արտասանությունը երբեմն նույնական է լինում, որն էլ ուղղագրության մեջ դժվարություններ է ստեղծում (**Եզեկյան Լ., Սարգսյան Ա., Սաքապետոյան Ռ., 2009**):

Հաճախ հետընթաց թերի տարնմանման հետևանքով շրթնային **բ, պ, փ** հնչյունների ազդեցությամբ **[Ն]** առաջնալեզվային-ննգային ձայնորդը բառարմատներում և դրանցով կազմվող բաղադրություններում գրվում է շրթնային-ննգային **[Մ]** տառով: Օր.՝ ամբար, ամպ, ամպել, ամպրոպ, ամբաստանել, ամբարտավան, ամբիոն, ամբողջ, ամփոփել, բամբասել, գմբեթ, թամբ, զամբյուղ, թմբուկ, թումբ, լուսամփոփ, խումբ, կշտամբել, Համբարձում, համբավ, համբերել, համբույր, ճամփա, մասամբ, միությանբ, տրամվայ (**Ղարիբյան Ա., Պարիս Գ., 1957; Սևակ Գ., 1955**) և այլն:

Հետընթաց թերի առնմանման հետևանքով առաջնալեզվային-ննգային **[Ն]**-ն գրության մեջ շրթնային **բ**-ից առաջ վերածվել է շրթնային-ննգային **[Մ]-ի**: Օր.՝ անբարիշտ, ընդ/բռնել, ընդ/բերանալ և այլ բառեր գրությամբ վերածվել են ամբարիշտ, ըմբռնել, ըմբերանալ գրությունների: **Ըմբռնել և ըմբերանալ** բառերում նախ տեղի է ունեցել **դ** հնչյունի կորուստ՝ ընդ+բռնել>ըն+բռնել, ընդ+բերանալ>ըն+բերանալ, ապա հետընթաց թերի առնմանմամբ **[Ն]**-ն վերածվել է **[Մ]-ի**:

Հակառակ երևույթն էլ կա. **բ**-ից առաջ **[Ն]**-ն արտասանվում է **[Մ]**, թեև գրվում է **[Ն]**: Օր.՝ *անբախտ, անբարբառ, անբերրի* և այլն:

Ա ներքին հոլովման բառերի գործիական հոլովաձևերում **բ**-ից առաջ **[Ն]**-ն դարձել է **[Մ]**: Օր.՝ *ուրախություն-ուրախությամբ, արյուն-արյամբ, հիշողություն-հիշողությամբ*: Ընդ որում՝ առնմանման այս երևույթը գործել է դեռևս գրական լեզվի զարգացման դասական փուլում: Միայն այն գրիչները, որոնք գրել են ըստ բառի կազմության, ստուգաբանության, գործիական հոլովում պահպանել են **[Ն]** հնչյունի **[Ն]** գրությունը (**Գյուլբուդաղյան Ա., 1973**):

Արտասանության ժամանակ տեղի է ունենում առաջընթաց թերի առնմանում, որը գրության մեջ չի արտահայտվում. **[Մ]**-ի ազդեցությամբ **ա**-ն արտասանվում է **բ**: Օր.՝ *ամա-ամբ*: Կամ **[Ն]**-ի ազդեցությամբ **կ**-ն ձեռք է բերում է ձայնեղ հնչողություն: Օր.՝ *ընկեր-ընգեր, թանկ-թանգ*: Հին հայերենի **գանկ** բառը ևս **[Ն]**-ի ազդեցությամբ վերածվել է **գ**-ի՝ *գանգ*: Առաջին երկուսը խոսակցական-բարբառային արտասանություններ են և մերժելի ձևեր, իսկ երրորդը՝ գրական:

Հետընթաց լիակատար առնմանում է, երբ **[Մ]**-ի ազդեցությամբ **[Ն]**-ն արտասանվում է **[Մ]**: Օր.՝ *անմեղ-ամմեղ*: Երևույթը նկատելի է բարբառներում: Օր.՝ *Մին ամմեղ խոխա ա* - Մի անմեղ երեխա է: Կամ հակառակը, **բ, պ, փ** պայթականներից առաջ **[Մ]**-ն վերածվում է **[Ն]**-ի՝ *շանփուր, սեկրեներ, բնբուլ* և այլն:

[Ն]-ն, հնչյունափոխության հետևանքով ընկնելով պայթական բաղաձայններից առաջ, դառնում է **[Մ]**՝ *ճանապարհ-ճամփա*:

[Ն]-ն բարբառներում վերածվում է **[Մ]**-ի նաև հետևյալ բառերում՝ *անուն-անում/անըմ*, ազգանդամ-*ազկանդան* և այլն:

[Մ]-**[Ն]**-ի գրության ու արտասանության մեջ նկատելի է մի հետաքրքիր դրսևորում ևս: Հայերենում **[Ն]**-ին նախորդող **ռ**-ն **ռ** է հնչել և հնչում, գրվել և գրվում, ինչպես *գառն, դռն, բռն, Եղեռն, բառնալ, դառնալ* և այլն բառերում և դրանցից կազմված բաղադրություններում: Եթե հնչյունափոխության հետևանքով

ռ-ին այլ հնչյուն է հաջորդում, ապա այն վերածվում է **ր**-ի: Օր.[՝] *առնեմ-առարել*, *բառնամ-բարձրանալ*, *ծեռն-ծերբակալել*, *Եղեռն-եղերական* և այլն: **Ն**-ին կարող է **ր** նախորդել՝

ա. եթե **Ն**-ն հոդ է, և **ն**-ի և **ր**-ի միջև լսվում է չգրվող **ը** (սարըն, քարըն, դարըն),
բ. եթե հնչյունափոխության հետևանքով են **ն**-ն և **ր**-ն միմյանց հանդիպել (գարուն-գարնան):

Մ-ից առաջ, ընդհակառակը, միշտ գրվել ու գրվում է **ր**: Օր.[՝] *զարմ*, *թարմ*, *մարմին*, *սերմ*, *Արմեն* և այլն: **Ռ**-ն **Մ**-ի կողքին կարող է հայտնվել ածանցման, բառաբարդման, թեքման հետևանքով՝ *վառման*, *գրառման* և այլն (**Գյուլբուդաղյան Ս.**, 1973):

Կան մի շարք բառեր, որոնք գրական լեզվում արտասանության և գրության մեջ չունեն **Ն**: Դրանք են՝ *ամաչել*, *ավելորդ*, *արտասուք*, *ճանաչել*, *կանաչ*, *կանաչի*, *կամաց*, *զոքանչ* և այլն: Սակայն բանավոր խոսքում, բարբառներում հաճախ ենք հանդիպում այս բառերի **Ն**-ով արտասանությունների, ինչպես՝ *ամանչել*, *ավելնորդ*, *արտասունք*, *կանանչ*, *կանանչի*, *կամանց*, *ճանանչել*, *զոնքանչ* և այլն, որոնք մերժելի ձևեր են:

Հակառակ երևույթն էլ է նկատելի, երբ բառն ունի **Ն** գրությունը, իսկ բանավոր խոսքում այն սղում են, ինչպես **պատճեն** բառի դեպքում է. բառի վերջում անպայման արտասանվում և գրվում է **Ն**՝ *պատճեն*, *պատճենը*, *պատճեններ*, *պատճենահանել* և այլն:

Ֆիդայի բառի վերջում էլ ուղիղ ձևում հանիրավի գործածում են **Ն**՝ **Ֆիդային**, որը ևս մերժելի ձև է:

ԵԶՐԱԿԱՑՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ

Ելնելով վերոշարադրյալից՝ կարելի է կատարել եզրակացություններ:

Մ-**Ն**-ի ուղղագրությանը վերաբերող բառերի գրության դեպքում անհրաժեշտ

- **Ուշադրություն դարձնել բառի կազմությանը:** Եթե բառը բաղադրյալ է, **բ, պ, փ** պայթականներից առաջ պետք է գրել **[Ն]** հնչյունը, ինչպես՝ **անբասիր, անբեկանելի, անպետք, անպատճառ, անփույթ, անփոփոխ** և այլն:
- **Ուշադրություն դարձնել բառի ծագմանը:** Փոխառյալ բառերի դեպքում օգտակար է իմանալ բնօրինակ լեզվի ուղղագրությունը, ինչպես նաև հետևել հայերենում գործող տառադարձության սկզբունքներին:
- **Շա՛տ կարդալ:** Շատ կարդալը օգնում է տեսողական հիշողության միջոցով ամրապնդելու բառի ճիշտ գրությունը:
- **Օգտվե՛լ ուղղագրական բառարաններից:** Ցանկացած կասկածի դեպքում բառը ստուգե՛լ ուղղագրական բառարաններում:

ԳՐԱԿԱՆՈՒԹՅՈՒՆ

1. **Աբեղյան Մ. (1974)**, Երկեր, հատ. 2, Երևան, ՀՍՍՀ ԳԱ հրատ.:
2. **Ավագյան Մ. (2017)**, Պատկերազարդ քերականություն. 4-րդ դասարան, Երևան, «Զանգակ» հրատ.:
3. **Ավետիսյան Յու., Զաքարյան Հ. (2008)**, Հնչյունաբանություն. ուղղախոսություն, ուղղագրություն, Երևան, «Զանգակ-97» հրատ.:
4. **Գյուլբուդաղյան Ս. (1973)**, Հայերենի ուղղագրության պատմություն, Երևան, Երևանի համալսարանի հրատ.:
5. **Գրիգորյան Ա. (1956)**, Հայոց լեզու. ձեռնարկ VIII-X դասարանների գործնական պարապմունքների համար, Երևան, «Հայպետուսմանկ» հրատ.:
6. **Եզեկյան Լ., Սարգսյան Ա., Սաքապետոյան Ռ. (2009)**, Հայոց լեզու. դասագիրք ավագ դպրոցի ընդհանուր և բնագիտամաթեմատիկական հոսքերի տասներորդ դասարանի համար, Երևան, «Մանմար» հրատ.:

7. **Ղարիբյան Ա., Պարիս Գ. (1957)**, Հայոց լեզվի քերականության, ուղղագրության և կետադրության ուղեցույց, Երևան, «Հայպետտոսմանկ» հրատ.:
8. **Պետրոսյան Հ. (1987)**, Հայերենագիտական բառարան, Երևան, «Հայաստան» հրատ.:
9. **Ջահուկյան Գ. (1974)**, Ժամանակակից հայերենի տեսության հիմունքները, Երևան, Հայկական ՍՍՀ ԳԱ հրատ.:
10. **Սևակ Գ. (1955)**, Ժամանակակից հայոց լեզվի դասընթաց, Երևան, Երևանի համալսարանի հրատ.:

REFERENCES

1. **Abeghyan M. (1974)**, Erker /Works/, Vol. VI, Yerevan, Publishing House of the Academy of Sciences of the Armenian SSR.
2. **Avagyan M. (2017)**, Patkerazard qerakanowt'yown. 4-rd dasaran /Illustrated Grammar: 4th Grade/, Yerevan, “Zangak” Publishing House.
3. **Avetisyan Yu., Zakaryan H. (2008)**, Hnchyownabanowt'yown. owghghaxosowt'yown, owghghagrowt'yown /Phonetics: Orthoepy, Orthography/, Yerevan, “Zangak-97” Publishing House.
4. **Gyulbudaghyan S. (1973)**, Hayereni owghghagrowt'yan patmowt'yown /History of Armenian Orthography/, Yerevan, Yerevan University Press.
5. **Grigoryan A. (1956)**, Hayoc lezow. d'er'nark VIII-X dasaranneri gorc'nakan parapmownqneri hamar /Armenian Language: A Manual for Practical Classes in VIII-X Grades/, Yerevan, “Haypetusmank” Publishing House.
6. **Ezekyan L., Sargsyan A., Sakapetoyan R. (2009)**, Hayoc lezow. dasagirq avag dproci y'ndhanowr & bnagitamat'ematikakan hosqeri tasnerord dasarani hamar /Armenian Language: Textbook for the Tenth Grade of General and Natural Sciences-Mathematics Streams of High School/, Yerevan, “Manmar” Publishing House.

7. **Gharibyan A., Paris G. (1957)**, Hayoc lezvi qerakanowt'yan, owghghagrowt'yan & ketadrowt'yan owghecowyc /Guide to Armenian Language Grammar, Orthography, and Punctuation/, Yerevan, "Haypetusmank" Publishing House.
8. **Petrosyan H. (1987)**, Hayerenagitakan bar'aran /Dictionary of Armenian Linguistics/, Yerevan, "Hayastan" Publishing House.
9. **Jahukyan G. (1974)**, Jhamanakakic hayereni tesowt'yan himownqnery' /Foundations of Modern Armenian Language Theory/, Yerevan, Publishing House of the Academy of Sciences of the Armenian SSR.
10. **Sevak G. (1955)**, Jhamanakakic hayoc lezvi dasy'nt'ac /Course of Modern Armenian Language/, Yerevan, Yerevan University Press.

Анаит Акобджанян

**Орфография и орфоэпия букв [М]-[Н] в современной системе
армянского языка**

Заключение

***Ключевые слова и выражения:** орфография и орфоэпия согласных, диахронические и синхронические факторы, ассимиляция и диссимиляция, орфографические и произношенческие отклонения.*

Статья посвящена орфографии и орфоэпии букв [М]-[Н] в современной литературной восточноармянской речи. Хотя орфография классического литературного языка в целом основывалась на принципе «один звук - одна буква», рукописные источники того периода свидетельствуют о существовании орфографических вариантов, обусловленных взаимодействующими фонетическими изменениями и их влиянием на письменный язык. Орфография и орфоэпия [М]-[Н] также подвергались таким влияниям.

В современном армянском языке правила написания [М]-[Н] чётко установлены, однако в орфоэпии часто наблюдаются отклонения, которые могут создавать трудности при правильном написании.

Автор подчёркивает важность морфологической структуры слова, рекомендует соблюдать орфографические нормы и использовать орфографические словари.

Anahit Hakobjanyan

**The Orthography and Orthoepy of the Letters [M]-[N] in the Contemporary
Armenian Language System**

Conclusion

Key words and expressions: *orthography and orthoepy of consonants, diachronic and synchronic factors, assimilation and dissimilation, spelling and pronunciation deviations.*

The article addresses the manifestations of orthography and orthoepy of [M]-[N] in contemporary literary Eastern Armenian. Although the orthography of the classical literary language was generally based on the principle “one sound - one letter,” manuscript sources from that period indicate the existence of orthographic variants caused by interactive phonetic changes and their influence on the written language. The orthography and orthoepy of [M]-[N] were similarly subject to such influences.

In modern Armenian, the rules for writing [M]-[N] are well established; however, deviations in pronunciation are often observed, which can create challenges in correct spelling.

The author emphasizes the importance of the morphological structure of words, recommends adherence to orthographic rules, and encourages the use of orthographic dictionaries.

Անահիտ Հակոբջանյան - Երևանի Վ. Բրյուսովի անվան պետական համալսարանի հայագիտության ամբիոնի դոցենտ, բանասիրական գիտությունների թեկնածու: Գիտական հետաքրքրությունները՝ հայոց լեզվի պատմության հարցեր: Հեղինակ է 30 գիտական աշխատանքների: anhak62@yahoo.co.uk:

Анаит Акобджанян - Кандидат филологических наук, доцент кафедры арменоведения Ереванский государственный университет имени В. Брюсова (им. Валерий Брюсов). Научные интересы включают вопросы истории армянского языка. Автор около 30 научных публикаций. anhak62@yahoo.co.uk:

Anahit Hakobjanyan - PhD in Philology, is Associate Professor at the Chair of Armenian Studies, Yerevan Brusov State University. Her research focuses on the history of the Armenian language. She is the author of approximately 30 scholarly publications. anhak62@yahoo.co.uk.

Խմբագրություն է ուղարկվել 21.02.2026թ.

Հանձնարարվել է գրախոսության 08.03.2026թ.

Հրապարակման է ներկայացվել 31.07.2026թ.

ՆՈՒՆԵ ԽԱՉԱՏՐՅԱՆ

**«ԿՈՂՄԻՑ» ԿԱՊՈՎ ՇԱՐԱՀՅՈՒՍԱԿԱՆ ԿԱՂԱՊԱՐԱՅԻՆ ԿԱՌՈՒՅՑՆԵՐ
ԼՐԱՏՎԱՄԻՋՈՑՆԵՐԻ ԼԵԶՎՈՒՄ**

(ՀՀ ԶԼՄ-ՆԵՐԻ 2021–2025 ԹԹ. ՆՅՈՒԹԵՐԻ ՀԻՄԱՆ ՎՐԱ)

*DOI: 10.24234/journalforarmenianstudies.v2i73.246***ԱՄՓՈՓՈՒՄ**

Հոդվածում քննվում են «կողմից» կապով ձևավորված շարահյուսական կաղապարային կառույցները՝ ՀՀ լրատվամիջոցների 2021–2025 թթ. հրապարակումների հիման վրա: Հետազոտության նպատակն է բացահայտել այդ կառույցների կառուցվածքային, իմաստային և գործառական առանձնահատկությունները, դրանց տարածմանը նպաստող գործոնները, ինչպես նաև պարզել, թե որքանով են դրանք համապատասխանում հայերենի շարահյուսական օրինաչափություններին: Նշված խնդիրների լուծման համար կիրառվել են նկարագրական-վերլուծական, համեմատական-քերականական մեթոդները:

Առանձնացվել են երկու հիմնական կաղապար՝ «գոյականի կամ դերանվան սեռական հոլովածն + կողմից + բայանուն» և «անձնական դերանվան սեռական հոլովածն + կողմից + անորոշ դերբայ»: Դրանք առավել հաճախ հանդիպում են քաղաքական, դիվանագիտական և պաշտոնական հաղորդակցությունն արտացոլող մեդիատեքստերում: Քննվող կառույցների գործառական և կառուցվածքային համապատասխանությունը հիմք է տալիս դրանք դիտարկելու որպես ռուսերենի ազդեցությամբ տարածված շարահյուսական պատճենումներ:

Ուսումնասիրությունը ցույց է տալիս, որ այս կառույցներում բայանվան և անորոշ դերբայի հետ գործածված ենթակայական սեռականը մատնանշում է այն անձը կամ կազմակերպությունը, որին վերագրվում է գործողությունը: Նման

գործածություններում «կողմից» կապը նոր շարահյուսական հարաբերություն չի ձևավորում և լրացուցիչ իմաստային բովանդակություն չի հաղորդում, այլ կրկնում է սեռական հոլովով արդեն արտահայտված սուբյեկտային հարաբերությունը:

Հոդվածում առաջարկվում է դրանք փոխարինել հայերենի օրինաչափություններին համապատասխան քերականական միջոցներով՝ սեռական հոլովաձևի, դիմավոր բայի կամ ուղղակիորեն արտահայտված ենթակայի միջոցով:

Բանալի բառեր և բառակապակցություններ. «կողմից» կապ, շարահյուսական կաղապար, ենթակայական սեռական, բայանուն, անորոշ դերբայ, քերականական ավելորդաբանություն:

ՆԵՐԱԾՈՒԹՅՈՒՆ

Զանգվածային լրատվամիջոցների լեզուն զգալի ազդեցություն է ունենում գրական հայերենի նորմերի ձևավորման և կայունացման գործում: Մեղիատեքստերում հաճախակի վերաբրտադրվող որոշ շարահյուսական կառույցներ կարող են լայնորեն տարածվել գրական լեզվում նույնիսկ այն դեպքում, երբ չեն համապատասխանում գրական հայերենի ներհամակարգային օրինաչափություններին:

Այս տեսանկյունից առանձնակի ուշադրության են արժանի այլ լեզուների, մասնավորապես՝ ռուսերենի ազդեցությամբ մեղիալեզվում տարածվող շարահյուսական կաղապարային կառույցները: Դրանց առաջացումն ու տարածումը պայմանավորված են լեզվական շփումների, թարգմանական գործունեության արդյունքում ձևավորված միջլեզվային ներգործությամբ: Հատկապես բառացի թարգմանությունների ժամանակ ռուսերեն շարահյուսական կաղապարները փոխանցվում են հայերեն՝ առանց վերջինիս ներքին օրինաչափություններին համապատասխան վերաձևակերպման: Այդ գործընթացին նպաստել է նաև ռուսերենի երկարատև գործառնությունը (խորհրդային և հետխորհրդային շրջանում) հանրային հաղորդակցության տարբեր ոլորտներում, ինչպես նաև որոշ կառուցվածքների կաղապարային

վերարտադրությունը: Լեզվաբանական գրականության մեջ նման երևույթը կոչվում է շարահյուսական պատճենում (**Պետրոսյան Հ., 1987**): Դա լեզվական փոխազդեցության դրսևորում է, երբ մի լեզվի (աղբյուր լեզվի) շարահյուսական կադապարը վերարտադրվում է մեկ այլ լեզվում (ընդունող լեզվում)՝ պահպանելով սկզբնական կառուցվածքի գործառնության ու իմաստային առանձնահատկությունները, նույնիսկ եթե այդ մոդելը խորթ է ընդունող լեզվի ներքին օրինաչափություններին:

Շարահյուսական պատճենման այսպիսի դրսևորումներից մեկը ժամանակակից մեդիատեքստերում «կոդմից» կապի հաճախադեպ կիրառությունն է՝ զուգորդված բայանվան և անորոշ դերբայի հետ: Այս կառույցի առանձնահատկությունները հիմք են տալիս ենթադրելու, որ այն ձևավորվել է ռուսերեն «со стороны» կապակցության շարահյուսական և գործառնական ազդեցությամբ:

Երկու լեզուների ձևաբանական տիպաբանական տարբերությունը հիմք է հանդիսանում սույն երևույթի հետագա վերլուծության համար: Ժամանակակից հայերենն ու ռուսերենն ունեն սինթետիկ լեզվամտածողության հիմք: Սակայն նրանց միջև կան նաև էական կառուցվածքային տարբերություններ. ժամանակակից հայերենը սինթետիկ-կցական լեզու է, որտեղ անվանական համակարգում քերականական հարաբերությունները արտահայտվում են մենիմաստ մասնիկների կցումով և հնչյունական հերթագայությամբ, իսկ բայական համակարգում՝ բազմիմաստ մասնիկներով և օժանդակ բառերով, մինչդեռ ժամանակակից ռուսերենը սինթետիկ-թեքական լեզու է, որտեղ քերականական հարաբերությունները թե՛ անվանական, թե՛ բայական համակարգերում հիմնականում արտահայտվում են բազմիմաստ մասնիկներով և հնչյունական հերթագայությամբ (**Աղայան Է., 1987**): Այս ընդհանրություններն ու տարբերությունները բխում են ինչպես երկու լեզուների ընդհանուր ծագումնային աղբյուրից (ընդհանրություններ), այնպես էլ տվյալ լեզուն կրող ժողովուրդների լեզվամտածողության և հասարակական կյանքի ներքին կառուցվածքային օրինաչափություններից (տարբերություններ):

Հենց այս տիպաբանական տարբերությունն է պայմանավորում հետազոտության առանցքային հարցադրումը՝ ինչպես են երկու լեզուների կառուցվածքային անհամապատասխանություններն ազդում շարահյուսական կադապարների փոխառման և ընդունող լեզվում դրանց գործառության վրա՝ հանգեցնելով ոչ լիարժեք յուրացման կամ կառուցվածքային ավելորդության:

Նշված տարբերության հաշվառմամբ պարզ է դառնում, թե ինչո՞ւ է ուսերենում սեռական հոլովով արտահայտվող հարաբերությունը («со стороны кого-либо») հաճախ պահանջում առանձին բառային (թեքական-վերլուծական) միջոց, մինչդեռ հայերենի կցական համակարգում սեռական հոլովաձևն ինքնին, առանց լրացուցիչ բառի, սկզբունքորեն բավարար կարող է լինել գործողություն կատարողին մատնանշելու համար: Այս դիտարկումից բխում է հետևյալ հարցադրումը. այն կառույցներում, որտեղ գործողություն կատարողն արդեն արտահայտված է գոյականի կամ դերանվան սեռական հոլովաձևով, «կողմից» կապի հավելումն արդյո՞ք հանդես է գալիս որպես զուտ ռճական ընտրություն, թե՞ իրենից ներկայացնում է նույն քերականական հարաբերության կրկնակի (ավելորդ) արտահայտում՝ հնարավոր շարահյուսական պատճենման արդյունքում:

«Կողմից» կապի՝ բայանվան և անորոշ դերբայի հետ կադապարային և թարգմանական կիրառությունների ուսումնասիրությունը ժամանակակից հայերենում համակողմանիորեն չի իրականացվել. մասնավորապես, բավարար չափով չեն հստակեցվել դրանց կառուցվածքային տիպերը և չի պարզաբանվել դրանց գործառական հիմնավորվածությունը հայերենի շարահյուսական համակարգում:

Սույն ուսումնասիրությունը միտված է բացահայտելու քննվող կառույցներում ուսերեն «со стороны» կապակցության շարահյուսական պատճենման հնարավոր դրսևորումները, գնահատելու դրանց գործածությունը գրական հայերենի նորմերի տեսանկյունից և առաջարկելու հայերենին բնորոշ համարժեք կառույցներ:

ՄԵԹՈԴԱԲԱՆՈՒԹՅՈՒՆ

Հետազոտությունն իրականացրել ենք նկարագրական-վերլուծական և համեմատական-քերականական մեթոդների կիրառմամբ: Նկարագրական-վերլուծական մեթոդով հավաքագրել, համակարգել և բնութագրել ենք «կողմից» կապով ձևավորված կառույցների գործածության օրինակները: Առանձնացրել ենք դրանց հիմնական կառուցվածքային կաղապարները, քննել դրանց բաղադրիչների քերականական կապերն ու շարահյուսական հարաբերությունները: Վերլուծել ենք նաև «կողմից» կապի գործառական անհրաժեշտությունը յուրաքանչյուր համատեքստում՝ պարզելու՝ արդյոք այն արտահայտո՞ւմ է ինքնուրույն քերականական իմաստ, թե՞ կրկնօրինակում է անվանական ձևով արդեն իսկ արտահայտված սուբյեկտային հարաբերության իմաստը: Ստացված տվյալների հիման վրա գործածությունները դասակարգել ենք ըստ կառուցվածքային տիպի, իմաստային առանձնահատկության և գործառական միջավայրի:

Համեմատական-քերականական մոտեցումը հնարավորություն է տվել «կողմից» կապով կաղապարային կառույցները համադրելու դրա ռուսերեն սկզբնաղբյուրի՝ «со стороны» կառույցի հետ՝ բացահայտելով դրանց իմաստային և շարահյուսական հատկանիշների ընդհանրություններն ու տարբերությունները:

Հետազոտության նյութը ընդգրկում է 2021–2025 թթ. Հայաստանի տասը առաջատար լրատվամիջոցների /«Երկիր», «Ազգ», «Մամուլ», «Առավոտ», «Թերթ», «Ժողովուրդ», «168 Ժամ», «Իրավունք», «Ալֆա-նյուզ», «Այսօր»/ հրապարակումները: Ժամանակաշրջանի ընտրությունը պայմանավորված է այդ հնգամյա հատվածում քաղաքական, ռազմական և հումանիտար կարևոր իրադարձությունների առկայությամբ, որոնք զգալիորեն ակտիվացրել են վարչագործարարական ոճի գործածությունը լրատվամիջոցներում, իսկ մեղիաների ընտրությունը՝ դրանց բովանդակային, քաղաքական և ժանրային բազմազանությամբ, որն ապահովում է երևույթի համակողմանի դիտարկումը: Հավաքագրված հիսուն օրինակից հոդվածում մանրամասն քննության ենք ենթարկել կառուցվածքային և գործառական առումով առավել բնորոշ տասնինը օրինակ:

ՔՆՆԱՐԿՈՒՄ

Վերլուծությունը կատարում ենք երկու հիմնական կադապարի շրջանակում՝ ըստ «կողմից» կապի գործածության՝

ա. գոյականի կամ դերանվան սեռական հոլովածն + կողմից + բայանուն,

բ. անձնական դերանվան սեռական հոլովածն + կողմից + անորոշ դերբայ:

Այս երկու կադապարների տարբերակման հիմքում դրվել է «կողմից» կապից հետո գործածված անվանական բաղադրիչի քերականական բնույթը: Առաջին խմբում այդ դիրքում հանդես է գալիս բայանունը, իսկ երկրորդում՝ գոյականաբար գործածված անորոշ դերբայը: Միաժամանակ հաշվի է առնվել այն հանգամանքը, որ «կողմից» կապը հայերենում օրինաչափորեն արտահայտում է գործողության իրական կատարողին, մասնավորապես՝ կրավորական կառույցներում: Հետևաբար քննության առարկան ոչ թե «կողմից» կապի բոլոր գործածություններն են, այլ միայն այն դեպքերը, որոնցում գործողություն կատարողն արդեն արտահայտված է այլ քերականական միջոցով:

Ա. «Գոյականի կամ դերանվան սեռական հոլովածն + կողմից + բայանուն» կադապարով կառույցների քննություն

Ժամանակակից հայերենի վարչագործարարական և հրապարակախոսական ոճերում հանդիպում են «գոյականի կամ դերանվան սեռական հոլովածն+կողմից+բայանուն» կառուցվածքով կապակցություններ: Դրանք կառուցվածքային և գործառական ընդհանրություններ են դրսևորում ռուսերենի «со стороны кого-либо / чего-либо + отглагольное существительное» կադապարի հետ: Այս ընդհանրությունը հիմք է տալիս հայերեն կառույցների ձևավորումը դիտարկելու ռուսերենի ազդեցության համատեքստում:

Ռուսերենում «со стороны» կապակցությունը լայնորեն գործածվում է հատկապես պաշտոնական հաղորդակցության մեջ՝ նշելով գործողություն կատարողին, նախաձեռնության աղբյուրը կամ տվյալ անձի, խմբի կամ կազմակերպության դիրքորոշումը: Այն կարող է ծառայել նաև հաղորդակցության մասնակիցների դերերի և պատասխանատվության սահմանազատմանը (Быстрова Е., Окунева А., Шанский Н. 1997):

Քննենք հետևյալ նախադասությունները.

Նույն հարաբերությունն առկա է նաև բայանուններով կազմված հետևյալ կապակցություններում. «Իրանի արտաքին գործերի նախարար Աբբաս Արադչին նախազգուշացրել է, որ ԱՄՆ նախագահ Դոնալդ **Թրամփի կողմից սպառնալիքները** չեն կարող լուծել Իրանի միջուկային խնդիրը» (**«Ժողովուրդ», 02.04.2025**): «Այդուհանդերձ, զգուշացնում եմ, որ թե՛ Օսկանյանի, և թե՛ մյուս բոլոր **հրավիրյալների կողմից առաջարկը** մերժելն ունենալու է բարոյական և քաղաքական հետևանքներ» (**«Ազգ», 01.06.2022**): «Այսինքն, փոխարենը հեռախոսազանգով պարզելու **իմ կողմից լրացուցիչ բացատրությունների**

անհրաժեշտության մասին, ուստի կանոնները որոշել է շաբաթ օրն առավոտյան գալ իմ բնակարան» (**«Երկիր», 10.04.2022**): «Այնպես որ, **Իրանի կողմից** այս **հայտարարություններն** ու հակազդող դիվանագիտական **քայլերը** պետք է նայել այդ դիտանկյունից» (**«168 Ժամ», 10.06.2025**): «Միայն այն, որ վերջիններս չեն ժխտում **իմ կողմից** դրամական փոխանցումների **կատարումը**, **իրենց կողմից** դրանց **ստացումը** ևս վկայում է այն մասին, որ նշված անձինք գործել են հանցավոր համաձայնության գալու եղանակով» (**«Առավոտ», 17.09.2021**): «Փորձենք հասկանալ՝ հնարավո՞ր է **իրենց կողմից գնումը**» (**«Առավոտ», 28.01.2021**): «Հետաքրքրական է, որ իշխող ուժի ներկայացուցիչները առաջ մղեցին մյուս նախաձեռնությունները՝ առանց անսալու մասնագետների և մամուլի՝ այդ թվում և **մեր կողմից զգուշացումներին**» (**«Երկիր», 03.12.2022**): «**Մեր կողմից** ցանկացած **անտեղյակություն** նոր բռնությունների, նոր վայրագությունների հնարավորություն կտա» (**«Երկիր», 11.10.2022**):

Այս օրինակներից հետևում է, որ «կողմից» կապը կրկնօրինակում է սեռական հոլովով արտահայտված սուբյեկտային հարաբերությունը և առաջացնում շարահյուսական ու իմաստային ավելորդություն:

Բ. «Անձնական դերանվան սեռական հոլովաձև + կողմից + անորոշ դերբայ»
կադապարով կառույցների քննություն

Մեղիատեքստերում տարածված են նաև այնպիսի կառույցներ, որոնցում գոյականաբար գործածված անորոշ դերբայը զուգորդվում է «անձնական դերանվան սեռական հոլովաձև + կողմից» կապակցությանը:

Քննենք հետևյալ օրինակները. «Թեև գիտեք, որ **իմ կողմից** նման բան **ասելն** այդքան էլ ճիշտ չի» (**«Երկիր», 23.11.2021**): «**Իմ կողմից** այս մասին **խոսելը** սխալ է» (**«Իրավունք», 08.05.2025**): «Կարևոր է ինչպես հայ մշակույթը և արվեստը **մեր կողմից ներկայացնելը...**» (**«Առավոտ», 29.04.2025**): «**Իմ կողմից** դրանք որպես մասունքներ **ներկայացնելը** համարում են...չափազանցություն» (**«Մամուլ», 28.01.2022**): «Զորախումբ ուղարկելու Նիկոլ Փաշինյանի որոշումն **իմ կողմից** սխալ **համարելը** պայմանավորված է Ղազախստանի իշխանության...

քաղաքականությամբ» (**«Մամուլ», 08.01.2022**): «Ի՛նչ միամտություն էր իմ կողմից մտածելը, որ իշխանության ճյուղերի տարանջատման, մարդու...իրավունքների,օրենքների ոտնահարումը կարող է ներսում կամ դրսում որևէ մեկի բողոքն առաջացնել» (**«Մամուլ», 24.06.2025**): «Մեր կողմից թեկնածու առաջադրելը ոչ թե իշխանության հավակնելու, այլ իշխանափոխության հասնելու քայլ է» (**«Այսօր», 12.06.2025**): «Նախքան դեպքի մասին իմ կողմից հայտարարություն անելը, ես անընդհատ կապի մեջ էի...» (**«Ալֆա-նյուզ», 30.07.2023**): «Նման իրավիճակում սխալ կլինի իմ կողմից ենթադրություններ անել, թե ինչ է տեղի ունեցել և ինչպես է այն հանգուցալուծվել,- ասել է Ռյաբկովը NBC News-ին տված հարցազրույցում» (**«Երկիր», 11.12.2024**): «Իմ կողմից այս հանրահայտ փաստերը վկայակոչելը սա դիտել է որպես իր... հասցեին հնչեցրած վիրավորանք» (**«Մամուլ», 17.10.2024**):

Անձնական դերանվան սեռական հոլովածն + կողմից + անորոշ դերբայ կաղապարը գործառականորեն զուգադրվում է ռուսերենի «с моей / нашей стороны + инфинитив» մոդելի հետ,որում «с моей стороны» բաղադրիչը գործողությունը վերագրում է տվյալ անձին: Ռուսերեն պաշտոնական և դիվանագիտական խոսքում նման կառույցները կարող են ծառայել քաղաքավարության պահպանմանը, խոսողի զսպվածության արտահայտմանը, դիրքորոշման մեղմացմանը կամ խոսքային պատասխանատվության սահմանազատմանը: Այդ պատճառով դրանք միշտ չէ, որ զուտ ձևական բաղադրիչներ են և կարող են մասնակցել խոսքային վարքագծի կազմակերպմանը:

Հայերենում, սակայն, անորոշ դերբայով արտահայտված գործողության կատարողը կարող է անմիջականորեն մատնանշվել անձնական դերանվան սեռական հոլովածով: «Իմ ասելը», «իմ խոսելը», «իմ մտածելը» կապակցություններում «իմ» դերանունը ցույց է տալիս համապատասխան գործողություն կատարողին: Հայագիտական գրականության մեջ ենթակայական սեռականը աղերսակցվում է կողմնակի ենթակայի հետ (**տե՛ս Աբրահամյան Ա., Առաքելյան Վ., Քոսյան Վ., 1975, Գյուլբուդաղյան Ս., 1988**): «Կողմնակի ենթական

գործողության բուն կատարողն է, գործողության տերը: Այդ սեռականով լրացումը համանիշ է ենթակային» (**Գյուլբուդադյան Ս., 1988**):

Հետևաբար «իմ կողմից խոսելը», «իմ կողմից ասելը», «իմ կողմից մտածելը» կապակցություններում «կողմից» կապը սովորաբար չի ներմուծում նոր կատարող: Այն կրկնօրինակում է անձնական դերանվան սեռական հոլովով արդեն արտահայտված սուբյեկտային հարաբերությունը:

Օրինակների վերլուծությունը ցույց է տալիս, որ նման կառույցները սովորաբար զուգակցվում են գնահատողական իմաստ ունեցող բառերով. «Իմ կողմից ասելն այդքան էլ ճիշտ չէ», «Իմ կողմից խոսելը սխալ է», «միամտություն է», «չափազանցություն է» և այլն: Այս կառույցներում ընդգծվում է ոչ միայն գործողությունը որպես այդպիսին, այլև այդ գործողության հանդեպ տվյալ անձի վերաբերմունքը, գնահատականը, որը ներկայացվում է անուղղակի ձևով: Այն հաճախ գործածվում է այնպիսի պաշտոնական համատեքստերում, որտեղ անհրաժեշտ է անձնական դիրքորոշումը ոչ ուղղակիորեն արտահայտել: Սակայն հայերենում նույն հաղորդակցական նպատակը կարելի է արտահայտել լեզվի ներքին շարահյուսական միջոցներով՝ առանց հավելյալ «կողմից» կապի ներմուծման: Կախված խոսքի ենթատեքստից՝ կարող ենք գործածել հայերենի հետևյալ համարժեք տարբերակները՝

- «Իմ կողմից ասելն այդքան էլ ճիշտ չէ» → «Իմ ասելը ճիշտ չէ» կամ «Անպատշաճ է, որ ես այս մասին ասեմ»:
- «Իմ կողմից խոսելը սխալ է» → «Իմ խոսելը սխալ է» կամ «Միայն է, որ ես խոսեմ»:
- «Ի՛նչ միամտություն էր իմ կողմից մտածելը» → «Միամտություն էր իմ մտածելը» կամ «Ես միամիտ էի, որ մտածում էի»:

Առաջարկվող տարբերակները ցույց են տալիս, որ «կողմից» կապի հեռացումը չի հանգեցնի ո՛չ գործողություն կատարողի, ո՛չ էլ գնահատողական իմաստի կորստի: Սուբյեկտային հարաբերությունը կարելի է պահպանել սեռական հոլովաձևով, դիմավոր բայով կազմված ստորադաս նախադասությամբ կամ, եթե

կատարողը համատեքստից պարզ է, անորոշ դերբայի ինքնություն գործածությամբ: Այդուհանդերձ, յուրաքանչյուր օրինակի խմբագրական վերաձևակերպման ժամանակ կարևոր է պահպանել ոչ միայն գործողություն կատարողի իմաստը, այլև տվյալ համատեքստի գնահատողական, քաղաքավարական և հաղորդակցական երանգները, որոնք բնորոշ են այս տիպի կառույցներին:

ԵԶՐԱԿԱՑՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ

Կատարված վերլուծությունը ցույց է տալիս, որ երկու քննված կաղապարների՝ «գոյականի կամ դերանվան սեռական հոլովածն + կողմից + բայանուն» և «անձնական դերանվան սեռական հոլովածն + կողմից + անորոշ դերբայ» հիմքում ընկած է նույն քերականական սկզբունքը. բայանվան կամ անորոշ դերբայի հետ գործածված սեռական հոլովածնն իրականացնում է ենթակայական սեռականի գործառույթ՝ մատնանշելով գործողություն կատարող անձին կամ կազմակերպությանը: Այս կառույցներում «կողմից» կապը կորցնում է իր իմաստային բեռը. այն ոչ թե ձևավորում է նոր շարահյուսական հարաբերություն, այլ կրկնօրինակում է արդեն իսկ սեռական հոլովով արտահայտված սուբյեկտային կապը՝ դառնալով քերականորեն ավելորդ տարր՝ ավելորդաբանություն:

Կաղապարների կառուցվածքային և գործառութային զուգահեռականությունը ռուսերենի «со стороны кого-либо / чего-либо + отглагольное существительное» և «с моей / нашей стороны + инфинитив» կառույցների հետ հիմք է տալիս դրանք որակելու ռուսերենի ազդեցությամբ առաջացած շարահյուսական պատճենումներ:

Միևնույն ժամանակ ցույց տրվեց, որ ռուսերեն կառույցներին բնորոշ հաղորդակցական գործառույթները (սուբյեկտի մատնանշում, դիրքորոշման մեղմացում, պատասխանատվության սահմանազատում) հայերենում լիարժեք կարող են իրացվել ներքին լեզվական միջոցներով՝ սեռական հոլովածնով, դիմավոր բայով կամ ուղղակիորեն արտահայտված ենթակայով, առանց «կողմից» կապի հավելյալ ներգրավման:

Հատկապես կարևոր է այս հանգամանքը հաշվի առնել պաշտոնական հաղորդագրությունների և դիվանագիտական ելույթների թարգմանության ու վերաշարադրման ընթացքում, քանի որ նման կառույցների պարբերական վերարտադրությունը նպաստում է դրանց ամրակայմանն ու գործածության ոլորտի ընդլայնմանը գրական հայերենում: Այդ իսկ պատճառով անհրաժեշտ է հստակորեն սահմանազատել «կողմից» կապի օրինաչափ գործածությունը (մասնավորապես՝ կրավորական կառույցներում, որտեղ այն միակ միջոցն է գործողություն կատարողին մատնանշելու համար) նրա ոչ օրինաչափ՝ ավելորդաբանական գործածությունից: Այս տարբերակումը էական նշանակություն ունի ինչպես մեդիատեքստերի լեզվական խմբագրման ու թարգմանության գործընթացում, այնպես էլ հրապարակախոսական խոսքի հստակության և հակիրճության պահպանման տեսանկյունից:

ԳՐԱԿԱՆՈՒԹՅՈՒՆ

1. Աբրահամյան Ս., Առաքելյան Վ., Քոսյան Վ. (1975), Հայոց լեզու, 2-րդ մաս, Երևան, «Լույս» հրատ.:
2. Աղայան Է. (1987), Լեզվաբանության հիմունքներ, Երևան, Երևանի համալսարանի հրատ.:
3. Быстрова Е., Окунева А., Шанский Н. (1997), Учебный фразеологический словарь русского языка, Москва, “АСТ”.
4. Գյուլբուղադյան Ս. (1988), Ժամանակակից հայերենի շարահյուսություն, Երևան, ԵՊՀ հրատ.:
5. Պապոյան Ա., Բաղիկյան Խ. (2003), Ժամանակակից հայոց լեզվի շարահյուսություն, Երևան, ԵՊՀ հրատ.:
6. Պետրոսյան Հ. (1987), Հայերենագիտական բառարան, Երևան, «Հայաստան» հրատ.:

ՄԱՍՈՒԼ

1. «Թերթ», 03.06.2025, <https://tert.am/am/news/2025/06/03/iran-usa/4233136>
2. «Ժողովուրդ», 02.04.2025, <https://armlur.am/1457372/>
3. «Ազգ», 01.06.2022, <https://azg.am/news/>
4. «Երկիր», 10.04.2022, <https://www.yerkir.am/hy/article/2022/04/10/275457>
5. «168 ժամ», 10.06.2025, <https://168.am/2025/06/10/>
6. «Առավոտ», 17.09.2021, <https://www.aravot.am/2021/09/17/1216139/>
7. «Առավոտ», 28.01.2021, <https://www.aravot.am/2021/01/28/1167671/>
8. «Երկիր», 03.12.2022, <https://www.yerkir.am/hy/article/2022/12/03/3892>
9. «Երկիր», 11.10.2022, <https://yerkir.am/hy/article/2022/10/11/1127>
10. «Երկիր», 23.11.2021, <https://yerkir.am/hy/article/2021/11/23/262997>
11. «Իրավունք», 08.05.2025, <https://iravunk.com/?l=am&p=312501>
12. «Առավոտ», 29.04.2025, <https://www.aravot.am/2025/04/29/1484604/>
13. «Մամուլ», 28.01.2022, <https://m.mamul.am/am/news/231069>
14. «Մամուլ», 08.01.2022, <https://mamul.am/am/news/229606>
15. «Մամուլ», 24.06.2025, <https://mamul.am/am/news/329121>
16. «Այսօր», 12.06.2025, <https://aysor.am/am/news/2025/06/12/>
17. «Ալֆա-նյունգ», 30.07.2023, <https://alphanews.am/kxmk-n-texekacrel-e-or-vagif-xachatryan/>
18. «Երկիր», 11.12.2024, <https://yerkir.am/hy/article/2024/12/11/284210>
19. «Մամուլ», 17.10.2024, <https://mamul.am/am/news/305481>

REFERENCES

1. **Abrahamyan S., Arakelyan V., Kosyan V. (1975)**, Hayoc lezow /Armenian Language/, Part 2, Yerevan, “Luys” Publishing House.
2. **Aghayan E. (1987)**, Lezvabanowt'yan himownqner /Foundations of Linguistics/. Yerevan, Yerevan University Press.

3. **Bystrova E., Okuneva A., & Shansky N. (1997)**, Uchebnyy frazeologicheskiy slovar' russkogo yazyka /A Learner's Dictionary of Phraseology/, Moscow, "AST".
4. **Gyulbudaghyan S. (1988)**, Jhamanakakic hayereni sharahyowsowt'yown /Syntax of Modern Armenian/, Yerevan, YSU Publishing House.
5. **Papoyan A., Badikyan Kh. (2003)**, Jhamanakakic hayoc lezvi sharahyowsowt'yown /Syntax of Modern Armenian/, Yerevan, YSU Publishing House.
6. **Petrosyan H. (1987)**, Hayerenagitakan bar'aran /Dictionary of Armenian Studies/, Yerevan, "Hayastan" Publishing House.

PRESS

1. "Tert," 03.06.2025, <https://tert.am/am/news/2025/06/03/iran-usa/4233136>
2. "Zhoghovurd," 02.04.2025, <https://armlur.am/1457372/>
3. "Azg," 01.06.2022, <https://azg.am/news/>
4. "Yerkir," 10.04.2022, <https://www.yerkir.am/hy/article/2022/04/10/275457>
5. "168 am," 10.06.2025, <https://168.am/2025/06/10/>
6. "Aravot," 17.09.2021, <https://www.aravot.am/2021/09/17/1216139/>
7. "Aravot," 28.01.2021, <https://www.aravot.am/2021/01/28/1167671/>
8. "Yerkir," 03.12.2022, <https://www.yerkir.am/hy/article/2022/12/03/3892>
9. "Yerkir," 11.10.2022, <https://yerkir.am/hy/article/2022/10/11/1127>
10. "Yerkir," 23.11.2021, <https://yerkir.am/hy/article/2021/11/23/262997>
11. "Iravunk," 08.05.2025, <https://iravunk.com/?l=am&p=312501>
12. "Aravot," 29.04.2025, <https://www.aravot.am/2025/04/29/1484604/>
13. "Mamul," 28.01.2022, <https://m.mamul.am/am/news/231069>
14. "Mamul," 08.01.2022, <https://mamul.am/am/news/229606>
15. "Mamul," 24.06.2025, <https://mamul.am/am/news/329121>
16. "Aysor," 12.06.2025, <https://aysor.am/am/news/2025/06/12/>
17. "Alpha News," 30.07.2023, <https://alphanews.am/kxmk-n-texekacrel-e-or-vagif-xachatryan/>

18. "Yerkir," 11.12.2024, <https://yerkir.am/hy/article/2024/12/11/284210>

19. "Mamul," 17.10.2024, <https://mamul.am/am/news/305481>

Нунэ Хачатрян

Синтаксические шаблонные конструкции с послелогом «կողմից»

(«со стороны») в языке СМИ Республики Армения:

на материале публикаций 2021–2025 гг.

Заключение

Ключевые слова и выражения: послелог «կողմից» («со стороны»), синтаксическая модель, субъектный генитив, отглагольное существительное, инфинитив, грамматический плеоназм.

В статье рассматриваются синтаксические шаблонные конструкции с послелогом «կողմից» («со стороны») на материале публикаций средств массовой информации Республики Армения за 2021–2025 гг. Цель исследования заключается в выявлении структурных, семантических и функциональных особенностей данных конструкций и факторов, способствующих их распространению, а также в оценке их соответствия синтаксическим закономерностям армянского языка. Для решения поставленных задач мы использовали описательно-аналитический и сравнительно-грамматический методы.

Выделены две основные модели: «со стороны кого-либо / чего-либо + отглагольное существительное» и «с моей / нашей стороны + инфинитив». Наиболее часто они встречаются в медиатекстах, отражающих политическую, дипломатическую и официальную коммуникацию. Структурная и функциональная соотнесённость рассматриваемых конструкций с соответствующими моделями русского языка даёт основание квалифицировать их как проявления синтаксического калькирования.

Исследование показывает, что в данных конструкциях производитель действия уже выражен формой родительного падежа существительного или местоимения. При отглагольном существительном и инфинитиве эти формы выполняют функцию субъектного генитива, указывая на лицо или организацию, которым приписывается соответствующее действие. В подобных случаях послелог «կողմից» («со стороны») не формирует нового синтаксического отношения и не привносит дополнительного смыслового содержания, а дублирует субъектное отношение, уже выраженное формой родительного падежа.

В статье предлагается заменять подобные конструкции способами выражения, соответствующими внутренним закономерностям армянского языка: употреблять форму родительного падежа без дополнительного послелога, личную форму глагола либо непосредственно выраженное подлежащее.

Nune Khachatryan

**Syntactic Pattern Constructions with the Postposition “կողմից” (on the part of) in the
Language of the Media: Based on Materials from the Mass Media
of the Republic of Armenia, 2021–2025**

Conclusion

Key words and expressions: postposition "կողմից" (on the part of), syntactic pattern, subjective genitive, deverbal noun, infinitive, grammatical pleonasm.

The article examines formulaic syntactic constructions involving the postposition "կողմից" (on the part of), on the basis of publications issued by the mass media of the Republic of Armenia between 2021 and 2025. The study aims to identify the structural, semantic, and functional features of these constructions, determine the factors contributing to their spread, and assess their conformity with the syntactic patterns of Armenian. To solve the identified problems, we applied descriptive-analytical and comparative-grammatical methods.

Two principal patterns are identified: "genitive form of a noun or pronoun + կողմից + deverbal noun" and "genitive form of a personal pronoun + կողմից + substantivized infinitive." These patterns occur most frequently in media texts reflecting political, diplomatic, and official communication. Their structural and functional correspondence with equivalent Russian patterns provides grounds for interpreting them as manifestations of syntactic calquing.

The findings demonstrate that, in these constructions, the agent of the action is already expressed by the genitive form of a noun or pronoun. When used with a deverbal noun or an infinitive, these forms function as subjective genitives, identifying the person or institution to whom the corresponding action is attributed. In such cases, the postposition "կողմից" (on the part of) neither establishes a new syntactic relation nor contributes additional semantic content; instead, it duplicates the subject relation already encoded by the genitive form.

The article proposes replacing such constructions with forms of expression that conform to the internal structural principles of Armenian, namely the genitive form without an additional postposition, a finite verb form, or an explicitly expressed subject.

Նունե Խաչատրյան - ՀՀ ԳԱԱ Հ.Աճառյանի անվան լեզվի ինստիտուտի արդի հայերենի բաժնի ավագ լաբորանտ, ՀՀ Բրյուսովի անվան պետական համալսարանի հայագիտության ամբիոնի դասախոս, բանասիրական գիտությունների թեկնածու, դոցենտ: Հեղինակ է 40 հոդվածի: Khachatryan.nune.g@mail.ru

Нунэ Хачатрян - Канд. филол. наук, доцент; Старший лаборант отдела современного армянского языка Института языка имени Гр. Ачаряна НАН РА; доцент кафедры армяноведения Ереванского государственного университета языков и социальных наук им. В. Брюсова. Автор 40 статей. khachatryan.nune.g@mail.ru

Nune Khachatryan - PhD (Philology), Associate Professor; Senior Laboratory Assistant, Department of Modern Armenian, H. Acharyan Institute of Language, National Academy of Sciences of the Republic of Armenia; Associate Professor, Chair of Armenology, Yerevan Brusov State University of Languages and Social Sciences. Author of 40 articles. khachatryan.nune.g@mail.ru

Խմբագրություն է ուղարկվել 28.06.2026թ.

Հանձնարարվել է գրախոսության 17.07.2026թ.

Հրապարակման է ներկայացվել 31.07.2026թ.

ՀԱՍՄԻԿ ԻՐԻՑՅԱՆ

ԳԱՐԲԻԵԼ ԱՅՎԱԶՅԱՆԻ ՔԵՐԱԿԱՆԱԳԻՏԱԿԱՆ ԸՄԲՈՆՈՒՄՆԵՐԸ
ՀԱՅՈՑ ԼԵԶՎԻ ՈՒՂՂԱԳՐՈՒԹՅԱՆ ՇՐՋԱՆԱԿՆԵՐՈՒՄ

DOI: 10.24234/journalforarmenianstudies.v2i73.247

ԱՄՓՈՓՈՒՄ

Գ. Այվազյանի «Ուղղագրություն լեզուիս հայոց» դասագիրք-աշխատությունը, բացի մանկավարժական բուն գործառույթից, արտահայտում է հեղինակի քերականագիտական ըմբռնումներն ու մոտեցումները լեզվական այս կամ այն հարցի վերաբերյալ:

Աշխատության մեջ քննվում են գրերի գյուտին, տառերի արտասանական խնդիրներին, ինչպես նաև տառադարձությանը և կետադրությանը վերաբերող բազմաթիվ կարևոր հարցեր: Գրերի գյուտի մասին շրջանառվող կարծիքների, հայերեն տառերի ստեղծման պատմության և այլ լեզուների տառերի հետ հարակցության մասին Գ. Այվազյանը տալիս է համակողմանի գիտելիքներ: Ժամանակի թելադրանքով հեղինակը մեծ տեղ և դեր է հատկացնում տառադարձությանն առնչվող խնդիրներին՝ նշելով այն բոլոր սկզբունքները, որոնց պետք է հետևել թարգմանիչներն իրենց գործերը հնարավորինս միօրինականացնելու նպատակով:

Գ. Այվազյանի քերականագիտական մոտեցումները հիմնված են հայոց լեզվի զարգացման պատմության հարուստ փորձի վրա: Հեղինակը կարողացել է ճիշտ կանխորոշել աշխարհաբարում կիրառվող ուղղագրական և կետադրական բազում գործառույթներ, որոնց մեծ մասն արդիական է նաև ժամանակակից հայերենում: Ավելին, եվրոպական լեզուների հետ զուգաձևությունները և համեմատությունները հեղինակի աշխատությունը դարձրել են ավելի համակողմանի և իր ժամանակի համար չափազանց արդյունավետ քերականական գործ:

Բանալի բառեր և արտահայտություններ. Գաբրիել Այվազյան, Գաբրիել Այվազովսկի, քերականագիտական ըմբռնումներ, հայոց այբուբեն, հնչյունաբանություն, ուղղագրություն, տառադարձություն, հնչերանգ, կետադրական նշաններ:

ՆԵՐԱԾՈՒԹՅՈՒՆ

Գաբրիել Այվազյանը (1812-1880թթ., աշխարհահռչակ հայ ծովանկարիչ Հովհաննես Այվազովսկու եղբայրը) եղել է նշանավոր եկեղեցական և հասարակական գործիչ, պատմաբան, բանասեր, լեզվաբան և թարգմանիչ: Նա իր կյանքի մեծ մասն անցկացրել է Վենետիկի Մխիթարյան միաբանությունում և եղել իր ժամանակի ակտիվ Մխիթարյաններից մեկը: Պատմագիտության բնագավառում և աստվածաբանական (եկեղեցական) գրականության մեջ հայտնի Գաբրիել արքեպս. Այվազյանը, սակայն, անհայտ է հայագիտության բնագավառում՝ որպես բանասեր, լեզվաբան և թարգմանիչ: Պատմական, կրոնաբարոյական և թարգմանական բնույթի բազմաթիվ աշխատություններին զուգահեռ Գ. Այվազյանը գրել է նաև բանասիրական, մասնավորապես՝ լեզվագիտական ուղղվածությամբ զգալի թվով աշխատություններ, որոնցից մեկի քննությունը ներկա հոդվածի խնդրո առարկան է:

Գ. Այվազյանի՝ որպես Մխիթարյան միաբանության ակտիվ անդամներից մեկի, հասարակական գործունեությանն ու գիտական ժառանգությանն անդրադարձել ենք մեր նախորդ հոդվածներում (**Իրիցյան Հ. 2018; Իրիցյան Հ., 2019, Իրիցյան Հ., 2020**): Հեղինակի՝ աշխարհաբարին նախապատվություն տալու փաստարկը ևս առիթ ենք ունեցել բազմիցս նշելու՝ վկայակոչելով տարբեր ժամանակներում գրված նրա աշխատությունները և հոդվածները հայերենի և վերջինիս հետագա զարգացման վերաբերյալ: Իր կյանքի գրեթե բոլոր տարիների մանկավարժական գործունեության շնորհիվ՝ նա քաջ գիտակցում էր աշխարհաբարի կարևորությունը հայ մանուկներին նյութը հասցնելու առումով: Դա էր նաև այն հիմնական պատճառը, որ տարբեր ժամանակներում նա հրատարակել է նաև մանկավարժական բնույթի դասագրքեր և աշխատություններ,

որոնցում, անկասկած, երևում են հեղինակի՝ հայերենի և վերջինիս պատմական զարգացմանն առնչվող խոր գիտելիքները:

ՄԵԹՈԴԱԲԱՆՈՒԹՅՈՒՆ

Քննությունը կատարվել է պատմահամեմատական, համադրական-վերլուծական և գուգադրական մեթոդներով:

ՔՆՆԱՐԿՈՒՄ

1. **«Ուղղագրություն լեզուիս հայոց» դասագիրք-աշխատությունը. կառուցվածքը, խնդիրները:** Այդպիսի նպատակային գործերից է նաև **«Ուղղագրություն լեզուիս հայոց»** դասագիրք-աշխատությունը, որտեղ բացի մանկավարժական բուն գործառնությունից՝ երևում են նաև հեղինակի քերականագիտական ըմբռնումներն ու մոտեցումները լեզվական այս կամ այն հարցի վերաբերյալ: Դասագիրքը գրված է **հարց ու պատասխանի** կադապարով, լեզուն դյուրընկալելի է, շարադրանքը պարզ և հստակ՝ գրեթե մշակված աշխարհաբար՝ զերծ խիստ բարբառային տարրերից ու արհեստական գրաբարյան կառույցներից:

«Ուղղագրություն լեզուիս հայոց» դասագիրք-աշխատությունը բաղկացած է ներածական հատվածից (**Նախագիտելիք**. կրկին հարց-պատասխան կադապարով) և երեք մասերից՝ իրենց համապատասխան ենթակետերով. 1. **Տառագիտություն**, 2. **Առոգանություն**, 3. **Տրոհություն**: Չնայած նյութի՝ առաջին հայացքից թվացող պարզությանը՝ Գ. Այվազյանը մանկավարժական մեծ փորձի և հայերենի համակողմանի գիտելիքների շնորհիվ կարողացել է ցանկացած հարցի պատասխանը մեկտեղել նաև անհրաժեշտ վերլուծություններով՝ սկսած լեզվի պատմական զարգացումով և ավարտած տվյալ ժամանակաշրջանում ավելի գերիշխող լեզվական երևույթով: Եվ որ ամենակարևորն է, յուրաքանչյուր հարցի պատասխանի մեջ կա հեղինակի դիրքորոշումը, վերջինիս տրամաբանված նախապատվությունը այս կամ այն լեզվական երևույթի վերաբերյալ:

Այսպես, օրինակ, հարցադրումներից մեկի դեպքում, թե արդյոք ավելի նպատակահարմար չէ՞ թեկուզ միա՛յն աշխարհաբարի համար տառերի գրությունը

նույնացնել վերջիններիս հնչողությանը, Գ. Այվազյանը որպես պատասխան նշում է, որ, իհարկե՝ ավելի տրամաբանական կլիներ, սակայն գրաքարում և ժամանակի շրջանառվող բարբառներում *միննույն բառն ունի բազմաթիվ տարբերակներ* (ընդգծ.՝ Հ. Ի.), ու այդ լուծումը «մեծ վնաս կպատճառի նաև գրաբառին ուղղագրութեանը, եւ մեծ խառնակութիւն» (Այվազեան Գ., 1869): Առաջին մասում՝ *Տառազիտութիւն*, տրվում է վերջինիս սահմանումը և ենթակետերը, որ հեղինակը բաժանում է 4 կետի. 1. *Գիւտ տառից*, 2. *Արտասանութիւն եւ հնչումն տառից*, 3. *Լծորդութիւն տառից* («որ է տառերուն երբեմն իրարու տեղ դրուիլը»), 4. *Տառադարձութիւն* («որ է մեր տառերուն օտար ազգաց տառերուն հետ ունեցած համեմատութիւնը»): Գրերի գյուտի վերաբերյալ շրջանառվող կարծիքների, հայերեն տառերի ստեղծման պատմության, նաև՝ այլ լեզուների հետ հայերեն տառերի հարակցության առիթով Գ. Այվազյանը տալիս է համակողմանի գիտելիքներ (իհարկե, հաճախ նաև վիճելի): Նշելով, որ հայերեն տառերը ստեղծել է Մ. Մաշտոցը 406թ.՝ հեղինակը չի բացառում նաև նախամաշտոցյան գրերի գոյությունը: Ըստ նրա՝ մինչ գրերի գյուտը հայերը պարսիկների և ասորեստանցիների նման կիրառել են «*բեւեռաձեւ կամ սեպաձեւ տառեր*», որոնցով գրված արձանագրություններ են հասել մեզ Նինվեի, Բաբելոնի, նաև Վանի բերդի և Սևանա լճի հարակից տարածքներում: Գ. Այվազյանը նշում է, որ գործածվել են նաև հույների և ասորիների տառերը, զանազան «*նշաններ կամ նշանագրեր*», որոնք հիմնականում գործածական բառերի գաղափարագրություններ են, ինչպիսին են՝ *աստղ, երկինք, աշխարհ, լուսին* և այլն (սրանք, ըստ հեղինակի, ավելի «*համառոտագրութիւն եւ արագագրութիւն*» են, քան կանոնավոր գրեր): Գ. Այվազյանն անդրադառնում է նաև Դանիելյան նշանագրերին, որոնք, ինչպես փաստում է հեղինակը, 24, 22 և 29 հատ էին՝ ըստ տարբեր կարծիքների, սակայն վերջիններիս մասին ստույգ տեղեկություններ հնարավոր չէ տալ վկայություններ չունենալու պատճառով: Գ. Այվազյանը շեշտում է, որ հիմնական գերխնդիրը, որ ստիպեց Մ. Մաշտոցին ստեղծել հայերենի այբուբենը, օտար այբուբենների և Դանիելյան նշանագրերի անկատարությունն էր,

որովհետև դժվար էր հայերեն բառերն ու հնչյուններն արտահայտել այլ լեզուների տառերով:

2. Հայոց այբուբենը, հայերեն տառերի հարակցությունն այլ լեզուների այբուբենների տառերի հետ՝ ըստ Գ. Այվազյանի: Չնայած այն տարածված կարծիքին, որ ձայնավորների ստեղծումը ավելի բարդ է եղել Մ. Մաշտոցի համար, քան բաղաձայններին՝ Գ. Այվազյանը փաստում է հակառակը՝ վկայակոչելով հայերենի բաղաձայնական եռաստիճան համակարգը՝ *բ-պ-փ, գ-կ-ք, դ-տ-թ* և այլն, իսկ ձայնավորների ստեղծումը հունարեն իմացողի համար, ինչպիսին Մ. Մաշտոցն էր, պետք է, որ դժվարություն չհարուցեր: Ինչ վերաբերում է հայերեն տառերի քանակին և տեսքին՝ հեղինակը նշում է, որ հնարավոր չէ ստույգ իմանալ, թե որո՞նք ենք միայն Մ. Մաշտոցի ստեղծածները, և որո՞նք Դանիելյան նշանագրերը (արդի հայերենագիտության մեջ տարածված կարծիքն այն է, որ Մ. Մաշտոցը, տեսնելով Դանիելյան նշանագրերի թերի լինելը, ստեղծում է այբուբենը առանց վերջինս հիմք ունենալու, սակայն կան նաև այլ կարծիքներ (Աճառյան Հ., 1984; Աբրահամյան Ա., 1973; Աղայան Է., 1977; Հակոբյան (Թարումեան) Ռ., 2017; Մուշեղյան Ա., 2006), մինչդեռ, ըստ նրա, կարելի է հստակ ասել, օրինակ, որ տառերն են ստեղծվել հունարեն տառերի նմանողությամբ: Գ. Այվազյանն առաջարկում է համեմատել հայերեն երկաթագիրը հունարենի երկաթագրի հետ և բերում է հետևյալ շարքը.

A	B	Γ	Δ	E	Z	H	Θ	I	K	Λ	M	N	Ξ	O	Π	P	Σ	T	Υ	Φ	X	Ψ	Ω
Ա	Բ	Գ	Դ	Ե	Զ	Է	Թ	Ի	Կ	Լ	Մ	Ն	Շ	Ո	Պ	Ռ	Ս	Տ	Ի	Փ	Ք	փս պս	ով աւ

Գ. Այվազյանի կարծիքով Մ. Մաշտոցը մեր այբուբենն ստեղծելիս ձեռքի տակ ունեցել է հունարենի այբուբենը՝ թե՛ ձևի և թե՛ կարգի առումներով, իսկ մնացած տառերը ստեղծելուց հետո տեղադրել մեջ ընդ մեջ: Ինչ վերաբերում է առանձին ստեղծած տառերի նմանությանը, հեղինակը նշում է, որ *L* տառը կարելի է նմանեցնել լատիներենի *L*-ին, *Ճ* տառը՝ եգիպտացիների (*Եգիպտացոց կամ Ղփտոց* – Գ. Ա.) *Ճ* «Ճանճա» տառին, իսկ ոմանց կարծիքով էլ *Վ* տառը՝

լատիներենի *V*-ին: Հայերեն այբուբենի մի քանի տառաձև, ըստ նրա, կարող ենք տեսնել սլավոնական կամ ռուսական կիրիլյա (*կիրիլեղեան* – Գ. Ա., 9-րդ դար) այբուբենի մեջ՝ *Ѣ (Б), Ї (Г), Ѧ (նկատի ունի փոքրատառ ց-ի տպատառը. И)*, վերը նշված *Ѧ* տառը իր ժամանակակից եզրագծերի այբուբենում, իսկ վրացերենի հին այբուբենը (*խուցուրի* – Գ. Ա.), որ Մ. Մաշտոցի ստեղծածն է, շատ տառեր ունի մեր գրին նման: Նա անդրադառնում է նաև ժամանակի ընթացքում տառերի մասնակի ձևափոխություններին՝ նշելով բոլոր տեսակներն իրենց բնութագրող առանձնահատկություններով՝ *երկաթագիր, բոլորգիր, նոտրգիր, շղագիր*: Ինչ վերաբերում է հետագայում մուծված *օ* և *ֆ* տառերին՝ Գ. Այվազյանը նշում է, որ Մ. Մաշտոցը *օ* հնչյունը արտահայտել է *աւ* տառերով, դա է պատճառը, որ մինչև 9-րդ և 10-րդ դարերի ձեռագրերում հանդիպում ենք *հաւր, մաւր, աւրհնութիւն, Պաւղոս*, որոնք, անկասկած, կարդացվել են *հօր, մօր, օրհնութիւն, Պօղոս*: 10-րդ դարից սկսած որոշ գրիչներ *աւ* երկբարբառի վրա դրել են հունարենի *ω* «օմէկա, մեծ օ» տառը, որպեսզի այն *աւ* չկարդացվի, և աստիճանաբար ավելի նպատակահարմար են գտել *աւ*-ի փոխարեն գրել *օ*: *Ֆ* տառի մուծումը մեր այբուբեն՝ հեղինակը կապում լատիներենի *F (f)* տառաձևի հետ: Պատճառն այլ լեզուների բառերի արտասանության պահպանումն էր, քանի որ հայերենում *ֆ* հնչյունը տառադարձվում էր *փ*-ով: Գ. Այվազյանը նշում է, որ *ֆ* տառով բնիկ բառեր չունի նաև ռուսերենը, *նօղայ* կոչվող թաթարական լեզվում նույնպես չկա *Ֆ* վերջինիս փոխարեն գործածվում է *փ*:

3. Հայերեն տառերի՝ Գ. Այվազյանի արտասանական խմբավորումը՝ ըստ տարածքային առանձնահատկությունների. հայոց այբուբենի հնչյունական յուրահատկությունները: Հետաքրքիր է Գ. Այվազյանի՝ հայերեն տառերի արտասանության խմբավորումը՝ ըստ տարածքային առանձնահատկությունների: Նա առանձնացնում է տառերի հնչողության 3 խումբ. 1. *Միջերկրեայ Հայոց* (երևանցիներ, աշտարակցիներ, վաղարշապատցիներ, շիրակցիներ, մշեցիներ, վանեցիներ, կարնեցիներ), 2. *Հիւսիսային Հայոց* (սյունեցիներ կամ դարաբաղցիներ, արցախցիներ կամ գանձակեցիներ, շամախեցիներ, վրաստանցիներ), 3. *Արեւմտեան Հայոց* (պոլսեցիներ, մոլդովացիներ,

լեհաստանցիներ, դրիմեցիներ, նորնախիջևանցիներ): Մասնավորապես բաղաձայնների արտասանական առանձնահատկություններից ելնելով՝ հեղինակը նշված խմբերից նախապատվությունը տալիս է առաջինների (*Միջերկրեայ Հայոց*) հնչողությանը՝ իբրև «*բուն ազգային* արտասանություն» (Այվազեան Գ., 1869): Այնուհետև հեղինակը շատ մանրամասն և հանգամանալից ներկայացնում է այդ երեք խմբերում բաղաձայնական եռաստիճան համակարգի բաշխվածությունը և արտասանական յուրահատկությունները (*բ-պ-փ, գ-կ-ք, դ-տ-թ* և այլն)՝ շատ հաճախ դրանց արտաբերությունը գուգադրելով ռուսերենի և եվրոպական որոշ լեզուների հնչյունների (տառերի) հետ (օրինակ՝ Ջ տառը՝ dz, dz, իսկ Ջ տառը՝ dj, dj):

Ինչ վերաբերում է տառերի՝ ըստ ձայնի և աղմուկի պարունակության և վերջիններիս հարաբերության հաշվառմամբ (Սուքիասյան Ա., 2004) դասակարգմանը՝ *ձայնավոր* և *բաղաձայն*, Գ. Այվազյանը տառերից յուրաքանչյուրին անդրադառնում է առանձին-առանձին՝ ձայնավորների դեպքում նաև հնչարտաբերական առանձնահատկություններից բացի՝ նշելով նաև տվյալ տառի հնչյունափոխության հետ կապված որոշ կետեր (*գերանդի>գերընդի, ասել>ըսել*) և ներկայացնում նրանցով կազմված երկբարբառների մանրամասն քննություն:

Բաղաձայնները հեղինակը բաժանում է 3 հիմնական խմբի՝ *նուրբ* («կասուին նաեւ *բարակ* կամ *լերկ*», արդի եզրաբանությամբ՝ *պարզ խուլ*)՝ *պ, կ, տ, ծ, ճ, միջակ* (արդի եզրաբանությամբ՝ *ձայնեղ*)՝ *բ, գ, դ, ձ, ջ, և թաւ* («կկոչուին նաեւ *խաժ* կամ *յոյր*», արդի եզրաբանությամբ՝ *շնչեղ խուլ*)՝ *փ, ք, թ, ց, չ*: Ըստ վերը նշված տարածքային բաժանումների՝ Գ. Այվազյանը մանրամասն ներկայացնում է նաև բաղաձայնների եռաստիճան համակարգի տեղաշարժ-տեղափոխությունները՝ այս կամ այն բարբառում միևնույն տառի տարբեր հնչողությունները: Նա նշում է, որ բաղաձայնների ճիշտ հնչողությունը պահպանված է *Միջերկրյա Հայոց*-ի բնակիչների մոտ, իսկ *Հիւսիսային Հայոց*-ի և *Արեւմտեան Հայոց*-ի բնակիչներն ունեն բաղաձայնների՝ միմյանց հակառակ հնչողություն (այսպես՝ եթե առաջինի դեպքում *վարդապետ* բառը կարտասանվեր որպես ֆր.՝ *vardapièt*, ռուս.՝ *вардапѣтъ*

գրությունների նման, ապա երկրորդի դեպքում կլինեն՝ ֆր.՝ *vartabet*, ռուս.՝ *вартабет* ձևերի արտասանությունը) (Այվազեան Գ., 1869): Բաղաձայնների մնացած մասը, ըստ հեղինակի, բաժանվում է կրկին 3 խմբի՝ **նայ** («այսինքն կակուղ եւ փափուկ»)՝ **դ, լ, մ, ն, ր, կիսաձայն՝ զ, ժ, ծ, ձ, ճ, շ, չ, ջ, ս, ց**, և **կոկորդային՝ խ, դ, հ**: Գ. Այվազյանն անդրադառնում է նաև **դ>լ** տառերի անցումներին՝ նշելով, որ օր.՝ **Փրդ'ադեղ'փռու, Պղ'ատոն** բառերի մեջ «**փշիկով**» **դ**-ն պետք է կարդալ կես **դատ** (ավելի քմային), ոչ թե կես **լիւն**, ինչպես կարծում են ոմանք (Բագրատունի Ա., 1852), քանի որ, ըստ նրա, օտար լեզուներից փոխառված բառերում **Լ**-ի փոխարեն գրվում է **դ՝ Ղուկաս, Պտղոմեոս, Սողոմոն, Վաղարշ, սաղմոս, եկեղեցի** և այլն: Հեղինակը փաստում է, որ մեր **դ** կամ **դ՝** տառը դրվել է հունարեն **λ** տառի փոխարեն. ճիշտ է, մեր այբուբենում կար **լ** տառը, և ավելի տրամաբանական կլիներ նրանով փոխարինել, սակայն Գ. Այվազյանի կարծիքով, հավանաբար հունարենի «**լամտան**» և հայերենի «**լիւնք**» տարբեր հնչողություն են ունեցել, ուստի հունարենի **λ**-ի դիմաց հայերենում ունենք **դ**:

Ստորև բերենք Գ. Այվազյանի նշած օրինակներից մի քանիսը.

ὄλαλαγμός [ալալակմո'ս]	աղաղակ	μέλι [մէ'լի]	մեղր
βαλνεῖον [վալնի'ոն]	բաղանիք	βήρυλλος [վի'ռիլլոս]	բիրբեղ
ἔλαιον [է'լեօն]	եղ, իւղ	μελωδία [մէլօսի'ա]	մեղեղի

Հեղինակն առանձին գլուխ է հատկացնում նաև տառերի լծորդությանն առնչվող խնդիրների վերհանմանը («Լծորդ կասուին այն տառերն, որ իրենց հնչման նմանութեանը պատճառաւ երբեմն իրարու տեղ կդրուին». Այվազեան Գ., 1869): Այսպես օրինակ՝ **ա** ձայնավորը լծորդ է **է-ի, ք-ի, ո-ի** հետ՝ **զրաւ>զրեւ, անկողին>ընկողին, է-ն՝ է-ի, ք-ի, ի-ի** հետ՝ **գմբէթ>գմբէթ, հրէշտակ>հրքշտակ, Բաբելոն>Բաբիլոն** և այլն: Բաղաձայնների դեպքում, ըստ նրա, լծորդություն են դրսևորում **միջակ** (ձայնեղ) բաղաձայնները **նուրբ** (պարզ խուլ) բաղաձայնների հետ՝ **ամպ>ամբ, ըմպել>ընպել, գունդ>գունտ**, այլ բաղաձայնների դեպքում նույպես նկատվում է այս երևույթը՝ **զգեստ>սգեստ, նժդեհ>նշդեհ, բախտ>բաղդ, Աղեքսանդր>Աղեկսանդր** այլն:

Այն հարցին, թե բառապաշարի այս բազմաձևության մեջ ո՞ր տարբերակներն են նպատակահարմար կիրառել, հեղինակը նշում է, որ «պետք է ազգային ուղիղ հնչման միայն հետեւիլ, որ *Միջերկրեայ* (ընդգծ.՝ - Գ. Ա.) հայերունն է անտարակոյս»:

4. Տառադարձությանն առնչվող խնդիրները և լուծումները Գ. Այվազյանի ընկալմամբ: Գ. Այվազյանը չափազանց կարևորելով տառադարձության հետ կապված խնդիրները՝ մի ընդարձակ գլուխ հատկացնում է վերջինիս պարզաբանմանը: Ինչպես նշեցինք վերևում, տարբեր ազգերի միջև եղած մշակութային առնչակցությունները և բուռն զարգացում ապրող ժամանակի թարգմանական գրականությունը պարտադրում էին գոնե հատուկ անունների դեպքում մշակել և միօրինականացնել տառադարձության հիմնական կանոնները: Վերջինիս տարբերակվածության գլխավոր պատճառ Գ. Այվազյանը համարում է յուրաքանչյուր լեզվի՝ այսպես կոչված «*սեպհական յատկությունները*»: Ըստ նրա՝ յուրաքանչյուր լեզվում նույն հնչյունն ունի տարբեր արտասանական դրսևորումներ, ուստի հեշտությամբ կարելի է կռահել **գերմաներեն խոսող ֆրանսիացուն կամ ֆրանսերեն խոսող գերմանացուն**:

Ուստի թարգմանության ժամանակ մեր նախնիները, ըստ հեղինակի, հնարավորինս հարմարեցրել են տառի հնչյունական առանձնահատկությունները, օր.՝ հունարենի *γ* եւ *χ* տառերի դիմաց դնելով հայերենի՝ համապատասխանաբար *գ* եւ *ք* տառերը, մինչդեռ նշվածներից ոչ առաջինը և ոչ էլ երկրորդը չունեն հայերենի հնչյունային նույնականությունը: Գ. Այվազյանն անդրադառնում է նաև հունարենի որոշ տառերի՝ հայերենում ունեցած տարբերակներին: Այսպես, օր.՝ ինչո՞ւ հունարեն *β* (վի՛թա) տառին համարժեք հայերենում դրվել է *բ* տառը, այն դեպքում, երբ ժամանակակից հունարենում այն հնչում է որպես *վ*: Հեղինակը վկայակոչում է եվրոպացիների և հույների վեճն առ այն, որ, ըստ եվրոպացիների, հունարենի *β*-ին համարժեք պետք է դրվի լատիներենի *b* տառը և ոչ *v* տառը, մինչդեռ, ըստ հույների, այն հնչում է որպես *վ* և պետք է դրվի լատիներենի *v* տառը: Գ. Այվազյանը նախապատվությունը տալիս է հույներին, նշելով, որ վերջիններս պիտի որ ավելի պահպանած լինեին իրենց ազգային հնչողությունը, միաժամանակ

նշում, սակայն, որ մեր նախնիներն էլ հունարեն *β*-ին համարժեք դրել են *բ* տառը, և ոչ *վ*-ն, օր.՝ *Βασιλος* (Վասիլիոս) անունը տառադարձել են *Բասիլիոս*, երբեմն ավելի հայացնելով՝ *Բարսեղ*, և միայն 8-9-րդ դարերից հետո տառադարձել նաև *Վասիլ* տարբերակով (իրավամբ, *Բարսեղ* անձնանունը հին, իսկ *Վասիլ*-ը նոր շրջանի փոխառություններ են): Կամ, օրինակ, հունարեն *η* տառին համարժեք է *է*-ն, ոչ թե *ի*-ն, որ այդ տառի այժմյան հնչողությունն է:

Հունարեն *ε* և *ο* տառերի առիթով Գ. Այվազյանը փաստում է, որ հայերենում ունենք համապատասխանաբար *է* և *ո*. որն էլ, ըստ հեղինակի, մեր այբուբենի առանձնահատկությունից է բխում, քանի որ եվրոպական լեզուներում (օր.՝ իտալերենում) դրանց համարժեք են *ի*՝-ն *nio*՝ հնչյունախմբերը՝ լատ.՝ *fera* (ֆէ՛ռա) բառի դիմաց ունեն *fiera* (ֆիէ՛ռա), *bonus* (պո՛նուս) բառի դիմաց՝ *buono* (պուո՛նո) և այլն: Հունարեն *ο*-ի դիմաց ունենք մեր *ո* տառը, իսկ *ω*-ի («մեծ *ο*»)՝ փոխարեն ունենք *ով* և երբեմն *աւ* հնչյունախմբերը: Իսկ այն հարցին, թե արդյո՞ք ավելի տրամաբանական չէ վերը նշված դեպքերի համար օրինաչափություն դարձնել ժամանակակից հունարենի հնչողությունը, Գ. Այվազյանն ավելի հակված է նախնիների արած տառադարձությանը, փաստելով, որ հակառակ դեպքում *բառի հնչողությունը ժամանակի հետ պետք է անընդհատ փոփոխվի* (ընդգծ.՝ - Հ. Ի.): Ուստի՝ սովորողների գործը հեշտացնելու նպատակով բերում է հաճախադեպ բառերի մի աղյուսակ՝ մի քանի լեզուների զուգադրություններով, որոնցից մի քանիսը բերում ենք ստորև.

Հունարեն	Լատիներեն	Ֆրանսերեն	Ռուսերեն	Հայերեն
Δαρίος	Darius	Darius	Дарий	Դարեհ
Θουκιδίδης	Thucydides	Thucydide	Θουκιδιδής	Թուկիդիդես
Κικερών	Cicero	Cicéron	Цицеронъ	Կիկերոն
Λεόντιος	Leontius	Léonce	Леонтий	Ղեւոնդ
Λούκας	Lucas	Luc	Лука	Ղուկաս
Πλουτάρχος	Plutarchus	Plutarque	Плутархъ	Պլուտարքոս
Τιριδάτης	Tiridates	Tiridate	Тиридатъ	Տրդատ

Τελέμαχος	Telemachus	Télémaque	Телемак	Տելեմաք

5. *Հնչերանգի կանոնարկումը և կետադրական նշանների գործառույթը՝ ըստ Գ. Այվազյանի:* Գ. Այվազյանն առանձին գլուխ է հատկացնում նաև հնչերանգին («*առողջանություն*») առնչվող խնդիրներին՝ ներառելով 4 կետադրական նշան՝ **բուր, շեշտ, երկար և պարոյկ**: Նշելով հնչերանգի ունեցած կարևորագույն դերը բանավոր խոսքում՝ Գ. Այվազյանը փաստում է, որ այն տարբեր ազգերի լեզուներում տարբեր արտահայտչականություն և դրսևորում ունի: Եթե, օրինակ, եվրոպական որոշ լեզուներում մեծ դեր է տրվում շեշտին, այնինչ ֆրանսերենը գրեթե շեշտ չունի, պարսկերենի դեպքում խոսքը երկարում է հնչական տեսանկյունից, իսկ ռուսերենը փակ է և ամփոփ: Քանի որ միևնույն ազգի մեջ միանգամայն տարբեր է խոսքի հնչերանգը՝ կախված տարածքային առանձնահատկություններից, ուստի, ըստ հեղինակի, կանոնավորը պետք է համարել գլխավոր քաղաքների հնչերանգը, **ֆրանսիացիների համար՝ Փարիզինը, անգլիացիների համար՝ Լոնդոնինը, իտալացիների համար՝ Հռոմինը, ռուսների համար՝ Մոսկվայինը** և այլն: Ըստ այդմ՝ որպես հայերենի ընդունելի հնչերանգ՝ Գ. Այվազյանը նախապատվությունը տալիս է **Արարատյան նահանգի բնակիչների հնչերանգին**՝ նշելով, որ «անոնք են մեր ազգին ազնուագույն մասերը հին ատենեն» (Այվազյան Գ., 1869):

Բուն նշանների առիթով, որ դասագիրք-աշխատության մեջ ներկայացված է երկու առանձին բաժիններով՝ «*Առողջանություն*» և «*Տրոհություն*», Գ. Այվազյանը հանգամանալից տալիս է վերջիններիս պատմական զարգացումը և այլ լեզուների հետ հիմնական առնչությունները: Ըստ նրա՝ **բուրի** նշանը (') ձայնի իջնող հնչերանգ է, բայց այժմ չի կիրառվում, քանի որ, հեղինակի կարծիքով, հայերենի գրեթե ամեն բառ ինքնին բուր է (նկատի ունի բառերի՝ առանց շեշտի գրվելը): **Շեշտի** (') առիթով Գ. Այվազյանը գրում է, որ հայերենում, ի տարբերություն այլ լեզուների, շեշտն ընկնում է հիմնականում վերջին վանկի վրա, որը գրավոր խոսքում կետադրական նշանով չի արտահայտվում: Ըստ նրա՝ ոմանք հայերենի բառերի 3 տեսակ են առանձնացնում՝ **շեշտուղոր** (երբ շեշտն ընկնում է բառի վերջին

վանկի վրա. վերջիններս հայերենի բառապաշարի մեծամասնությունն են կազմում), *յարաշէշտ* (երբ շէշտվում է նախապերջին վանկը՝ *ա՛յսպէս, գրե՛թէ*) և *նախայարաշէշտ* (երբ շէշտն ընկնում է վերջից երրորդ վանկի վրա՝ *մա՛նաւանդ, նո՛յնժամայն*): Շէշտի կիրառության՝ Գ. Այվազյանի նախընտրած ձևերը հիմնականում համընկնում են ժամանակակից հայերենում շէշտի կիրառություններին, միայն որոշ դեպքերում, օրինակ՝ կրկնադիր շաղկապների, հեղինակը նախապատվությունը տալիս է շաղկապների՝ առանց շէշտի կիրառություններին: Այսպես օրինակ՝ «Էլ կենօք էլ մահու» բառակապակցության մեջ շէշտը, ըստ նրա, ճիշտ կլինի դնել համագոր անդամներից առաջինի վրա միայն՝ «Էլ կենօ՛ք էլ մահու»: Շէշտի կիրառության մեկ այլ տարբերակ նա նշում է վերջինիս «*կէս հարցական*» իմաստով գործառույթը. այսպես, օրինակ՝ «Ոչ գիտեմք զի՛ եղել նմա»: *Երկարը* (՛), ըստ նրա, հայերենում կիրառվող կարևոր նշան է, որ երբեմն կարող է փոխարինվել շէշտով՝ *վա՛շ վաշ, երանի՛թէ* և այլն: *Պարոյկը* (՛), որ երբեմն անվանվում է նաև *ուրրակ*, ըստ հեղինակի, ճիշտ կլինի գործածել միայն հարցական բառերի ձայնավորների վրա, իսկ *միթէ* և *արդոք* բառերի վրա երբեք չկիրառել այս նշանը՝ «Միթէ օրէնքն մեր դատի՞ն գմարդ» (Այվազեան Գ., 1869):

Վերջին մասը, որ ունի «*Տրոհութիւն*» վերնագիրը, ներառում է կետադրական նշանների մնացած խումբը՝ «*Ենթամնայ, Ապաթարց, Մակակէտ, Բութ, Ստորակէտ, Միջակէտ, Վերջակէտ, Չակերտ, Փակագիծ, Երկորեակ*», որոնց հիմնական գործառույթը բառերի տարանջատումն է գրավոր խոսքում: Գ. Այվազյանը նշում է, որ տրոհության նշանները, բացի պարսկերենից և արաբերենից, հատուկ են գրեթե բոլոր լեզուներին: Եվրոպական լեզուները և ռուսերենն ունեն գրեթե նույն տրոհության նշանները, և այն հարցին, թե արդո՞ք առավել նպատակահարմար չի լինի մեր լեզվի կետադրությունը ևս հարմարեցնել այդ նշաններին, Գ. Այվազյանը տալիս է բացասական պատասխան, նշելով, որ մեր լեզվի տրոհության նշանները որևէ պակասություն չունեն և շատ ավելի բազմազան են եվրոպական լեզուներում գործածվող նշաններից: Վերը նշված կետադրական նշանների կիրառությունները քննելիս՝ Գ. Այվազյանը նախապատվությունը հիմնականում տալիս է այն տարբերակներին, որոնք այժմ էլ ժամանակակից

հայերենի կանոնավոր տարբերակներ են համարվում: Այսպես՝ նա նշում է, որ ենթամասն (-) գործածվում է տողադարձի դեպքում, զուգահեռ բերում տողադարձի հետ կապված հիմնական կետերը, գաղտնավանկ ը-ի կիրառությունները: Միայն բարդությունների դեպքում, երբ վերջին բաղադրիչը ձայնավորով սկսվող առանձին բառ է և տարածված է վերջիններիս տողադարձի հետևյալ տարբերակները՝ տար-աշխարհ, սուտ-անուն, հեղինակը նախապատվությունը տալիս է ընդհանուր կանոնից չեղվելուն՝ տա-բաշխարհ, սու-տանուն և այլն: Յ կիսաձայնի դեպքում, սակայն, հեղինակը նախապատվությունը տալիս է արքայ-ական, ընծայ-ական ձևերին և ոչ արքա-յական, ընծա-յական՝ այժմ կանոնավոր տարբերակներին: Ապաթարցի (') առիթով Գ. Այվազյանը նշում է, որ այն գործածվում է տաղաչափության մեջ՝ ձայնավորի սղման դեպքում՝ «Ու նդիմանայր բանից նոցին», սահուն արտասանության նպատակով: Աշխարհաբարի ուղղագրության մեջ վերջինիս կիրառվելը հեղինակը համարում է օրինաչափություն՝ բան մ' ալ (բան մի ալ), կ'ուրանայ (կը ուրանայ), որը, սակայն, պետք չէ շատ չարաշահել: Մակակետի (') գործածությունը Գ. Այվազյանը համարում է աստիճանաբար նվազող, նշելով, որ այն հիմնականում դրվել է «ի», «զ», «յ» և «ց» նախդիրների վրա, որպեսզի վերջինս նախորդող կամ հաջորդող բառի մաս չհամարվի՝ «առ 'ի նմանէ», «'ի յայրին»: Բուրբ, որ դրվել է երկու նշանով (՝ կամ '), ըստ հեղինակի, լայն կիրառություն ունի հայերենում, մինչդեռ եվրոպական լեզուներում այդ նշանը չկա. այնտեղ իմաստն արտահայտվում է ստորակետով: Դա է պատճառը, որ ոմանք հայերենում ևս ավելորդ են համարում այդ նշանի գործածությունը: Գ. Այվազյանը, սակայն, նշում է, որ դա մեր լեզվի առավելություններից է, քանի որ այն ամբողջությամբ ստորակետի արժեք չունի, այլ կերպ ասած՝ «կէս ստորակետ» է: Իսկ բուրբ՝ նաև այս նշանով (') գրությունը տպագիր գրականության մեջ Գ. Այվազյանը պայմանավորում է տպատառերի գծագրությանը հարմար լինելու հետ: **Ստորակետը** կամը **ենթակետը** (,) ըստ Գ. Այվազյանի, լայն կիրառություն ունի հայերենում: Հեղինակը նշում է ստորակետի գրեթե բոլոր դրսևորումները, որոնք այժմ էլ կանոնավոր են ժամանակակից հայերենում, միայն որոշ դեպքերում ավելորդ է համարում վերջինիս կիրառությունը՝ «Գիտասցեն թէ ուր է», «Տեսեալ զի

անարատ էր»: *Միջակետի* (.) կիրառության առիթով Գ. Այվազյանը նշում է, որ այն դրվում է ակնկալվող հաջորդ խոսքից առաջ՝ «*Դուք եք աղ երկրի. ապա թե՛ աղն անհամի, ի՞նչ յաղիցի*», նաև ուղղակի խոսքի մեջբերման դեպքում: Հեղինակը շեշտում է, որ երեք միջակետի միասին գործածությունը (...) դրվում է չշարունակվող խոսքի դեպքում: Ինչպես տեսնում ենք, այն իմաստով համընկնում է ժամանակակից հայերենի կախման կետերին՝ «....», իսկ ձևով՝ բազմակետին՝ «...» (Սարգսյան Ա., 2005): Գ. Այվազյանը զուգահեռ նշում է նաև եվրոպական լեզուներում միջակետի համարժեքները՝ (:), (;): *Վերջակետի* (:) առիթով հեղինակը գրում է, որ այն դրվում է մտքի ավարտից հետո, և երկու կետով գրությունը (:) ավելի տրամաբանական է համարում՝ ի տարբերություն եվրոպացիների մեկ կետով վերջակետի (.): *Չակերտի* (“ „) գործածությունը կարևոր համարելով մեկնողական գրականության մեջ՝ Գ. Այվազյանն առաջարկում է այն փոխել այս նշաններով («») և որպես ավելորդ ծանրաբեռնվածություն՝ տողերի սկզբում անընդհատ չկրկնել՝ դնել մեջբերվող հատվածի սկզբում և վերջում միայն (չակերտների՝ այժմյան կիրառության նման): *Փակագիծը* (()) կարևոր համարելով հավելյալ տեղեկություն տալու իմաստով՝ հնարավոր է համարում երբեմն փոխարինել ստորակետներով: *Երկորեակ* (”) նշանի առիթով Գ. Այվազյանը նշում է, որ վերջինս դրվել է կրճատած բառերի դեպքում՝ *Թագ*”, *Հայր մեր*” և այլն: Այն աստիճանաբար դուրս է եկել գործածությունից՝ տեղը զիջելով միջակետին՝ Թագ., Գլ.:

ԵԶՐԱԿԱՑՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ

Ամփոփենք. Գ. Այվազյանի «*Ուղղագրություն լեզուիս հայոց*» դասագիրք-աշխատության մեջ առկա վերլուծություններն ու դատողություններն ի մի բերելով՝ կարող ենք հանգել այն եզրակացության, որ Գ. Այվազյանի քերականագիտական մոտեցումները հիմնված են հայոց լեզվի զարգացման պատմության հարուստ փորձի վրա: Հեղինակը կարողացել է ժամանակի հրամայականով հիմնականում ճիշտ կանխորոշել աշխարհաբարում կիրառվող և վերջինս կանոնարկող ոչ միայն բառապաշարը, այլև ուղղագրական և կետադրական բազում գործառույթներ, որոնց մեծ մասն արդիական է նաև ժամանակակից հայերենում: Հեղինակը մեծ

տեղ և դեր է հատկացնում տառադարձությանն առնչվող խնդիրներին՝ նշելով այն բոլոր սկզբունքները, որոնց պետք է հետևել թարգմանիչներն իրենց գործերը հնարավորինս միօրինականացնելու նպատակով: Իսկ եվրոպական լեզուների հետ զուգաձևությունները Գ. Այվազյանի դասագիրք-աշխատությունը դարձրել են ավելի համակողմանի և իր ժամանակի համար չափազանց արդյունավետ քերականական գործ:

ԳՐԱԿԱՆՈՒԹՅՈՒՆ

1. **Աբրահամյան Ա. (1973)**, Հայոց գիր և գրչություն, Երևան, ԵՊՀ հրատ.:
2. **Աղայան Է. (1977)**, Նախամաշտոցյան հայ գրի ու գրականության, մեսրոպյան այբուբենի և հարակից հարցերի մասին, Երևան, ԵՊՀ հրատ.:
3. **Աճառյան Հ. (1984)**, Հայոց գրերը, Երևան, ԵՊՀ հրատ.:
4. **Այվազեան Գ. (1869)**, Ուղղագրութիւն լեզուիս հայոց, Թեոդոսիա, տպ. Խալիպեան ուսումնարանի:
5. **Բագրատունի Ա. (1852)**, Հայերեն քերականութիւն ի պէտս զարգացելոց, Վենետիկ, ի վանս Սրբոյն Ղազարու:
6. **Իրիցյան Հ. (2018)**, Գաբրիել Այվազյանը (Այվազովսկի) Մխիթարյան միաբանության անդամ, «Վենետիկի Մխիթարյան միաբանություն – 300», Միջազգային գիտաժողով, Զեկուցումների ժողովածու, ՀՀ ԳԱԱ Պատմության ինստիտուտ, Երևան, էջ 383-409 (նույնի վերատպությունը՝ Իրիցեան Յ. 2017 (տպվել է 2020թ.՝ հետին թվով), Հայր Գաբրիել վրդ. Այվազեանը (Այվազովսկի) միաբան Մխիթարեան միաբանութեան, Բազմավեպ, «Վենետիկ-Ս. Ղազար», ՃՀԵ. տարի, թիվ 3-4, էջ 140-162):
7. **Իրիցյան Հ. (2019)**, Գաբրիել Այվազյանի «Բառագնութիւն աշխարհիկ լեզուի» ձեռագիր երկը՝ որպես աշխարհաբարի տարածմանը նպաստող աշխատություն, Բանբեր Մատենադարանի, հ. 27, Երևան, էջ 371-387:

8. **Իրիցյան Հ. (2020)**, Լեզվի կանոնարկման խնդիրները Գաբրիել Այվազյանի «Խանգարմունք հայկաբանության...» աշխատության մեջ, Բանբեր Երևանի համալսարանի. Հայագիտություն, հ. 1 (31), Երևան, էջ 67-81:
9. **Հակոբյան (Թարումեան) Ռ. (2017)**, Հայոց տառերը: Ձևագոյացման համեմատական քննություն, Երևան, «Անտարես»:
10. **Մուշեղյան Ա. (2006)**, Մեսրոպ Մաշտոցը և նախամաշտոցյան հայ գիրը, «Պատմաբանասիրական հանդես», հ. 2, Երևան, էջ 210-236:
11. **Սարգսյան Ա. (2005)**, Ժամանակակից հայերենի կետադրությունը, Երևան, ԵՊՀ հրատ.:
12. **Սուքիասյան Ա. (2004)**, Ժամանակակից հայոց լեզու (Հնչյունաբանություն, բառագիտություն, բառակազմություն), Երևան, ԵՊՀ հրատ.:

REFERENCES

1. **Abrahamyan A. (1973)**, Hayoc gir & grchowt'yowHayoc gir & grchowt'yown /Armenian Writing and Calligraphy/, Yerevan, Yerevan State University Press.
2. **Aghayan E. (1977)**, Naxamashtocyan hay gri ow grakanowt'yan, mesropyan aybowbeni & harakic harceri masin /About pre-Matsotsian Armenian Script and Literature, the Mesropian Alphabet, and Related Issues/, Yerevan, Yerevan State University Press.
3. **Acharyan H. (1984)**, Hayoc grery' /The Armenian Letters/, Yerevan, Yerevan State University Press.
4. **Ayvazean G. (1869)**, Owghghagrowt'iwn lezowis hayoc /The Orthography of Our Armenian Language/, Feodosia, Khalipyan School Publishing.
5. **Bagratuni A. (1852)**, Hayere'n qerakanowt'iwn i pe'ts zargaceloc /Armenian Grammar for the Educated/, Venice: St Lazar's Press.
6. **Iritsyan H. (2018)**, Gabriel Ayvazyany' (Ayvazovski) Mxit'aryan miabanowt'yan andam /Gabriel Ayvazyan (Ayvazovsky), Member of the Mekhitarist Congregation/, "Mekhitarist Congregation of Venice – 300", International Conference, Collection of

- reports, Yerevan, Publishing House of the Academy of Sciences, pp. 383-409 (reprinting of the same` **Iritsean Y., 2017** (is printed in 2020), Fr. Gabriel Ayvazyan (Ayvazovsky), Member of the Mekhitarist Congregation, Bazmavep, 3-4, Venice: St Lazar's Press, pp. 140-162).
7. **Iritsyan H. (2019)**, Gabriel Ayvazyan «Bar'aznnowt'iwn ashxarhik lezowi» d'er'agir erky'` orpes ashxarhabari tarac'many' npastogh ashxatowt'yown /The Manuscript “Word-Study of the Secular Language” Gabriel Ayvazyan as Work Enhancing the Spread of Modern Armenian (Ashkharhabar)/, Bulletin of Matenadaran, 27, Yerevan, “Nairi” ed, pp. 371-387.
 8. **Iritsyan H. (2020)**, Lezvi kanonarkman xndirneri' Gabriel Ayvazyan «Xangarmownq haykabanowt'ean... » ashxatowt'yan mej /Problems of Language Regulation in the Work “Violations of Armenology” ... by Gabriel Ayvazyan/, Bulletin of Yerevan University: Armenian Studies, 1 (31), Yerevan State University Press, pp. 67-81.
 9. **Hakobyan (Tarumean) R. (2017)**, Hayoc tar'ery': D'agoyacman hamematakan qnnowt'yown /Armenian Letters. A Comparative Study of Formation/, Yerevan, “Antares” ed.
 10. **Musheghyan A. (2006)**, Mesrop Mashtocy' & naxamashtocyan hay giry' /Mesrop Mashtots and the pre-Mashtotsian Armenian Script/, Historical-Philological Journal, 2, Yerevan, Publishing House of the Academy of Sciences. pp. 210-236.
 11. **Sargsyan A. (2005)**, Jhamanakakic hayereni ketadrowt'yowny' /Modern Armenian Punctuation/, Yerevan, Yerevan State University Press.
 12. **Suqiasyan A. (2004)**, Jhamanakakic hayoc lezow (Hnchyownabanowt'yown, bar'agitowt'yown, bar'akazmowt'yown /Modern Armenian Language (Phonology, Lexicology, Morphology)/, Yerevan, Yerevan State University Press.

Асмик Ирицян

Теоретико-грамматические подходы Габриела Айвазяна в контексте
исторического развития армянской орфографии

Заключение

Ключевые слова и выражения: Габриел Айвазян, Габриел Айвазовский, грамматические концепции, армянский алфавит, фонетика, орфография, транслитерация, интонация, знаки препинания.

Учебник-пособие Г. Айвазяна «*Правописание языка нашего, армянского*», помимо собственно педагогической функции, выражает также грамматические представления автора и его подходы к тем или иным языковым вопросам.

В работе рассматриваются важные вопросы, связанные с изобретением письменности, проблемами произношения букв, а также транслитерацией и пунктуацией. Г. Айвазян дает всесторонние сведения о существующих мнениях относительно создания армянской письменности и их соотношении с буквами других языков. В силу требований времени автор большое внимание уделяет вопросам, связанным с транслитерацией, указывая все те принципы, которым должны были следовать переводчики, чтобы максимально унифицировать свои работы.

Теоретико-грамматические подходы Г. Айвазяна основаны на богатом опыте истории развития армянского языка. Автор сумел правильно предвидеть множество орфографических и пунктуационных функций в новоармянского (Ашхарабар), большая часть которых актуальна и в современном армянском языке. Более того, параллели и сопоставления с европейскими языками сделали труд автора более всесторонним и чрезвычайно эффективным грамматическим произведением для своего времени.

Hasmik Iritsyan

Theoretical and grammatical approaches of Gabriel Ayvazyan in the context of the
historical development of Armenian orthography

Conclusion

Key words and expressions: *Gabriel Ayvazyan, Gabriel Ayvazovsky, grammatical views, Armenian alphabet, phonetics, orthography, transliteration, intonation, punctuation marks.*

G. Ayvazyan's textbook-manual "*The Orthography of Our Armenian Language*", in addition to its primary pedagogical function, also reflects the author's grammatical understanding and his approaches to various linguistic issues.

The work examines numerous important questions related to the invention of the Armenian alphabet, problems of letter pronunciation, as well as matters of transliteration and punctuation. Ayvazyan provides comprehensive knowledge about the prevailing views on the creation of the alphabet and their relationship to the letters of other languages. In accordance with the demands of the time, the author devotes significant attention to issues concerning transliteration, setting forth all the principles that translators had to follow in order to make their work as uniform as possible.

G. Ayvazyan's grammatical approaches are based on the rich experience of the historical development of the Armenian language. The author was able to accurately foresee numerous orthographic and punctuation functions used in Armenian language (Ashkharhabar), most of which remain relevant in modern Armenian. Moreover, the parallels and comparisons drawn with European languages made the author's work more comprehensive and an exceptionally effective grammatical study for its time.

Հասմիկ Իրիցյան – Մեսրոպ Մաշտոցի անվան հին ձեռագրերի գիտահետազոտական ինստիտուտի («Մատենադարան») գիտաշխատող: Գիտական հետաքրքրությունները՝ հայոց լեզվի պատմություն, ձեռագրագիտություն: Հեղինակ է շուրջ 10 հոդվածների: hiritryan@gmail.com

Асмик Ирицян - Научный сотрудник Института древних рукописей имени Месропа Маштоца («Матенадаран»). Научные интересы: история армянского языка, рукописоведение. Автор около 10 научных статей. hiritsyan@gmail.com

Hasmik Iritsyan – Researcher at the Mesrop Mashtots Institute of Ancient Manuscripts (Matenadaran). Research interests: history of the Armenian language and codicology. Author of about 10 scholarly articles. hiritsyan@gmail.com

Խմբագրություն է ուղարկվել 30.01.2026թ.

Հանձնարարվել է գրախոսության 10.02.2026թ.

Հրապարակման է ներկայացվել 31.07.2026թ.

ՄԻՆԱՄԱՐ ԿՈՒՐՂԻՅԱՆ

ԳՐԱԲԱՐԻ ԱԶԴԵՑՈՒԹՅՈՒՆԸ ԺԱՄԱՆԱԿԱԿԻՑ ԱՐԵՎԵԼԱՀԱՅ ԵՎ
ԱՐԵՎՄՏԱՀԱՅ ԼԵԶՈՒՆԵՐԻ ՎՐԱ*DOI : 10.24234/journalforarmenianstudies.v2i73.248*

ԱՄՓՈՓՈՒՄ

Հայոց լեզուն հնդեվրոպական լեզվաընտանիքի յուրահատուկ և ինքնատիպ ճյուղ է, որը դարերի ընթացքում պահպանել է իր հիմնարար կառուցվածքային առանձնահատկությունները և միաժամանակ հարմարվել ժամանակակից հաղորդակցական և մշակութային պահանջներին: Լեզվի զարգացումն արտահայտվում է բառապաշարի ընդլայնման, քերականական և շարահյուսական ձևափոխությունների, ինչպես նաև ոճաբանական և գործառնական բազմազանության մեջ:

Հայոց լեզվի ինքնատիպությունը պայմանավորված է ոչ միայն նրա պատմական և լեզվաբանական հիմքերով, այլև Հայաստանի աշխարհագրական դիրքով և տարբեր ժողովուրդների հետ շփումների ազդեցությամբ, ինչը բացատրում է որոշ նմանություններ սլավոնական, հնդիրանական, բալթյան և արևմտյան հնդեվրոպական լեզուների հետ:

Սույն հոդվածն ուսումնասիրում է գրաբարի՝ հայոց գրական և պաշտամունքային հին լեզվի, ազդեցությունը ժամանակակից արևելահայ և արևմտահայ լեզուների ձևավորման, բառապաշարի, քերականական կառուցվածքի և ոճաբանական հատկանիշների վրա. վերլուծվում են այն պատմական, լեզվաբանական և մշակութային գործոնները, որոնք նպաստել են գրաբարի շարունակական ներկայությանը թե՛ ժամանակակից գրական հայերենում, թե՛ լեզվի երկփեղկված տարբերակներում: Այն նաև վերլուծում է այն մեխանիզմները, որոնց միջոցով հայոց լեզուն պահպանել է իր կենսունակությունն ու արդիականությունը՝ ցուցաբերելով միաժամանակ պատմական ժառանգության

պահպանման և ժամանակակից մշակութային միջավայրի հետ ինտեգրացիայի օրինակ:

Բանալի բառեր և արտահայտություններ. հայոց լեզու, լեզվաընտանիք, գրաբար, ժամանակակից, արևմտահայերեն, արևելահայերեն, հաղորդակցում, գործածում:

ՆԵՐԱԾՈՒԹՅՈՒՆ

Լեզվաբանական հետազոտությունները վկայում են, որ հայերենը, լինելով հնդեվրոպական հիմքի վրա ձևավորված, դարերի ընթացքում պահել է հարաբերման կետեր սլավոնական, հնդիրանական և բալթյան լեզվախմբերի հետ, ինչը հաստատում է նրա ակադեմիական և տիպաբանական առանձնահատկությունը: Մինևույն ժամանակ, Հայաստանի աշխարհագրական դիրքն ու պատմական-քաղաքակրթական շփումները տարբեր ժողովուրդների հետ նպաստել են որոշ ընդհանրությունների ձևավորմանը նաև արևմտյան հնդեվրոպական լեզուների՝ մասնավորապես հունարենի, լատիներենի և գերմանական լեզվախմբի հետ (Եզեկյան Լ., 2007):

Հայոց լեզվի զարգացման առանձնահատկությունն այն է, որ այն չի «քարացել»՝ ի տարբերություն հին հունարենի կամ լատիներենի, որոնք դուրս են եկել բնական հաղորդակցական գործածությունից և պահպանվել են հիմնականում գրավոր-գիտական ավանդույթում: Հայերենը շարունակել է մնալ կենդանի, հաղորդակցական համակարգ, որը օրգանական կերպով արձագանքել է հասարակական, քաղաքական, գիտատեխնիկական ու մշակութային փոփոխություններին: Սա հնարավորություն է տվել հայոց լեզվին պահպանել իր գրաբարյան հին շերտերը՝ միաժամանակ ինտեգրելով նոր բառեր, ձևեր և կառուցվածքներ, որոնք հարմարվում են ժամանակակից հաղորդակցական պահանջներին:

Լեզվի զարգացումը արտահայտվում է մի քանի մակարդակներում: Նախ՝ շարահյուսական շերտավորման միջոցով հայերենը հարստացել է նորաբանություններով և փոխառություններով տարբեր լեզուներից, ինչն առավել ակնառու է գիտության, տեխնոլոգիայի և մշակույթի ոլորտներում: Երկրորդ՝

քերականական և ձևաբանական փոփոխությունները հնարավորություն են տվել լեզվին պահպանել համակարգի ներքին տրամաբանությունը, միաժամանակ պարզեցնելով հին ձևերը և ձևավորելով նոր կառուցվածքներ՝ հաղորդակցական հեշտությամբ: Երրորդ՝ *շարահյուսական դինամիկան* արտացոլում է խոսակցական և գրական նորմերի փոխազդեցությունը, որը ստեղծում է կառուցվածքային բազմազանություն և հաղորդակցման ճկունություն: Չորրորդ՝ *ռճաբանական և գործառնական զարգացումը* թույլ է տալիս լեզվին արտահայտվել տարբեր սոցիալական, պաշտոնական, գրական և թվային միջավայրերում, ինչը արտացոլում է ժամանակակից լեզվի կենսունակությունը և բազմաշերտությունը:

Ակնհայտ է, որ հայոց լեզվի ինքնատիպությունը ոչ միայն պայմանավորված է նրա պատմական և լեզվաբանական հիմքերով, այլև Հայաստանի աշխարհագրական դիրքով և տարբեր ժողովուրդների հետ երկարատև շփումներով: Այս շփումները հնարավորություն են տվել ձևավորել նոր բառապաշար, ընդլայնել արտահայտչամիջոցների հնարավորությունները և պահպանել ավանդական լեզվաբանական կառուցվածքները: Հայերենը լեզվաբանական այն հազվագյուտ օրինակներից մեկն է, որը ընդամին կրում է հին գրավոր մշակույթի ծանրաշարժ ժառանգություն և հանդես է գալիս որպես ժամանակակից, դինամիկ և հաղորդակցական լեզու (Եզեկյան Լ., 2007):

Այսպիսով, հայոց լեզվի զարգացումը ներառում է պատմական ժառանգության պահպանություն, ժամանակակից մշակութային պահանջներին հարմարվելու ունակություն և լեզվամշակութային ինքնության ամրապնդում: Այս գործընթացները վկայում են, որ հայերենը ոչ միայն պահպանում է իր կենսունակությունը, այլև շարունակում է զարգանալ՝ դառնալով ավելի ճկուն, հարուստ և ժամանակակից հաղորդակցական համակարգ:

Հայոց լեզուն ոչ միայն հայ ժողովրդի մշակութային ինքնության և գիտելիքի պահպանման միջոց է, այլև լեզվաբանական և մշակութաբանական ուսումնասիրությունների առարկա, որը թույլ է տալիս գնահատել լեզվի դինամիկան, հին և նոր տարրերի համադրություն և հաղորդակցական արդյունավետություն:

ՄԵԹՈԴԱԲԱՆՈՒԹՅՈՒՆ

Հոդվածում կիրառվել են մի շարք համապարփակ հետազոտական մեթոդներ՝ նպատակ ունենալով ապահովել արևելահայ և արևմտահայ ճյուղերի լեզվաբանական առանձնահատկությունների խորքային վերլուծություն: Նախ, կիրառվել է *համեմատական-համակարգային մեթոդը*, որի միջոցով իրականացվել է լեզվաբանական նորմերի, բառապաշարային տարրերի, քերականական կառուցվածքների և շարահյուսական ձևերի համեմատություն երկու ժամանակակից ճյուղերի միջև: Համեմատական վերլուծությունը թույլ է տվել ի ցույց դնել գրաբարի ավանդական շերտերի պահպանման և ժամանակակից գործածության միջև առկա կապերը, գնահատել լեզվական նորարարությունների ներթափանցման տեմպը և տարբեր ոճերում ձևավորված խոսակցական ու գրական ձևերի դինամիկան:

Մեկ այլ կարևոր մոտեցում է *դասակարգման մեթոդը*, որը օգտագործվել է լեզվաբանական կառուցվածքների համապարփակ համակարգային վերլուծության համար: Տիպաբանական վերլուծության միջոցով ուսումնասիրվել են հայոց լեզվի ձևաբանական, շարահյուսական և ստիլիստիկ առանձնահատկությունները՝ համեմատական համատեքստում այլ հնդեվրոպական լեզուների՝ սլավոնական, հնդիրանական և բալթյան խմբերի հետ: Այս մեթոդը հնարավորություն է տվել բացահայտել ոչ միայն ընդհանուր հատկություններն ու համանմանությունները, այլ նաև կոնկրետ առանձնահատկությունները, որոնք ձևավորում են հայոց լեզվի ինքնատիպությունը և գրաբարի ազդեցության հետ կապված լեզվական առանձնահատկությունները:

Հոդվածում կիրառվել է նաև *պատմալեզվաբանական մեթոդը*, որը թույլ է տվել վերակառուցել լեզվի զարգացման դինամիկան և հետևել լեզվական փոփոխությունների պատմական շարժընթացին: Պատմալեզվաբանական վերլուծության միջոցով ուսումնասիրվել են բառապաշարի զարգացման փուլերը, քերականական փոփոխությունների ընթացքը, շարահյուսական նորարարությունները և ստիլիստիկ շերտերի ձևավորումը ժամանակակից հայերենում: Այս մեթոդը հնարավորություն է տվել գնահատել ոչ միայն գրաբարի

պահպանման և կիրառման հենքը, այլ նաև լեզվի արձագանքը նոր հաղորդակցական, մշակութային և տեխնոլոգիական պայմաններին:

Բացի այդ, հետազոտության ընթացքում կիրառվել է *համակցված մոտեցում*, որը միավորում է համեմատական, տիպաբանական և պատմալեզվաբանական մեթոդների առավելությունները՝ ապահովելով լեզվաբանական երևույթների բազմակողմանի վերլուծություն: Արդյունքում հնարավոր է եղել բացահայտելու լեզվական կառուցվածքների դինամիկ հարաբերությունները, գրաբարի և ժամանակակից լեզվի շերտերի փոխազդեցության համակարգը, ինչպես նաև ցույց տալու լեզվի կենսունակությունը և արդիականացման գործընթացները:

Այս մեթոդաբանական մոտեցումների համադրությունն ապահովում է ուսումնասիրության գիտական խորություն, համակարգվածություն և վերլուծական ճշգրտություն՝ հանդիսանալով հիմք հայոց լեզվի դինամիկայի, գրաբարի ազդեցության և ժամանակակից գործածության անբաժանելի կապերի բացահայտման համար:

ՔՆՆԱՐԿՈՒՄ

Գրաբարը՝ որպես հայոց հին գրական և պաշտամունքային լեզու, զգալի ազդեցություն է թողել ժամանակակից արևելահայ և արևմտահայ լեզուների բառապաշարի, քերականական կառուցվածքի, շարահյուսության և ոճական համակարգի զարգացման վրա (**Ասատրյան Մ., 1985**): Գրական ժառանգության պահպանման և մշակութային շարունակականության տեսանկյունից գրաբարը շարունակում է մնալ հայ լեզվամշակույթի հիմքային շերտերից մեկը, որի ազդեցությունն զգացվում է ինչպես բառաստեղծման և տերմինաբանության, այնպես էլ պաշտոնական խոսքի ու բարձրաշարժ ոճերի մակարդակներում:

Գրաբարը (դասական հայերեն) հայոց լեզվի ամենահին գրավոր փուլն է, որի ձևավորումը սկսվում է 5-րդ դարում՝ Մեսրոպ Մաշտոցի այբուբենի ստեղծումից հետո: Բազմադարյան գրական, գիտական, եկեղեցական և իրավական ժառանգության կրող լինելով՝ այն դարեր շարունակ մնացել է հայ մշակույթի և ինքնության առանցքային տարրերից մեկը: Թեպետ 19-րդ դարից ի վեր գրական լեզվի պաշտոնական գործածությունից դուրս է մղվել, գրաբարը շարունակել է

նշանակալի ազդեցություն գործել թե՛ ժամանակակից արևելահայ, թե՛ արևմտահայ լեզուների զարգացման վրա (**Եզեկյան Լ., 2007**):

Գրաքարը 5–11-րդ դարերում եղել է ամբողջ հայության միասնական գրական լեզուն: Միջին դարերում այն աստիճանաբար դուրս է եկել առօրյա կենսագործածությունից, սակայն պահպանվել է որպես եկեղեցու, գիտության և իրավունքի լեզու: 19-րդ դարում միաժամանակ ձևավորվեցին երկու նոր գրական տարբերակներ (**Մինասյան Ա., 2022**).

- Արևելահայ գրական լեզուն՝ հիմք ընդունելով Արարատյան բարբառը:
- Արևմտահայ գրական լեզուն՝ հիմք ընդունելով Կիլիկիայի և Կոստանդնուպոլսի մայր բարբառները:

Չնայած այդ փոփոխությանը՝ գրաքարը մնաց երկուսի խորքային շերտում՝ որպես լեզվական հենք և հեղինակություն:

Բառապաշարային ազդեցություններ

- *Ծագումով գրաբարային բառեր*. Ժամանակակից հայերենների բառապաշարի զգալի մասն ունի գրաբարական ծագում: Այս շերտին են պատկանում այնպիսի հասկացություններ, ինչպիսիք են՝ *բանականություն, միաբանություն, առաքելություն, կատարելություն, ողբերգություն, դեկավարել, հավերժություն, մարմին, սերունդ*: Այս բառերը պահպանվել են թե՛ արևելահայ, թե՛ արևմտահայ լեզվական համակարգերում՝ հանդես գալով որպես նորմավորված և բարձրաշերտ բառապաշար (**Ասատրյան Մ., 1985**):
- *Բառապաշարի ոճական շերտավորում*. գրաբարից եկած բառերի մի զգալի խումբ գործվում է բարձր, պաշտոնական, տոնական կամ գրավոր ոճերում: Դրանց շարքին են դասվում *սրբություն, ճշմարտություն, փառք, երանություն* և բազմաթիվ այլ բառեր, որոնք լայնորեն կիրառվում են գրականության մեջ, քարոզներում, պետական և արարողակարգային խոսքում, ինչպես նաև իրավական ու պաշտոնական փաստաթղթերում: Այդ բառերի stilistikan օգտագործումը պայմանավորում է լեզվի բարձր ու տոնական շունչը:
- *Արևելահայ-արևմտահայ տարբերություններ*. գրաբարային ծագման բառերի կիրառումը որոշ դեպքերում տարբեր լուծումներ է ստացել արևելահայ և

արևմտահայ տարբերակներում: Օրինակ՝ արևելահայ *միջոցառում* — արևմտահայ *ձեռնարկ*, արևելահայ *լրացուցիչ* — արևմտահայ *աւելորդ*, արևելահայ *կատարելագործում* — արևմտահայ *կատարեալացում*: Չնայած այսպիսի տարբերություններին՝ երկու տարբերակներում էլ գրաբարական արմատը պահպանվում է որպես հեղինակավոր, դասական և հաստատված ձև (Սարգսյան Ա., 2019):

Քերականական ազդեցություններ

- *Խոնարհման համակարգ*. գրաբարի բայաձևերից մեծ թիվը դարձել են նոր հայերենի բայաձևային համակարգի հիմք: «Լինել» բայը, օրինակ, իր ժամանակաձևերի զգալի մասը ժառանգել է գրաբարի ձևերի շերտից: Նույնը վերաբերում է պայմանական եղանակին՝ *լինեի, գայի, լիներ, գար* և այլ ձևերին: Այս ժառանգականությունը լեզվի պատմաքերականական փոխհաջորդման էական ցուցիչ է:
- *Հոլովական համակարգ*. ժամանակակից հայերենները հիմնականում ժառանգել են գրաբարի հոլովների մեծ մասը, թեև մի շարք ձևեր ժամանակի ընթացքում կրճատվել կամ վերաձևավորվել են: Այնուամենայնիվ, հոլովական համակարգի կառուցվածքային համեմատությունը գրաբարի հետ շարունակում է մնալ ակնհայտ՝ ինչպես ձևաբանական, այնպես էլ գործառական մակարդակում:

Շարահյուսական և ոճաբանական ազդեցություններ (Ավետիսյան Յու., 2007)

- *Շարահյուսություն*. գրաբարի ազդեցությունն առանձնապես զգալի է բարդ նախադասությունների կառուցվածքում: Ժառանգվել են ընդարձակ, բազմահոգ, ստորադասական ենթաբաժանումներով կառուցված նախադասություններ, ինչպես նաև որոշ հնաոճ կապակցություններ՝ *զի, թեև, քնացեալ* և այլ միավորներ: Չնայած դրանցից շատերը դուրս են եկել առօրյա գործածությունից, գիտական և պաշտոնական գրավոր խոսքում դրանց որոշ տարրեր պահպանվել են ցայսօր:
- *Ոճաբանություն*. արևելահայ գրական լեզուն ընդհանուր առմամբ ձգտում է ավելի բնական, խոսակցական և հարթ ոճի, մինչդեռ արևմտահայ գրական լեզուն ունի ավելի պահպանողական բնույթ և հաճախ պահպանում է

գրաբարին մոտեցող մշակութային ու ոճական շերտ: Սա պայմանավորված է ոչ միայն լեզվական, այլև պատմամշակութային տարբերություններով (**Մինասյան Ա., 2022**):

Ժամանակակից մոտեցումներ. գրաբարը դարեր շարունակ եղել է ոչ միայն հաղորդակցման միջոց, այլև ազգային արժեքային համակարգի կենտրոնական բաղադրիչներից մեկը: Այն ձևավորել է հայ ժողովրդի հոգևոր, մշակութային և մտավոր ինքնությունը՝ դառնալով շարունակականության ամենակայուն սյունը: Գրաբարի շնորհիվ պահպանվել են եկեղեցական հարուստ ավանդույթները, Սուրբ Գրքի առաջին ամբողջական հայերեն թարգմանությունը, միջնադարյան հայ մտածողների՝ Մեսրոպ Մաշտոցի, Գրիգոր Նարեկացու, Մովսես Խորենացու, Անանիա Շիրակացու և այլոց մտավոր ժառանգությունը, ինչպես նաև իրավական, փիլիսոփայական և պատմագրական արժեքավոր ժողովածուները (**Եզեկյան Լ., 2007**):

Ժամանակակից փուլում ևս գրաբարը դիտարկվում է որպես ազգային ինքնության պահպանման կարևոր տարր: Այն նպաստում է լեզվամշակութային հիշողության, մտավոր ժառանգության և ազգային հոգևոր կենտրոնի՝ Հայ Եկեղեցու դարի շարունակվող կապի ամրապնդմանը: Գրաբարի ուսուցումն ընկալվում է որպես կրթության անփոխարինելի բաղադրիչ, որը միաժամանակ զարգացնում է լեզվամտածողությունը, խորացնում լեզվաբանական գիտելիքները և հարստացնում մշակութային աշխարհայացքը (**Ասատրյան Մ., 1985**):

Կրթական դաշտում գրաբարը շարունակում է զբաղեցնել կայուն տեղ ինչպես Հայաստանում, այնպես էլ Սփյուռքում: Այն դասավանդվում է դպրոցներում՝ որպես ազգային մշակութային ժառանգություն, եկեղեցական հաստատություններում՝ որպես պատարագի և պաշտամունքի լեզու, իսկ բուհերում՝ որպես լեզվաբանական, պատմագիտական և թարգմանագիտական ուսումնասիրությունների հիմք: Գրաբարի ուսուցումն ապահովում է դարերի շարունակական կապը, նոր սերունդներին փոխանցում ազգային և հոգևոր մշակույթի հիմնարար շերտերը և նպաստում հայոց լեզվի ու ինքնության իմացության ամրապնդմանը (**Ավետիսյան Յու., 2007**):

21-րդ դարում լեզվաբանները և եզրութաբանությամբ զբաղվող մասնագետները կարևորում են գրաբարյան ավանդույթի շարունակականությունը: Առաջարկվում է նոր բառաստեղծության մեջ նախապատվությունը տալ գրաբարական արմատներին՝ օտար փոխառությունների փոխարեն: Այդ մոտեցման օրինակներն են *վերլուծություն*, *համակարգ*, *ծրագրավորում* և մի շարք այլ եզրույթներ, որոնք ապահովում են հայերեն տերմինաբանության համահունչ զարգացումը (Սարգսյան Ա., 2019):

ԵԶՐԱԿԱՑՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ

Գրաբարը շարունակում է լինել հայ լեզվի եվրոպական և արևելային բարձր մշակույթների հետ հավասարազոր գրական հիմքերից մեկը. այն շարունակում է մնալ հայոց լեզվի ինքնատիպության և կենսունակության հիմնական գործոն՝ ազդելով բառապաշարի, քերականության, շարահյուսության և ոճաբանական առանձնահատկությունների վրա: Նրա ազդեցությունը զգալի է թե՛ բառապաշարի, թե՛ քերականության, թե՛ ոճաբանության մակարդակում՝ ձևավորելով ժամանակակից հայերենի երկու ճյուղերի միասնական մշակութալեզվական հիմքը (Սարգսյան Ա., 2019):

Թեպետ գրաբարն այլևս չի կիրառվում որպես առօրյա լեզու, այն շարունակում է ապահովել հայության լեզվամշակութային շարունակականությունը և հանդիսանում է ազգային ինքնության հիմնասյունը: Այն ոչ միայն ձևավորում է լեզվաբանական կառուցվածքները, այլև պահպանվում է որպես մշակութային ու հոգևոր ժառանգության կրող (Ավետիսյան Յու., 2007):

Գրաբարի շերտերը ներկայումս ծառայում են որպես մշակութային կապարի միջոց, որը կապում է ժամանակակից հայերենը անցյալի գրական ավանդույթների հետ:

Արևելահայ լեզվի առանձնահատկությունները. արևելահայերենը ավելի ակտիվորեն ենթարկվում է արտաքին ազդեցությունների՝ հիմնականում ռուսական, թուրքական և եվրոպական լեզուներից փոխառությունների միջոցով: Սակայն գրաբարի ավանդական շերտերը պահպանվում են գրական, պաշտոնական և գիտական տեքստերում: Սա ստեղծում է լեզվի երկշերտ

համակարգ՝ մի կողմից հաղորդակցական գրեթե խոսակցական ոճ, մյուս կողմից՝ բարձրաշունչ գրական ու պաշտոնական ոճ, ինչը վկայում է լեզվի ճկունության և բազմաշերտության մասին (**Մինասյան Ա., 2022**):

Արևմտահայ լեզվի առանձնահատկությունները. արևմտահայերենը պահպանողական է և շարունակում է լայնորեն օգտագործել գրաբարյան բառապաշարն ու կառուցվածքները: Սա թույլ է տալիս պահպանել լեզվի ավանդական ոճային առանձնահատկությունները, գրաբարի ազդեցությամբ ձևավորված բառապաշարի ամբողջականությունը և շերտային համակարգը: Գրաբարի ազդեցությունը հատկապես նկատելի է Սփյուռքի համայնքներում, որտեղ այն հանդիսանում է նաև մշակութային ինքնության պահպանման գործիք:

Լեզվաբանական և մշակութաբանական համադրություն. այս ուսումնասիրությունը ցույց է տալիս, որ հայոց լեզուն միաժամանակ կրում է պատմական ժառանգություն և հարմարվում է ժամանակակից մշակութային պահանջներին: Գրաբարի շերտերի պահպանությունը և ժամանակակից բառերի, կառուցվածքների ինտեգրումը ապահովում են լեզվի հաղորդակցական արդյունավետություն, ինչպես նաև պահպանում են լեզվամշակութային ինքնությունը:

Գլոբալ նշանակություն գրաբարի ազդեցությունը հայերենում արտացոլում է, թե ինչպես է լեզուն դառնում ոչ միայն հաղորդակցման միջոց, այլև մշակութային ինքնության և պատմական կապի միջոց: Հայերենը thus եզակի լեզվաբանական օրինակ է, որտեղ ավանդույթը և նորարարությունը գոյակցում են՝ ապահովելով լեզվի դինամիկ զարգացում և վառ կենսունակություն (**Ավետիսյան Յու., 2007**):

Եզրաբանելով՝ կարելի է ընդգծել, որ գրաբարի դերը հայոց լեզվում շարունակական է և բազմաշերտ. այն դարերի ընթացքում ձևավորել է բառապաշար, քերականություն, շարահյուսություն ու ոճաբանական առանձնահատկություններ, և այսօր էլ այդ ժառանգությունը համադրվում է ժամանակակից նորարարություններով՝ ապահովելով լեզվի կենսունակություն, հաղորդակցման ճկունություն և մշակութային ինքնության պահպանություն:

ԳՐԱԿԱՆՈՒԹՅՈՒՆ

1. **Ասատրյան Մ. (1985)**, Արևելահայ և արևմտահայ գրական լեզուների համակարգերի շուրջ, Երևան, «Հայաստան» հրատ.,
http://www.old.ysu.am/files/09M_Asatryan.pdf
2. **Ավետիսյան Յու. (2007)**, Արևելահայերենի և արևմտահայերենի զուգադրական քերականություն, Երևան, ԵՊՀ հրատ.:
3. **Եզեկյան Լ. (2007)**, Հայոց լեզու, Երևան, ԵՊՀ հրատ.,
https://haygirk.nla.am/upload/1941-/ezekyan_2007.pdf
4. **Մինասյան Ա. (2022)**, Հայոց լեզվի պատմություն, Երևան, ԵՊՀ հրատ.,
<https://arenminasyan12.wordpress.com/2022/02/27/> հայոց-լեզվի-
պատմությունը/
5. **Սարգսյան Ա. (2019)**, Ընդհանուր և հայ լեզվաբանություն, Երևան-Լոս Անջելես, «Պարմա» հրատ.,
https://language.sci.am/sites/default/files/book/girk_b.pdf

REFERENCES

1. **Asatryan, M (1985)**, Ar&elahay & ar&mtahay grakan lezowneri hamakargereri showrj /On the Systems of the Eastern Armenian and Western Armenian Literary Languages/, Yerevan, “Hayastan” Publishing House
http://www.old.ysu.am/files/09M_Asatryan.pdf
2. **Avetisyan Yu. (2007)**, Ar&elahayereni & ar&mtahayereni zowgadrakan qerakanowt'yown /Comparative Grammar of Eastern Armenian and Western Armenian/, Yerevan, YSU Publishing House.
3. **Ezekyan L. (2007)**, Hayoc lezow /Armenian Language/, Yerevan, YSU Publishing House, https://haygirk.nla.am/upload/1941-/ezekyan_2007.pdf
4. **Minasyan A (2022)**, Hayoc lezvi patmowt'yown /History of the Armenian Language/, Yerevan, YSU Publishing house,
<https://arenminasyan12.wordpress.com>

5. **Sargsyan A.** (2019), *Y'ndhanowr & hay lezvabanowt'yown /General and Armenian Linguistics/*, Yerevan–Los Angeles, “Parma” Publishing House,
https://language.sci.am/sites/default/files/book/girk_b.pdf

Синамар Кургинян

Влияние грабара на современный восточно- и западноармянские языки.

Заключение

Ключевые слова и выражения: армянский язык, языковая семья, Грабар (классический армянский), современный, западноармянский, восточноармянский, коммуникация, употребление.

Армянский язык представляет собой уникальную и самобытную ветвь индоевропейской языковой семьи, которая на протяжении веков сохранила свои фундаментальные структурные особенности и одновременно адаптировалась к современным коммуникативным и культурным требованиям. Развитие языка проявляется в расширении словарного состава, грамматических и синтаксических преобразованиях, а также в стилистическом и функциональном разнообразии.

Самобытность армянского языка обусловлена не только его историко-лингвистической основой, но и географическим положением Армении, а также многовековыми контактами с различными народами, что объясняет определённые сходства со славянскими, индо-иранскими, балтийскими и западными индоевропейскими языками.

В данной статье исследуется влияние грабара — древнего литературного и богослужебного языка армян — на формирование современного восточноармянского и западноармянского языков, их словарного состава, грамматической структуры и стилистических особенностей. Анализируются исторические, лингвистические и культурные факторы, способствовавшие устойчивому присутствию грабара в обеих ветвях современного литературного армянского языка. Статья также рассматривает механизмы, благодаря которым армянский язык сохранил свою жизнеспособность и

актуальность, демонстрируя пример сочетания исторического наследия с интеграцией в современную культурную среду.

Sinamar Kurghinyan

**The influence of grabar on contemporary Eastern and Western
Armenian languages**

Conclusion

Keywords and expressions: *Armenian language, language family, Classical Armenian (Grabar), contemporary, Western Armenian, Eastern Armenian, communication, usage.*

Armenian is a unique and distinctive branch of the Indo-European language family, which has preserved its fundamental structural features over centuries while simultaneously adapting to modern communicative and cultural demands. The development of the Armenian language is reflected in the expansion of its vocabulary, grammatical and syntactic transformations, as well as stylistic and functional diversification.

The distinctiveness of Armenian is determined not only by its historical and linguistic foundations, but also by Armenia's geographical location and its interactions with various peoples, which accounts for certain similarities with the Slavic, Indo-Iranian, Baltic, and Western Indo-European languages.

This article examines the influence of Grabar—the classical and liturgical form of the Armenian language—on the development, vocabulary, grammatical structure, and stylistic features of modern Eastern and Western Armenian. It analyzes the historical, linguistic, and cultural factors that have contributed to the continued presence of Grabar in both branches of the modern literary language. The article also explores the mechanisms through which Armenian has maintained its vitality and relevance, demonstrating a unique balance between the preservation of historical heritage and integration into the contemporary cultural environment.

Սինամար Կուրղինյան – Ամենայն հայոց կաթողիկոս Վազգեն Ա անվան 168 հիմնական դպրոցի հայոց լեզվի և գրականության ուսուցիչ: Գիտական հետաքրքրությունները՝ հայ հին և միջնադարյան գրականություն, նոր շրջանի գրականություն: sinamarkurghinyan@gmail.com

Синамар Курганян – Учитель армянского языка и литературы основной школы №168 имени Католикоса Вазгена I. Научные интересы: древнеармянская, средневековая и новая армянская литература. sinamarkurghinyan@gmail.com

Sinamar Kurghinyan – Teacher of Armenian Language and Literature at Basic School No. 168 named after Catholicos Vazgen I. Research interests: Ancient, Medieval, and Modern Armenian Literature. sinamarkurghinyan@gmail.com

Խմբագրություն է ուղարկվել 30.01.2026թ.

Հանձնարարվել է գրախոսության 13.02.2026թ.

Հրապարակման է ներկայացվել 31.07.2026թ.

ԳՐԱԿԱՆԱԳԻՏՈՒԹՅՈՒՆ

ԿԱՐԵՆ ԽՈՒՐՇՈՒՂՅԱՆ

ԳԻՅՈՄ ԱՊՈԼԻՆԵՐԻ ԳԵՂԱԳԻՏԱԿԱՆ ՀԱՅԵՑԱԿԱՐԳԸ*DOI: 10.24234/journalforarmenianstudies.v2i73.249***ԱՄՓՈՓՈՒՄ**

Հոդվածը ներկայացնում է ֆրանսիացի բանաստեղծ Գիյոմ Ապոլինների գեղագիտական աշխարհայացքը, հատկապես նրա «Ալկոհոլներ» ժողովածուի և սյուրռեալիզմի նախահիմքերի համատեքստում: Ելնելով Բոդլերի հայտնի գաղափարից՝ «Միշտ պետք է արբած լինել», որն էլ իր հերթին մեկնաբանվում է ոչ միայն որպես գինու, այլև պոեզիայի, ստեղծագործության և հոգևոր ներշնչանքի միջոցով իրականությունից անդին անցնելու կոչ, Առաջին համաշխարհային պատերազմի, սոցիալական ճգնաժամերի և մարդու ներքին կորստի պայմաններում «արբունքը» դառնում է ազատագրման ու կյանքի իմաստի որոնման միջոց:

Հոդվածում ներկայացվում է Ապոլինների կենսագրությունը և նրա դերը եվրոպական ավանգարդ արվեստում: Նշվում է, որ «Ալկոհոլներ» ժողովածուն ստեղծվել է երկար տարիների ընթացքում և պոետիկ ձևերի միաձուլմամբ դարձել է ավանդական ու նորարար: Ապոլինները հրաժարվում է կետադրությունից, ազատում է խոսքը կանոնների խստությունից և ընթերցողին տալիս է մեկնաբանության լայն հնարավորություններ:

Առանձնահատուկ ուշադրություն է դարձվում Ապոլինների պոեզիայում առկա առասպելաբանական և կրոնական շերտերին: Նրա ստեղծագործություններում հանդիպում են հին հունական, գերմանական, կելտական, հրեա-քրիստոնեական և այլ մշակույթների առասպելներ ու կերպարներ՝ Օրփեոսը, Ողիսսը, Ամֆիոնը, Իքսիոնը, Լորելեյը, Քրիստոսը, Հովհաննես Մկրտիչը և ուրիշներ: Բանաստեղծը

դրանք վերախմաստավորում է՝ ստեղծելով իր անձնական դիցաբանությունը և մարդու գոյության նոր մեկնաբանություններ: Ապոլիների ստեղծագործություններում կարևոր տեղ են զբաղեցնում նաև քրիստոնեական թեմաները: Նա Քրիստոսի տառապանքը զուգադրում է բանաստեղծի և մարդու ներքին ցավի հետ, միաժամանակ միավորելով սրբությունն ու երկրայինը, հոգևորը և առարկայականը: Հոդվածի վերջում առանձնացվում են Ապոլիների գեղագիտական հայեցակարգի հիմնական սկզբունքները:

1. Արբեցման և ներշնչանքի գաղափարը՝ որպես կյանքի իմաստը որոնելու միջոց:

2. Ավանգարդիստական նորարարությունը և նոր բանաստեղծական լեզվի ստեղծումը:

3. Առասպելաբանության վերախմաստավորումը և տարբեր մշակույթների խորհրդանիշների համադրումը:

4. Քրիստոնեական թեմաների կիրառումը՝ բանաստեղծական ասելիքը խորացնելու նպատակով:

Այսպիսով, Ապոլիների պոեզիան համադրում է ավանգարդը, առասպելը, կրոնը և անձնական փորձառությունը՝ ստեղծելով ազատ, բազմաշերտ և համամարդկային բանաստեղծական աշխարհ:

***Բանալի բառեր և արտահայտություններ.** Գիյոմ Ապոլիներ, ավանգարդ, առասպել, կրոն, սյուրռեալիզմ, Ալկոհոլներ, Բողիեր, պոեզիա:*

ՆԵՐԱՇՈՒԹՅՈՒՆ

20-րդ դարասկզբի եվրոպական գրականությունն ու արվեստը հայտնվեցին պատմական ցնցումների, հոգևոր ճգնաժամերի և արժեքային վերախմաստավորումների հորձանուտում: Առաջին համաշխարհային պատերազմը խաթարեց մարդու հավատը բանականության անսահման զորության նկատմամբ և ստեղծեց մի իրականություն, որտեղ ավանդական գեղագիտական չափանիշներն այլևս ի զորու չէին արտահայտելու ժամանակի դրամատիզմը: Այս համատեքստում ծնվեցին ավանգարդիստական բազմաթիվ ուղղություններ, որոնց թվում առանձնահատուկ տեղ զբաղեցրեց սյուրռեալիզմը՝ իր ձգտմամբ դուրս գալու

ռացիոնալ մտածողության սահմաններից և բացահայտելու մարդու ներաշխարհի առավել խորքային շերտերը: Սյուրռեալիստական աշխարհընկալման առանցքային գաղափարներից մեկը կարելի է տեսնել Շառլ Բոդլերի հայտնի կոչում. «Միշտ պետք է արբած լինել: Դա է կարևորը, միակ խնդիրը դա է»: Սակայն այս «արբեցումը» չի սահմանափակվում զինու ազդեցությամբ. այն ենթադրում է մարդու հոգևոր, ստեղծագործական և գոյաբանական վերելքը՝ իրականության ծանր բեռից ազատվելու համար: «Արբել» կարելի է պոեզիայով, սիրով, արվեստով, հավատով կամ առաքինությամբ. կարևորն այն է, որ մարդը չդառնա ժամանակի և առօրյայի ճնշման գերին: Այս գաղափարն իր առանձնահատուկ արտահայտությունն է գտնում Գիյոմ Ապոլիների ստեղծագործության մեջ: Նրա պոեզիայում զինու և արբունքի պատկերներն առաջին հայացքից կարող են ընկալվել որպես զգայական կամ կենսախինդ մոտիվներ, սակայն իրականում դրանք վերածվում են գեղագիտական և փիլիսոփայական խորհրդանիշների: «Ալկոհոլներ» ժողովածուն, որն արդեն իր վերնագրով հուշում է բազմազան «արբեցումների» գոյության մասին, ներկայացնում է մի բանաստեղծական աշխարհ, որտեղ միահյուսվում են ժամանակակից կյանքի փորձառությունը, առասպելաբանությունը, քրիստոնեական խորհրդաբանությունը, անձնական ապրումները և ավանգարդիստական որոնումները:

Սույն հոդվածը նպատակ ունի բացահայտելու Ապոլիների գեղարվեստական հայեցակարգի հիմնական բաղադրիչները՝ ցույց տալով, թե ինչպե՛ս են արբեցման մոտիվը, առասպելաբանական ու սուրբգրային հղումները, լեզվական նորարարությունը և ավանգարդիստական ըմբոստությունը ձևավորում նրա պոեզիայի ինքնատիպ աշխարհը: Ապոլիների ստեղծագործության մեջ «արբեցումը» դառնում է ոչ թե փախուստ իրականությունից, այլ իրականության նոր ճանաչման միջոց, իսկ պոեզիան՝ մարդու ինքնաբացահայտման և գոյության իմաստի որոնման բացառիկ տարածք:

«Միշտ պետք է արբած լինել: Դա է կարևորը, միակ խնդիրը դա է»: Սա սյուրռեալիզմի առաջ քաշած գլխավոր հայեցակարգերից մեկն է: 20-րդ դարասկզբին գրական ուղղությունների զարգացման բազմազան դրսևորումներից

մեկն էլ հենց սյուրռեալիզմն էր: Այն ցայտուն դրսևորվեց հատկապես կերպարվեստում և պոեզիայում:

Առաջին աշխարհամարտ, վակուումային իրավիճակներ, սոցիալ-հոգեբանական ճգնաժամ և ահա սյուրռեալիստ գեղագետներն առաջ են քաշում ծուռ հայելում պատկերվող իրականությունը՝ զգալու համար ժամանակի զարհուրելի բեռը, որ ճնշում է մարդու ուսերն ու կորացնում նրան դեպի գետին:

Եվ արբունքը դառնում է մի տեսակ ինքնագատազրման ձև: Բայց ինչո՞վ արբել: Գինո՞վ, պոեզիայո՞վ, առաքինությա՞մբ: Ըստ Բոդլերի՝ «ինչով ուզում եք, միայն թե արբեք»¹:

Գիյոմ Ապոլիների ստեղծագործության մեջ գինու, արբունքի պատկերներն առաջին հայացքից թվում է ավելի ակնհայտ են, քան Շառլ Բոդլերի ստեղծագործություններում²: Իսկապես, «Ցավի ծաղիկներ»-ում մի ամբողջական հատված նվիրված է գինուն և այն ոգեշնչող ուժին, որը տալիս է բանաստեղծին³:

Ապոլիների պոեզիայում «Ալկոհոլներ» բառի հոգնակի թիվը, որ նրա ժողովածուի վերնագիրն է և գինու ընկալումը սոսկ արբեցումի առումով դիտարկելիս մեզ հեռացնում է այն մտքից, որ բանաստեղծը ձգտում է առաջացնել էնոֆիլական հաճույք:

Ֆրանսիացի բանաստեղծ Գիյոմ Ապոլները (իսկական անունը՝ Վիլիելմ Ալբերտ Վլադիմիր Ալեքսանդր Ապոլիանարի Վոնստ Կոստրովիցկի), ծագումով լեհ, ծնվել է 1880թ. օգոստոսի 26-ին Հռոմում: Եղել է 20-րդ դարասկզբի եվրոպական ավանգարդիստական շարժման ամենակարկառուն դեմքերից մեկը: Ապոլներն իր մանկությունն անցկացրել է Իտալիայում, սովորել Մոնակոյի, Կաննի և Նիցցայի

¹ *Le Spleen de Paris, également connu sous le titre Petits Poèmes en prose, est un recueil posthume de poèmes en prose de Charles Baudelaire, établi par Charles Asselineau et Théodore de Banville. Il a été publié pour la première fois en 1869 dans le quatrième volume des Œuvres complètes de Baudelaire par l'éditeur Michel Lévy après la mort du poète.*

² Թերևս, Բոդլերը կանգնած է 20-րդ դարասկզբի գրական հոսանքների և ուղղությունների ակունքում և պատահական չէ, որ նրա ստեղծագործությունը կարելի է կապել թե՛ խորհրդապաշտների, թե՛ բնութենապաշտների, թե՛ սյուրռեալիստների, թե՛ ֆուտուրիզմի, անգամ մոզական ռեալիզմի և մյուս ուղղությունների հետ:

³ *Skü, Les Fleurs du mal, recueil de poèmes de Charles Baudelaire, reprenant la quasi-totalité de sa production en vers de 1840 jusqu'à sa mort, survenue fin août 1867.*

քուէջներում, իսկ 1899 թվականին մոր հետ տեղափոխվել Փարիզ՝ մշտական բնակության: Նա մտերմիկ հարաբերությունների մեջ է եղել նկարիչներ՝ Պաբլո Պիկասոյի, Անդրե Դերենի, Ֆրանսիզ Պիկաբիայի և այլոց հետ: Մահացել է 1918 թվականի նոյեմբերի 10-ին, և ննջում է Փարիզի Պեր Լաշեզ գերեզմանատանը:

Ապոլինների բանաստեղծությունները սովորաբար երկար հղիության և հաջորդական վերափոխումների արգասիքն են:

1905-ին նա մտադիր էր հրատարակել «Հռենոսի քամին», որին պիտի հաջորդեր «Չսիրվածների երգը» գրքույկը, որտեղ հռենոսյան թեման և դրան առնչվող բանաստեղծությունները, *կապահովեին ժողովածուի ամբողջականությունը*⁴:

1906-1909 թթ. բելգիացի նեոսիմվոլիստներ Ժան Ռոյերի «Ֆալանգը» և Տրիստան Կլինգզոր «Չափածո և արձակ» գրքերը, Ալֆրեդ Ժարիի աճող ժողովրդականությունը, Ներվալի, Լոտրեամոնի (Իզիդոր Լուսին Դյուկաս) և Ռեմբոյի նմանատիպ տեսականները Ապոլինների ոգեշնչմանը նոր երանգ հաղորդեցին. երևակայությունից և իռացիոնալ տեսականից հրաժարվելը «Onirocritique»⁵ և «Lul de Faltenin»⁶ բանաստեղծությունների համար դարձավ և՛ փայլ, և՛ խավար:

1909 թվականին նախատեսված ժողովածուն դեռևս կոչվում էր «Հռենոսի քամին»:

1912 թվականին, երբ Ապոլինները հավաքում էր իր ստեղծագործությունները «Սպիրտ» խորագրի ներքո, որոնցից շատերը նախկինում հրատարակվել էին տարբեր ամսագրերում: Դրանք նա անընդհատ վերամշակում և փոփոխում էր ծավալուն տեսքով տպագրելու համար: Նրա գեղագիտությունը հետագայում զարգացավ փարիզյան Սանտե բանտում գտնվելու և սենտիմենտալ նոր հիասթափության շնորհիվ, որը պահանջում էր նոր խոստովանություն: Այն

⁴ <https://www.bacdefrancais.net/malaime.php>

⁵ «Երազների մեկնաբանություն»:

⁶ «Լյու դե Ֆալտենին», ջրահարսերի համար երգվող երգերից մեկն է, որով «Չսիրվածը» պարծենում էր: Բայց ջրահարսերի լռությունը կարող է նախորդել հակահմայքին, և եթե երգին հաջորդի լռություն, ապա դա ավելի սարսափելի է, քան կախարդանքը:

զարգացել է նախ և առաջ գրական և պատկերագրական ավանգարդիստների, *կուբիստական և ֆուտուրիստական շարժումների ազդեցության տակ, սակայն վառ կերպով արտահայտվեց «Չոնա» բանաստեղծության մեջ*⁷:

Իր սկզբնական ենթավերնագրով ժողովածուն իրենից ներկայացնում էր շուրջ տասնհինգ տարվա բանաստեղծական օրագիր՝ ներառելով 1898-1912 թվականները: Ապոլիները հետահայաց բացահայտեց այս թվագրման ոգին:

1916 թ. մարտին Մաքս Ժակոբի⁸ ուղարկած նամակում վերջինս խորհուրդ է տալիս նրան հրատարակել իր ստեղծագործությունները. «Վերցրու [...] քո բոլոր բանաստեղծությունները, որոնք հայտնվել են ամսագրում [...]: Անկասկած, դա ծավալ կստեղծի. անհրաժեշտության դեպքում ավելացնում ես այն սակավաթիվ բանաստեղծությունները, որոնք անհրաժեշտ են, և կունենաս հատոր և կպահես նաև չտպագրված բանաստեղծությունների կույտեր՝ պահպանելով քո քնարերգությունը մնայուն պոեզիայի համար» (Jacob M., 2015) :

1912 թ. լույս տեսած «Ալկոհոլներ» ժողովածուն խառնարան էր իրար հաջորդող գեղագիտական շերտերի, այդ թվում՝ հին բանաստեղծություններ՝ կազմված կանոնավոր ոտանավորներից և նոր բանաստեղծություններ՝ կառուցված ազատ տողերով: «Հոենոսի քամին» գրոյացված էր. ինը բանաստեղծություններ խմբավորված էին «Հոենոսյան» ենթավերնագրի տակ գրքի միջնամասում: Հինգ-վեց ուրիշ «հոենոսյան» բանաստեղծություններ հավաքածուի սկզբում ի հայտ էին բերում գերմանական տոնայնություն: Ապոլիները մի կողմ դրեց իր այն գործերը, որոնք համարում էր անկատար կամ կատարյալ:

Իրեն դարձնելով ավանգարդի ներկայացուցիչ՝ նա գրքի սկզբում դրեց «Չոնա»-ն, որն իրականում վերջին գրված բանաստեղծությունն էր: Վերջում նա տեղադրեց «Վանդեմիեր»⁹ ստեղծագործությունը: Այս երկու բնեռների՝

⁷ https://www.bacdefrancais.net/zone.php#goog_fullscreen_ad

⁸ Մաքս Ժակոբ (ֆր.՝ Max Jacob, հուլիսի 12, 1876, Կեմպեր - մարտի 5, 1944, Drancy concentration camp, Դրանսի), ֆրանսիացի բանաստեղծ և նկարիչ: Պատվո լեգեոնի շքանշանակիր է (1932):

⁹ Վանդեմիեր ամիսը ֆրանսիական հանրապետական օրացույցի առաջին ամիսն է, որը համապատասխանում է Գրիգորյան օրացույցի սեպտեմբերի 22-ից հոկտեմբերի 21-ը ընկած

տառապանքի և հարբեցողության միջև, բանաստեղծությունները դասակարգվել են՝ ի հեճուկս դրանց ստեղծման ժամանակագրական կարգի, որը ապահովում է ինքնակենսագրական ռեգոնանսը:

Բլեզ Սանդրարը¹⁰ «Prose du Transsibérien et de la petite Jeanne de France» ստեղծագործության մեջ առաջ է քաշում այն միտքը, որ կետադրական նշանները ճնշում են ազատ ոտանավորի ազատությունը: Նրա օրինակով, Ապոլիները վերջին պահին թոթափեց իր բոլոր բանաստեղծությունները կետադրությունից՝ անհարկի համարելով այն. քանի որ չկա դադար, բացառությամբ այն դատարկության, որը բաժանում է բանաստեղծական մի հատվածը հաջորդից: Նույնիսկ այն դեպքում, երբ իմաստն է կետադրություն պահանջում, և կա պարտադիր դադար, նույնիսկ այն դեպքում, երբ չի պահանջում, հոդակապային տրամաբանությունը թուլանում է. և ընդգծվում է հեղեղակությունը: Ռիթմի բոլոր մոդուլյացիաները թույլատրելի են, հատվածի ռիթմիկ միասնությունը չի վիճարկվում շարահյուսության կողմից, վերափոխումը հակասում է նորմալ խոսակցության կանոններին. կայունանում է երկիմաստությունը, բազմապատկվում են մեկնաբանության հնարավորությունները, խճճվում են ռացիոնալ ըմբռնելիության հետքերը, քանի որ առաջարկվում են շարահյուսությամբ կառուցված ձևերից տարբեր համեմատություններ: Սա մեծ ազատություն է տալիս ընթերցողին, ով կարող է արտահայտել իր գգացմունքները ընթերցանության իր ընտրության միջոցով:

Այս նորամուծությունը դարձավ դպրոց և գայթակղեց բանաստեղծների մեծամասնությանը, ովքեր այդպիսով հասան իրենց գաղտնի նպատակին, որը մի յուրովի դիտավորյալ վիժեցում էր լեզվում:

Ապոլիների գեղագիտության մեջ առկա է նաև առասպելական ոգեշնչումը, որի արդյունքում, առասպելական պատմությունները հայտնվել են նրա բնագրերի ակունքներում, ինչպիսին է՝ Էկլեկտիկ աշխատանքը, որը դրսևորվում է

Ժամանակահատվածին մի քանի օրվա ընթացքում (կախված տարվանից): Այն հաջորդում է նախորդ օրացուցային տարվա Fructidor ամսին և նախորդում է Բրումերին:

¹⁰ Cendrars, իրական անունը՝ Ֆրեդերիկ Ջաուզեր (Sausser), սեպտեմբերի 1, 1887, Լե Շո դե Ֆոն, Նեշատել, Շվեյցարիա - հունվարի 21, 1961, Փարիզ, Ֆրանսիա, ֆրանսիացի և շվեյցարացի գրող:

սինկրետիզմի¹¹ և էզոթերիզմի պարագայում: Սա նշանակում է նվազագույնի հասցնել ունայն ընթերցումները, բայց մեծացնել կիրքը տարբեր դիցաբանական պատմությունների և լեգենդների նկատմամբ: Ակնարկներ են ի հայտ գալիս հեթանոսական և հրեա-քրիստոնեական առասպելների վերաբերյալ, իրար են խառնում դարաշրջանները, որի նպատակն է վերաիմաստավորել մարդու գոյությունը և ստեղծել ապոլիներյան անձնական դիցաբանությունը: Առասպելը գրողին ընձեռում է կերպարանափոխության ամբողջ ներկայակի հնարավորությունները:

Օրփեոսի հնագույն առասպելի հիշատակումը երևում է, «Չսիրվածների երգի» հայտնի հերոսի միջոցով, որը թափառում է լոնդոնյան «կիսամառախուղի մեջ», սգում է իր կորցրած սիրելիի կորուստը և դժգոհում «անհավատարիմ սովերներից», որոնք նրան դարձնում են «տարաբախտ»:

Ակնարկ կա նաև Ոդիսևսի Իթակե վերադարձին՝ խառնված Եգիպտոսի փարավոնի մասին դիցապատմական ընդմիջարկումներով:

«Բոցը» բանաստեղծության մեջ Զևսի և Անտիոպեի որդի Ամֆիոնի կերպարը, որը իր քնարի անուշ ձայնով քարերը շարժելով կառուցել է Թեբեի պարիսպները հիշեցնում է վերածննդի խորհրդանշի փյունիկին¹²:

«Վանդեմիեր» բանաստեղծության մեջ հղում կա Իքսիոնի առասպելին, ինչպես նաև երևում են բազմաթիվ ակնարկներ ջրահարսների մասին...

Հրեա-քրիստոնեական հիշատակումները ևս բազմաթիվ են Ապոլիների պոեզիայում: Եբրայեցիների կողմից Կարմիր ծովը կտրել-անցնելու առասպելապատումը հիշատակվում է «Չսիրվածների երգ»-ում¹³: Սալոմեն պարում է Հերովդեսի համար և ստանում Հովհաննես Մկրտչի գլուխը (սիմվոլիստների և դեկադենտների գրական տոպոսներ):

¹¹ Մինկրետիզմ՝ ի սկզբանե անհամատեղելի համակարգերի համակցության վարդապետություն:

¹² <http://lireenpremiere.centerblog.net/4489102-L-inspiration-mythique-d-Apollinaire-d-apres-le-dossier-NRP>

¹³ «Չսիրվածների երգը» ինքնակենսագրական բանաստեղծություն է, որտեղ Ապոլիները գրել է իր մեծ անպատասխան սիրո մասին: Այս բանաստեղծություններում, ինչպես իր մյուս ստեղծագործություններում, Ապոլիներն իրեն դրսևորեց որպես օտար, և այդ ճակատագիրը, նրա կարծիքով, հասարակության մեջ պատրաստված է բոլոր ավանգարդ արվեստագետների համար:

Հովհաննես Մկրտչի ևս մեկ ժպիտի համար
 Տե՛ր, ես ավելի լավ կպարեհի, քան սերովբեների¹⁴ խումբը
 Մայր իմ ասա, թե ինչո՞ւ ես տխուր
 Կոմսուհու զգեստով իշխանի շուրջը

Սիրտս շատ ուժեղ բաբախեց նրա խոսքերից
 Երբ ես պարում էի զվարությամբ լի
 Իսկ դրոշին շուշաններ էի ասեղնագործում
 Որ մարգարեն գավազանն իր զարդարի

Իսկ ո՞ւմ համար եք ուզում ասեղնագործեմ հիմա
 Նրա գավազանը Հորդանանի ափին է կրկին ծաղկում
 Եվ բոլոր շուշաններն ով Հերովդես թագավոր
 Երբ զինվորներդ բերեն, հենց այդ ժամին կթառամեն իմ այգում

(Apollinaire G., 1980):

Բազմաթիվ են անդրադարձները Քրիստոսի չարչարանքներին՝ «Գողը», «Ճգնավորը», «Մի Երեկո», «Նշանադրություն», «Զոնա» և այլն: Ապոլիները Քրիստոսի նահատակությունը համեմատում է բանաստեղծի տառապանքների հետ, որոնք մե՛րթ անիծված սերերի պատկերով են ի հայտ գալիս, մե՛րթ էլ՝

¹⁴ Սերովբեներ իրականում սերաֆիմները հրեշտակային էակներ են քրիստոնեության մեջ, որոնք պատկանում են երկնային հիերարխիայի ամենաբարձր կարգը: Դրանք կապված են լույսի, մաքրության և բոցավառության հետ:

Սերաֆիմը, ինչպես որ մենք այսօր գիտենք նրանց, ուղղակիորեն գալիս են հուդայականությունից, քրիստոնեությունից և իսլամից: Առավել նշանավոր Սերաֆիմները հիշատակվում են Հին Կտակարանում Եզեկիել 1:5-28 և Եսայիա 6:1-6: Վերջին հատվածում Սերաֆիմի նկարագրությունը հետևյալն է.

Նրա վերևում (Աստծո) կային սերաֆիմներ, յուրաքանչյուրը վեց թևերով, և երկուսով թռչում էին: Եվ նրանք կանչում էին միմյանց.

«Սուրբ, սուրբ, սուրբ է Ամենակարող Տերը. ամբողջ երկիրը լի է իր փառքով»:

Նրանց ձայնից դրան պյուններն ու շեմքերը դողացին, և տաճարը լցվեց ծխով:

Այս նկարագրությունները հետաքրքիր պատկեր են ստեղծում և Սերաֆիմների հիշատակումը ն որպես մեծ զորությամբ կարևոր էակներ, ովքեր երգում են Աստծո փառաբանությունը, նույնանում է կյանքի փառաբանման հետ: Այնուամենայնիվ, կան Սերաֆիմի տարբերակներ՝ կախված կրոնական համատեքստից, նայած, թե որ դիտանկյունից են նրանք դիտվում:

հարության խորհրդանշական հույսի: Այս մոտեցումը նաև բացահայտ հղումներ է պարունակում քրիստոնեության գաղափարաբանության, սատանայի (Բելզեբուղ) հրեշտակների և այլնի մասին:

Քրիստոնեության հետ կապված բանաստեղծն այսպես է խոսում Քրիստոսի մասին. Քրիստոնեական ավանդույթի համաձայն՝ Հիսուսն է, ով հաստատել է Հաղորդությունը՝ իբրև տոնակատարություն, որտեղ հաց ու գինի են մատուցում և բաժանում նրա հիշատակին: Նա նույն կերպարն է, ով մահացավ Ավագ ուրբաթ օրը խաչի վրա Բարաբբայի փոխարեն՝ նրան չարչարելուց ու խոշտանգելուց հետո, նախքան հարություն առնելը՝ Ջատկի կիրակի օրը: Առանձնահատուկ կերպով շեշտվում է նաև Գողի դրվագը, այսինքն՝ Հիսուսի հետ միաժամանակ խաչված գողի պատկերը:

Ապոլիների բանաստեղծությունները, ի վերջո, վերաբերում են աղոթքի գործողությանն ու եկեղեցիներին, Հոռմին և Վատիկանին, ճգնաժամներին և հավերժությանը:

Ապոլիները հետաքրքրված էր աստվածաշնչյան տեքստերով, և նրա բանաստեղծությունները բնակեցված են բաղմաթիվ հոգևոր հարցերով: Ապոլիները վերախմաստավորում է աստվածաշնչյան սուրբգրային պատմությունը նոր տեսանկյունից: Նա այդպիսով իրար է ձուլում սրբին ու սրբապիղծին, իրար է ներհյուսում առարկայականն ու հոգևորը: Այսպիսով, նրա գեղագիտական հայեցակարգում առաջնային է դառնում հակադրությունների մի ամբողջությունը, խառը ժանրերի զարմանքը:

Միջնադարյան լեգենդներից դրվագներ են երևան գալիս նրա պատանեկության տարիներին գրված գործերում¹⁵:

Գերմանական բանահյուսությունը ևս հետաքրքրում էր Ապոլիներին: Լորելեյի դիցաբանական լեռան պատկերն ու չար ծովահենի կերպարը, որն իր

¹⁵ Տե՛ս «Մերլինը և պառավը»: https://www.sujetscorrigesbac.fr/pages/preparer-l-epreuve-anticipee-de-francais/travailler-et-reviser-la-sequence-bac-poesie-pour-l-eaf/apollinaire-au-bac-ecrit-et-oral-de-francais/apollinaire-merlin-et-la-vieille-femme-a-l-oral-de-l-eaf-fiche-synthese-problematiques-et-axes.html?fbclid=IwAR2aRQN7uRWvD6geZf3ovhOLpVTTzX8aObEQF4ijk_y1H5pHEffS2edo-A:

երգով գրավում է նավաստիներին, որոնք բանտված են Հոենոսին սահմանակից ժայռախորշերում, հիշատակելով, Ապոլիները ներքին փոխկանչ է ստեղծում գերմանացի բանաստեղծներ Բրենտանոյի և Հայնեի տեքստերի հետ: Առկա են նաև գերմանական բանահյուսությանը բնորոշ բազմաթիվ այլ կերպարներ՝ վիուկներ, նիքսեր, գնչուներ, ավազակներ (Շինդերհաննես)¹⁶:

Ապոլիները, իրար խառնելով աշխարհի տարբեր առասպելները, ստեղծում է իր առասպելապատումի քարտեզագրումը, բանաստեղծականացնում է անհատի ցավի ու տառապանքի խորհուրդը՝ այն դնելով ավելի լայն և համամարդկային մշակույթի մեջ: Նա նույնանում է Քրիստոսի, գողի, Մերլինի հետ, բայց նաև Լորելեյի հետ, որը մտածում է սեփական եսի և խճճված հարաբերությունների դժվարությունների թնջուկի մասին.

Մի օր

Մի օր սպասելով ես ինքս ինձ

Ասացի, Գիյո՛ւմ, ժամանակն է, որ դու գաս

Որ հասկանամ ես վերջապես, թե ով եմ ես

Ես, որ գիտեմ ուրիշներին (Apollinaire G., 1980)

Գիտե՛մ նրանց, ճանաչում եմ հինգ մատիս պես (ինքն ասում է՝ հինգ և ավելի զգայարաններով)

Ես պարզապես պետք է տեսնեմ ոտքերը նրանց, և ամբոխներ ես կարարեմ հազարավոր

Ու քայլերը նրանց խուճապահար կնկատեմ գեթ մեկ վարսից,

Կամ նրանց լեզուն տեսնելու համար, երբ որ ինձ դուր գա բժիշկ կդառնամ

Կամ ինձ պետք լինի մարգարե դառնամ նրանց մանուկներին,

Նավատերերի նավերը դառնամ կամ էլ գրիչը գործընկերներիս

Կույրերի դրամը, ձեռքերը համբերի

¹⁶ Յոհաննես Բյուքլերը, որն ավելի հայտնի է իր Շինդերհաննես մականունով (ծնվել է մոտ 1778 թվականին Ռայն-Լան շրջանի Միլենում - մահապատժի ենթարկվել Մայնցում 1803 թվականի նոյեմբերի 21-ին) գողությունների և ավազակությունների համար մեղավոր գերմանացի հանցագործ է, որի լեգենդը հավերժանում է որպես Հոենոսյան լեգենդ:

Կամ նույնիսկ բառերի համար ամշուշտ և ոչ թե գրի
 Նամակ դառնամ գրված քսաննանցների կողմից
 Բավական է որ առնեմ բույրը նրանց վանքերի
 Հոտը նրանց քաղաքներով հոսող գետի
 Ծաղիկների բուրմունքն առնեմ պուրակներից հանրային
 Ո՛վ Կոռնելիոս Ագրիպա, ինձ բավական կլիներ հոտը փոքրիկ շնիկի
 Քյոլնի համաքաղաքացիներիդ ճշգրիտ նկարագրելու համար
 Նրանց մոզերն ու ուրսուլիանների¹⁷ շարքն անվերջ
 Ո՛վ քեզ ոգեշնչեց սխալմունքը կապված բոլոր կանանց հետ
 Բավական է ճաշակեմ համը դափնու աճած թփի, որ այն սիրեմ կամ
 անարգեմ
 Բավական թեթև հպվեմ հագուստներին
 Կհասկանամ, թե ինչքան է մրսկոտ կամ ոչ տերը նրանց
 Օ՛ մարդիկ, ինձ ծանոթ մարդիկ
 Բավականե ոտնաձայնը լսեմ ես նրանց
 Եվ ցույց կտամ ուղղությունը նրանց վերջնական
 Այս ամենը բավական է, որ հանդգնեմ
 Հարություն տամ ուրիշներին
 Մի օր երբ հենց ինքս ինձ էի սպասում
 Ինձ ասացի. Գիյո՛ւմ, Ժամն է հասել, դու պետք է գաս
 Ու քնարական երթով առաջ եկան նրանք, ում սիրում եմ
 Բայց նրանց մեջ ես չկայի՛ր...
 Ջրիմուռներով ծածկված հսկա սուզանավերն անցնում էին իրենց
 քաղաքներով
 Ուր, կղզու պես, աշտարակներ ծփում էին ծովի վրա:
 Եվ այս ծովն իր ընդերքին պայծառությամբ

¹⁷ 1537 թվականին Իտալիայում Սուրբ Անժելա դե Մերիչիի կողմից հիմնադրված կարգի միանձնուհի:

Հոսում էր իմ երակներով բաբախեցնում սիրտս իր արյամբ
 Այնուհետև երկրագնդին հայտնվեցին ճերմակ ցեղեր հազարավոր
 Ամեն մեկն ուներ ձեռքին մի վարդ
 Եվ այն լեզուն, որ հորինել էին ճանապարհին
 Ես նրանցից սովորեցի ու խոսում եմ մինչև հիմա
 Թափորն անցավ, և ես փնտրեցի մարմինս այնտեղ
 Անվերջ անցնող թափորի մեջ ես չկայի
 Հերթով բերին կտորներն իմ և մեկ առ մեկ
 Աշտարակի պես կանգնեցի
 Հավաքվեցին ժողովուրդներ, ահա է՛ս էլ հայտնվեցի
 Արարվեցի բոլոր մարդկանց մարմիններից ու իրերից

(Apollinaire G., <https://www.studocu.com/fr/document/lycee-general-et-technologique-prive-notre-dame-de-bel-air/francais/cortege-intro-et-conclu/46671259?fbclid=IwAR38BxdExQPDjK83Wwy09qpE7cnqksTU75rHfhwkISfkHaQcdAtYWULGsG4>) :

ԵԶՐԱԿԱՑՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ

Ապոլիների գեղագիտական հայեցակարգում կարևոր են առասպելաբանական տեքստերը, բայց միևնույն ժամանակ, այդ հայեցակարգը հազեցած է նաև հին աստվածների պատմություններով: Նրա բանաստեղծությունները բնակեցված են հոգևոր հարցերով:

Դիցաբանական կերպարների հետ մեկտեղ Ապոլիների պոեզիայում առկա են հեթանոս աստվածները՝ Թորը (եգիպտական արվեստների աստվածը), Ապոլոնը (արևը), Մարսը, Վեներան (սեր), Պանը (բնություն) և այլն: Այս աստվածները ներկայացված են որպես մարդիկ՝ սիրո համար ստեղծված մարմիններով: Նրանք զրկված են իրենց աստվածային շնորհից՝ ի շահ մարդու: Օրինակ, Ապոլլոնը կրակի միջով փախչում է իր դժբախտ ճակատագրից և գոյատևում պոեզիայի միջոցով՝ հար-հավերժություն:

Ապոլիների գեղագիտական հայեցակարգում առաջնային են դառնում հետևյալ սկզբունքները.

1. Արբեցման տեսարաններ ու հոգեվիճակներ՝ իբրև սյուրռեալիստական պատկերներ, որի հիմքում ընկած է կյանքի իմաստը գտնելու ճիգը: Մարդը միշտ պետք է գտնի ոգեշնչում, որի արդյունքում կիմաստավորի իր կյանքը:

2. Ավանգարդիստական շարժմանն ապավինելով՝ նոր խոսքի և նոր իրողությունների համերաշխ համակեցություն:

3. Ապոլինների գեղարվեստական հայեցակարգում կարևոր է առասպելաբանությունը, որն ներկայացվում է նորովի մեկնաբանություններով :

4. Քրիստոնեական սուրբգրային թեմաները դառնում են ասելիքը ամբողջացնելու մի նոր հնարավորություն:

Այսպիսով, Ապոլինների պոեզիան իրեն թույլ է տալիս բոլոր իրավունքները:

ԳՐԱԿԱՆՈՒԹՅՈՒՆ

1. **Ապոլիններ Գ. (1980)**, Alcools: suivi de Le bestiaire et de Vitam impendere amoris, Gallimard, Paris, <https://www.gallimard.fr/catalogue/alcools-et-de-vitam-impendere-amori-suivi-de-le-bestiaire/9782070300075>:
2. **Ժակոբ Մ. (2015)**, Les Cahiers, հրատարակության տեղը, հրատարակչությունը, 15-16 էջ, https://www.persee.fr/issue/maxja_0526-8400_2015_num_15_1:
3. **Բլեզ Ս. (1912)**, Prose du Transsibérien et de la petite Jeanne de France, Les Hommes nouveaux (revue), Paris, https://tierslivre.net/spip/IMG/pdf/Cendrars_Transsiberien.pdf

Կայքեր

1. <http://rene.pommier.free.fr/Chantre.htm>
2. <https://www.ladissertation.com/Archives-du-BAC/BAC-Allemand-LV1/La-banche-neige-Guillaume-Apollinaire-420996.html>
3. <https://www.bacdefrancais.net/zone.php>
4. <https://www.bacdefrancais.net/malaime.php>
5. <https://www.bacfrancais.com/resume/resume-apollinaire-alcools>

6. <https://view.officeapps.live.com/op/view.aspx?src=https%3A%2F%2Fwww.wiu.edu%2FApollinaire%2FArchives%2FQue%20Vlo%20Ve%2F2%206-7%201-11%20La%20Blanche%20neige%20d%2527Apollinaire%20RICHTER.doc&wdOrigin=BROWSELINK>
7. <http://rivedroite.canalblog.com/archives/2023/01/10/39776080.html>
8. <http://lireenpremiere.centerblog.net/4489102-L-inspiration-mythique-d-Apollinaire-d-apres-le-dossier-NRP>
9. <http://www.maremurex.net/enchanteur.html>

REFERENSIS

1. Apollinaire G. (1980), *Alcohols: followed by Le bestiaire and Vitam impendere amoris*, Gallimard, Paris, <https://www.gallimard.fr/catalogue/alcools-et-de-vitam-impendere-amori-suivi-de-le-bestiaire/9782070300075>:
2. Jacob Max. (2015), Les Cahiers, 2015, p. 15-16, https://www.persee.fr/issue/maxja_0526-8400_2015_num_15_1.
3. Blaise S. (1912), *Prose du Transsibérien et de la petite Jeanne de France*, Les Hommes nouveaux (revue), Paris, https://tierslivre.net/spip/IMG/pdf/Cendrars_Transsiberien.pdf

Карен Хуршудян

ЭСТЕТИЧЕСКАЯ КОНЦЕПЦИЯ ГИЙОМА АПОЛЛИНЕРА

Закключение

Ключевые слова и выражения: Гийом Аполлинер, авангард, миф, религия, сюрреализм, «Алкоголи» *Alcools*, Бодлер, поэзия

Статья посвящена поэтической эстетике Гийома Аполлинера, прежде всего его сборнику «Алкоголи» (1913), рассматриваемому в контексте авангарда и зарождения сюрреализма.

Отталкиваясь от идеи Бодлера «нужно всегда быть пьяным», автор показывает, что для Аполлинера опьянение означает вдохновение, любовь и творчество, помогающие человеку преодолеть тяжесть повседневности. Близкий к кругу Пикассо и других авангардистов, поэт создал новаторский язык, сочетавший традицию и современность. Одной из его главных особенностей стал отказ от пунктуации, который усиливал свободу стиха и многозначность образов.

Важное место в его поэзии занимают мифологические и христианские мотивы. Аполлинер переосмысливает античные, кельтские и библейские сюжеты, создавая собственную мифологию современного человека. Образы Христа, страдания, жертвы и надежды придают его произведениям духовную глубину.

Основные черты его эстетики: вдохновение как форма освобождения, поэтическое новаторство, обновление мифов и использование христианской символики. Его творчество объединяет модернизм и традицию, миф и современность, духовное и повседневное.

Karen Khurshudyan

THE AESTHETIC CONCEPTION OF GUILLAUME APOLLINAIRE

Conclusion

Key words and expressions: *Guillaume Apollinaire, avant-garde, myth, religion, Surrealism, Alcools, Baudelaire, poetry*

The article examines the poetic and aesthetic vision of Guillaume Apollinaire, focusing on his collection *Alcools* (1913) in the context of the European avant-garde and the origins of Surrealism.

Drawing on Baudelaire's famous idea that one must "always be drunk," the author shows that for Apollinaire intoxication symbolizes inspiration, love, and creativity, helping human beings overcome the burden of everyday life. Closely associated with Picasso and other avant-garde artists, Apollinaire developed an innovative poetic language that blended tradition and modernity. One of its most distinctive features was the

rejection of punctuation, which enhanced the freedom, fluidity, and ambiguity of his verse.

Mythological and Christian themes play a central role in his poetry. Apollinaire reinterprets ancient, Celtic, and biblical stories, creating a personal mythology for the modern individual. Images of Christ, suffering, sacrifice, and hope give his work a profound spiritual dimension.

The main features of his aesthetics are: inspiration as a form of liberation, poetic innovation, the renewal of myth, and the use of Christian symbolism. His poetry brings together modernism and tradition, myth and modernity, the sacred and the everyday.

Կարեն Խուրշուդյան - ՀՀ ԳԱԱ Մ. Արեղյանի անվան գրականության ինստիտուտի հայցորդ, բանաստեղծ, թարգմանիչ, իրավաբան, գրական և հասարակական գործիչ, 2021 թվականից Հայաստանի գրողների միության անդամ, 2023 թվականից Հայաստանի գրողների միության վարչության անդամ: Մարսելի Խ. Արոլյանի անվան վարժարանի նախագահ: 2025 թվականին արժանացել է Ֆրանսիայի Հանրապետության «Ազգային արժանիքի շքանշանի ասպետ» պարգևատրմանը: ORCID ID: 0009-0000-8562-7643, khurshudyan@hotmail.fr

Карен Хуршудян - Армянский поэт, переводчик, юрист, литературный и общественный деятель, с 2021 года является членом Союза писателей Армении, а с 2023 года - членом правления Союза писателей Армении. Автор стихотворений, поэм, четверостиший, рассказов, критических и публицистических статей, а также переводов с французского языка. Указом Президента Франции Эммануэля Макрона № 0114 от 15 мая 2025 года награждён орденом «Кавалер Национального ордена заслуг» Французской Республики. khurshudyan@hotmail.fr ORCID ID: 0009-0000-8562-7643

Karen Khurshudyan - Armenian poet, translator, lawyer, and literary and public figure - has been a member of the Writers' Union of Armenia since 2021 and a member of its governing board since 2023. His body of work includes poems, narrative poems, quatrains, short stories, as well as critical and publicist essays. He has also translated works

from French. By Decree No. 0114 of May 15, 2025, issued by the President of France, Emmanuel Macron, he was awarded the rank of Chevalier of the National Order of Merit of the French Republic. ORCID ID: 0009-0000-8562-7643 khurshudyan@hotmail.fr

Խմբագրություն է ուղարկվել 26.06.2026թ.

Հանձնարարվել է գրախոսության 09.07.2026թ.

Հրապարակման է ներկայացվել 31.07.2026թ.

ՎԱՐԴՈՒՀԻ ԴԱՎԹՅԱՆ
ՍԻՐԱՐՓԻ ԽԱՉԱՏՐՅԱՆ
ՆԱԲԵ ՀՈՎՀԱՆՆԻՍՅԱՆ

ՍԻՄՎՈԼԻԶՄԻ ԱԶԴԵՑՈՒԹՅՈՒՆԸ ՎԱՀԱՆ ԹԵՔԵՅԱՆԻ, ՎԱՀԱՆ ՏԵՐՅԱՆԻ ԵՎ
ՎԱԼԵՐԻ ԲՐՅՈՒՍՈՎԻ ՍՏԵՂԾԱԳՈՐԾՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐՈՒՄ

DOI: 10.24234/journalforarmenianstudies.v2i73.250

ԱՍՓՈՓՈՒՄ

19-րդ դարի վերջում և 20-րդ դարի սկզբում եվրոպական գրականության մեջ առաջ եկավ նոր գրական հոսանք՝ սիմվոլիզմը, որն իր գեղարվեստական արձագանքը գտավ ինչպես ռուս, այնպես էլ հայ գրականության մեջ: Սիմվոլիզմը պոեզիային հաղորդեց նոր լեզու, խորքային խորհրդանշականություն: Այս շարժման ազդեցությամբ ստեղծագործեցին ռուս նշանավոր բանաստեղծներ Վալերի Բրյուսովը, Ալեքսանդր Բլոկը, հայ գրականության մեջ՝ Վահան Տերյանը, Վահան Թեքեյանը և ուրիշներ:

Բանալի բառեր և արտահայտություններ. սիմվոլիզմ, Վալերի Բրյուսով, Վահան Տերյան, Վահան Թեքեյան, մելամաղձություն, խորհրդանշան, մահվան մոտիվ, հայրենասիրություն, միստիկական մտածողություն, երաժշտականություն, ազգային ինքնություն:

ՆԵՐԱԾՈՒԹՅՈՒՆ

Սիմվոլիզմը, որպես 19-րդ դարի վերջի և 20-րդ դարի սկզբի համաեվրոպական գրական ուղղություն, մինչ օրս մնում է գրականագիտական ուսումնասիրությունների առանցքային թեմաներից մեկը: Սակայն դրա դրսևորումների համադրական ուսումնասիրությունը ռուսական և հայկական գրականության համատեքստում, մասնավորապես՝ Վալերի Բրյուսովի, Վահան Տերյանի և Վահան Թեքեյանի ստեղծագործությունների համեմատական վերլուծությամբ, շարունակում է պահպանել իր գիտական կարևորությունը և

արդիականությունը մի քանի հիմնարար պատճառներով: Նախ՝ արդիական է գրական միջմշակութային կապերի բացահայտման տեսանկյունից: 20-րդ դարասկզբի հայ գրականությունը ձևավորվում էր եվրոպական և ռուսական գեղագիտական հոսանքների ազդեցության ներքո: Այս գործընթացի խորքային ուսումնասիրությունը հնարավորություն է տալիս բացահայտելու, թե ինչպես են համաեվրոպական գաղափարները յուրացվել և վերամշակվել ազգային գրական մտածողության շրջանակում:

Բրյուսովի, Տերյանի և Թեքեյանի ստեղծագործությունների քննությունը ցույց է տալիս, որ սիմվոլիզմը հանդես է գալիս որպես մշակութային կամուրջ, որը միավորում է տարբեր լեզվամշակութային համակարգեր: Երկրորդ՝ թեման արդիական է ազգային ինքնության և մշակութային ինքնագիտակցության ուսումնասիրման տեսանկյունից: Հատկապես Վահան Թեքեյանի և Վահան Տերյանի պոեզիայում սիմվոլիզմը դառնում է ոչ միայն գեղագիտական միջոց, այլ նաև ազգային հոգեվիճակի արտահայտման ձև: Երրորդ՝ արդիական է գեղագիտական և փիլիսոփայական խնդիրների դիտարկման առումով: Ժամանակակից աշխարհում մարդու մենության, ներաշխարհի ճգնաժամի, հոգևոր որոնումների, մահվան և հավերժության թեմաները շարունակում են մնալ մշակութային և մտավոր դիսկուրսի առանցքում: Սիմվոլիստների ստեղծագործություններում այս հարցերը ներկայացված են խորհրդանշական, բազմաշերտ և մետաֆիզիկական հարթություններով:

ՄԵԹՈԴԱԲԱՆՈՒԹՅՈՒՆ

Հետազոտության ընթացքում օգտագործվել են հետևյալ մեթոդները՝ գրականության վերլուծություն, համեմատություն, հեղինակների ստեղծագործությունների ուսումնասիրում, համեմատում և վերլուծում, գրականագետների, քննադատների գաղափարների ուսումնասիրում: Հետազոտությունը հիմնված է համեմատական-գրականագիտական վերլուծության և միջտեքստայնության դիտարկման մեթոդների վրա:

ՔՆՆԱԼՐԿՈՒՄ

Բրյուսովի ստեղծագործության մեջ խորհրդանշապաշտությունը դուրս է գալիս գեղագիտական սահմաններից և դառնում համակողմանի աշխարհայացք: Նա կոչ էր անում պոեզիայում հրաժարվել «իրական» տեսանելի աշխարհից՝ այն փոխարինելով ներքին, խորհրդավոր իրականությամբ, երազային պատկերներով, ժամանակի և տարածության վերածված տեսլականով: Բրյուսովը ազդեցիկ դեր ունեցավ հայ գրողների, մասնավորապես Վահան Տերյանի «Մթնշաղի անուրջներ» և «Երազի գիշերներ» ժողովածուների վրա: Նրա տողերում լույսը մշտապես թաքնվում է մշուշի հետևում, իրականությունը դառնում է խորհրդանշական պատկեր, իսկ լեզուն՝ երաժշտական միջավայր:

Վահան Տերյանը պոեզիան լի է մեկամաղձությամբ, երազային պատկերներով. սեր և մահ, անձրև ու մշուշային մթնոլորտ՝ այս ամենը սիմվոլիզմի անմիջական արդյունք են: «Մթնշաղի անուրջները» գրքում մեզը, անձրևը, քամին խորհրդանշում են խորտակված հույսերը, խաբված երազանքները: Տերյանի լեզուն մեղմ է, ներդաշնակ, երաժշտական: Նա կարծում էր, որ բանաստեղծությունը պետք է հնչի «ինչպես նվագարան» (Հովհաննիսյան Մ., 2019):

Տերյանի պոեզիայում բնությունն ապրում է մարդու հետ՝ բացահայտելով նրա տրամադրությունները, ինչպես աշունը, որ ընկալվում է որպես թախիծի և մահվան խորհրդանիշ:

Արևմտահայ գրող Վահան Թեքեյանը ևս ստեղծագործել է այն շրջանում, երբ սիմվոլիզմը լայն տարածում ուներ: Թեքեյանը յուրացրել է սիմվոլիզմի ոճական ձևերը՝ դրանց միախառնելով ազգային պոեզիայի առանձնահատկությունները: Թեքեյանի բանաստեղծություններում տառապանքը հաճախ վերածվում է խորքային խորհրդանշանների՝ օտարության, վտարանդության, ներքին ողբի:

Սիմվոլիստներին բնորոշ էր լույս-խավարի դիալեկտիկան, որը Թեքեյանի պոեզիայում հաճախ ի հայտ է գալիս հոգու պայքարի համատեքստում: Թեքեյանը հաճախ խոսում է կյանքի անցողիկության, մահվան խորհրդի, մարդու առաքելության մասին՝ սիմվոլիստներին բնորոշ միստիկական ենթատեքստով: Ի տարբերություն եվրոպացի սիմվոլիստների՝ Թեքեյանը օգտագործում է ազգային պատմական ու հոգևոր խորհրդանշաններ՝ Արարատ, խաչ, եկեղեցի, լեզու:

Թեքեյանի ստեղծագործություններում երբեմն զգացվում է ինքնամեկուսացման և ներքին փախուստի մղում: Նմանապես Վ. Տերյանն ու Վ. Բրյուսովը ձգտում են մենակության, ինքն իր մեջ մնալուն: Օրինակ՝ Վ. Տերյանի «Մարել ես արդեն, մեռել ես հավետ...» բանաստեղծության մեջ զգացվում է խորը հուսահատություն և կորստի վերջնական ընդունում: Խոսողը զգում է իրեն խավարի և հուզական թմրության մեջ՝ առանց որևէ հույսի, երազանքների կամ լույսի: Կա այն անվերջանալի վշտի հետ հաշվողական ընդունում, որտեղ խոսողը իրեն մեկուսացված և փակված է զգում ցուրտ, անվերջ գիշերվա մեջ: Նյույն տրամադրությունը նկատվում է Վ. Բրյուսովի «Լինել առանց մարդկանց» ստեղծագործության մեջ: Նա այստեղ խոսում է **մարդկանցից հեռու մնալու, մենության, լռության ու ինքնակենսորոնացման ձգտման վերաբերյալ**: Բրյուսովը բանաստեղծության մեջ նկարագրում է մի աշխարհ, որտեղ չկա մարդկային աղմուկ, կեղծություն կամ խառնաշփոթ: Նա ձգտում է հանգստության, ներդաշնակության՝ այնպիսի մի վիճակի, որտեղ մարդը մեկ է բնության հետ, ազատ է սոցիալական կապերից և հասարակական պարտադրանքներից: Հեղինակի հիմնական միտքը այն է, որ մարդը կարող է ձգտել ոչ թե նյութական հարստության, սոցիալական ճանաչման կամ սիրո, այլ **ներքին խաղաղության և ազատության՝ մենության մեջ**: Վ. Թեքեյանի «Մութին մեջ» բանաստեղծությունը խորապես փիլիսոփայական և էմոցիոնալ ստեղծագործություն է՝ գրած մթության խորհրդանիշի շուրջ: Այս բանաստեղծության մեջ մութը դադարում է պարզապես ֆիզիկական երևույթ լինելուց և վերածվում է **ինքնաճանաչման, մենության, երկյուղի**, իսկ միաժամանակ նաև **հույսի և լռության** խորհրդանիշի: Բանաստեղծության հիմնական թեման **մարդու ներաշխարհի ճամփորդությունն է մթության մեջ՝** թե՛ բառացի, թե՛ փոխաբերական իմաստով: «Մութը» այստեղ խորհրդանշում է մարդկային հոգու անդունդները, տագնապները, սարսափները, ինչպես նաև **կյանքի անորոշությունը, հուսահատությունը, տառապանքը**, բայց այդ ամենի միջով անցնելով՝ **ինքնաճանաչման ճանապարհը**:

Թեքեյանի պոեզիան ինքնատիպ է: Այն չի կրում ո՛չ Վ. Տերյանի, ո՛չ Վ. Բրյուսովի ազդեցությունը, ինչպես կարող են կարծել ոմանք, ինչը չենք կարող ասել

Վ. Տերյանի մասին: Տերյանը հայկական սիմվոլիզմը դարձրեց զգայական աշխարհի կրող՝ արտահայտելով անձնական տագնապ, կարոտ, մենակություն: Թեքեյանի պոեզիայում այս գիծը ակնառու է հատկապես հայրենասիրական քնարերգության մեջ: Նա, ինչպես Տերյանը, ստեղծում է մի ներքին աշխարհ, որտեղ կարոտը վերածվում է խորքային խորհրդանիշի (**Դավթյան Վ., 2017**):

Օրինակ՝ Տերյանի *«Ես լուռ եմ, լուռ...»* բանաստեղծության մեջ ներկայացված ապրումներն ու խոհերը զուգահեռվում են Թեքեյանի հետևյալ տողերում խտացած տրամադրությանը.

«Ամեն ինչ լուռ է: Միայն սիրտն է աղոթում...» (**Թեքեյան Վ., 1980**):

Բացի դրանից, Տերյանի աշնան, քամու, մշուշի պատկերները Թեքեյանի քնարերգության մեջ վերածվում են անանց կարոտի և կորուստի խորհրդանիշների՝ փոխանցելով ոչ միայն անձնական, այլև ազգային տրամադրությաններ: Օրինակ՝ Վ.Թեքեյանի **«Իմ գյուղը»** բանաստեղծությունը խորապես նոստալգիկ, հայրենասիրական և զգացմունքային ստեղծագործություն է, որտեղ արտացոլված է բանաստեղծի **անմար կարոտը հայրենի գյուղի նկատմամբ**: Այն ոչ միայն կոնկրետ վայրի հիշողություն է, այլ **ինքնության, արմատների, մշակութային պատկանելիության, ցավոտ կարոտի և հոգևոր կապի** բանաստեղծական արտահայտում: «Շիրակի դաշտեր»-ը Վ. Տերյանի խորհրդանշական և նոստալգիկ բանաստեղծություններից է, որտեղ հեղինակը նկարագրում է ոչ միայն բնությունը, այլև **հայրենիքի հանդարտ հոգին, անձնավորած հողը**, և միևնույն ժամանակ՝ իր ներսի խորը ու մաքուր զգացողությունները: Այս բանաստեղծությունը կարող ենք ընկալել որպես **սիրո խոստովանություն Շիրակին**, որ խորհրդանշում է բանաստեղծի ամբողջ հայրենիքը՝ իր պարզությամբ, լայնությամբ ու լուռ արժանապատվությամբ: Չնայած բանաստեղծությունը ողողված չէ բացահայտ տխրությամբ, այն ներսում կրում է **զուսպ կարոտ**: Բանաստեղծը մի տեսակ հեռվից է նայում այդ դաշտերին, գուցե հիշողության կամ երևակայության միջով: Վ. Բրյուսովի **«Ձյունաճերմակ Ռուսաստան»** բանաստեղծությունը սիմվոլիստական պաթոսով լի հայրենասիրական ստեղծագործություն է, որը ընդամին նկարագրում է **Ռուսաստանի բնության սառն, ձյունածածկ, բայց**

հոգեպես վեհ ու մաքուր կերպարը, և խորհրդանշում հոգևոր դիմացկունությունը, ինքնությունը և ռուսական ոգին: Բրյուսովը ստեղծում է գրեթե միաստիկ սեր հայրենիքի հանդեպ: Նա խոսում է ոչ թե պատմական Ռուսաստանի, այլ խորհրդավոր, հավերժական Ռուսաստանի մասին՝ որպես հոգևոր պետություն, մի տարածք, որտեղ ինքը կապ ունի ոչ միայն ֆիզիկապես, այլ նաև գեղագիտորեն, գենետիկորեն: Բանաստեղծության ենթատեքստում նաև զգացվում է հողին կառչած լինելու հետ մեկտեղ հավերժ կարոտի լինելիությունը, որի միջոցով հեղինակը փորձում է ասել այն, որ որքան էլ նա կպած է ամուր իր հողին մեկ է վայրկյան անգամ հեռու լինելու դեպքում անսահման կարոտն է պարուրում իրեն:

Ե՛վ Բրյուսովի, և՛ Տերյանի ստեղծագործություններում արվեստը դիտարկվում է որպես փրկություն աշխարհիկ քաոսից: Բրյուսովի պոեզիայում այն տանում է դեպի միաստիկ իմացություն, Տերյանի քնարերգությանը՝ դեպի հոգու լրություն ու գեղեցկություն: Թեքեյանի պոեզիայում նույնպես զգացվում է, որ բանաստեղծությունը միակ ճանապարհն է գերագույն զգացմունքների և գաղափարների աշխարհ մտնելու համար: Նա ապրում է մշակութային և հոգևոր անկման պայմաններում, և պոեզիան նրա համար դառնում է ոչ միայն ստեղծագործության դաշտ, այլև գոյության կովան: Անձնապես չճանաչելով Վ. Տերյանին և Վ. Բրյուսովին՝ Վահան Թեքեյանի ստեղծագործությունը հայտնվում է նրանց հետ առնչությունների միևնույն դաշտում սիմվոլիստական մտածողության փիլիսոփայական խորության և խորհրդանշական լեզվի մշակման առումներով: Թեքեյանը սիմվոլիստական գեղագիտության ավանդույթները ներկայացնում էր ինքնատիպ, ազգային շեշտադրումներով: Նրանց ստեղծագործություններում հաճախ հանդիպող թեմաներն են մելամաղձությունը, մահվան խորհուրդը, տիեզերական լրությունը, անձնական մեկուսացումը: Թեքեյանի պոեզիայում մահը հաճախ ներկայացվում է որպես հոգևոր տարանջատում, կարոտի խորացում և անդառնալի բացակայության զգացում: Նա հաճախ անդրադառնում է մահվան թեմային սիրո, հայրենասիրության և կորուստի համատեքստում: Նրա սիմվոլիզմը նուրբ է, սակայն հուզականորեն հագեցած: Տերյանի պոեզիայում մահը առավել

շեշտված սիմվոլիստական բնույթ ունի: Նա հաճախ օգտագործում է մշուշի, լռության, գիշերվա, անձրևի և խավարի պատկերներ՝ մահվան խորհրդապատկերը ստեղծելու համար: Նրա համար մահը ոչ միայն կյանքի ավարտն է, այլև հոգևոր վիճակ: Վ. Բրյուսովը մահը հաճախ ներկայացնում է որպես գեղարվեստական ու փիլիսոփայական խորհրդանիշ՝ անցումային փուլ, որը բացահայտում է աշխարհի խորքային, գուցե նաև իրական գեղեցկությունը: Նրա «Умиращий костёр» («Մարող խարույկը») բանաստեղծությունը խորհրդանշական է և ընդգրկում է կյանքի, մահվան, հոգու պայքարի, և գեղագիտական մաքրման թեմաները:

Как в нежном и счастливом сне.

Пусть молкнут зовы без ответа... (Брюсов В., 1913):

Խարույկը բանաստեղծության կենտրոնական սիմվոլն է: Այն պատկերում է **կյանքի այրման գործընթացը**. ինչպես վառվում են ձյուղերը, այնպես է այրվում մարդու մարմինը, ժամանակը, ճակատագիրը: Բրյուսովը մարող կրակը ներկայացնում է որպես **ինքնության հայելի**. Խարույկը ես-ի սիմվոլն է: Այն վառվեց, տվեց լույս, ապա մարեց՝ ոչ որպես ձախողում, այլ որպես կատարում: Նրա ընկալմամբ մահը ոչ միշտ է ողբերգական, երբեմն այն դառնում է փորձառություն: Այն ոչ թե որպես վերջն է, այլ անցում դեպի այլ իրականություն: Այս մտածողությունը ակնհայտորեն տարածվում է նաև Տերյանի, բանաստեղծություններում.

«Իմ սիրտը լուռ է՝ հեզ մի քամու պես,

Որ անցնում է հոգուս մարած հորիզ...» (Տերյան Վ., 1979):

Վ. Թեքեյանի «Վերջին մրմունջը» բանաստեղծության մեջ նկատելի են մահվան պատկերի կառուցման առանձնահատկությունների, սիմվոլիկ շերտերի ու լեզվառճական հնարքների առկայություն: Մահը դիտվում է որպես սրբազան երևույթ: Բանաստեղծության ամբողջ ընթացքը տոգորված է խաղաղ մահվան գաղափարով: Թեքեյանը մահվան պահին հրաժարվում է աշխարհիկ ցավից, վշտից, նույնիսկ հիշողությունից, եթե դա պիտի խանգարի վերջին հուզմանը՝ կապված մոր և սիրո հետ: Մահը ոչ թե ֆիզիկական վախ է, այլ հուզական պահ:

«Թող չհիշեմ ո՛չ իմ վիշտը,

Ո՛չ կորուստը, ո՛չ կարոտը» (Թեքեյան Վ., 1980):

Այս տողերում բանաստեղծը ընտրում է սրբագործված մոռացությունը, որտեղ մարմնականը չի խանգարում հոգևորին: Բանաստեղծության մեջ պատկեր ստեղծող սիմվոլները սեր, մայր, հայացք, աղոթք բառերն են, որոնք ընտրված են շղթայաբար: Թեքեյանի սիմվոլները խիստ անձնական են, սակայն կրում են նաև համամարդկային արժեքներ: Նրա մահվան պատկերն անպայման անցնում է այս խորհրդանշանների միջով: Վերջին տողերում զգացվում է **հոգևոր սիրո գերիշխում**. Բանաստեղծը ցանկանում է մեռնել՝ **«մի աղոթքով»**, որ իր հոգին չմոռանա «այն հայացքը... որ սիրում է»: Սա մահվան մասին խոսք չէ, սա **սիրո ու հավերժության մաղթանք է**, որը վեր է դնում հոգու կապերը մարմնականից: Այսպիսով, մահը ոչ թե ավարտ է, այլ **հիշողության պահպանում**, սրտի տաժած զգացմունքների ամրապնդում հավերժության մեջ:

Բրյուսովը հաճախ է օգտագործում բնության խորհրդանշական պատկերներ՝ գիշեր, մշուշ, աղոտ լույս, որոնք դառնում են բանաստեղծական ներաշխարհի արտահայտիչներ: Տեքեյանը յուրովի զարգացնում է այս գեղագիտական մոտեցումը՝ ստեղծելով հայկական բնության գույներն ու խորհրդանիշները՝ խառնված երազային պատկերներին: Վ. Թեքեյանի ստեղծագործություններում բնության պատկերը զգալի դեր ունի: Այն ընկալվում է սիմվոլիկ, հոգեբանական ու զգայական շերտերով՝ արտահայտելով բանաստեղծի ներաշխարհը, մետաֆիզիկական փնտրտուքներն ու հատկապես կարոտն ու կորստի զգացումը: Թեքեյանի բնապատկերները գրեթե միշտ կապված են բանաստեղծի հուզական վիճակի հետ: Բնության տարրերն օգտագործվում են՝ որպես ներհոգեկան ապրումների արտացոլանք, մթնոլորտ ստեղծելու գործիք:

Թեքեյանի բնապատկերները հաճախ են հազեցած երաժշտականությամբ, զգայականությամբ: Նրա բնության նկարագրությունները երբեմն հիշեցնում են մեղեդի՝ գունային անցումներով, հնչյունային ելևէջներով: Օրինակ՝

«Գիշերը սահեց մեղմ,

Լռությամբ խառնված էր անձրևի սոսափը...» (Թեքեյան Վ., 1980):

Այս հատվածում մթնոլորտը կառուցվում է հնչյուններով, մեղմությամբ, ցածր տոնայնությամբ, ինչն էլ ստեղծում է հուզական խորություն:

Բրյուսովը ևս ստեղծում է հուզական միջավայր հնչյունների միջոցով: Նմանապես Տերյանը, ունենալով բարձր երաժշտականության զգացում է զարգացնում է բովանդակության և հնչյունի ներդաշնությունը: Օրինակ՝ Տերյանի պոեզիայում հաճախ մի ամբողջ բանաստեղծություն կառուցվում է նույն հնչունաբանության վրա՝ ստեղծելով մեղմ, քնքուշ հուզական ալիքներ, ինչպես սիմվոլիստական պոեզիայում էր ընդունված:

Մեծ է Վ. Բրյուսովի ազդեցությունը Վահան Տերյանի ստեղծագործական մտքի վրա բազմաշերտ է: Ռուս գրողի գեղագիտական ու պատկերային համակարգերը Տերյանը «հարմարեցրել է» հայկական մտածողությանն ու լեզվի յուրահատկություններին: Վ. Տերյանի բանաստեղծական մտածողությունն ու ներաշխարհը ձևավորվեցին միաժամանակ թե՛ ազգային, թե՛ համաեվրոպական հողի վրա: Վահան Թեքեյանի ստեղծագործական մտածողության վրա հստակորեն նկատելի է եվրոպական սիմվոլիստական մտածողության ազդեցությունը, սակայն անթաքույց է գրողի անհատական ոճի, ստեղծագործական ինքնության գերակայությունը: Այնուհանդերձ Թեքեյանի շատ բանաստեղծություններ, հատկապես կարոտի, գիշերվա, լռության պոետական տրամադրությունները հիշեցնում են Տերյանի նմանատիպ գործերը (օրինակ՝ «Երկու գիշեր», «Լռություն», «Մթնշաղ» և այլն): Կարծում ենք, Թեքեյանը ծանոթ էր Բրյուսովի գրական տեսությանն ու գեղագիտությանը: Բացի դրանից 1910-ական թթ. ռուս գրողի կողմից «Հայաստանի պոեզիան» ժողովածուն կազմելու մտադրությունն ու իրագործումը չէր կարող թաքուն լինել, մանավանդ որ Վ. Տերյանը արևմտահայ գրողներին ներկայացնելիս տողացի թարգմանություններ էր արել նաև Վ. Թեքեյանից, սակայն ուղղակի ստեղծագործական ազդեցությունը բացառում ենք գրական դպրոցների տարանջատ գոյության պատճառով: Տվյալ դեպքում երեք գրողներին առնչությունների դաշտ կարող է բերել առաջին հերթին եվրոպական գեղագիտական մտածողության հարազատությունը:

Նրանց ստեղծագործություններում նկատելի է համամարդկային մշակութային արժեքների և խորհրդանշանների միևնույն դրսևորումներ: Վալերի Բրյուսովը իր «Грядущие гунны» (Գալիք հոներ) բանաստեղծության մեջ հանդես է գալիս՝ որպես կրող ոգու և մշակութական զգոնության, ով արձագանքել է իր հասարակության ճգնաժամային ենթատեքստին՝ խորհրդանշանորեն ու կերպակերպերով: Այս կառուցվածքային ամբողջությունը խորհրդանշում է մշակութային ճգնաժամին պատասխանող մոդել՝ իր հակադրություններով, լարվածություններով, ենթատեքստերով:

А мы, мудрецы и поэты,

Хранители тайны и веры...

Վահան Թեքեյանի «Ազատություն» բանաստեղծությունը հանդիսանում է ոգեշնչող ու խորիմաստ ստեղծագործություն, որը ներկայացնում է ազատությունը ոչ միայն որպես իրավական կամ քաղաքական հասկացություն, այլ որպես մարդկային հոգու և պատմության շարժիչ ուժ: Այն համընկնում է համաշխարհային մեծ մտածողների ազատության պատկերացումների հետ՝ լինելով միաժամանակ ազգային, բարոյական և համամարդկային: Թեքեյանի այս ստեղծագործությունը համադրում է քաղաքական և բարոյական ազատության գաղափարը: Այս ստեղծագործության **համամարդկային մշակութային արժեքը** ազատության, իրավունքի և արժանապատվության զգացումն է:

Ազատություն—երանությունն բարձրագույն, Որի իդեալով սրտերս են վառած,

Արժեքդ չափել կարող են միայն ազգեր, Որոնք քեզ համար կմեռնեն համառորեն:

Վահան Տերյանի «Իմ սիրելին» բանաստեղծությունը հոգևոր սիրո ձոն է:

Սիրելին այստեղ նյութական չէ, այլ **հոգու ներսում ապրող լույս**, որը գալիս է լուրջամբ, անցնում է մեղմ քայլերով և մնում է որպես աղոթք:

Նա լուռ է ու լուսավոր,

Ինչպես ցուր մի աստղի,

Նա մի սիրո խոնարհ երգ

Եվ աղոթք է մտքի:

Սա նրբաճաշակ քնարականության հրաշալի օրինակ է, որտեղ ոչ մի բառ ավելորդ չէ, և ամեն տող շնչում է զգացմունքով, խոնարհությամբ ու նվիրումով: Բանաստեղծության համամարդկային մշակութային արժեքը հավատարիմ սերն ու անձնվիրումն է:

ԵԶՐԱԿԱՅՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ

19-րդ դարի վերջում և 20-րդ դարի սկզբում ձևավորված սիմվոլիզմի գեղագիտական ուղղությունը էական ազդեցություն թողեց եվրոպական, ռուսական և հայ գրական մտածողության վրա: Այս հոսանքն իր հետ բերեց պոեզիայի լեզվական և պատկերային նորություն՝ հարստացնելով գրականությունը բազմաշերտ խորհրդանշաններով, ինտուիտիվ պատկերներով և զգացմունքային խորությամբ: Հոգվածի շրջանակներում մեր կողմից իրականացված վերլուծությունն արձանագրում է, որ սիմվոլիզմը Վալերի Բրյուսովի, Վահան Տերյանի և Վահան Թեքեյանի գրական ստեղծագործություններում դրսևորվել է թե՛ ընդհանուր գաղափարական ուղղությամբ, թե՛ տարբեր առանձնահատկություններով: Վերլուծելով սիմվոլիզմի գեղագիտական ուղղության ազդեցությունը Վալերի Բրյուսովի, Վահան Տերյանի և Վահան Թեքեյանի գրական ստեղծագործությունների վրա՝ բացահայտեցինք, թե ինչպես է սիմվոլիզմը ձևավորել նրանց ստեղծագործության թեմատիկան և լեզուն: Հոգվածում ներկայացվեցին նաև սիմվոլիզմի ընդհանուր և տարբեր դրսևորումները երեք հեղինակների ստեղծագործություններում թե՛ թեմատիկ, թե՛ պատկերային-ոճական առումներով: Այսպիսով՝

- **Բրյուսովի** գործերում սիմվոլիզմը հանդես է գալիս որպես ինտելեկտուալ և գեղագիտական որոնում, որտեղ խորհրդանիշները կրում են պատմափիլիսոփայական և միստիկական բնույթ:
- **Տերյանի** պոեզիայում սիմվոլիզմը դառնում է հոգեկան ապրումների, երազային մթնոլորտների և ներաշխարհի թախծոտ ձայնի արտահայտման միջոց՝ երաժշտական, մեղմ ու նրբորեն հղկված լեզվով:

Թեքեյանը, միաժամանակ օգտագործելով սիմվոլիստական միջոցներ, դրանց մեջ ներդնում է բարոյական, գաղափարական և ազգային թեմատիկ շեշտադրումներ՝ խորացնելով պատկերների փիլիսոփայական բովանդակությունը:

Ստացված վերլուծության արդյունքում պարզ դարձավ, որ սիմվոլիզմը ոչ միայն ձևավորել է երեք հեղինակների ստեղծագործությունների թեմատիկ շրջանակը, այլ նաև որոշիչ ազդեցություն է ունեցել նրանց գրական ոճի, պատկերային համակարգի և լեզվի կառուցվածքի վրա: Թեև երեք հեղինակներն էլ ներկայացնում են տարբեր գրական դպրոցներ՝ ռուսական, արևելահայ և արևմտահայ, այնուամենայնիվ, սիմվոլիզմը հանդիսացել է այն խարիսխը, որի շուրջ ձևավորվել է նրանց գեղագիտական աշխարհայացքը: Նրանք երեքն էլ ցույց տվեցին, որ բանաստեղծությունը կարող է լինել ոչ միայն խոսք, այլ խորհրդանշական միաստեղծա՝ խորքային և բազմաշերտ: Այսպիսով, սիմվոլիզմը հանդես է գալիս որպես կամուրջ՝ մի կողմից կապելով գրականության տարբեր մշակույթները, մյուս կողմից՝ հնարավորություն տալով արտահայտելու մարդկային հոգու այն տարածքները, որոնք ոչ մի ռեալիստական արտահայտչամիջոց չէր կարող ներառել:

ԳՐԱԿԱՆՈՒԹՅՈՒՆ

1. **Դավթյան Վ. (2017)**, Թեքեյան-Տերյան Գրական առնչությունների շուրջ, Երևան, «Լուսակն» հրատ.:
2. **Թեքեյան Վ. (1980)**, Ընտիր երկեր, Երևան, «Սովետական գրող» հրատ.:
3. **Հովհաննիսյան Մ. (2019)**, Վահան Տերյանի չափածոյի լեզուն և ոճը, Երևան, ԵՊՀ հրատ.:
4. **Տերյան Վ. (1972)**, Երկերի ժողովածու, Երևան, «Սովետական գրող» հրատ., [https://hy.wikisource.org/wiki/Երկերի_ժողովածու_Հատոր_1-ին_\(1972,_Վահան_Տերյան\)](https://hy.wikisource.org/wiki/Երկերի_ժողովածու_Հատոր_1-ին_(1972,_Վահան_Տերյան))
5. **Брюсов В. (1913)**, Собрание сочинений, Москва, Гослитиздат, разные годы,

[https://ru.wikisource.org/wiki/Индекс:Полное собрание сочинений и переводов В. Я. Брюсова, том 1 \(1913\).djvu#/media/Файл:Полное собрание сочинений и переводов В. Я. Брюсова, том 1 \(1913\).djvu](https://ru.wikisource.org/wiki/Индекс:Полное собрание сочинений и переводов В. Я. Брюсова, том 1 (1913).djvu#/media/Файл:Полное собрание сочинений и переводов В. Я. Брюсова, том 1 (1913).djvu)

REFERENCES

1. Davtyan V. (2017), T'eqeyan-Teryan Grakan ar'nchowt'yownneri showrj /On the Literary Relations of Tekeyan and Teryan/, Yerevan, "Lusakn" ed.
2. Tekeyan V. (1980), Y'ntir erker /Selected Works/, Yerevan, "Sovetakan Grogh" ed.
3. Hovhannisyan M. (2019), Vahan Teryani chap'ac'oyi lezown & otwy' /The Language and Style of Vahan Teryan's Poetry/, Yerevan, YSU Publishing House.
4. Teryan V. (1972), Erkeri jhoghovac'ow /Collected Works/, Yerevan, "Sovetakan Grogh" ed.
[https://hy.wikisource.org/wiki/Երկերի ժողովածու, Հատոր 1-ին \(1972, Վահան Տերյան\)](https://hy.wikisource.org/wiki/Երկերի ժողովածու, Հատոր 1-ին (1972, Վահան Տերյան))
5. Bryusov V. (1913), Sobraniye sochineniy /Collected Works/, Moscow, Goslitizdat.
[https://ru.wikisource.org/wiki/Индекс:Полное собрание сочинений и переводов В. Я. Брюсова, том 1 \(1913\).djvu#/media/Файл:Полное собрание сочинений и переводов В. Я. Брюсова, том 1 \(1913\).djvu](https://ru.wikisource.org/wiki/Индекс:Полное собрание сочинений и переводов В. Я. Брюсова, том 1 (1913).djvu#/media/Файл:Полное собрание сочинений и переводов В. Я. Брюсова, том 1 (1913).djvu)

Вардуи Давтян, Сирарпи Хачатрян, Наре Оганнисян
Влияние символизма на творчество Вагана Текеяна,
Вагана Теряна и Валерия Брюсова.

Заклучение

Ключевые слова и выражения: символизм, Валерий Брюсов, Ваган Терян, Ваган Текеян, меланхолия, символ, мотив смерти, патриотизм, мистическое мышление, музыкальность, национальная идентичность.

Статья посвящена исследованию эстетического влияния символизма на творчество Валерия Брюсова, Вагана Теряна и Вагана Текеяна. Предметом

исследования являются основные идеи символизма, система образов и языковые особенности: в статье показано, что символизм у трёх авторов проявляется как в общих эстетических принципах, так и в национальных и индивидуальных различиях. Актуальность исследования обусловлена необходимостью выявления межкультурных литературных связей, изучения национальной идентичности и рассмотрения эстетико-философских проблем одиночества, смерти и духовного поиска. На конкретных примерах стихотворений трёх поэтов анализируются мотивы меланхолии, смерти, одиночества, природы и патриотизма как ключевые компоненты символистского мышления. Отдельное внимание уделяется музыкальности стиха и роли звуковой организации текста в создании эмоциональной атмосферы произведений. В творчестве Брюсова преобладает интеллектуально-мистический слой, символы которого несут историко-философский характер; у Тéryана символизм выражается через чувственное, музыкальное и меланхолическое восприятие мира; у Текеяна символистские приёмы сочетаются с национальными, духовными и патриотическими акцентами. Рассматривается также влияние Брюсова на творчество Тéryана, а также типологическая близость поэтики Текеяна к общеевропейскому символизму при сохранении яркой творческой самобытности. В заключение авторы приходят к выводу, что символизм сыграл значительную роль в творчестве этих трёх поэтов, определив тематику, образную систему и художественный язык их произведений, а также выступил своеобразным культурным мостом между русской, восточноармянской и западноармянской литературными традициями.

Varduhi Davtyan, Sirarpi Khachatryan, Nare Hovhannisyan

The Influence of Symbolism on the Works of Vahan Teryan, Vahan Tekeyan,

and Valery Bryusov

Conclusion

Key words and expressions: *symbolism, Valery Bryusov, Vahan Teryan, Vahan Tekeyan, melancholy, symbol, motif of death, patriotism, mystical thinking, musicality, national identity.*

The article is devoted to the study of the influence of symbolism as an aesthetic movement Valery Bryusov's, Vahan Teryan's and Vahan Tekeyan's works. The main ideas of symbolism, its system of imagery, and its stylistic features are examined from a comparative perspective. The introduction substantiates the relevance of the topic in terms of revealing intercultural literary connections, examining the representation of national identity, and addressing the enduring aesthetic and philosophical questions of loneliness, death, and spiritual searching that symbolism raises.

The analysis demonstrates that symbolism in the works of these three authors is manifested through both shared aesthetic principles and distinct national and individual characteristics. The motifs of melancholy, death, loneliness, nature, and patriotism are analyzed as key components of symbolist thinking. Particular attention is paid to individual poems by each author, including Bryusov's "The Dying Bonfire," Teryan's "Twilight Dreams," and Tekeyan's "The Last Murmur," as well as to the musicality and sound organization that shape the emotional atmosphere of their verse.

The analysis shows that in Bryusov's works the intellectual and mystical dimension predominates, in Teryan's works sensory and musical expression is more prominent, while in Tekeyan's works national and spiritual emphases prevail. Although the three poets belong to different literary schools (Russian, Eastern Armenian, and Western Armenian), their works are shown to rest on a shared symbolist foundation while retaining strongly individual voices.

The analysis further highlights Bryusov's influence on Teryan's poetic development and demonstrates that Tekeyan's poetics reveal a typological affinity with broader European symbolism while preserving a distinctive artistic individuality.

In conclusion, the authors claim that symbolism played a significant role in the works of these three poets, shaping the thematic focus, imagery, and artistic language of

their writings. Furthermore, it served as a distinctive cultural bridge connecting the Russian, Eastern Armenian, and Western Armenian literary traditions.

Վարդուհի Դավթյան – Վալերի Բրյուսովի անվան պետական համալսարանի հայագիտության ամբիոնի դոցենտ, բանասիրական գիտությունների թեկնածու: Գիտական հետաքրքրությունները՝ սփյուռքահայ գրականություն, Վահան Թեքեյանի կյանքն ու ստեղծագործությունը: Հեղինակ է երեք տասնյակ հոդվածների, մենագրության, Վահան Թեքեյանի հոդվածների եռահատորի: varduhidavtyan@mail.ru

Սիրարփի Խաչատրյան - Խաչատուր Աբովյանի անվան հայկական պետական մանկավարժական համալսարանի Աշոտ Տեր-Գրիգորյանի անվան մայրենի և նրա դասավանդման մեթոդիկայի ամբիոնի դոցենտ, մանկավարժական գիտությունների թեկնածու:

Գիտական հետաքրքրությունները՝ ժամանակակից հայոց լեզու, խոսքի մշակույթ, մայրենի դասավանդման մեթոդիկա: Հեղինակ է շուրջ քսան հոդվածի: sirarpi81@mail.ru

Նարե Հովհաննիսյան - Խաչատուր Աբովյանի անվան հայկական պետական մանկավարժական համալսարանի Սկզբնական կրթության ֆակուլտետի մագիստրոս: nare.hovhannisyan1990@mail.ru

Вардухи Давтян – Доцент кафедры арменоведения Государственного университета имени Валерия Брюсова, кандидат филологических наук. Научные интересы: армянская диаспорная литература, жизнь и творчество Ваана Текеяна. Автор трех десятков статей, монографии и трехтомного сборника статей Ваана Текеяна. varduhidavtyan@mail.ru

Хачатрян Сирарпи - К.п.н., доцент кафедры родного языка и методики его преподавания имени Ашота Тер-Григоряна АГПЫ имени Хачатура Абовяна, Сфера научных интересов: армянский язык и литература, культура речи, методик преподавания родного языка. Автор около 20 научных статей. sirarpi81@mail.ru

Наре Оганнисян – Магистерская степень, полученная на факультете начального образования Армянского государственного педагогического университета имени Хачатура Абовяна nare.hovhannisyan1990@mail.ru

Varduhi Davtyan – Associate Professor of the Department of Armenian Studies, Valery Bryusov State University, Candidate of Philological Sciences. Scientific interests: Diaspora Armenian literature, the life and work of Vahan Tekeyan. Author of three dozen articles, a monograph, and a three-volume collection of Vahan Tekeyan's articles. varduhidavtyan@mail.ru

Sirarpi Khachatryan - Associate Professor at the Chair of Native Language and its Teaching Methodology after Ashot Ter-Grigoryan, Khachatur Abovyan ASPU. Research Interests: Armenian Language and Literature, Culture of Speech, Methodology of Teaching the Native Language. Author of approximately 20 scientific articles. sirarpi81@mail.ru

Nare Hovhannisyan - Master's degree from the Faculty of Primary Education, Armenian State Pedagogical University named after Khachatur Abovyan. nare.hovhannisyan1990@mail.ru

Խմբագրություն է ուղարկվել 21.03.2026թ.

Հանձնարարվել է գրախոսության 03.04.2026թ.

Հրապարակման է ներկայացվել 31.07.2026թ.

ԱՍՏՂԻԿ ՕՀԱՆՅԱՆ

ՀԻԵՐԱՐԽԻԱՅԻ ԽԱԽՏՈՒՄԸ՝ ՈՐՊԵՍ ԳԵՂԱՐՎԵՍՏԱԿԱՆ ՄԻՋՈՑ
ՀՈՎՀԱՆՆԵՍ ԳՐԻԳՈՐՅԱՆԻ ՊՈԵԶԻԱՅՈՒՄ

DOI : 10.24234/journalforarmenianstudies.v2i73.251

ԱՄՓՈՓՈՒՄ

Հոդվածը ներկայացնում է Խոսե Օրտեգա-ի-Գասեթի «արվեստի ապամարդկայնացման» և Հովհաննես Գրիգորյանի «բանաստեղծության անհետացման» գաղափարների համեմատական վերլուծությունը՝ դիտարկելով դրանց արտացոլումը Հովհաննես Գրիգորյանի պոեզիայում: Ուսումնասիրության նպատակն է բացահայտել, թե ինչպես են երկու՝ առաջին հայացքից հակադիր տեսական մոտեցումները համընկնում նույն գեղարվեստական երևույթի՝ իրերի հիերարխիայի խախտման մեջ:

Հոդվածում կիրառված են համեմատական-վերլուծական և տեքստաբանական մեթոդներ՝ օգտագործելով գրականագիտական աղբյուրներ և բանաստեղծական տեքստերի վերլուծություն:

Ուսումնասիրությունը ցույց է տալիս, որ Խոսե Օրտեգա-ի-Գասեթի ներկայացրած հիերարխիայի շրջումը, որ նպաստում էր իրականությունից արվեստի աշխարհի փախուստին, Հովհաննես Գրիգորյանի պոեզիայում դառնում է իրականության կարևոր խնդիրներն անտեսելու միջոցով առավել ընդգծելու մեթոդ:

Բանալի բառեր և արտահայտություններ. Հովհաննես Գրիգորյան, Խոսե Օրտեգա-ի-Գասեթ, սուպերռեալիզմ, ինֆրառեալիզմ, պոետիկա, հիերարխիայի խախտում, գեղարվեստական մեթոդ, ժամանակակից պոեզիա, կարևորի և անկարևորի հակադրություն

ՆԵՐԱԾՈՒԹՅՈՒՆ

1970 թ. «Գրական թերթ» շաբաթաթերթի 45-րդ համարում լույս տեսավ Հովհաննես Գրիգորյանի «Թե ինչպես «անհետացավ» բանաստեղծությունը» հոդվածը, որը պատասխան էր ժամանակի գրական մամուլում տարածված երիտասարդական պոեզիայի շուրջ բանավեճին: Գրիգորյանը հայտարարում էր «բանաստեղծության անհետացման» մասին՝ նկատի ունենալով բանաստեղծության մարդկայնացումը. «Մարդ սպանելու արվեստի կատարելագործման ընթացքին զուգահեռ ճշմարտանում, «ապարվեստանում» է արվեստը, ուրեմն և՛ «ապաբանաստեղծանում» է բանաստեղծությունը և իր առաջընթացի մեջ դառնում ավելի մարդկային ու մարդամոտ» (Գրիգորյան Հ., 1970):

Վերոնշյալից շուրջ կես դար առաջ՝ 1925 թ., իսպանացի փիլիսոփա և մշակութաբան Խոսե Օրտեգա-ի-Գասեթը, խոսելով ժամանակի նոր ստեղծվող գրականության մասին, հայտարարել էր արվեստի ապամարդկայնացման մասին (Օրտեգա-ի-Գասեթ Խ., 2019): Նկատելի է, որ մշակույթի այս երկու գործիչների՝ առաջին հայացքից հակադիր հայտարարությունները իրականում վերաբերում են նույն երևույթին: Վերջինս ակնհայտ է դառնում, երբ հաշվի ենք առնում, որ հենց Հովհաննես Գրիգորյանն է հայերեն թարգմանել Խոսե Օրտեգա-ի-Գասեթի «Մշակույթի փիլիսոփայություն» ժողովածուն:

Այսպիսով՝ երկու հեղինակներն էլ տարբեր եզրույթներով նկարագրում են ստեղծագործական նույն միտումը՝ իրերի հիերարխիայի խախտումը, որի հիման վրա ձևավորվում է հոդվածի հետագա վերլուծությունը:

ՄԵԹՈԴԱԲԱՆՈՒԹՅՈՒՆ

Հովհաննես Գրիգորյանի պոեզիայում հիերարխիայի խախտման դերը և նշանակությունը բացահայտելու համար կիրառվել է համեմատական վերլուծության մեթոդը՝ երկու հեղինակների տեսական մոտեցումների զուգադրման համար: Ինչպես նաև կիրառվել է տեքստաբանական վերլուծության մեթոդը՝ բանաստեղծական օրինակների կառուցվածքային, թեմատիկ և գեղագիտական ուսումնասիրության համար:

ՔՆՆԱՐԿՈՒՄ

Խոսե Օրտեգա-ի-Գասեթը «Արվեստի ապամարդկայնացումը» էսսեում, նպատակ ունենալով բացահայտելու նոր երաժշտության ոչ հանրամատչելիության ֆենոմենը, սահմանում է նաև ժամանակակից արվեստի առանձնահատկությունները և մաքուր արվեստ ստեղծելու փորձերը: Ըստ Օրտեգա-ի-Գասեթի՝ իրականությունից խույս տալու համար բանաստեղծները դիմում են փոխաբերության «սուպերռեալիզմին» կամ ինֆրառեալիզմին: Եվ ահա «Բանաստեղծական «վեհացումը» կարող է փոխարինվել բնական հեռանկարի «մարդկայինից ներքև իջեցումով» (Օրտեգա-ի-Գասեթ Խ., 2019): Նոր արվեստում նա նկատում է իրերի հիերարխիայի խախտում. այն է՝ անկարևորին առավել կարևոր կոչում տալը: Մարդու աշխարհընկալման մեջ, ինչն արտահայտվում է նաև արվեստում, իրերը և դրանց հասկացությունները ունեն որոշակի դեր և դիրք, դրանով ստեղծվում է իրերի հիերարխիան: Սա այն մասին չէ, որ կա բարձր և ցածր արվեստ, արվեստին «հարիր» և «ոչ հարիր» երևույթներ, արվեստի և կենցաղի լեզու, այլ հենց այդ արվեստում նույն շրջանակում գտնվող երևույթների որոշակի դասակարգում՝ կարևորից անկարևոր. այս դեպքում կարևորը գաղափարի կրողն ու արտահայտողն է, որին ստորադասվում են այլ երևույթներ՝ պատկերի ամբողջացման համար:

Ահա այս հիերարխիկ համակարգը 20-րդ դարի արվեստում սկսվում է շրջվել. «Բավական է շրջել հիերարխիական կարգն ու այնպիսի արվեստ ստեղծել, որտեղ առաջին պլանում են հայտնվում մոնումենտալությամբ օժտված կյանքի չնչին մանրամասները» (Օրտեգա-ի-Գասեթ Խ., 2019):

Այս երևույթը Խոսե Օրտեգա-ի-Գասեթի բնութագրումից տարիներ անց իսպանական գրականության մեջ ստացավ առանցքային դեր. ազդվելով դադաիստներից և սյուրռեալիստներից՝ իսպանացի պոետների մի խումբ ստեղծեց ինֆրառեալիզմի շարժումը՝ գերնպատակ ունենալով բանաստեղծության ազատականացումը: Շարժման պոեզիան հակադրվում էր պաշտոնական մշակութային ինստիտուտներին և գրական կանոններին՝ առաջարկելով ազատ և անկանոն կառուցվածք, ինքնակենսագրական ու վավերագրական շերտերի համադրություն:

Բանաստեղծության ազատականացումը բոլոր ժամանակների պոետների գերնպատակներից մեկն է եղել, որը քիչ թե շատ իրականացվել է տարբեր միջոցներով: Իրերի հիերարխիկ կարգը շրջելը գեղարվեստական պատկերավորման առանձնահատուկ միջոց է դառնում Հովհաննես Գրիգորյանի պոեզիայում՝ ունենալով դրսևորման մի քանի ձև՝ էքզիստենցիալ խնդիրների և կենցաղի բախում, համաշխարհային կարևոր իրադարձություններում ոչ կարևոր մանրություններին ուշադրության սևեռում, մեծ խնդիրների համատեքստում ոչ կարևորի դերի բաշխում կարևորին և հակառակը:

Էքզիստենցիալ խնդիրները Հովհաննես Գրիգորյանի որոշ բանաստեղծություններում ներկայացվում են որպես ոչ առաջնային: Այսպես, մահվան և կենցաղի ու սովորականի բախումն ու ստորադասումը կարող ենք նկատել «Երբեք չմեռնես, ահա թե ինչ կասեմ քեզ» ժողովածուում տեղ գտած «Կիրակի» բանաստեղծության մեջ, որն առաջին հայացքից շաբաթվա մեկ օրվա մանրամասն՝ ժամ առ ժամ նկարագրությունն է՝ կրկնվող պատկերներով: Վերջին կիրակին, մահը, ինքնասպանության փորձը կամ դրա ցանկությունը, որը կարծես թե բանաստեղծության գլխավոր թեման է և իրերի ու դեպքերի հիերարխիայի գազաթներից մեկը, հայտնվում է միայն վերջին տան մեջ, երբ գրողը, թվարկելով օրվա ժամերը, հասնում է ամենահաճելիին. «Ես մաքուր սափրվում եմ, հագնում տոնական// կոստյումս և օղակն անցկացնելով վզիս՝ հրում եմ....» (**Գրիգորյան Հ., 2010**): Սակայն նույնիսկ վերջին տան մեջ սա զիջում է իր դիրքը, դառնում երկրորդական, քանի որ դրանից հետո էլ գործողությունները շարունակվում են: Բանաստեղծության հիմնական մասում են պատուհանի ապակին կտցահարող ճնճուկը, մուրացկանը, «Աստծու ճշմարիտ խոսքը» քարոզող եհովականները, «վերջապես վախճանված այսինչ այնինչյանի» թաղմանը հրավիրող ՀԳՄ նախագահը, Մոզամբիկում ծառատունկի համար հազարական դրամ հավաքող թաղի լիագորը, Իսրայելի պրեզիդենտը՝ հին ուղղագրությանը վերադառնալու հրամանով, մածնավաճառը՝ մածունի բանկաները հետ պահանջող, կուսակցությունների հանդիսավոր շքերթը, ինքն ու կինը՝ երեկոյան սուրճը վայելելիս: Ահա այս շարքով պատկերները մուտք են գործում ու դուրս գալիս

բանաստեղծություն՝ ոչնչով չզիջելով և պակաս կարևոր չլինելով այն առարկայից, որը սովորաբար գրականության մեջ գլխավորներից մեկն է լինում:

Հաջորդ դրսևորումը համաշխարհային խոշոր իրադարձության մեջ հայի ճակատագիրը և, որ առավել գրիգորյանական է, համաշխարհային խոշոր իրադարձության մեջ անհատի փոքրիկ կենցաղը ներկայացնելն է: Այսպես, «Հանդիսավոր նիստ՝ նվիրված աշխարհի վերջին և պատմության ավարտին» բանաստեղծության վերնագիրն արդեն իսկ հուշում է համամարդկային և սահմանային իրավիճակը, որին անդրադառնալու է հեղինակը: Այնուամենայնիվ, սատիրիկ իրավիճակ է ստեղծում հեղինակը՝ ներկայացնելով բարձրաստիճան պաշտոնյաներին և սովորական խաբեբաներին, բյուջեի ճեղքվածքին և ՀՖՀ-ի վարկերի օգնությանը (**Գրիգորյան Հ., 2002**):

Համամարդկային իրադարձությունները հեղինակը շատ հաճախ ներկայացնում է օրվա լրահոսի տեսքով՝ իրականության և ժամանակի ամբողջական պատկերը, առանց ինչպես առանց այլաբանության, հստակ հատվածականությամբ դառնում է բանաստեղծություն: Եվ ահա գրողը, ներկայացնելով «օրվա լրահոսը», այն գեղարվեստականացնելու փորձեր չի էլ անում, և դեռ ավելի է առաջ գնում՝ այն շաղախում է կենցաղային և երգիծական, իսկ իրականում դառը և ցավալի ընկալմամբ: Բանաստեղծը դնում է իրեն այդ դեպքերի կենտրոնում՝ իր սովորական կյանքը ոչ պակաս կարևորելով Դիանա արքայադստեր թաղումից (**Գրիգորյան Հ., 2002**): Այստեղ ինֆրառեալիզմը նկատվում է ոչ սովորական արտահայտությամբ՝ ոչ թե խախտվում է իրերի հիերարխիան բանաստեղծության կառույցում, այլ բանաստեղծությունն ինքնին հիերարխիայի խախտում է արվեստի աշխարհընկալման մեջ:

Նկատենք նաև, որ գրողը նմանօրինակ մի շարք բանաստեղծություններով հայ գրականություն է բերում ու կատարելության հասցնում լրատվական-անոնսային բանաստեղծության ժանրը: Սա արդեն ոչ թե բանաստեղծության ապամարդկայնացման արդյունք է (այն խորհուրդով, որ եզրույթին հաղորդել է Խոսե Օրտեգա-ի-Գասեթը) և մաքուր արվեստ ստանալու հնարավորություն, այլ բանաստեղծության մարդկայնացման կատարյալ արտահայտություն է:

Լրատվական–անոնսային բանաստեղծության լավագույն օրինակներից է «Վերջին լուրեր» խորագրով բանաստեղծությունը, որում ժամանակի դեպքերը ներկայացվում են քնելուց առաջ լսած և քնելուն նպաստող երեկոյան լուրերի տեսքով.

Անշուշտ ամենաձեռնտուն և ամենաառողջարարը քնելն է հեռուստացույցի առաջ, հատկապես վերջին լուրերի հաղորդման ժամանակ: Այդպես դու հանգստանում ես առանց համաշխարհային և տեղական կարևոր ու հրատապ իրադարձություններից կտրվելու **(Գրիգորյան Հ., 2010):**

Եվ ահա բանաստղծը մեկ առ մեկ ներկայացնում է օրվա լուրերը՝ բնորոշ մեկնաբանություններով: Եթե պայմանականորեն առանձնացնենք այս լուրերը որպես բանաստեղծության առանձին հատվածներ, կնկատենք հիերարխիայի խախտում հենց այդ հատվածներից յուրաքանչյուրի ներսում. այսպես, պառլամենտի քննարկելիք գլխավոր հարցը նարգիլեի և ափիոնի դեմ պայքարն է՝ «հայ–թուրքական հարաբերությունների կարգավորումից անմիջապես հետո...» **(Գրիգորյան Հովհ., 2010):** Պետք է նկատել, որ այս բանաստեղծության մեջ հեղինակը յուրաքանչյուր հատված ավարտել է կախման կետերով. սա մի տեսակ անավարտություն, կիսատություն է հաղորդում արձարժվող բոլոր թեմաներին և արտահայտում է բանաստեղծի անգոր «անտարբերությունը» իրականության հանդեպ:

.... այդպես էլ չիմանալով, թե ինչ
նվաճումներ ենք արձանագրել սպորտի
և հատկապես մշակույթի ասպարեզում,
որոնցից մեկն էլ այն է, որ ծանր ու երկարատև
հաջողություններից հետո վախճանվել է
մշակույթի վաստակավոր գործիչ...
ափսոս չլսեցի անունը՝
արդեն խորը քնի մեջ էի թաղված...**(Գրիգորյան Հ., 2010)**

Այսպիսով՝ հեղինակը, ստեղծելով մի իրավիճակ, որում կարծես թե ինքն է անտարբերությամբ մոտենում և ներկայացնում իրականությունը, ըստ էության, ցույց է տալիս հասարակության վերաբերմունքը կարևոր երևույթներին:

Լրատվական-անոնսային որոշ բանաստեղծությունների դեպքում վերնագիրն արդեն իսկ հուշում է կառուցվածքը և թեման: Այսպիսի բնույթ ունեն նաև «Տխուր լուրեր Փարիզից», «Ֆրանսիական ճգնաժամ. սկիզբը երեկոյան ժամը 4-ին, կրկնությունն ամեն երկուշաբթի», «Այս գիշեր և վաղը ցերեկը Շիրակի հարթավայրում և Գյումրի քաղաքում սպասվում է առանց տրամադրության եղանակ» բանաստեղծությունները:

Եթե վերոնշյալ օրինակներում գլխավորը ներկայացվում է որպես անկարևոր, ապա կան նաև մի շարք այլ բանաստեղծություններ, որտեղ մեծի մեջ փոքրն է որպես շեղող, ուշադրությունը գրավող դեպք: Հովհաննես Գրիգորյանը նույնիսկ բանաստեղծություններից մեկը հենց այդպես էլ խորագրել է՝ «Շեղումներ»: Այս բանաստեղծության մեջ գործողության երկու պլան կա՝ Երևան-Տանձուտ և Երևան-Փարիզ չվերթները: «Երևան-Փարիզը», որը բանաստեղծական գործողությունների իրագործման հիմքն ու հիմնականատակն է, սկսվում է կամ այնպիսին է, ինչպիսին որ կա, պակաս կարևորի գործողություններ մտնելու՝ «չեղարկվելու» շնորհիվ: Նախ՝ ինչպես ենք որոշում առաջնային և երկրորդական պլանը՝ բանաստեղծի վերաբերմունքով և տարածված ու իրականության մեջ գոյություն ունեցող դիրք-կարծրատիպով: Այս դեպքում բանաստեղծի վերաբերմունքը լիովին արտահայտված է երգիծանքի միջոցով (սա թերևս ամենատարածված միջոցն է): Ժամանակավորապես հետաձգվում է Երևան-Տանձուտ ավիաուղերը՝ Տանձուտում օդակայան չլինելու պատճառով... (Գրիգորյան Հ., 2010)

Ուրեմն չեղարկվում է այն, ինչը չկա, որի շնորհիվ ստեղծվում է պայմանական իրականություն, որը հնարավոր է դառնում միայն այս գոյություն չունեցողի շնորհիվ:

Իրերի հարաբերությունների ստորակարգման խախտում կարևորից կամ իր նշանակությունից մանրությունների շեղում տեղի ունենում է նաև «Ռոմանս»

բանաստեղծության մեջ: Վերնագիրն իր նրբերանգներով հուշում է, որ հերոսական, հուզական և սիրային պատմություն է սպասվում, և որպեսզի այն «տեղի ունենա», գլխավոր հերոսը պետք է «մեռնի ամենախիսկական սիրուց», սակայն առաջ են գալիս բազմաթիվ պատրվակներ. չէ՞ որ անցել են սիրո համար մեռնելու ժամանակները: Եվ ահա հարմար տեղ փնտրող քնարական հերոսի ուշադրությունը շեղում է քաղաքային միջավայրը, հեռուստացույցի ձայնը, տրամվայը և այլն (**Գրիգորյան Հ., 1986**):

Խոսե Օրտեգա-ի-Գասեթը ինֆրառեալիզմը կամ սուպերռեալիզմը համարում է ռեալիզմը հաղթահարելու միջոց հատկապես դրա՝ իրականության «մանրադիտակային պլանով կյանքը դիտելու» շնորհիվ: Սա, իհարկե, առավել հատուկ է արձակին, և ինքը՝ Խոսե Օրտեգա-ի-Գասեթը, որպես օրինակ է բերում արձակագիրների (Մարսել Պրուստ, Ջեյմս Ջոյս, Ռամոն Գոմես դե լա Սերնա): Հասկանալի է, որ բանաստեղծն իրեն չի կարող թույլ տալ «ավելորդ» բառ, պատկեր, սակայն այս գործիքը հաջողությամբ կիրառվում է հետևյալ մեխանիզմով՝ իրականության խոշորացույցով դիտած միայն մի պատկերի կամ պատկերի մի հատվածի բանաստեղծացումով: Առաջին հայացքից անկարևոր և փոքրիկ բանը դառնում է բանաստեղծություն, քանի որ այն մեծ աշխարհի մի մասն է, սակայն, ի տարբերություն նախորդ օրինակների, այդ մեծ և կարևոր աշխարհը այդպես էլ չի երևում: Այսպես, Հովհաննես Գրիգորյանի «Դատարկ սենյակում զնգում էր հեռախոսը....» սկզբնատողով բանաստեղծության մեջ մի զանգին հաջորդող դեպքերն են՝ կատարվող դատարկ սենյակում, որտեղ փոքրիկ (հետո նաև «Ժամանակոտված») սարդն է և այդ սենյակի իրերի աշխարհը (**Գրիգորյան Հ., 1986**):

Ապամարդկայնացումը, ինչի մասին գրում էր Խոսե Օրտեգա-ի-Գասեթը, ոչ որպես արվեստի զարգացման միտում և ստեղծագործական ուղղություն, այլ որպես թեմա, իր արտահայտությունն է գտել «Նորից օր է....» սկզբնատողով բանաստեղծության մեջ: Այս բանաստեղծության մեջ Հովհաննես Գրիգորյանը ոչ թե այլաբանորեն, այլ ուղիղ (ինչը կարող ենք համարել այլաբանության լավագույն դրսևորումներից) մարդուն հանում է իր պատկերած իրականությունից: Եվ

որպեսզի էլ ավելի ընդգծվի մարդու վերացումը, թողնում է մարդու հանդերձանքը՝ կոշիկն ու վերնաշապիկը, թաշկինակն ու ժամացույցը: Եվ սրանք մտնում են իրենց սովորական գործունեության մեջ՝ քայլում, ժամանակ ցույց տալիս, բայց առանց մարդու (**Գրիգորյան Հ., 1992**): Դադադորեն մաշվում է այս ամենը՝ ցույց տալով մարդու արժեզրկումն ու կյանքի անիմաստությունը: Սա արդեն ոչ թե արվեստից մարդուն հանելն է, ինչի մասին խոսում էր Խոսե Օրտեգա-ի-Գասեթը, այլ արվեստի մեջ մարդու՝ իրականությունից հանվելը ներկայացնելն է:

Այսպիսով՝ Հովհաննես Գրիգորյանի պոետիկայում ստեղծվում է մի համակարգ, որի շրջանակում առավել կարևորվում են կյանքի ոչ նշանակալի երևույթներն ու իրերը՝ նույն հարթության մեջ դրվելով ընդունված կարևորի հետ, իսկ երբեմն էլ հիերարխիկ համակարգում ավելի բարձր դիրք գրավելով: Սրանով հեղինակը ոչ թե պարզապես կարևորում է անկարևորն ու կենցաղը, այլ սուր, նույնիսկ անսպասելի և անհավանական հարաբերություն ստեղծելով՝ ընդգծում է ստորակարգվածը (իր բանաստեղծության մեջ), ընդգծում այն և ներկայացնում հասարակության վերաբերմունքն ու կյանքի աբսուրդը:

Այսպիսով՝ ինֆրառեալիզմը, որ բանաստեղծության ապամարդկայնացման գլխավոր ցուցանիշերից մեկն էր, կատարելագործվելով և էլ ավելի սրվելով, տանում է դեպի հակառակը՝ բանաստեղծության մարդկայնացմանը:

ԵԶՐԱԿԱՑՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ

Խոսե Օրտեգա-ի-Գասեթի «արվեստի ապամարդկայնացման» գաղափարն ու Հովհաննես Գրիգորյանի «բանաստեղծության անհետացման» ձևակերպումը, թեև առաջին հայացքից հակադիր են, իրականում առնչվում են նույն երևույթի տարբեր դրսևորումներին: Խոսե Օրտեգա-ի-Գասեթի փիլիսոփայության մեջ ապամարդկայնացումը ուղղված է մաքուր արվեստի ստեղծմանը՝ հեռանալով մարդկային զգացմունքից ու առօրյայից, մինչդեռ Գրիգորյանի մոտ հակառակն է՝ հիերարխիայի խախտման միջոցով բանաստեղծությունը ավելի մարդամոտ ու կենցաղային է դառնում:

Այս համեմատական վերլուծությունը ցույց է տալիս, որ նույն գեղարվեստական գործիքը՝ իրերի և երևույթների հիերարխիայի շրջումը, կարող է

ծառայել տարբեր, անգամ հակադիր գեղագիտական նպատակների: Եթե Խոսե Օրտեգա-ի-Գասերի դեպքում դա իրականությունից արվեստի աշխարհ փախուստի միջոց է, ապա Հովհաննես Գրիգորյանի համար՝ իրականության առավել ամբողջական ներմուծում արվեստի մեջ:

ԳՐԱԿԱՆՈՒԹՅՈՒՆ

1. **Գրիգորյան Հ. (1970)**, Թե ինչպես «անհետացավ» բանաստեղծությունը, Երևան, 6 նոյեմբերի, N 45, Գրական թերթ, տե՛ս՝ https://tert.nla.am/archive/NLA%20TERT/Grakantert/1970/45_ocr.pdf
2. **Գրիգորյան Հ. (1986)**, Դանդաղ ժամեր, Երևան, «Սովետական գրող» հրատ.:
3. **Գրիգորյան Հ. (1992)**, Հրեշտակներ մանկության երկնքից, Երևան, «Զվարթնոց» հրատ.:
4. **Գրիգորյան Հ. (2002)**, Կես ժամանակ, Երևան, «Նոր-դար» հրատ.:
5. **Գրիգորյան Հ. (2010)**, Երբեք չմեռնես, ահա թե ինչ կասեմ քեզ, Երևան, ՀԳՄ հրատ.:
6. **Օրտեգա-ի-Գասեր Խ. (2019)**, Մշակույթի փիլիսոփայություն, Երևան, «Զանգակ» հրատ.:

REFERENCES

1. **Grigoryan H. (1970)**, T'e inchpes «anhetacav» banasteghc'owt'yowny' /How the Poem "Disappeared/." Yerevan, November 6, No. 45, Literary Newspaper.
2. **Grigoryan H. (1986)**, Dandagh jhamer /Bitter Hours/, Yerevan, "Soviet Writer" Publishing House.
3. **Grigoryan H. (1992)**, Hreshtakner mankowt'yan erkngic /Angels from the Sky of Childhood/, Yerevan, "Zvartnots" Publishing House.
4. **Grigoryan H. (2002)**, Kes jhamanak /Half Time/, Yerevan, "Nor-dar" Publishing House.

5. **Grigoryan H. (2010)**, Erbeq chmer'nes, aha t'e inch kasem qez /Never Die, That's What I'll Tell You/, Yerevan, Writers' Union of Armenia Publishing House.
6. **Ortega y Gasset J. (2019)**, Mshakowyt'i p'ilisop'ayowt'yown /Philosophy of Culture/, Yerevan, "Zangak" Publishing House.

Асхик Оганян

НАРУШЕНИЕ ИЕРАРХИИ КАК ХУДОЖЕСТВЕННЫЙ ПРИЁМ В ПОЭЗИИ

ОВАННЕСА ГРИГОРЯНА

Заключение

Ключевые слова и выражения: Ованнес Григорян, Хосе Ортега-и-Гассет, суперреализм, инфрареализм, поэтика, нарушение иерархии, художественный метод, современная поэзия, противопоставление важного и неважного.

В статье представляется сравнительный анализ идеи «дегуманизации искусства» Хосе Ортеги-и-Гассета и идеи «исчезновения поэзии» Ованнеса Григоряна, рассматривается их отражение в поэзии Григоряна. В статье также анализируется эссе Григоряна «Как «исчезла» поэзия», опубликованное в 1970 г. в 45-м номере еженедельника «Гракан терт», которое интерпретируется как отклик на дискуссии в литературной прессе того времени вокруг молодой поэзии и осмысливает «исчезновение поэзии» как процесс её гуманизации.

Цель исследования — выявить, каким образом эти, на первый взгляд, противоположные теоретические подходы сходятся в рамках одного художественного явления — нарушения иерархии вещей. Для раскрытия роли и значения этого явления в поэзии Григоряна применяется сравнительно-аналитический метод, позволяющий сопоставить теоретические позиции двух авторов. Наряду с этим используется текстологический анализ, направленный на изучение структурных, тематических и эстетических особенностей поэтических текстов.

Исследование показывает, что инверсия иерархического порядка становится в поэзии Ованнеса Григоряна особым художественным приёмом, проявляющимся в нескольких формах: в столкновении экзистенциальных проблем с повседневностью, в акцентировании незначительных деталей на фоне глобально значимых событий, а также в перераспределении значимости между важным и второстепенным в рамках более широкого контекста. Вместе с тем демонстрируется, что представленное Хосе Ортегой-и-Гассетом «переворачивание» иерархии, способствующее уходу от реальности в мир искусства, в поэзии Григоряна трансформируется в метод выявления существенных проблем действительности именно через их внешнее игнорирование.

Astghik Ohanyan

VIOLATION OF HIERARCHY AS AN ARTISTIC DEVICE IN HOVHANNES

GRIGORYAN'S POETRY

Conclusion

Keywords and expressions: *Hovhannes Grigoryan, José Ortega y Gasset, superrealism, infrarealism, poetics, violation of hierarchy, artistic method, contemporary poetry, contrast of important and unimportant.*

The article presents a comparative analysis of José Ortega y Gasset's concept of the "dehumanization of art" and Hovhannes Grigoryan's idea of the "disappearance of poetry," examining their manifestation in Grigoryan's poetic work. It also discusses Grigoryan's 1970 essay, "How Poetry 'Disappeared,'" published in issue 45 of the weekly *Grakan Tert*, interpreting it as a response to the debates in the literary press of the time surrounding youth poetry and framing the "disappearance of poetry" as a process of its humanization. The aim of the study is to reveal how these two seemingly opposing theoretical approaches converge in the same artistic phenomenon—namely, the disruption of the hierarchy of things. To explore the role and significance of this disruption in Grigoryan's poetry, the study employs a comparative analytical method to juxtapose the theoretical

positions of the two authors. In addition, textual analysis is applied to examine the structural, thematic, and aesthetic features of selected poetic examples.

The research demonstrates how the inversion of hierarchical order becomes a distinctive artistic device in Hovhannes Grigoryan's poetry, manifesting in several forms: the juxtaposition of existential concerns with everyday life, the focus on insignificant details within globally significant events, and the redistribution of importance between major and minor elements within broader contexts. The study further shows that the inversion of hierarchy described by José Ortega y Gasset, which facilitates an escape from reality into the realm of art, is transformed in Grigoryan's poetry into a method of emphasizing essential aspects of reality precisely through their apparent neglect.

Աստղիկ Օհանյան - Երևանի պետական համալսարանի Հայ նորագույն գրականության պատմության և գրաքննադատության ամբիոնի ասպիրանտ, Հայաստանի ամերիկյան համալսարանի Հումանիտար և հասարակական գիտությունների ֆակուլտետի դասախոս: astghik.ohanyan28@gmail.com

Astghik Ohanyan - PhD student at the Department of Modern Armenian Literature and Literary Criticism at Yerevan State University, Lecturer at the College of Humanities and Social Sciences at the American University of Armenia. astghik.ohanyan28@gmail.com

Астхик Оганян - Аспирант кафедры истории новейшей армянской литературы и литературной критики Ереванского государственного университета, преподаватель факультета гуманитарных и общественных наук Американского университета Армении. astghik.ohanyan28@gmail.com

Խմբագրություն է ուղարկվել 04.03.2026թ.

Հանձնարարվել է գրախոսության 23.03.2026թ.

Հրապարակման է ներկայացվել 31.07.2026թ.

ՆՈՐԱ ՄԵԼՔՈՆՅԱՆ

ԳԱԲՐԻԵԼ ՍՈՒՆԴՈՒԿՅԱՆԻ ԴՐԱՄԱՏՈՒԳԻԱՅԻ ԳԱՂԱՓԱՐԱԿԱՆ
ԶԱՐԳԱՑՈՒՄԸ «ԱՄՈՒՍԻՆՆԵՐ», «ՄԵՐ ԵՎ ԱԶԱՏՈՒԹՅՈՒՆ», «ԿՏԱԿ»
ՍՏԵՂԾԱԳՈՐԾՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐՈՒՄ

DOI : 10.24234/journalforarmenianstudies.v2i73.252

ԱՄՓՈՓՈՒՄ

Հոդվածի նպատակն է բացահայտել Գաբրիել Սունդուկյանի դրամատուրգիայի գաղափարական զարգացման ընթացքը՝ «Ամուսիններ», «Մեր և ազատություն» և «Կտակ» պիեսների վերլուծության միջոցով: Ցույց տալ, թե ինչպես է հեղինակի ստեղծագործական մտածողությունը ժամանակի ընթացքում զարգանում՝ սոցիալական քննադատությունից անցնելով դեպի առավել խորքային բարոյահոգեբանական դիտարկումներ: Հետազոտությունը բացահայտում է, թե ինչպես են փոխակերպվում դրամատուրգի պատկերացումները կնոջ ազատության, ընտանիքի, սիրո, հասարակական պարտքի, անհատի բարոյական պատասխանատվության և ներքին ազատագրության վերաբերյալ: Միաժամանակ աշխատանքը վերլուծական կերպով ներկայացնում է, թե ինչպես են նշված ստեղծագործություններում զարգանում հեղինակի հիմնական գաղափարական առանցքները՝ կնոջ ազատության խնդրի ներկայացման ձևերը, հասարակական և անձնական հարաբերությունների ընկալումը, բարոյական արժեքների և պատասխանատվության կարևորությունը: Ուսումնասիրությունը նաև նպատակ ունի ընդգծել, որ այս երեք պիեսներում արտացոլվում է Սունդուկյանի դրամատուրգիական մտածողության աստիճանական զարգացումը՝ սոցիալական խնդիրների բարձրաձայնումից մինչև մարդու ներաշխարհի, բարոյական ընտրության և հոգևոր ազատության հարցերի առավել խոր վերլուծություն, ինչը բնորոշում է նրա ստեղծագործության գաղափարական հասունացումը: Միաժամանակ կարևոր տեղ է հատկացվում բարեգործության գաղափարի

քննությանը՝ որպես հասարակական պատասխանատվության դրսևորում և մարդու բարոյական կատարելագործման ուղի:

***Բանալի բառեր և արտահայտություններ.** Գաբրիել Սունդուկյան, դրամատուրգիա, գաղափարական զարգացում, կնոջ ազատություն, սոցիալական քննադատություն, բարոյափոխության վերլուծություն, հասարակական հարաբերություններ, բարոյական պատասխանատվություն, բարեգործություն, ներքին ազատագրություն:*

ՆԵՐԱԾՈՒԹՅՈՒՆ

«Քանդած օջախ»-ից տասնյոթ տարի անց Սունդուկյանը գրում է «Ամուսիններ» կատակերգությունը: Այս տարներին հեղինակը նոր պիես չի գրել. անցել է արձակի, տպագրել է «Համալի Մասլահաթներ»-ն ու «Վարինկի վեչեր»-ը: Սունդուկյանին հաճախ էր տրվում հետևյալ հարցը. ինչո՞ւ է նա լռում, ինչո՞ւ նոր պիեսներ չի գրում: Դեռևս 1883 թ. «Արձագանք»-ը գրել է. «Այժմ, երբ հայկական կյանքը շատ ավելի հարուստ է, երբ ձիրքի տեր հեղինակը ավելի վսեմ, ավելի գաղափարական շարժառիթներ կարող է տեսնել մեր կյանքում, ավելի կատարյալ տիպեր դիտել, մի՞թե «Պեպոյի» հեղինակն ասելիք չունի. մի՞թե նա լուռ կմնա. մի՞թե նորան չէ խրախուսում մեր քնած թատրոնական գործին մի նոր զարկ տալու պատիվը» («Արձագանք», 1883): «Հայ թատրոնը մոտավորապես 15 տարի խեղճ ու կիսամեռ կյանք վայելեց: Մինչդեռ առանց թատրոնի դրամատուրգիան չէր կարող զարգանալ» (Թերզիբաշյան Վ., 1964): Վ.Թերզիբաշյանը գտնում է, որ սա է այն հիմնական պատճառը, որով կարելի է բացատրել Սունդուկյանի տասնյոթ տարվա լռությունը: Սակայն պետք է ասենք, որ պայմանավորված էր նաև հասարակական պահանջի առկայությամբ: Ստեղծագործական դադարի այդ տարիներին հասարակական ասպարեզում և դրամատուրգի անձնական կյանքում տեղի են ունենում մեծ փոփոխություններ, որոնք հող են նախապատրաստում հետագա ստեղծագործությունների համար: Այդ տարիներին Սունդուկյանը ամբողջովին նվիրվել է հասարակական գործունեությանը: Անգնահատելի է Սունդուկյանի վաստակը 1882 թ. «Հայոց Բարեգործական Ընկերության» հիմնադրմանը: «Ընկերության համար իս աշխատում եմ գիշեր-ցերեկ, աշխատում եմ այնպես, որ բոլորովին մոռանում եմ տուն, տեղ, կին, երեխայք, գրպանս և պարտքերս» - գրում է Սունդուկյանը Բագրատ Նավասարդյանին: Սունդուկյանի երկար տարներ լռելու

մասին Ղ.Աղայանը պատասխանեց «Թիֆլիսը շա՛տ շատ՝ չորս տիպ կարող է տալ, և ոչ ավելի, որ չլինին չնչին արարածներ...» (**«Աղբյուր», 1889**): Սակայն նույն օրերին Գ. Չմշկյանը մամուլում հայտնում էր հետևյալ նորությունը. «...Մեր քանքարավոր հեղինակ մտել է նորերումս Թիֆլիսի հայության սալոնների դիմակավորված շրջանները և այնտեղից հրապարակ է հանել «Ամուսիններ» անունով չորս արարվածով մի նոր պիես, որի մեջ հրապարակ է դուրս գալու սալոնների թեթևալիկ, բայց դիմակավոր սերունդը, որի լծի տակ ճնշվում է իսկական առաքինությունը և նուրբ հասկացողության տեր երիտասարդությունը» (**«Մուրճ», 1889**):

ՄԵԹՈՂԱԲԱՆՈՒԹՅՈՒՆ

Ներկա հոդվածում հետազոտությունը իրականացվել է տրամաբանական և ժամանակահատոր դիտարկումների միասնական գիտակցմամբ, պատմահամեմատական, վերլուծական և համադրական մեթոդների կիրառությամբ:

ՔՆՆԱՐԿՈՒՄ

«Ամուսիններ» կատակերգությունը առաջին պիեսն է հայ իրականության մեջ, որ ունի նորագույն թեմատիկա, ժամանակին համահունչ կառուցվածք և գրված է գրական հայերենով: Իրապես ազգային դրամատուրգիա ստեղծելու համար էական է ոչ միայն համազգային խնդիրը, այլև՝ լեզուն: «Ամուսիններ» պիեսով Սունդուկյանը իր առջև բացում է մի շարք նոր խնդիրներ, որոնք հիմնականում կարելի է բաժանել երկու խմբի՝ ազգային ազատագրության ու լուսավորության հարցեր, կնոջ ազատության հիմնախնդիր: Այս առիթով նկատենք, որ հայ նոր գրականության մեջ կանանց խնդիրներն ու դրանց գրական արտացոլումը, ինչպես նաև կնոջ հասարակական դիրքը, հատկապես սկսում են ընդգծվել 19-րդ դարի երկրորդ կեսից: Մինչ այդ գեղարվեստական ստեղծագործություններում կինը հիմնականում ներկայացվում էր որպես սիրո առարկա կամ մայր: Եվ ահա 1880-ական թվականներին մեկը մյուսի հետևից ի հայտ են գալիս Սրբուհի Տյուսաբի հրապարակումները՝ նվիրված կնոջ կրթության, աշխատանքի և ամուսնության ընտրության հիմնախնդիրներին (**«Քանի մը խոսք կանանց անգործության մասին», «Կանանց աշխատության սկզբունքը», «Հայ ընկերությունը»** և այլն) (**«Արևելյան մամուլ», 1881; 1882**): Այնուհետև դրանց

հաջորդում են նրա նշանավոր երեք վեպերը՝ «Մայտա»-ն /1883/, «Միրանույշ»-ը /1885/, «Արաքսյա կամ Վարժուհի»-ն /1886/, ինչպես նաև Ծերենցի հրաշալի դասեր՝ Օրիորդ Մենիկի /Թագուհի Շիշմանյան/ «Գարնան մի ասույց»-ը՝ արևմտահայ առաջին նորավեպը (1883): Ի դեպ, 1891 թվականին այս շարքին միանում է նաև Միպիլի /Զապել Ասատուր/ «Աղջկան մը սիրտը» վեպը: Այդ բոլոր ստեղծագործությունները 19-րդ դարի հայ մտավոր կնոջ կերպարի և նրա ազատագրության գաղափարների գեղարվեստական արտահայտություններն էին՝ հասակ ընդգծված ֆեմինիստական աշխարհայացքով, որտեղ առաջնային էին կնոջ իրավունքների, ինքնուրույնության և հասարակական դերի վերաբերմունքի խնդիրները:

Դրամատուրգը առաջադրում է կնոջ թե՛ հոգևոր, թե՛ իրավական ազատության խնդիրը, դրա լուծումը կապելով քաղաքակիրթ հասարակության ձևավորման հետ: Այս համատեքստում տեղին է հիշատակել նաև գրականագետ Գ. Աբովի տեսակետը, ըստ որի՝ «Դրամի, կեղծիքի, հարստության ու այլասերումի կապանքներից փրկվելու, անձի ազատությունը ձեռք բերելու հարցն է բարձրացվում Սունդուկյանի պիեսում՝ կապված հասարակական աշխատանքին նվիրվելու հետ, և ոչ թե քաղքենիական ինդիվիդուալիստական դիրքերից ազդարարվող «ազատ սերը», որ պետք է հակադրվեր հասարակությանը» (Աբով Գ., 1953): Թեպետ ստեղծագործության հիմնական առանցքը կնոջ ազատության խնդիրն է, այնուամենայնիվ բարձրացված հարցերի շրջանակը բավական լայն ու բազմաբնույթ է: Պիեսում արտացոլվել են նաև 70-ական թվականների վերջի և 80-ականի սկզբի հայ հասարակության մեջ տարածվող ազգային-ազատագրական տրամադրությունները: «Ամուսիններ» կատակերգությունում դրամատուրգը ներկայացվում է երկու տարբեր ամուսնությունների հակադրություն՝ մի դեպքում՝ չսիրած մարդու հետ ձևավորված կապ, իսկ մյուսում՝ փոխադարձ սիրո վրա հիմնված միություն: Գործող անձինք բաժանվում են երկու խմբի. «ռեալիստներ», որոնք կյանքը հասկանում են իրենց ձևով՝ ձգտելով ապրել ու վայելել նրա հաճույքները (Սամսոնյան, Աբել, Էլիզ, Վարվառա), և «իդեալիստներ», որոնք առաջնորդվում են կյանքի մեջ օգտակար լինելու գաղափարով (Արտաշես, Մարգարիտ, Լևոն, Հեղինե-Անթառամ): Միրո և ամուսնության հարցերում այս երկու խմբերը հանդես են գալիս հակադիր դիրքերից: Առաջինների համար

ընդունելի են անբարոյականությունը, անտարբերությունն ու եսասիրությունը, մինչդեռ երկրորդները մերժում են նման վերաբերմունքը՝ իրենց անձնական երջանկությունը կառուցելով սիրո և հավատարմության արժեքներով (**Ասմարյան Լ., 1980**): Ակնհայտ է, որ նոր տիպի դրամատիկական ինտրիգ ձևավորելու նպատակով դրամատուրգը մեծ աշխատանք է կատարել: Նոր են պիեսի հերոսների մեծ մասը: Հիրավի Աբելն է «միակ սունդուկյանական կերպարը, որ գալիս է անցյալի ժամանակագրությունից»: Հեղինակը կնոջ ազատագրման մեջ է տեսնում հասարակական առաջընթացի կարևոր նախապայմաններից մեկը, որը կարող է առաջնորդել դեպի երջանիկ, ազատ և ներդաշնակ կյանք: Պիեսում գլխավոր հերոսուհին՝ Մարգարիդ, Անանիի ներկան է: Անանին բարոյապես իրեն զոհում է ծնողի կամքին չհակառակելու համար: Մինչդեռ Մարգարիտը ինքնագիտակցության հասած հայ կնոջ տիպար է, դրամատուրգի գաղափարական հերոսներից մեկը: Մարգարիտը կոչվում է անարդարության դեմ, պայքարում է կնոջ ազատության համար: Սամսոնյանի հետ դժբախտ է, որովհետև ամուսինը չի հասկանում: Սամսոնյանը փոխանակ ընդոռնելու կնոջը, ինքն է ապահարգան պահանջում կնոջից, ոչ թե իր անբարոյականությունը պատճառ բերելով, այլ Մարգարիտին անբարոյական կոչելով: Դրամատուրգը վարպետորեն կերտել է Արկադի Սամսոնյանի կերպարը, որը կարելի է դիտել որպես Վանո Բրիլիանտովի կերպարի զարգացում: Եթե Բրիլիանտովը հանդես է գալիս առանց դիմակի՝ լինելով այնպիսին, ինչպիսին կա, ապա Սամսոնյանը ձևացնում է իրեն որպես ազգասեր ու հայրենասեր: Պիեսի գաղափարական հերոսներից Արտաշեսի միջոցով Սունդուկյանը ներկայացնում է մտավորականության նոր խավ: Այս մտավորականներին հուզում էր, հայրենիքի հարազատ ժողովրդի փրկության խնդիրը: Կատակերգության դրույթային կարևորագույն խնդիրներից մեկը փոխադարձ սիրո և գաղափարական ներդաշնակության վրա հիմնված ընտանիք ստեղծելն է, և հեղինակը դա արտացոլել է պիեսի վերջում՝ Լևոն Շիրակյանի և Հեղինե-Անթառամի կերպարների միջոցով:

Ինչպիսի լուծում գտավ դրամատուրգը, «Այո՛, դեպի ազատություն... Ազատություն՛ն, ազատություն՛ն... և մի՛միայն ազատություն...» (**Սունդուկյան Գ., 1951**): Պիեսի վերջում Մարգարիտի խոսքն ասես հնչում է որպես պատգամ: Ինչ

խոսք այս վերջաբանը մեկ անգամ ևս հաստատում է, որ Սունդուկյանը կռվում է անարդարության դեմ և փաստորեն մերկացնում հասարակարգի և ոչ թե մասնավոր անձի արատները, և հատկապես այդ հարցերում նրա բերած նորարարությունը մեծ է: Ներքին կապ կա «Ամուսիններ» «Մեր և ազատություն» (ավարտել է 1910 թվականին) պիեսների միջև: Երկու ստեղծագործություններում էլ դրամատուրգը անդրադառնում է ընտանեկան հարաբերությունների, հատկապես կնոջ իրավական ու սոցիալական վիճակի խնդիրներին: Երկու պիեսներում էլ կարևոր թեմա է ապահարգանի հարցը և կնոջ ազատության խնդիրը: Հիրավի պետք է համաձայնել գրականագետ Լ.Ասմարյանի այն տեսակետի հետ, որ դրամատուրգը պիեսում - «սրում է մարդու բարոյական պատասխանատվությունը մարդու նկատմամբ» (Ասմարյան Լ., 1980): Նույնն է Սունդուկյանի առաջադրած խնդիրը, սակայն տարբեր են ժամանակները, տարբեր են հասարակական և ընտանեկան կյանքում տեղի ունեցած փոփոխությունները: Անշուշտ, մենք համամիտ ենք սունդուկյանագիտության մեջ տեղ գտած այն տեսակետի հետ, որ «Մեր և ազատություն» պիեսը մասամբ արձագանքն է «Մշակ»-ում տպագրված հոդվածի, որը «Ամուսիններ»-ի առթիվ գրել է. «Եթե Արկադին լիներ՝ բարոյապես անարատ ու հարգանքի արժանի անձնավորություն, և, այնուամենայնիվ, Մարգարիտը՝ չսիրելով նրան, բախտավոր չլինելով իր ամուսնության մեջ, բաժանվեր նրանից, այն ժամանակ հայ դրամատուրգի հերոսուհին իսկապես որ իրավունք կունենար ժամանակակից զարգացած կանանց ներկայացուցիչ կոչվելու» (Ասմարյան Լ., 1980): Երևում է, որ հեղինակը մոտենում է նոր դրամային, սերն է պիեսում նկարագրված դրամայի հիմքը: Ի վերջո, ամուսնությունը պետք է լինի փոխադարձ սիրո հիման վրա, ոչ թե հարստության ահա Նատոյի եզրակացությունը: Եվ ինքը խաբել է ամուսնուն ոչ թե, խոսքով ու գործով, այլ սրտով, սիրում է ուրիշին: Ինչպես երևում է, Այստեղ հեղինակը բաժանվող ընտանիքը ներկայացնում է ոչ թե դրական-բացասական կողմերի կապ, այլ հավասար, երկուսն էլ բարոյական, երկուսն էլ համակրելի, հարգում են միմյանց բայց սեր չկա՝ չկա երջանիկ կյանք: Հեղինակը գնացել է Նատոյի հոգեկան ապրումների բացահայտման ճանապարհով: Կարելի է ասել Նատոն իրական

կյանքի հետ չի էլ բախվում, ինչպես Մարգարիտը: Կարծես «Մեր և ազատություն» պիեսում հեղինակի հայացքը կյանքի նկատմամբ փոխվել էր: Դրամատուրգը գիտե, որ կնոջ վիճակը որոշվում է հասարակությամբ և օրենքով: Ե՛վ այստեղ պայքարն ուղղում է ոչ թե «դրսի» դեմ ինչպես «Ամուսիններ»-ում, այլ հարցը փոխադրում է մարդու ներաշխարհ: Ակներն է, որ կյանքը մնում է իր համար, մարդը՝ իր համար: Նատոյի ընտանեկան դրաման վերածվում է հասարակական դրամայի. նրա անձնական ողբերգությունը վերաճում է կանանց ազատության խնդրի բարձրաձայնման: Նատոն պատրաստ է նույնիսկ սեփական կյանքը զոհաբերելու՝ իր օրինակով մյուսներին ազատելու կապանքներից, և այդ կերպ դրամատուրգը պիեսում առանձնակի ուժով ընդգծում է ինքնազոհության գաղափարը՝ որպես բարձրագույն բարոյական արժեք: Պիեսում հեղինակը այլ վերաբերմունք ունի վաճառականության վերաբերյալ՝ Զամբախով, Զիմզիմով, Փարսիդ և Մելքո (Հայ նոր գրականության պատմություն, 1972): Մելքոն՝ տառապելով անսեր կյանքից, տեսնելով Նատոյի տանջանքները, լուծում է կնոջ առեղծվածը, դառնալով ազատարար, Նատոյին լիակատար ազատություն շնորհելով: Եվ թվում էր, թե Նատոն պետք է բացահայտեր իր սերը Տիգրանի նկատմամբ, բայց խորագետ և բարոյական դրամատուրգը այլ լուծում էր նախատեսել, Նատոն հայտարարում է, որ Տիգրանի նկատմամբ սերը խորը թաղած կպահի իր սրտում, որովհետև «Էտ սերը հորեսի դենը վուխչ իմ կի՛նքը ես նվիրում իմ նմաններու ազատութիւնին...» (Սունդուկյան Գ., 1952): Հետաքրքրական է պիեսի վերջնական լուծումը. դրամատուրգը այսպիսի ավարտով վերջակետ է դնում ոչ միայն Նատոյի և Մելքոյի, այլև Նատոյի և Տիգրանի միջև որևէ կապի հնարավորությանը: Այս հանգամանքը պատահական չէ, քանի որ Գաբրիել Սունդուկյանը չի սահմանափակվում «ազատ սիրո» մակերեսային գաղափարի կամ ապահարգանից հետո նոր հարաբերությունների որոնման պատկերումով:

Հեղինակի մոտեցումը առավել խորքային է. նրա համար կարևոր է ոչ թե անձնական զգացմունքների ազատ արտահայտումը կամ մի հարաբերությունից մյուսին անցումը, այլ կնոջ ներքին ազատագրումը՝ որպես բարոյական ու հասարակական արժեք: Այդ պատճառով Նատոյի ընտրությունը չի տանում դեպի

նոր սիրային կապ, այլ դեպի ինքնությունություն, ինքնաճանաչում և ավելի բարձր գաղափարի ծառայություն: Ինչպես «Մեր և ազատություն»-ը, «Կտակ»-ը ևս ավարտվում է դրական ելքով: Հետաքրքիր է, որ դրամատուրգը կրկին, տարբեր եղանակներով, առաջ է քաշում իրեն հուզող բարեգործության և կնոջ ազատության հարցերը: Բայց հատկանշական է, որ դրամատուրգը միշտ մնում է ռեալիզմի սահմաններում, որն «առաջադրում էր գաղափարներ, հասարակական կյանքն զբաղեցնում էր իդեալներով, բարոյաբանական խնդիրներ էր լուծում, ստեղծում կամքի, անձնագոհության հերոսներ, որոնք ազդում են կյանքի վրա, փորձում վերափոխել կյանքը ըստ իրենց իդեալների...» (**Հայ նոր գրկանության պատմություն, 1972**): Թեև պիեսում ներկայացված բացասական կերպարները որոշ առումով շարունակությունն են նախկինում ձևավորված տիպաժների, այնուամենայնիվ ստեղծագործությունը բերում է գաղափարական և գեղարվեստական որոշակի նորություն: Հետևաբար դժվար է լիովին համամիտ լինել գրականագետ Ս. Հարությունյանի այն գնահատականի հետ, ըստ որի՝ «Սունդուկյանի ստեղծագործության գաղափարական և գեղարվեստական անկումն առավել ցայտուն դրսևորվել է հենց «Կտակ» կատակերգության մեջ» (**Հարությունյան Ս., 1934**): Ընդհակառակը, կարելի է ասել, որ տվյալ պիեսը, պահպանելով ավանդական գծերը, միաժամանակ առաջարկում է նոր շեշտադրումներ՝ հատկապես բարոյական արժեքների և հասարակական հարաբերությունների քննադատության ոլորտում: «Կտակ» պիեսում առանձնահատուկ շեշտադրվում և գաղափարապես բարձրարժեք կերպով ներկայացվում է բարեգործության գաղափարը: Պիեսիում կտակ թողնողը Դավիթ Ալուբյանն է: Ալուբյանը վաճառական է բոլոր վաճառականների նման, նա անցել է բոլոր վաճառականների ճանապարհը: Սակայն այստեղ դրամատուրգի դիրքորոշումը փոխվել է, միլիոնատերը կյանքի վերջում գիտակցել է իր հանցանքը և խոստովանում է հենց կտակում, որ շատերին է կողոպտել և շահագործել: «Չատ մարթ իմ զբնի ու խափի ջիբերս լքցնելու համա... ամա հիմի, վուր գերեզմանի ափը կանգնած, ես իմ մահի հիդ խոսում իմ, աշքարա իմ միխկը դիփունի մող խոստովանում իմ, վուր էգեբի աստուծ թողութն տա իմ մեղավուր հոքուն ու բախշե

ինձ իմ միխկը» » (Սունդուկյան Գ., 1952): Հետաքրքիր է, որ «Կտակ»-ում հեղինակը կրկին առաջ է բերում այն միտքը, որ սովորական մարդը, անկախ իր շրջապատից ու պայմաններից, կարող է իր ներքին արժեքներով վեր կանգնել այդ միջավայրից: Այդպիսին է Դավիթ Ալուբյանի հոգեգավակը՝ Նունեն: Նունեն, լինելով հարստության հավանական ժառանգորդ, իր կյանքի նպատակը չի տեսնում անձնական բարեկեցության մեջ. նա գիտակցաբար ընտրում է օգտակար լինել հասարակությանը՝ իր աշխատանքով թեթևացնելով նրա բեռը: Այստեղ հեղինակը առաջ է քաշում կարևոր գաղափար. մարդու արժանապատվությունն ու մեծությունը պայմանավորված չեն նյութական դիրքով, այլ՝ նրա հասարակական պատասխանատվությամբ և ներքին ազնվությամբ: Հիրավի այս կերպարը միաժամանակ կապվում է բարեգործական գաղափարի հետ: Նունեի ընտրությունը՝ ապրել ոչ միայն իր, այլև ուրիշների համար, դառնում է մարդասիրության և հասարակական ծառայության օրինակ: Այսպիսով, դրամատուրգը ոչ միայն ստեղծում է բարդ հոգեբանական կերպար, այլև նրա միջոցով առաջադրում է կարևոր գաղափարներ՝ կապված անհատի պատասխանատվության, բարեգործության և հայրենասիրության հետ: Սունդուկյանի այս հերոսուհին իր գաղափարական ուղղվածությամբ և արժեհամակարգային դրսևորումներով ընդհանրություններ ունի «Ամուսիններ» պիեսի հայրենասիրական կերպարների հետ:

Կատակերգությունում դրամատուրգը արմատորեն արժեքավորում է հոգևոր բուժման գաղափարը: Համամիտ լինելով Վ. Թերզիբաշյանի տեսակետին՝ պետք է նշել, որ Բժշկապետը բուժում էր ոչ միայն մարդկանց մարմնական հիվանդությունները, այլև փորձում էր գտնել միջոց՝ չար մարդկանց հոգիները բուժելու համար (Թերզիբաշյան Վ., 1964): Դիմելով հանգուցյալի եղբորը՝ Անտոնին, Բժշկապետն ասում է. «Օ, եթե աշխրբումը դիդ ըլեր՝ հոքիդ էլ չար ճամփեմեն ազատելու, ես վունչինչ չէի խնայի... (Սունդուկյան Գ., 1952): Նկատենք, որ Գաբրիել Սունդուկյանը կառուցում է տիպաբանական էվոլյուցիա՝ գիշատիչ սոցիալական կերպարների ներսում. Անտոնը ոչ միայն ժառանգում է Զիմզիմովյան պրագմատիզմը, այլև այն վերածում է ավելի բարդ «գործնական

մանիպուլյացիայի» համակարգի, որտեղ կենտրոնական դեր է ստանում դիմակավորման սկզբունքը: «Հը՛մ, Անտոն, Անտոն, չա՛լիշ արի, էս գամոքն էլ մե մաղ չանց կացնիս քու ընթունած կանոնեմեն: Ումեն էլ խլիս, ումեն էլ փախցնիս, նա ինքն էլ չգիդինա քու վարմունքը ու էլի նա ըլի քիմեն շնորհակալը» (Սունդուկյան Գ., 1952):

Ուշադրության է արժանի, որ Գաբրիել Սունդուկյանի դրամատուրգիայում կնոջ ազատագրման խնդիրը հանդես է գալիս զարգացման փուլային ընթացքով: Եթե «Ամուսիններ» և «Մեր և ազատություն» պիեսներում այն ներկայացվում է որպես հասարակական, իրավական և բարոյահոգեբանական հիմնախնդիր, ապա «Կտակ»-ում նույն գաղափարը ստանում է քննադատական, նույնիսկ սատիրիկ երանգավորում: «Ամուսիններ»-ում և «Մեր և ազատություն»-ում Սունդուկյանը առաջադրում է կնոջ ազատությունը որպես արժեքային ու գաղափարական իդեալ. Մարգարիտի և Նատոյի կերպարների միջոցով նա ցույց է տալիս, որ ազատագրությունը պետք է հիմնված լինի կամ հասարակական գիտակցության և իրավական փոփոխությունների վրա, կամ՝ ներքին ինքնաճանաչման ու բարոյական ընտրության: Երկու դեպքում էլ ազատությունը կապված է մարդու արժանապատվության և հոգևոր անկախության հետ: Մինչդեռ «Կտակ»-ում Նադինկայի վարքը ցույց է տալիս, որ նրա «ազատությունը» շատ հեռու է այն իդեալականից, որը Սունդուկյանը ներկայացրել էր «Ամուսիններ» և «Մեր և ազատություն» պիեսներում: Սարսափելիորեն սատիրիկ տեսարան է ստեղծվում, երբ Նադինկան, Դավթի մահից հետո, շարունակում է սիրահավատ մնալ իր «երկրպագու» Մամիկոն Կորիզյանի հետ, այսինքն ամուսնու մահից հետո էլ նրա ազատությունը բացառապես շահամոլության հիման վրա է: Մինչդեռ Դավիթը, իր կտակում, կնոջը անվանում է հավատարիմ: Այս հակասությունը՝ հանդիսականին մի կողմից ցույց է տալիս Նադինկայի իրական պատկերը, մյուս կողմից՝ Դավթի իյուզիոնար հավատարմությունը, Սունդուկյանը դարձնում է դրամատիկական և քննադատական գործիքի: Անշուշտ Սունդուկյանը շեշտում է, որ իրական ազատությունը, որը կարևորում էր «Ամուսիններ» և «Մեր և ազատություն»-ում, խաթարվում է, երբ այն սահմանափակվում է միայն նյութական կամ անձնական շահերով, և վերածվում է արտաքին պատրանքի: Համամիտ ենք գրականագետ Գ. Աբովի այն տեսակետի հետ, որ դրամատուրգ Սունդուկյանի ուժն հատկապես

«Կտակ»-ում և «Մեր և ազատություն»-ում արտահայտվում է բացասական կերպարները դիմակազերծելու մեջն (**Աբով Գ., 1953**):

«Կտակ» պիեսում առավել ընդգծվում է ոչ այնքան կերպարների, որքան հենց հեղինակի հումանիստական վերաբերմունքը իրականության նկատմամբ: Սունդուկյանը ներկայացնում է մի աշխարհ, որտեղ, հակասությունների առկայությամբ հանդերձ, պահպանվում է հավատը մարդու բարոյական վերափոխման հնարավորության նկատմամբ:

ԵԶՐԱԿԱՅՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ

Այսօրսով՝ թեև հեղինակը իր վերջին պիեսներում որոշ չափով շրջանցում է այն սուր սոցիալական կոնֆլիկտները, որոնք բնորոշ էին նրա առավել ուժեղ գործերին, այնուամենայնիվ դժվար է լիովին համաձայնել գրականագիտության մեջ տարածված այն կարծիքին, թե այս ստեղծագործությունները չեն հասնում գեղարվեստական հասունության բավարար մակարդակի: Ստեղծագործական այս փուլում Գաբրիել Սունդուկյանը հանդես է գալիս առավելապես որպես մտածող հեղինակ՝ կյանքի երևույթներին մոտենալով փիլիսոփայական դիտանկյունից: Նրա ուշադրության կենտրոնում է մարդը՝ իր բարոյական էությամբ, հեղինակը ուզում է, որ մարդիկ իսկական մարդ լինեն: Միաժամանակ, նրա ստեղծագործություններում ակնառու է մեկ առանցքային առանձնահատկություն՝ պատվի գաղափարը, որը դառնում է բարոյական համակարգի հիմնասյուն: Պեպոնները, օսեփները, մարգարիտները և շատերը պայքարում են թե՛ իրենց, թե՛ հասարակության պատվի համար: Պատվի գաղափարի նման ընկալումը հետագայում դառնում է բնորոշ նաև հայ ռեալիստական գրականության հետագա ներկայացուցիչների՝ Ալեքսանդր Շիրվանզադեի, Մուրացանի, Նար-Դոսի և այլ գրողների ստեղծագործություններին (**Ասմարյան Լ., 1980**): Սունդուկյանը իր ամբողջ ստեղծագործական գործունեության ընթացքում առաջնային է համարել անարդարության դիմակազերծումը: Նույն գաղափարական դիրքորոշումը արտահայտվում է նաև նրա անձնական կտակում, որի հանգամանակից քննությունը, սակայն, դուրս է տվյալ հետազոտության թեմատիկ շրջանակներից:

ԳՐԱԿԱՆՈՒԹՅՈՒՆ

1. Աբով Գ. (1953), Գաբրիել Սունդուկյան, Երևան, Հայպետհրատ.:
2. Ասմարյան Լ. (1980), Գաբրիել Սունդուկյան կյանքը և ստեղծագործությունը, Երևան, ՀՍՍՌ ԳԱ հրատ.:
3. «Արևելյան մամուլ» (1881), հանդես, Զմյուռնիա:
4. «Արևելյան մամուլ» (1882), հանդես, Զմյուռնիա:
5. «Աղբյուր» (1889), ամսագիր, Թիֆլիս, N 2:
6. «Արձագանք» (1883), շաբաթաթերթ, Թիֆլիս, N 9:
7. «Հայ նոր գրականության պատմություն» (1964), հատ. 3, Երևան, ՀՍՍՌ ԳԱ հրատ.:
8. «Հայ նոր գրականության պատմություն» (1972), հատ. 4, Երևան, ՀՍՍՌ ԳԱ հրատ.:
9. Հարությունյան Ս. (1934), Գ. Սունդուկյանի կյանքն ու ստեղծագործությունը, Երևան, Պետհրատ.:
10. «Մուրճ» (1889), ամսագիր, Թիֆլիս, N 1:
11. Սունդուկյան Գ. (1951), Երկերի լիակատար ժողովածու, հատ. 1, Երևան, ՀՍՍՌ ԳԱ հրատ.:
12. Սունդուկյան Գ. (1952), Երկերի լիակատար ժողովածու, հատ. 3, Երևան, ՀՍՍՌ ԳԱ հրատ.:
13. Թերզիֆաշյան Վ. (1964), Հայ դրամատուրգիայի պատմություն, հատ. 2, Երևան, Հայպետհրատ.:

REFERENCES

1. Abov G. (1953), Gabriyel Sundukyan /Gabriel Sundukyan/, Yerevan, Haypet Publishing House.
2. Asmaryan L. (1980), Gabriyel Sundukyan kyank'y yev steghtsagortsut'yuny /Gabriel Sundukyan's life and work/, Yerevan, Armenian SSR Academy of Science Publicatin.
3. «Arevelyan mamul», (1881), Handes /Journal/, Zmyurnia

4. «Arevelyan mamul» (1882), Handes /Journal/, Zmyurnia.
5. «Aghbyur» (1889), Amsagir /Journal/, Tiflis, N 2.
6. «Ardzagank'» (1883), Shabatatert /weekly newspaper/, Tiflis, N 9.
7. Hay nor grakanut'yan patmut'yun (1964), /History of Modern Armenian Literature/, vol.3, Yerevan, Armenian SSR Academy of Science Publicatin:
8. Hay nor grakanut'yan patmut'yun (1964) /History of Modern Armenian Literature/, vol.4, Yerevan, Armenian SSR Academy of Science Publicatin:
9. Harutyunyan S. (1934), G. Sundukyani kyank'n u steghtsagortsut'yuny /The Life and Work of G. Sundukyan/, Yerevan, State Publishing House.
10. «MURCH» (1889), Amsagir /Journal/, Tiflis, N 1.
11. Sundukyan G. (1951), Yerkeri liakatar zhoghovatsu /Complete Collection of Poems/, vol. 1, Yerevan, Armenian SSR Academy of Sciences Armenian.
12. Sundukyan G. (1952), Yerkeri liakatar zhoghovatsu /Complete Collection of Poems/, vol. 3, Yerevan, Armenian SSR Academy of Sciences Armenian.
13. T'erzibashyan V. (1964), Hay dramaturgiayi patmut'yun /History of Armenian Drama/, vol. 2, Yerevan, Haypet Publishing House.

Нора Мелконян

Идеологическое развитие драматургии Габриэла Сундукяна в произведениях «Мужья», «Любовь и свобода» и «Завещание»

Заключение

Ключевые слова и выражения: Габриэл Сундукян, драматургия, идейное развитие, женская свобода, социальная критика, нравственно-психологический анализ, общественные отношения, нравственная ответственность, благотворительность, внутренняя свобода.

Цель статьи раскрыть процесс идейного развития драматургии Габриэла Сундукяна на материале анализа пьес «Мужья», «Любовь и свобода» и «Завещание». Показать, как творческое мышление автора со временем эволюционирует от социальной критики к более глубоким нравственно-психологическим наблюдениям.

Исследование выявляет, как трансформируются представления драматурга о женской свободе, семье, любви, общественном долге, нравственной ответственности личности и внутреннем освобождении. В работе также аналитически рассматривается, как в указанных произведениях развиваются основные идейные направления автора: формы изображения проблемы женской свободы, понимание общественных и личных отношений, значение нравственных ценностей и ответственности. Исследование также направлено на то, чтобы подчеркнуть, что в этих трёх пьесах отражается постепенное развитие драматургического мышления Сундукяна - от постановки социальных проблем до более глубокого анализа внутреннего мира человека, нравственного выбора и духовной свободы, что характеризует идейную зрелость его творчества. Особое внимание уделяется также рассмотрению идеи благотворительности как проявления общественной ответственности и пути нравственного совершенствования человека.

Nora Melkonyan

The ideological development of Gabriel Sundukyan's dramaturgy in the works

“Husbands”, “Love and freedom” and “The will”

Conclusion

Keywords and expressions: *Gabriel Sundukyan, dramaturgy, ideological development, women's freedom, social criticism, psycho-moral analysis, social relations, moral responsibility, philanthropy, inner liberation.*

The aim of the article is to reveal the process of ideological development in Gabriel Sundukyan's dramaturgy through the analysis of the plays “Husbands,” “Love and Freedom,” and “The Testament.” It seeks to show how the author's creative thinking evolves over time, moving from social criticism toward deeper moral and psychological observations. The research examines how the playwright's perceptions of women's freedom, family, love, social duty, individual moral responsibility, and inner liberation are transformed. At the same time, the work analytically presents how the main ideological axes in these works develop, including the forms of representing the issue of women's

freedom, the understanding of social and personal relations, and the importance of moral values and responsibility. The study also emphasizes that these three plays reflect the gradual evolution of Sundukyan's dramaturgical thinking—from the articulation of social problems to a deeper analysis of the human inner world, moral choice, and spiritual freedom, which characterizes the ideological maturity of his creative work. Special attention is also given to the concept of philanthropy as an expression of social responsibility and a path toward human moral perfection.

Նորա Մելքոնյան - Երևանի պետական համալսարանի ակադ. Հ. Թամրազյանի անվան հայ գրականության պատմության և գրականության տեսության ամբիոնի հայցորդ: Գիտական հետազոտությունների շրջանակ՝ հայ գրականության պատմություն, հայ միջնադարյան և նոր գրականություն, դրամատուրգիա: nora.melkonyan@ysu.am

Нора Мелконян - Аспирант кафедры истории армянской литературы и теории литературы им. академика Н. Тамразяна Ереванского государственного университета. Область научных интересов: история армянской литературы, армянская средневековая и новая литература, драматургия. nora.melkonyan@ysu.am

Nora Melkonyan - PhD student at the Chair of the History of Armenian Literature and Literary Theory named after Academician H. Tamrazyan of Yerevan State University. Research interests include the history of Armenian literature, Armenian medieval and modern literature, and dramaturgy. nora.melkonyan@ysu.am

Խմբագրություն է ուղարկվել 17.5.2026թ.

Հանձնարարվել է գրախոսության 05.06.2026թ.

Հրապարակման է ներկայացվել 31.07.2026թ.

ՊԱՏՄՈՒԹՅՈՒՆ

ԱՐԾՐՈՒՆ ՀՈՎՀԱՆՆԻՍՅԱՆ

ՀՀ ՌԱԶՄԱԿԱՆ ԿՐԹՈՒԹՅԱՆ ՀԻՄՆԱՀԱՐՑԵՐԸ ՀՀ ԶՈՒ ԿԵՐՊԱՓՈԽՄԱՆ
ՀԱՄԱՏԵՔՍՏՈՒՄ*DOI : 10.24234/journalforarmenianstudies.v2i73.253*

ԱՄՓՈՓՈՒՄ

Հոդվածում քննության են ենթարկվել արևմտյան ռազմակրթական դպրոցների ավանդույթները, ներկայացվել են ծագման շարժառիթները, կերպափոխությունները, հաջողությունների հիմնական գրավականները:

Զուգահեռներ են անցկացվել եվրոպական առաջադեմ երկրների և ամերիկյան ռազմակրթական համակարգի հետ՝ վեր հանելով առանձնահատկությունները: Առանձնահատուկ ուշադրություն է դարձված ԱՄՆ սպայակազմի և Կոնգրեսի միջև երկարամյա պայքարին Սառը պատերազմի տարիներին: Շարունակելով շարադրանքը՝ մեկնաբանվում են մերօրյա ռազմական գործողությունների պարադոքսները՝ սպայակազմի կրթական մակարդակի և ծրագրերի հետ կապված:

Հիմնվելով վեր հանված արդյունքների վրա՝ հեղինակը քննարկում է ՀՀ ռազմական կրթության հիմնահարցերը ՀՀ ԶՈՒ կերպափոխման հայեցակարգի համատեքստում: Նորագույն տեխնոլոգիաների և սպառազինության ձեռքբերման հետ մեկտեղ կարևորվում են բազմակողմանի զարգացած և կրթված սպայական կազմի պատրաստումը՝ հիմնված միջգիտակարգային ռազմական գիտության, ոչ շարժնային ու միատեսակ ռազմարվեստի և ճկուն ու ադապտիվ կրթական ծրագրերի վրա:

Բանալի բառեր և արտահայտություններ. զինված ուժերի կերպափոխում, ռազմական կրթություն, ռազմակրթական դպրոցներ, չորրորդ արդյունաբերական հեղափոխություն, պատերազմավարում, բազմատիրոյթ գործողություններ

ՆԵՐԱԾՈՒԹՅՈՒՆ

Հայտնի ճշմարտություն է, որ բանակի ողնաշարը սպայական կազմն է, իսկ պրոֆեսիոնալ սպաներ պատրաստելու համար ըստ էության հարկավոր է ունենալ հզոր ռազմակրթական համակարգ: Գրագետ, նպատակասլաց, աշխատասեր սպայական կազմը, որոնք ճիշտ որոշումներով ու կառավարմամբ օր օրի հզորացնում են բանակի մարտունակությունը պատրաստվում են երկար ու ծանր կրթական գործընթացի ընթացքում: Սակայն ռազմակրթական համակարգը, որն ինքնին մի բարդ համակարգ է, նախևառաջ առնչվում է ընդհանուր կրթական համակարգին, քանզի չի կարող մի երկրում զարգանալ ռազմական կրթությունը, եթե ընդհանուր կրթությունը ցածր մակարդակի վրա է: Այսօր ամբողջ աշխարհն անցնում է կրթական խոր փոփոխությունների ուղիով:

Մի կողմից կրթության դերը նվազել է. մարդիկ ուզում են «դիպլոմ» ունենալ և չեն մտածում կրթության մասին, այլևս այդքան հեղինակավոր չեն կրթված մարդիկ, դասավանդողների հեղինակությունն անկում է ապրում ամբողջ աշխարհում: Մյուս կողմից՝ տեղեկատվությունն ավելի հասանելի է, և չորրորդ արդյունաբերական հեղափոխությունը պահանջում է տաղանդավորների ու կրթվածների մեծ զանգված (IIIba6 K., 2019):

Այս իրողությունը պահանջում է կրթության վերախմաստավորում. դասական կրթական մեթոդները, կրթական ծրագրերն ու ձևերը իրենց տեղը զիջում են ինքնակրթությանը, ոչ ավանդական կրթական ձևերին, անընդհատ կրթվելու եղանակներին, ճկուն կրթական հաստատություններին և այլն: Ոչ ֆորմալ, էլեկտրոնային կրթական հարթակները այսօր շատ արդիական են: Այսօր յուրաքանչյուր մարդ կարող է կրթվել ինքնուրույն:

Որակյալ սպաներ ունենալու համար պետք է ունենալ արդիական կրթական համակարգ նորարարական լուծումներով, համարձակ նորամուծություններով, հեռու հին ու շաբլոնային մոտեցումներից:

Գիտակրթական մակարդակը ուղիղ կապ ունի պետության քաղաքական ինստիտուտների, մոդելի, բարեկեցության, հզորության, տնտեսության և բոլոր մյուս ոլորտների հետ: Նույն կերպ էլ պետության գիտակրթական մակարդակը ծնում է համապատասխան ռազմակրթական համակարգ: Ինչպիսի քաղաքական

ինստիտուտներ որ ունի պետությունը, այնպիսին էլ ռազմակրթական համակարգն է:

ՄԵԹՈԴԱԲԱՆՈՒԹՅՈՒՆ

Ռազմակրթական ուսումնասիրությունները թեմատիկ առումով լայն ընդգրկվածություն ունեն: Դրանք հավասարապես պատմական, աշխարհագրական, բանասիրական, աղբյուրագիտական արժեք ունեն: Ըստ այդմ՝ հետազոտությունը կատարվել է պատմահամեմատական, համադրական-վերլուծական և գուգադրական մեթոդներով:

ՔՆՆԱՐԿՈՒՄ

Ռազմակրթական համակարգը որպես երևույթ

Ռազմական գործում դարեր ի վեր մարտիկի ու հրամանատարի հմտությունները, մասնագիտական կարողությունները առավել շատ կենտրոնանում էին քաջության և ֆիզիկական մարզվածության վրա: Ասքերում ու առասպելներում անգամ բացառապես գովերգվում էր քաջ զինվորն ու ֆիզիկապես հզոր մարտիկը, իսկ մտքի զորության մասին ոչ մի խոսք, կամ այդպիսի մարտիկը համարվում էր գուտ խորամանկ:

Ֆրանսիայում 1748 թ. հիմնադրվեց Թագավորական Մեզերի ռազմական, իսկ 1756 թ.՝ Լա Ֆարի հրետանային դպրոցը: 1751 թ. հիմնադրվեց Փարիզի ռազմական հրամանատարական դպրոցը, որը տեխնիկական չէր, սակայն կրթությունը մեջ տեխնիկական մասը բավականին խորն էր (**Preston A., 1988; Converse, E. III, 1998**): Փաստացի ռազմարվեստում սկիզբ էր դրվում ռազմական մասնագիտացված բարձր կրթությանը, ինչը հենց գիտության ճանապարհն էր:

Միաժամանակ ֆրանսիական այս դպրոցներում դեռ խոր արմատավորված էր ազնվականության դերը, որը չէր թողնում, որ կրթությունը դրվի ամուր հիմքերի վրա: Վերջիններս համարում էին, որ ռազմական գործում քաջությունը ամենակարևորն է, և այն կրթվելով չի ձևավորվում: Բացի դրանից, այստեղ ի սկզբանե կար մի հակասություն, որը չկա քաղաքացիական կրթության մեջ: Ռազմական կրթությունը ենթադրում է զանգվածային կրթություն, և շրջանավարտները հիմնականում ստանում են հավասար կամ մոտիկ պաշտոններ, ինչը որակ-քանակ հակասության համար բարդագույն հարցերից է (**Bond B., 1972**): Քաղաքացիական ոլորտում այդպես չէ. այնտեղ որակը չի

հակադրվում քանակի հետ կամ ավելի քիչ է հակադրվում: Շրջանավարտները, ըստ իրենց ունակությունների, կարող են աշխատանք գտնել:

Այս իրադարձությունների դարաշրջանում գերմանական միտքը ցրված էր, հախուռն ու անկազմակերպ: Գերմանական իդեան միասնական պետությունն էր, սակայն տարաձայնությունները բզկտում էին ողջ ազգային ներուժը: Սկզբունքորեն գերմանական մտքի վերելքի նոր փուլ դարձավ գերմանացի դասականների՝ Իմանուիլ Կանտի, Յոհան Ֆիխտեի, Ֆրիդրիխ Շելինգի, Գեորգ Հեգելի, Լյուդվիգ Ֆոյերբախի, Յոհան Գյոթեի ստեղծագործական գործունեությունը (18-րդ դարի սկզբից մինչև 19-րդ դար):

Նրանց հետ փիլիսոփայություն մտան պատմության թեմաներն իրենց հերոսական և ոչ հերոսական դրվագներով, դրանց զարգացումը, ճանաչող սուբյեկտի ակտիվությունը: Գերմանական մշակույթի վերելքի տարիներն էին: Այս ամենը սկիզբ դրեց գերմանական սպայական բարձր դասի գաղափարական հարստացման և այդ սպայական կազմի, պահանջատիրության ու իդեերի համար (**Деметр К., 2007**): Այստեղ ոչ երկրորդական դեր խաղաց նաև կրոնը: Գերմանիայում արդեն ամրապնդվում էր Լյութերականությունը, որը, թոթափելով Կաթոլիկ Հռոմի լուծը, ավելի ազատ միտք էր գեներացնում: Դարեր շարունակ գերմանական Էլիտայի, պետությունների ու ազգի պառակտված լինելը, որպես արդյունք՝ տարբեր երկրների ազդեցության ներքո մնալը, պատերազմները և վերջին դարում ազատական գաղափարական փոփոխություններն առաջացրել էին վրեժի, պատվախնդրության, միասնականության ձգտումների խորքային ընկալումներ և քայլեր: Ինչպես նշում է ֆելդմարշալ Ալբերտ Քեսսելրինգը, «Այն ժամանակ, երբ ամբողջական ազգեր հարյուրամյակներով փորձում էին նվաճել ամբողջ աշխարհը, գերմանացիները պատերազմում էին սեփական սահմանների ներսում և ամեն ինչի հետ կորցնում հեռանկարը, ապագան տեսնելու կարողությունը» (**Кессельринг А., 1957**): Պրուսական ռազմական դպրոցը, որն ավելի ազնվական էր, ավելի կարծր էր իր արժեքների մեջ, ավելի սպարտայական էր, դեռ հիմնականում կաթոլիկ էր, չունեւ բուրժուական զարգացած խավ, դեռ չէր ընդունում այդ ամենը (**Деметр К., 2007**):

1806 թ. Յենայի ճակատամարտում պարտվելուց հետո Պրուսական կաբինետն արագ որոշում կայացրեց ռազմական ակադեմիա հիմնելու մասին: Սակայն այս

ակադեմիան լրիվ այլ սկզբունքներով և շատ առաջադիմական էր կառուցվում (**Preston A., 1988**): Այս ռազմական ակադեմիան, որը հաճախ էր անվանափոխվում, որի ղեկավարումը ևս հաճախ փոփոխվում էր, իրականում մեծ հետք է թողել ռազմարվեստի զարգացման գործում: Այստեղ ընդունվելու համար սպաները կարող էին պատրաստվել մոտ 4 տարի, քննությունները հաղթահարում էին դիմորդների մոտ կեսը, իսկ կրթության մի մասը ներառում էր քաղաքացիական առարկաներ, շաբաթը մոտ 20 ժամ դասախոսություն այլ գիտակարգերից (**Millotat C. O. E., 1992**): Հիմնականում ուսումնասիրում էին ինչպես հումանիտար, այնպես էլ ճշգրիտ առարկաներ, որոնց դասախոսները երկրի լավագույն մասնագետներն էին: Այս ակադեմիայի հեղինակությունն ավելի բարձր էր քան իր իրական մակարդակը: Բարձր հեղինակությունն ավելի շատ երկրի առաջավոր դասախոսների շնորհիվ էր, և ստեղծվել էր մի մեծ միջ այս ակադեմիայի մասին, ինչը ամեն դեպքում հեղափոխական եղավ ողջ աշխարհի համար (**Preston A., 1988**):

Մոտավորապես կես դարի պայքարից հետո ի վերջո ներգերմանական պայքարում հաղթեց Շարնհորսթի, Գնեյզենաուի ու Բոյենի դպրոցը, որտեղ սպան պետք է լինեին նախ գրագետ, իսկ ազնվական դասին պատկանելը դեռ երաշխիք չէր լավ սպա լինելու համար: Կրթությունը դժվարությամբ, բայց իր ճանապարհը հաղթահարում էր:

Ֆ. Նիցշեն սիրում էր ասել գերմանական սպաների մասին. «Մարդիկ, որոնք կարողանում են լինել լուռ ու համարձակ, մարդիկ, որոնք կարողանում են միայնակության մեջ լինել աննկատ ու ինքնաբավ, մշտական» (**Пихт В., 1957**): Ահա այսպիսի ազդեցություն ու փոխադարձ կապ կար գերմանական սպայական կազմի և համաշխարհային մակարդակի առաջադեմ գերմանական մտավորականության մեջ: Այս ժամանակ աշխարհում տպագրվող ռազմական գրքերի ու հոդվածների մեծ մասը գերմաներեն էր: Կարծում ենք, որ փիլիսոփաների ու մտավորականների այս սերունդը ծնեց գերմանական փայլուն սպայական կազմ, որն էլ ստեղծեց հզոր բանակ և որպես արդյունք՝ միասնական Գերմանիա: Յուրաքանչյուր հաղթանակից հետո այդ կարծիքն ավելի էր ամրապնդվում:

Գերմանիայում ձևավորվել էր քաղաքացիական վերահսկողության յուրահատուկ համակարգ, որը ճիշտ է բրիտանա-ամերիկյան մակարդակ չունեի,

սակայն բավականին բարձր էր և յուրահատուկ (**Հանթինգթոն Ս., 2020**): Գերմանական սպայական կազմն ուներ միայն մեկ երազանք՝ միասնական Գերմանիա, սակայն նրանց կրթական մակարդակը, մտահորիզոնը թույլ տալիս էր հասկանալ, թե ինչքան վտանգավոր է մեկից ավելի հակառակորդների հետ միաժամանակյա պատերազմը: Այդ պատճառով նրանք, որքան էլ անհեղ ու ռազմատենչ էին թվում, սակայն իրականում շատ զգույշ էին: Հասարակության մեջ գերմանացի սպաները ունեին բացարձակ հարգանք (**Rosinski H., 1939**): Գերմանական ռազմակրթական համակարգը, որը որպես այդպիսին ինքնաբավ առաջին լիարժեք համակարգն էր աշխարհում, պատրաստում էր համակողմանի զարգացած սպայական կազմի: Այս կրթական համակարգում սպաները ստանում էին միջգիտակարգային հիմնարար կրթություն, որը բավարարում էր արդյունաբերականացման տվյալ մակարդակին:

Այդ համակարգի երկարամյա բարեփոխումների կենսունակության և արդյունավետության գնահատման համար իրականացված հետազոտությունները (**Трунов Ф. О., 2022**) վկայում են, որ.

Վերափոխման փուլը	Տևողությունը (ժամկետները)	Նշումներ
1.	Շուրջ 3 տարի (1756-1759 թթ.)	Դե ֆակտո մինչև Կուներսդորֆի ջախջախում: Երկրի ղեկավարության շրջանում տարածված պատրանք էր, որ այս տևողությունը բավականին երկար է, ինչն իրականում ամբողջովին ապացուցվեց 1806 թ.:
2.	Ավելի քան 35 տարի (1814-1859 թթ.)	Փաստացի տևողությունն առավել երկար է՝ հաշվի առնելով, որ այս վերափոխումը մեծ ազդեցություն է գործել հաջորդի վրա:
3.	Գրեթե 50 տարի (1866-1915 թթ.)	Թույլ տվեց հաղթել Ֆրանս-պրուսական պատերազմում՝ «կորցնելով» իր կենսունակությունը Առաջին համաշխարհային պատերազմի դիրքային և խրամատային փուլին անցնելու ժամանակ, ինչն խորհրդանշում էր որոշակի հավասարություն Քառյակ միության և Անտանտի երկրների շրջանում:

4.	2 տարուց պակաս (1941-1942 թթ.)	Երկրորդ համաշխարհային պատերազմի՝ բեկումնային ժամանակաշրջանից սկսած՝ (1942 նոյեմբեր-1943 դեկտեմբեր) այս վերափոխումը սկսեց իրեն սպառել, մինչդեռ վերափոխման իրականացման արագությունը շեշտակի աճել էր:
5.	35 տարուց ավել (1963-1990 թթ.)	Փաստացի նշված ժամկետից առավել, որովհետև արդյունքները կիրառվել են նաև Գերմանիայի վերամիավորումից հետո:
6.	Շուրջ 3-5 տարի (2012/2013- 2017/2018 թթ.)	Մի կողմից՝ արդյունքները սահմանափակված էին կարճ ժամանակահատվածով, մյուս կողմից՝ դրանք հիմք դարձան նոր վերափոխումների համար:
7.	Արդեն 4 տարի (2022 թ.-ցայսօր)	Ռուս-ուկրաինական պատերազմի պատճառով սկսված վերափոխումները ավարտի չեն հասցվել, և ամբողջական չափերի չէ դրանց արդյունավետությունը:

Դպրոցների համեմատությունը

Գերմանական սպայական կազմի այս սերնդի կրթության ողնաշարը միևնույնն է գաղափարական կրթությունն էր հումանիտար հիմքով, որին անհրաժեշտ չափով ավելացված էին բնագիտական գիտելիքները: Սակայն Առաջին համաշխարհային պատերազմը ցույց տվեց, որ ռազմակրթական համակարգում բնագիտականի ավելացման կարիք կա. աշխարհը չափազանց տեխնոլոգիական էր դարձել, իսկ ռազմագործողությունների մասշտաբներն այնքան էին մեծացել, որ մաթեմատիկական չափումները ամեն մի հարցում էին: Այս իրողությունը ռազմական կրթության հիմնահարցերից մեկն է, որը մշտապես ակտուալ է: Սա պահանջում էր նաև, որ բարձր սպայակազմը ոչ միայն բնագիտական ավելի մեծ գիտելիքներ ունենա, այլ նաև հումանիտար գիտակարգերն ավելի խորն ու լայն ուսումնասիրի, ողջ պետության անվտանգության համակարգերը հասկանա: Ռազմական կրթությունը դառնում էր ավելի միջգիտակարգային:

Այս իրողություններին ու փոփոխություններին առաջինը արձագանքեց բրիտանական համակարգը, որը 1927 թ. Լոնդոնում հիմնադրեց առաջին ոչ զուտ ռազմական այլ ավելի խորքային, անվտանգային ռազմակրթական կառույցը. այն կոչվում էր Կայսերական պաշտպանական քոլեջ /Imperial Defence College «IDC»/ (Masland J., Radway L., 1957): Ընդ որում, դրանից երեք տարի առաջ Մեծ Բրիտանիայում հիմնադրվել էր արդյունաբերական նման քոլեջ /Army Industrial College «AIC»/, որտեղ կրթում էին պետության տնտեսական ներուժը ռազմական դրության ժամանակ կառավարելու հմտությունները (Masland J., Radway L., 1957): Այսպիսով՝ բրիտանական քաղաքական միտքը պատերազմի ռազմավարական համակողմանի գործոնների ուսումնասիրությունը դրեց ավելի խորքային, միջգիտակարգային հիմքերի վրա (Stewart A., 2018): Այս քայլը ռազմագիտական չափորոշիչների ձևավորման հարցում համարվում է առանցքային: Փաստացի Մեծ Բրիտանիան առաջինը ֆիքսեց, որ ռազմարվեստն ավելի շատ միջգիտակարգային գիտություն է և լավ մաթեմատիկայի ու ֆիզիկայի իմացությունը դեռ չի նշանակում, որ ռազմարվեստում ամեն ինչ գծային է ու կոնստանտ: Ի վերջո, քանի որ ռազմական ոլորտը ենթարկվում է քաղաքական ոլորտին, ապա բրիտանական ժողովրդավարական համակարգը ռազմակրթական ոլորտում և ռազմական համակարգի կառուցվածքում եկավ ավելի ազատական, ավելի համակարգային, քաղաքացիական վերահսկողության համար ավելի վերահսկելի համակարգ: Իսկ այդ ամենը նշանակում էր, որ ռազմական կրթությունը պետք է լինի միջգիտակարգային ու համակողմանի. այն չի կարող լինել զուտ ռազմական:

Հետագայում այս մոտեցումը տարածվեց ողջ աշխարհում, քանի որ Երկրորդ համաշխարհային պատերազմը ըստ էության հենց նման խորքային գիտելիքների կրող ռազմավարներ էր պահանջում (Van Creveld M., 1990): Սակայն գերմանական դպրոցը դեռ մի փոքր կաղում էր այս հարցում, իսկ գերմանականի հիմքով ստեղծված ռուսական դպրոցն առհասարակ շեղվեց դեպի բնագիտական ուղղություն:

Հեղինակներից շատերը, ուսումնասիրելով գերմանական սպայական կորպուսը, սխալմամբ գալիս են այն եզրակացության, որ գերմանական

միլիտարիզմը հենց սպայական կազմից է սկսվել և այն նույնականացնում են ճապոնական միլիտարիզմի հետ: Դա այդքան էլ այդպես չէ: Ճապոնիայում, որտեղ 1868 թ. Մեյձիի ռեստավրացիայից հետո փաստացի լրիվ այլ պետություն ստեղծվեց, սինտոիզմն ու բուսիդոն դրվեցին երկրի բոլոր փաստաթղթերում՝ սահմանադրությունից մինչև մանկապարտերգների դաստիարակչական ծրագրեր (Balet J., 1910; Maki J., 1945): Ճապոնիան չնայած որ չունեի զարգացած ռազմակրթական համակարգ, սպայական կայացած կորպուս, ուներ միասնական ռազմատենչ հասարակություն և ի վերջո գերկարգապահ ռազմականացված պետություն էր, որտեղ բանակի նկատմամբ քաղաքական վերահսկողություն չկար և լինել չէր կարող: Ուղիղ հակառակն էր (Vagts A., 1937): Ճապոնական պետության, ազգի ու բանակի համար դա էր ազգային միակ գաղափարախոսությունը: Գերմանիայիում ռազմատենչության առավելապաշտությամբ տոգորված էին ավելի շատ քաղաքական գործիչները, քան զինվորականները:

Շարունակելի...¹

ԵԶՐԱԿԱՑՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ

Ժամանակակից ռազմակրթական համակարգը պետք է ապահովի հետևյալ չափորոշիչները՝

1. բազմակողմանի զարգացած և կրթված սպայական կազմ,
2. միջգիտակարգային ռազմական գիտություն,
3. ոչ շաբլոնային ու միատեսակ ռազմարվեստ,
4. ճկուն ու ադապտիվ կրթական ծրագրեր:

Միայն այս չափորոշիչներով կրթված սպաները կարող են ռազմարվեստին վերաբերվել որպես բազմաճյուղ գիտության, մարտերն ու օպերացիաները պլանավորել ստեղծագործ մոտեցմամբ, լինել համարձակ ու խելացի, հասարակության մեջ ունենալ մեծ հարգանք, ռազմական և քաղաքացիական

¹ Հոդվածի շարունակությունը կիրատարակվի «Հայագիտական հանդես» ամսագրի առաջիկա համարում:

արդյունաբերության հետ լինել հաղորդ ու ներդաշնակ, մասնակցել նորարարություններին ու գյուտերին:

Հայաստանի Հանրապետությունն այսօր բոլոր ռիսկերով հանդերձ հայտնվել է մի բարենպաստ իրավիճակում, երբ աշխարհում գերակայող են դառնում գաղափարներն ու գիտելիքները, հումքային մոդելը մերժվում է, առաջ են գալիս նոր գիտատարր ճյուղեր, որոնց վրա էլ հիմնվում է նոր՝ չորրորդ արդյունաբերական հեղափոխությունը: Ինչպես նշեցինք, այստեղ ամենամեծ հարստությունը մարդն է, ստեղծարար, զարգացած, տաղանդավոր մարդը: Այսինքն՝ հայ ժողովուրդն ստացել է իր պատմական անցյալին, հոգեկերտվածքին, մտածելակերպին ու արժեհամակարգին հարմար զարգացման հնարավորություն, որը պետք է ճիշտ օգտագործի: Հայ սպան, եթե չգիտակցեց ինչ է արհեստական բանականությունը, քվանտային մտածողությունն ու տեխնոլոգիաները, չտիրապետեց լեզուների, նանոբիոտեխնոլոգիաների հետ ծանոթ չեղավ, ապա չի կարող լինել լավ սպա, չի կարող կատարել իր խնդիրը:

Մենք այստեղ ՀՀ իրականության համար առաջ քաշեցինք սպայական կրթության բարեփոխման մարտահրավերների հիմնահարցերից մեկը, որն այսօր աշխարհում լայնորեն քննարկվում է մասնագետների շրջանում (**Libel T., 2021**): Առաջադեմ սպայական կրթությունը մեր ԶՈՒ-երի հզորության լավագույն երաշխիքն է: Հայ սպան պետք է լինի բազմակողմանի զարգացած, գաղափարապես ամուր տեխնոկրատ և լավ առաջնորդ:

ԳՐԱԿԱՆՈՒԹՅՈՒՆ

1. **Հանրինգթոն Ս. (2020)**, Զինվորը և պետությունը, Երևան, «Լիմուշ» հրատ.:
2. **Деметр К. (2007)**, Германский офицерский корпус в обществе и государстве. 1650-1945, Москва, “Центрполиграф”.
3. **Кессельринг А. (1957)**, Война в бассейне средиземного моря, Итоги Второй Мировой Войны, Москва, Издательство иностранной литературы.

4. **Пихт В. (1957)**, Немецкий солдат, Итоги Второй Мировой Войны, Москва, «Итоги второй мировой войны», сборник статей, изданный в издательстве «Иностранная литература».
5. **Трунов Ф. (2022)**, Германская модель военных реформ, Москва, https://inion.ru/site/assets/files/6804/2022_mon_germanskaia_model_1.pdf#:~:text=%D0%A2%D1%80%D1%83%D0%BD%D0%BE%D0%B2%2C%20%D0%A4.%D0%9E,ISBN%20978%2D5%2D248%2D01008%2D0
6. **Шваб К. (2019)**, Четвертая промышленная революция, Москва, “Эксмо”.
7. **Balet J. (1910)**, Military Japan, The Japanese Army and Navy In 1910. “Yokohama”.
8. **Bond B. (1972)**, The Victorian Army and the Staff College 1854-1914. London, Eyre Methuen.
9. **Converse E. III (1998)** (Ed.) Forging the sword: Selecting, educating, and training cadets and junior officers in the modern world. Chicago: Imprint Publications.
10. **Maki J. (1945)**, Japanese Militarism: Its Cause and Cure. New York.
11. **Masland J., Radway L. (1957)**, Soldiers and Scholars: Military Education and National Policy. Princeton: Princeton University Press.
12. **Millotat C. O. E. (1992)**, Understanding the Prussian-German General Staff System. Carlisle Barracks: U. S. Army War College, Strategic Studies Institute.
13. **Preston A. (1988)**, Perspectives in the History of Military Education and Professionalism. In Borowski, H. (Ed.), The Harmon Memorial Lectures in Military History, 1959–1987: a collection of the first thirty Harmon lectures given at the United States Air Force Academy. Washington, DC: Office of Air Force History, United States Air Force.
14. **Rosinski H. (1939)**, The German Army, London.
15. **Stewart A. (2018)**, “Necessarily of an experimental character”: The interwar period and the Imperial Defence College. In D. E. Delaney, R. C. Engen & M. Fitzpatrick (Eds.), Military Education and the British Empire, 1815–1949, Vancouver: UBC Press.

16. **Vagts A. (1937)**, A History of Militarism, New York.
17. **Van Creveld M. (1990)**, The Training of Officers: From Military Professionalism to Irrelevance, New York, Free Press.

REFERENCES

1. **Huntington S. (2020)**, Zinvory' & petowt'yowny' /Soldier and the state/, Yerevan, "Limowsh".
2. **Demetr K. (2007)**, Germanskiy ofitserskiy korpus v obshchestve i gosudarstve. 1650-1945 /The German Officer-Corps in Society and State, 1650-1945/, Moscow, "Tsentrpoligraf".
3. **Kesselring A. (1957)**, Voyna v basseynе sredizemnogo morya /War in the Mediterranean basin, Results of the Second World War/, Moscow, Publishing house of foreign literature.
4. **Pikht V. (1957)**, German soldier, Results of the Second World War, Moscow, published by Foreign Literature Publishing House.
5. **Trunov F. O. (2022)**, German model of military reforms, Moscow, https://inion.ru/site/assets/files/6804/2022_mon_germanskaia_model_1.pdf#:~:text=%D0%A2%D1%80%D1%83%D0%BD%D0%BE%D0%B2%2C%20%D0%A4.%D0%9E,ISBN%20978%2D5%2D248%2D01008%2D0
6. **Shvab K. (2019)**, The Fourth Industrial Revolution, Moscow, "Eksmo".
7. **Balet J. (1910)**, Military Japan: The Japanese Army and Navy In 1910. Yokohama.
8. **Bond B. (1972)**, The Victorian Army and the Staff College 1854-1914. London: Eyre Methuen.
9. **Converse E. III (1998)** (Ed.) Forging the sword: Selecting, educating, and training cadets and junior officers in the modern world. Chicago: Imprint Publications.
10. **Maki J. (1945)**, Japanese Militarism: Its Cause and Cure. New York.
11. **Masland J., Radway L. (1957)**, Soldiers and Scholars: Military Education and National Policy. Princeton: Princeton University Press.

12. **Millotat C. O. E. (1992)**, Understanding the Prussian-German General Staff System. Carlisle Barracks: U. S. Army War College, Strategic Studies Institute.
13. **Preston A. (1988)**, Perspectives in the History of Military Education and Professionalism. In Borowski, H. (Ed.), The Harmon Memorial Lectures in Military History, 1959–1987: a collection of the first thirty Harmon lectures given at the United States Air Force Academy. Washington, DC: Office of Air Force History, United States Air Force.
14. **Rosinski H. (1939)**, The German Army, London.
15. **Stewart A. (2018)**, “Necessarily of an experimental character”: The interwar period and the Imperial Defence College. In D. E. Delaney, R. C. Engen & M. Fitzpatrick (Eds.), Military Education and the British Empire, 1815–1949, Vancouver: UBC Press.
16. **Vagts A. (1937)**, A History of Militarism, New York.
17. **Van Creveld M. (1990)**, The Training of Officers: From Military Professionalism to Irrelevance, New York, Free Press.

Արշրուն Ծաննիսյան

**Фундаментальные вопросы армянского военного образования в контексте
трансформации вооруженных сил РА**

Заключение

Ключевые слова и выражения: трансформация вооруженных сил, военное образование, военные школы, четвертая промышленная революция, ведение войны, многодоменные операции.

В статье рассматриваются традиции западных военных учебных заведений, представлены мотивы их возникновения, трансформации и основные гарантии успеха.

Проводятся параллели с передовыми европейскими странами и американской системой военного образования, подчеркиваются их специфические особенности. Особое внимание уделяется давней борьбе между американскими военными и

Конгрессом во время холодной войны. Далее в статье комментируются парадоксы современных военных операций, связанные с уровнем образования и программами офицерского корпуса.

На основе полученных результатов автор обсуждает основные проблемы военного образования в Республике Армения в контексте концепции трансформации Вооруженных Сил Республики Армения. Наряду с приобретением новейших технологий и вооружений, подчеркивается необходимость подготовки всесторонне развитого и образованного офицерского корпуса на основе междисциплинарной военной науки, нестандартного и единого военного искусства, а также гибких и адаптивных образовательных программ.

Artsrun Hovhannisyan

**Fundamental issues of Armenian military education in the context of the
transformation of the RA Armed Forces**

Conclusion

Key words and expressions: *transformation of armed forces, military education, military schools, the fourth industrial revolution, warfare, multi-domain operations.*

This article examines the traditions of Western military educational institutions, presenting the motives behind their emergence, transformation, and key guarantees of success.

Parallels are drawn with advanced European countries and the American military education system, highlighting their specific characteristics. Particular attention is paid to the long-running struggle between the US military and Congress during the Cold War. The article then comments on the paradoxes of modern military operations related to the level of education and programs of the officer corps.

Based on the findings, the author discusses the key challenges of military education in the Republic of Armenia in the context of the concept of transforming the Armed Forces of the Republic of Armenia. Along with the acquisition of the latest technologies and weapons, the need for a comprehensively developed and educated officer corps based

on interdisciplinary military science, a unique and unified military art, and flexible and adaptive educational programs is emphasized.

Արծրուն Հովհաննիսյան – ՀՀ ՊՆ Վ. Սարգսյանի անվան ռազմական ակադեմիայի մարշալ Հ. Բաղրամյանի անվան հրամանատարաշտաբային ինստիտուտի պետ, գնդապետ, պատմական գիտությունների թեկնածու, դոցենտ: Գիտական հետաքրքրությունները՝ ռազմարվեստի պատմության և տեսության հիմնախնդիրներ, բարդակազմ/բազմաշերտ պատերազմներ: Հեղինակ է տասնվեց մենագրության և շուրջ քառասուն հոդվածի: arcrunhovhannisyan@gmail.com

Artsrun Hovhannisyan –PHD, Associate Professor, colonel, Head of Marshal H. Baghramyan Command and staff institute of V. Sargsyan Military academy of MOD RA. Scientific interests: History and theory of military art, compound/multi-layer warfare. arcrunhovhannisyan@gmail.com

Арцрун Ованнисян - Кандидат исторических наук, доцент, полковник, начальник командно-штабного института имени маршала И. Баграмяна Военной академии им. В. Саргсяна Министерства обороны Республики Армения. Научные интересы: история и теория военного искусства, комбинированная/многослойная войны. Автор шестнадцати монографий и около сорока статей. arcrunhovhannisyan@gmail.com.

Խմբագրություն է ուղարկվել 01.06.2026թ.

Հանձնարարվել է գրախոսության 14.06.2026թ.

Հրապարակման է ներկայացվել 31.07.2026թ.

ԱՐՏՅՈՄ ՊՈՂՈՍՅԱՆ

ԱՇԽԱՐՀԱՔԱՂԱՔԱԿԱՆ ՈՒԺԱՅԻՆ ՀԱՐԱԲԵՐՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԻ
ՎԵՐԱՓՈԽՈՒՄԸ ՀԱՐԱՎԱՅԻՆ ԿՈՎԿԱՍՈՒՄ ՌՈՒՍԱՍՏԱՆԻ ԵՎ ՆԱՏՕ/ԵՄ
ՄՐՑԱԿՑՈՒԹՅԱՆ ՀԱՄԱՏԵՔՍՏՈՒՄ

DOI: 10.24234/journalforarmenianstudies.v2i73.254

ԱՄՓՈՓՈՒՄ

Սույն հոդվածն անդրադառնում է Հարավային Կովկասում Ռուսաստանի և ՆԱՏՕ/ԵՄ-ի միջև առկա աշխարհաքաղաքական ուժային հարաբերությունների մրցակցությանը՝ հատուկ ուշադրություն դարձնելով ինտեգրացիոն գործընթացներին և էներգետիկ անվտանգությանը: Մասնավորապես վերլուծվում են ռազմավարական փաստաթղթերում տեղ գտած ՆԱՏՕ-ի մոտեցումները և շահերի բախման կետերը Հարավային Կովկասում: Հետազոտության մեջ հիմնավորվում է, որ Ռուսաստանն իր ազդեցությունն ապահովում է ինչպես երկկողմ հարաբերությունների, այնպես էլ բազմակողմ կառույցների, մասնավորապես՝ ՀԱՊԿ-ի միջոցով: Միևնույն ժամանակ, ՆԱՏՕ-ն տարածաշրջանում կիրառում է բազմաշերտ ու դինամիկ մոտեցում (օրինակ՝ «Գործընկերություն հանուն խաղաղության» ծրագիրը), որի ուսումնասիրությունը կարևոր է տարածաշրջանային արդի զարգացումներն ու միջազգային հարաբերությունների միտումները հասկանալու համար:

Հետազոտության նորույթը պայմանավորված է նրանով, որ ուժային հավասարակշռության վերափոխումը դիտարկվում է նեոռեալիստական վերլուծական շրջանակում՝ հինգ փոխկապակցված գործոնների (ռազմական ներկայություն, դաշինքների վերակազմավորում, էներգատրանսպորտային միջանցքներ, բազմավեկտորություն և գլոբալ ճգնաժամեր) համադրմամբ: Վերլուծությունը ցույց է տալիս, որ հատկապես Ուկրաինական պատերազմից հետո Ռուսաստանի ռեսուրսային սահմանափակումներն ու Արևմուտքի

ակտիվացումը խորացրել են մրցակցային դինամիկան՝ ձևավորելով բազմաբևեռ միջավայր, որտեղ Հարավային Կովկասի երեք պետությունները (Վրաստան, Ադրբեջան, Հայաստան) դրսևորում են էականորեն տարբերակված ռազմավարական վարքագիծ:

Հոդվածում այս երկու կառույցների համեմատական վերլուծությունների հիման վրա հանգում ենք այն եզրակացության, որ Հայաստանի Հանրապետության անվտանգային համակարգը՝ համադրելով պետական և տարածաշրջանային իրողությունները, սեփական անվտանգային ճարտարապետությունը պետք է կառուցի առկա շահերի համադրմամբ և արտաքին քաղաքականության դիվերսիֆիկացմամբ:

***Բանալի բառեր և արտահայտություններ.** Հարավային Կովկաս, ՆԱՏՕ, Ռուսաստան, ռազմավարություն, աշխարհաքաղաքական շահեր, ինտեգրացիոն գործընթացներ, շահերի բախում:*

ՆԵՐԱԾՈՒԹՅՈՒՆ

Վերջին տարիներին Հարավային Կովկասը դարձել է միջազգային դերակատարների մրցակցային շահերի հատման կարևոր տարածք: Տարածաշրջանի ռազմավարական նշանակությունը պայմանավորված է աշխարհագրական դիրքով, էներգետիկ ու տրանսպորտային միջանցքներով և Եվրոպան, Մերձավոր Արևելքն ու Եվրասիան կապող հանգույց լինելու հանգամանքով: Ուկրաինական պատերազմից հետո նկատվում են ուժային հարաբերակցությունների վերաձևավորման միտումներ՝ պայմանավորված Ռուսաստանի ազդեցության վերախմաստավորմամբ և ՆԱՏՕ-ի ու Հավաքական Արևմուտքի ակտիվության աճով: Արդյունքում ձևավորվում է նոր մրցակցային միջավայր, որտեղ տարածաշրջանի պետությունները տարբեր կերպ են արձագանքում արտաքին ուժային կենտրոնների ազդեցությանը:

Գիտական գրականության մեջ լայնորեն ուսումնասիրվել են Ռուսաստանի դերակատարությունը, ՆԱՏՕ-ի ծրագրերը և տարածաշրջանի էներգետիկ նշանակությունը (Kruessmann T., 2024), սակայն սահմանափակ են այն հետազոտությունները, որոնք ուժային հարաբերակցությունների փոփոխությունը

դիտարկում են միաժամանակ Ռուսաստան–ՆԱՏՕ մրցակցության, ինտեգրացիոն գործընթացների և էներգետիկ անվտանգության փոխկապակցվածության համատեքստում:

Հետազոտության նպատակն է վերլուծել Հարավային Կովկասում ձևավորվող ուժային հարաբերակցությունների փոփոխությունը՝ գնահատելով Ռուսաստանի և ՆԱՏՕ/ԵՄ մրցակցության հիմնական ուղղությունները, դրանց ազդեցությունը տարածաշրջանային անվտանգության վրա, ինչպես նաև Հայաստանի, Վրաստանի և Ադրբեջանի արտաքին քաղաքական ռազմավարությունները:

Հետազոտության գիտական նորույթն այն է, որ մրցակցությունը դիտարկվում է որպես բազմագործոն գործընթաց: Առաջարկվում է հեղինակային վերլուծական շրջանակ, որի հիմքում ընկած են արտաքին ռազմական ներկայության փոփոխությունը, դաշինքների վերակազմավորումը, էներգետիկ միջանցքների մրցակցությունը, պետությունների բազմավեկտոր քաղաքականության խորացումը և գլոբալ ճգնաժամերի ազդեցությունը: Գիտագործնական արժեքն այն է, որ ռազմավարական փաստաթղթերի վերլուծության հիման վրա բացահայտվել են ուժային հարասարակշռության վերափոխման միտումները:

ՄԵԹՈԴԱԲԱՆՈՒԹՅՈՒՆ

Հետազոտության տեսական հիմքը կազմել են քաղաքական ռեալիզմի և նեոռեալիզմի դրույթները, որոնք մշակվել են Հանս Մորգենթաուի (**Morgenthau H., 2006**), Քենեթ Ուոլցի (**Waltz K., 1979**) և Ջոն Միրշայմերի (**Mearsheimer J., 2001**) աշխատություններում:

Քաղաքական ռեալիզմը և նեոռեալիզմը միջազգային հարաբերությունները դիտարկում են որպես անարխիկ համակարգ, որտեղ պետությունների վարքագիծը պայմանավորված է անվտանգության ապահովման, ուժային հավասարակշռության և ազդեցության գոտիների վերահսկման ձգտմամբ: Այս մոտեցումը հնարավորություն է տալիս բացատրել Հարավային Կովկասում Ռուսաստանի և ՆԱՏՕ-ի միջև ռազմավարական մրցակցության տրամաբանությունը: Թեև լիբերալ ինստիտուցիոնալիզմը կարևորում է միջազգային կազմակերպությունների դերը, իսկ կոնստրուկտիվիզմը՝ նորմերի ու

ինքնությունների ազդեցությունը, սույն հետազոտության առարկան վերաբերում է ուժային հարաբերությունների վերափոխմանը և մեծ տերությունների ռազմավարական վարքագծին: Հետևաբար, նեոռեալիզմը կիրառվում է որպես վերլուծական գործիք՝ բացատրելու ուժային հավասարակշռության փոփոխությունները, մեծ տերությունների մրցակցությունը և դրանց ազդեցությունը տարածաշրջանի անվտանգության ճարտարապետության վրա: Այս գործընթացները համապատասխանում են նաև վերջին ուսումնասիրություններին, որոնցում նշվում է, որ Հարավային Կովկասում ձևավորվում է մրցակցային անվտանգային միջավայր (Manukyan Z., 2024):

Հետազոտության նպատակին հասնելու համար կիրառվել է մեթոդների համակցված համակարգ.

- **Համեմատական վերլուծության մեթոդ.** համադրվել են Ռուսաստանի և ՆԱՏՕ-ի ռազմավարական մոտեցումները, քաղաքական ու անվտանգային գործիքակազմերը, ինչպես նաև ազդեցության իրականացման մոդելները երկկողմ ու բազմակողմ ձևաչափերում:

- **Բովանդակային վերլուծության մեթոդ.** ուսումնասիրվել են ՆԱՏՕ-ի ռազմավարական հայեցակարգերը, ՀԱՊԿ փաստաթղթերը, ԵՄ քաղաքական ծրագրերն ու փորձագիտական հրապարակումները՝ դերակատարների առաջնահերթություններն ու շահերի բախման ուղղությունները բացահայտելու համար:

- **Աշխարհաքաղաքական վերլուծության մեթոդ.** գնահատվել են Հարավային Կովկասի աշխարհագրական դիրքը, տարանցիկ ու էներգետիկ նշանակությունը և տարածաշրջանի ռազմավարական արժեքը գլոբալ ուժային համակարգերում:

- **Քեյս-ստադի մեթոդ.** ուսումնասիրվել են Հայաստանի, Վրաստանի և Ադրբեջանի արտաքին քաղաքականության առանձնահատկությունները՝ տեսական ընդհանրացումները կոնկրետ գործընթացների հետ կապելու նպատակով:

• **Պատմահամեմատական մեթոդ.** օգտագործվել է հետխորհրդային շրջանից մինչ օրս տեղի ունեցած աշխարհաքաղաքական փոփոխությունների ուսումնասիրության և մրցակցության հիմնական փուլերի առանձնացման համար:

Մեթոդների համակցված կիրառումը հնարավորություն է տվել ապահովել հետազոտության համալիր բնույթը և բազմակողմանիորեն գնահատել Հարավային Կովկասում ձևավորվող ուժային հարաբերակցությունների փոփոխությունը Ռուսաստան–ՆԱՏՕ մրցակցության համատեքստում:

ՔՆՆԱՐԿՈՒՄ

Ռազմավարական փաստաթղթերում ՆԱՏՕ-ի մոտեցումները Հարավային Կովկասի նկատմամբ

ՆԱՏՕ-ի վերջին տասնամյակների ռազմավարական փաստաթղթերի վերլուծությունը ցույց է տալիս, որ դաշինքի և ԱՄՆ-ի մոտեցումները Հարավային Կովկասի նկատմամբ ենթարկվել են էվոլյուցիայի՝ պայմանավորված միջազգային անվտանգության միջավայրի փոփոխություններով և Ռուսաստան–Արևմուտք մրցակցության սրմամբ:

ԱՄՆ-ի 2017 թ. Ազգային անվտանգության ռազմավարությունում Թրամփի վարչակազմը սահմանափակ անդրադարձ է կատարել տարածաշրջանին՝ առանձնացնելով միայն «Ռուսաստանի՝ Վրաստան ներխուժման» թեման: Մինչդեռ 2022 թ. ռազմավարությունում ընդգծվում է ԱՄՆ-ի պատրաստակամությունը՝ աջակցելու «Վրաստանի եվրոպական նկրտումներին» և «Հարավային Կովկասում հակամարտությունների լուծմանն ուղղված դիվանագիտական ջանքերին»: Նույն փաստաթղթում տարածաշրջանը դիտարկվում է նաև «ռուսական միջամտության նկատմամբ կայունության» բարձրացման համատեքստում (NSS, 2022): Ֆրանսիայի 2022 թ. ռազմավարական փաստաթղթում ևս Հարավային Կովկասը ներկայացված է սահմանափակ ձևով. հիշատակվում է միայն Վրաստանը՝ որպես «Եվրոպական հարևանության» ծրագրի մաս (NSR, 2022): Նմանատիպ մոտեցում է արձանագրվում նաև Գերմանիայի 2023 թ. առաջին Ազգային անվտանգության ռազմավարությունում, որտեղ ԵՄ ինտեգրման հեռանկարների համատեքստում նույնպես առանձնացվում է միայն Վրաստանը (Lampe F., 2023):

Այսպիսով, վերլուծությունը ցույց է տալիս, որ ԱՄՆ-ի 2017 և 2022 թվականների փաստաթղթերում մոտեցումների էվոլյուցիան պայմանավորված է եվրասիական ուժային համակարգում Ռուսաստանի ազդեցության սահմանափակման ռազմավարությամբ: Արդյունքում տարածաշրջանը դիտարկվում է որպես Արևելյան Եվրոպան, Սևծովյան ավազանը և Կասպյան տարածաշրջանը կապող անվտանգային ու էներգետիկ հանգույց, ինչը մեծացնում է ՆԱՏՕ-ի քաղաքական հետաքրքրվածությունը նույնիսկ ուղղակի ռազմական ներկայության սահմանափակ պայմաններում:

Մինևույն ժամանակ, տարածաշրջանը դիտարկվում է Ռուսաստանի հետ մրցակցության և եվրոպական ինտեգրման գործընթացների համատեքստում: ՌԴ ազգային անվտանգության ռազմավարություններում և արտաքին քաղաքականության հայեցակարգերում մշակման ժամանակ հաշվի է առնվել ՆԱՏՕ-ի նոր ռազմավարական հայեցակարգը (Зачарова М., 2022)¹: 2004 թ. Բուլղարիայի և Ռումինիայի ՆԱՏՕ-ին, ապա 2007 թ. Եվրամիությանը միանալուց հետո, Հարավային Կովկասը սկսեց դիտվել որպես ՆԱՏՕ-ի և եվրոպական անվտանգության ճարտարապետության նոր սահման: Հարավային Կովկասի երեք պետությունների հետ համագործակցության ռազմավարությունը ներկայացվել է Բրյուսելում՝ դաշինքի 2023 թվականի զեկույցում (Jiráček M., 2025): Փաստաթղթում նշվում է, որ ՆԱՏՕ-ն ակտիվորեն համագործակցում է այդ երկրների ղեկավարների ու քաղաքացիական հասարակության հետ և աջակցություն է հայտնում երեք գործընկերներից յուրաքանչյուրի տարածքային ամբողջականությանը, քաղաքական անկախությանն ու ինքնիշխանությանը:

Ամփոփելով նշենք, որ քննարկված ռազմավարական բոլոր փաստաթղթերում առկա է մի կարևոր նրբություն. տարածաշրջանը չի առանձնացվում որպես առաջնային ուղղություն, այլ ընդգրկվում է Եվրոպա-Եվրասիա լայն շրջանակում: Հայեցակարգային նման մոտեցումը հնարավորություններ է ստեղծում

¹ Այս մասին ավելի մանրամասն տե՛ս **Պողոսյան Ա. (2026):** ՌԴ ռազմական ներկայության իրավաքաղաքական հիմքեր, միջազգային պայմանագրեր և ռազմակայանների դուրսբերման գործընթացները Հարավային Կովկասում: «Տարածաշրջան և աշխարհ» գիտավերլուծական հանդես, հատ. ԺԷ, # 2 (63), 2026, էջ 58-65

Հայաստանի Հանրապետության համար՝ համադրելով պետական և տարածաշրջանային իրողությունները, սեփական անվտանգային ճարտարապետությունը կառուցել առկա շահերի համադրմամբ:

ՆԱՏՕ-ի քաղաքականությունը Հարավային Կովկասում՝ ներկա դիրքեր և ռազմավարական շահերի մրցակցություն

ՆԱՏՕ-ի քաղաքականության մեջ Հարավային Կովկասի ուղղությամբ, դժվար թե որևէ բան փոխվի, որովհետև իրական քաղաքական ուղեգիծը որոշում է նախևառաջ ԱՄՆ-ն, այլ ոչ թե եվրոպական կորիզը: Ըստ Վրաստանում ՆԱՏՕ-ի կապի գրասենյակի փորձագետ Մագնուս Գեյր Էյոլֆսոնի՝ Դաշինքը Հարավային Կովկասը չի դիտարկում որպես աշխարհաքաղաքական առճակատման կամ «Մեծ խաղի» թատերաբեմ (**Iskandarov K., Simons G., and Gawliczek P., 2019**): Նրա մոտեցման հիմքում ընկած է այն թեզը, որ ժամանակակից անվտանգության համակարգում ազդեցության գոտիների համար պայքարը հնացած է: Փոխարենը, ՆԱՏՕ-ն առաջնահերթություն է համարում տարածաշրջանի երկրների ինքնիշխանությունը, ժողովրդավարական բարեփոխումները և յուրաքանչյուր պետության՝ սեփական անվտանգային ուղին ազատորեն ընտրելու իրավունքը: Այս համատեքստում Դաշինքի ներգրավվածությունը միտված է ոչ թե մրցակցությանը, այլ կայուն գործընկերությանն ու տարածաշրջանային անվտանգության ամրապնդմանը: Տվյալ հարցը հենց կառույցի ներսում վիճաբանությունների տեղիք է տվել Գերմանիայի, Ֆրանսիայի ու ԱՄՆ-ի միջև, հետևաբար նրանք, հետխորհրդային տարածքից որևէ երկրի առժամանակ չեն ընդունի որպես դաշինքի լիիրավ անդամ (**Մարգարյան Մ., 2023**): Հարավային Կովկասում Ռուսաստանի և ՆԱՏՕ-ի /Արևմուտքի/ մրցակցությունը, Ուկրաինական ճգնաժամի ազդեցության ներքո, վերաճել է առավել սուր աշխարհաքաղաքական դիմակայության: 2024–2026 թթ. տարածաշրջանը գտնվում է խորքային վերափոխումների փուլում, որոնք պայմանավորված են Արևմուտք–Ռուսաստան հակադրության ինտենսիվացմամբ և դրա ազդեցության ընդլայնմամբ տարածաշրջանային գործընթացների վրա: Նույն եզրակացությանն են հանգում նաև Կակաչիան և համահեղինակները (**Kakachia K., Gurbanli N., Valiyev A., et al.,**

2024), որոնք նշում են, որ 2020–2024 թվականներին Հարավային Կովկասում Ռուսաստանի ազդեցությունը չի վերացել, սակայն էականորեն փոխվել են դրա գործիքներն ու արդյունավետությունը:

Այսպիսով, ՆԱՏՕ-ի ռազմավարական փաստաթղթերի և անդամ պետությունների ռազմավարական մոտեցումների համադրական վերլուծությունը վկայում է, որ Դաշինքի առաջնահերթությունը Հարավային Կովկասում ուղղակի ռազմական ընդլայնումը չէ, այլ քաղաքական գործընկերության, պաշտպանական կարողությունների զարգացման, էներգետիկ անվտանգության և ճգնաժամերի կառավարման միջոցով ազդեցության աստիճանական խորացումը: Այս մոտեցումը ցույց է տալիս, որ ժամանակակից աշխարհաքաղաքական մրցակցությունը տարածաշրջանում աստիճանաբար տեղափոխվում է դասական ռազմական հակադրությունից դեպի «փափուկ անվտանգության» գործիքների կիրառման տիրույթ, որտեղ առավել մեծ նշանակություն են ստանում քաղաքական, տնտեսական և ինստիտուցիոնալ ազդեցության մեխանիզմները:

Հարավային Կովկասի պետությունների տարբերակված ռազմավարությունները ՆԱՏՕ-ի նկատմամբ

Թեև ՆԱՏՕ-ն տարածաշրջանում ունի սահմանափակ դեր, Ռուսաստանը շարունակում է մնալ հիմնական ազդեցիկ ուժը՝ ինչպես անցյալի, այնպես էլ ընթացիկ հակամարտությունների միջոցով: ԽՍՀՄ-ի փլուզումից հետո իր գերազդեցության պահպանումը դարձել է Մոսկվայի արտաքին քաղաքականության առաջնահերթությունը: Տարածաշրջանը վերածվել է Ռուսաստանի և ՆԱՏՕ-ի միջև մրցակցության խաղաղաշտի: Այս պայմաններում Հարավային Կովկասի պետությունների ազգային անվտանգության շահերը պետք է դառնան բանակցային գործընթացի անբաժանելի մաս: Ադրբեջանի և Վրաստանի հետ համագործակցության աստիճանն ու խորությունը տարբերվում են Հայաստանի հետ համագործակցությունից:

2008 թ. Վրաստանում Ռուսաստանի ռազմական գործողություններից հետո Ադրբեջանն ամրապնդեց իր արտաքին քաղաքականության բազմակետոր բնույթը. 2011 թվականին դարձավ Չմիավորման շարժման /ԶՄԾ/ անդամ և

հայտարարեց, որ չի ձգտում անդամակցել ՆԱՏՕ-ին կամ ՀԱՊԿ-ին: Այնուամենայնիվ, Ադրբեջանը մեծ նշանակություն է տալիս ՆԱՏՕ-ի հետ հարաբերություններին՝ համագործակցելով ահաբեկչության դեմ պայքարում և տարածաշրջանային անվտանգության ապահովման ուղղություններով: Այստեղ Բաքուն կարևոր քաղաքական ռեսուրս է դիտարկում Թուրքիային: Թուրքիայի աջակցությամբ Ադրբեջանը զարգացնում է իր զինված ուժերը՝ դրանք համապատասխանեցնելով ՆԱՏՕ-ի չափանիշներին, ինչը նպաստում է ռազմական կարողությունների արդիականացմանը: Այս համընկնող շահերը հիմք են ստեղծում բազմակողմ համագործակցության հետագա խորացման համար: Եվրամիությունը ևս համագործակցում է Ադրբեջանի հետ էներգետիկ ոլորտում, ինչի արդյունքում աճում է նրա տնտեսական ներուժը: Միննույն ժամանակ, Ադրբեջանը չի ցանկանում լինել Մոսկվայի գլխավորած կազմակերպություններում, իսկ 2024-2025 թթ. մի շարք միջադեպեր լարեցին ռուս-ադրբեջանական հարաբերությունները:

Ռուսաստանի ագրեսիայի հետևանքով Վրաստանի ԱՊՀ-ից դուրս գալը նշանավորեց Մոսկվայի ազդեցության նվազում, որը խորացավ դիվանագիտական հարաբերությունների կասեցմամբ: Արդյունքում Վրաստանը հստակ կողմնորոշվեց դեպի արևմտյան ինտեգրում: Երկիրը 2023 թվականից ԵՄ թեկնածու է և ակտիվորեն համագործակցում է ՆԱՏՕ-ի հետ: Սակայն այսօր ինտեգրման գործընթացը կանգնած է, քանի որ Եվրամիությունը պաշտոնապես սառեցրել է այն՝ ժողովրդավարական հետընթացի պատճառով: Մինչ օրս պարզ չէ, թե ինչպես կարող է «5-րդ հոդվածը» տարածվել մի երկրի վրա, որի տարածքի մի մասը չի վերահսկվում նրա կողմից: Մոսկվան, մեղադրելով ՆԱՏՕ-ին տարածաշրջանն անկայունացնելու մեջ, ինքն է մշտական ռազմաբազաներ տեղակայել Հայաստանում, Հարավային Օսիայում և Աբխազիայում՝ ընդգծելով ուժերի անհավասարակշռությունը (Корнилов А., 2025):

Հայաստանի անդամակցությունը ՀԱՊԿ-ին ու ԵԱՏՄ-ին, ինչպես նաև 102-րդ ռազմաբազայի տեղակայումը վկայում են, որ նրա անվտանգության ճարտարապետությունը հիմնված էր Ռուսաստանի հետ դաշինքի վրա: Նոր global

ռիսկերի պայմաններում Արևմուտքը չունի արդյունավետ միջոցներ՝ այդ ներկայությունը հակակշռելու համար: Հայաստան-ՆԱՏՕ հարաբերությունները հիմնված են «Գործընկերություն հանուն խաղաղության» (PFP) ծրագրի վրա (1994 թ.): Հայաստանը աստիճանաբար գիտակցում է ՆԱՏՕ-ի ծրագրերի կարևորությունը, որոնք կարող են փոփոխություններ մտցնել անվտանգային լանդշաֆտում (**Ղևոնդյան Ա., 2018**): 2020, 2022 և 2023 թվականների իրադարձություններից հետո Հայաստանում էապես նվազեց վստահությունը Ռուսաստանի՝ որպես երաշխավորի նկատմամբ: Դրանց հետևանքով Հայաստանը սառեցրել է մասնակցությունը ՀԱՊԿ-ին և բոյկոտել համատեղ զորավարությունները: Երևանը ներկայացնում է «Խաղաղության խաչմերուկ» նախագիծը (**Փաշինյան Ն., 2024**) և խորացնում համագործակցությունը ՆԱՏՕ-ի հետ՝ Անհատականորեն մշակված գործընկերության (ITPP), «Բարեվարքության ամրապնդման» և DEEP ծրագրերով:

Ռուսաստանի ավանդական լծակները կորցրել են իրենց ազդեցությունը, քանի որ Ուկրաինայում պատերազմը սպառել է Մոսկվայի կարողությունները: Ռուսաստանը Հարավային Կովկասի հակամարտություններն օգտագործում էր քաղաքական ճնշում գործադրելու համար: Հանգելով «սառեցված հակամարտությունների» պահպանմանը՝ Մոսկվան վարում է «բաժանիր և տիրիր» քաղաքականություն՝ խոչընդոտելով պետությունների ինտեգրմանը ՆԱՏՕ-ին: Սակայն հայ-ադրբեջանական հարաբերությունների կարգավորման ուղղությամբ քայլերը կարևոր են տարածաշրջանային անվտանգության համար: Դաշինքի 2025 թ. տարեվերջյան զեկույցում նշվում է, որ մեծ նշանակություն է տրվում Հարավային Կովկասին, և վստահեցվել է, որ ՆԱՏՕ-ն հանձնառու է խորացնելու երկխոսությունը Հայաստանի և Ադրբեջանի հետ (**Rutten M., 2025**):

Հարավային Կովկասում ՆԱՏՕ-ի հետագա ներգրավվածության մարտահրավերները

ՆԱՏՕ-ն մեծ կարևորություն է տալիս Կովկասյան տարածաշրջանին և մտահոգություն արտահայտում այնտեղ լարվածության սրման կապակցությամբ: Դաշինքի ընդլայնման ապագա մարտահրավերների համապարփակ

վերլուծության համար անհրաժեշտ է ուսումնասիրել Ռուսաստանի դերը «մերձավոր արտասահմանում» և Մոսկվայի հակազդեցության միջոցները: ՆԱՏՕ-ն կարող է ծառայել որպես Ռուսաստանի քաղաքական ու ռազմավարական հակակշիռ և նպաստել տարածաշրջանի ինտեգրմանն իր ինստիտուտներին՝ գործընկերային ծրագրերի միջոցով: 2008 թ. Բուխարեստի գագաթնաժողովում Վլադիմիր Պուտինը հայտարարեց, որ Ռուսաստանի սահմանների մոտ հզոր ռազմական դաշինքի գոյությունը ընկալում է որպես ազգային անվտանգությանն ուղղակի սպառնալիք (**Фенин К., 2026**):

ՆԱՏՕ-ն կարող է լինել Հարավային Կովկասում անվտանգության պարտադիր պայման, ինչը չի ենթադրում երկրների պարտադիր լիիրավ անդամակցություն: «Անվտանգության դեֆիցիտը» լուծելու ամենախոստումնալից միջոցը դաշինքի ծրագրերի աստիճանական ընդլայնումն է: ՆԱՏՕ-ն փորձում է զգուշորեն մեծացնել իր կշիռը՝ խուսափելով Ռուսաստանի հետ բացահայտ ռազմական բախումից և հաշվի առնելով երեք երկրների տարբեր քաղաքական վեկտորները: Մինչ Մոսկվան կառչած է իր ազդեցության գոտիներից, Արևմուտքը քայլեր է ձեռնարկում նրան զսպելու և սեփական դիրքերն ամրապնդելու ուղղությամբ:

ՆԱՏՕ-ի գլխավոր քարտուղար Յենս Ստոլտենբերգի տարածաշրջանային այցն ընդգծեց դաշինքի ռազմավարական հետաքրքրությունը Հարավային Կովկասում: Բաքվում նա շեշտեց Ադրբեյջանի ներդրումը դաշինքի առաքելություններում և կարևորեց խաղաղության հնարավորությունը Հայաստանի հետ: Թբիլիսիում քննարկումները կենտրոնացան Վրաստանի հետ համագործակցության խորացման վրա՝ վերահաստատելով 2008 թ. Բուխարեստի պարտավորությունները: Երևանում գլխավոր քարտուղարը հավանություն հայտնեց Հայաստանի անկախ արտաքին քաղաքականությանն ուղղված ջանքերին, վերահաստատեց աջակցությունը երկրի ինքնիշխանությանն ու տարածքային ամբողջականությանը, ինչպես նաև բարձր գնահատեց ժողովրդավարական ինստիտուտների ամրապնդումն ու Ուկրաինային տրամադրվող մարդասիրական օգնությունը (**Kintsurashvili E., 2024**):

Հարավային Կովկասում ՆԱՏՕ-ի ցանկացած ռազմական ներգրավվածություն կարող է առաջացնել Ռուսաստանի հակազդեցությունը: Կովկասը կարող է դառնալ կարևոր տարածաշրջանային կենտրոն՝ հատկապես էներգետիկ միջանցքների և ահաբեկչության դեմ պայքարի ոլորտներում: Դաշինքը պետք է ուշադիր հետևի զարգացումներին, սառեցված հակամարտություններին և էներգետիկ գործոններին, քանի որ Ռուսաստանն օգտագործում է այդ լծակները ՆԱՏՕ-ի ազդեցությունը սահմանափակելու համար: Արևմուտքի նոր պատժամիջոցների ֆոնին տարածաշրջանը կրկին հայտնվել է միջազգային ուշադրության կենտրոնում:

Այսպիսով, Ռուսաստանի ռազմավարության առաջնահերթությունը չի սահմանափակվում միայն ռազմական ներկայությամբ: Մոսկվան ձգտում է պահպանել անվտանգային կախվածության այնպիսի մեխանիզմներ, որոնք ապահովում են իր ազդեցությունը հետխորհրդային տարածքում: Հարավային Կովկասը դիտարկվում է որպես «մերձավոր արտասահմանի» ռազմավարական բաղադրիչ, որտեղ անվտանգության ճարտարապետության փոփոխությունն ընկալվում է որպես քաղաքական ազդեցության գոտի վերափոխելու փորձ: Հետևաբար, Ռուսաստանի արձագանքը արևմտյան դերակատարների ակտիվացմանը պայմանավորված է ուժային հավասարակշռության պահպանման երկարաժամկետ ռազմավարությամբ, ինչը համապատասխանում է նեոռեալիզմի հիմնադրությունին, ըստ որի՝ մեծ տերությունները ձգտում են պահպանել իրենց ազդեցության գոտիները և կանխել մրցակիցների ռազմավարական ներթափանցումը:

ԵԶՐԱԿԱՅՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ

Հետազոտության արդյունքում հիմնավորվել է, որ Հարավային Կովկասում Ռուսաստանի և ՆԱՏՕ-ի մրցակցությունը վերափոխվել է ավանդական ռազմական հակադրությունից դեպի բազմագործոն աշխարհաքաղաքական մրցակցության, որտեղ աճում է քաղաքական, տնտեսական և ինստիտուցիոնալ գործոնների նշանակությունը: Հետխորհրդային շրջանից ի վեր տարածաշրջանում ձևավորվում

է բազմաբնեռ միջավայր, որտեղ Ռուսաստանի նախկին գերիշխող դերին զուգահեռ ակտիվորեն ներգրավված են նաև ԱՄՆ-ը, ԵՄ-ը, Թուրքիան և Իրանը:

ՆԱՏՕ-ի և Արևմուտքի ներգրավվածությունը հիմնականում անուղղակի և բազմաշերտ բնույթ ունի՝ ընդգրկելով ինստիտուցիոնալ համագործակցություն և էներգետիկ անվտանգություն: Միևնույն ժամանակ, Ուկրաինական պատերազմով պայմանավորված Ռուսաստանի ռեսուրսային սահմանափակումները նպաստել են Արևմուտքի ակտիվացմանը:

Տարածաշրջանի պետությունների քաղաքականությունն էականորեն տարբերակված է. Վրաստանը ձգտում է եվրատլանտյան ինտեգրման, Ադրբեյջանը վարում է բազմակողմ քաղաքականություն, իսկ Հայաստանը գտնվում է արտաքին քաղաքականության դիվերսիֆիկացման փուլում: Ընդհանուր առմամբ, մոտակա հեռանկարում մրցակցությունը կզարգանա ոչ թե ուղղակի ռազմական բախման, այլ քաղաքական ու տնտեսական ազդեցության ձևերով, ինչը պետություններից պահանջում է ճկուն արտաքին քաղաքականություն:

ԳՐԱԿԱՆՈՒԹՅՈՒՆ

1. **Ղևոնդյան Ա. (2018)**, ՀՀ-ՆԱՏՕ գործակցության դերն ու նշանակությունը ՀՀ ռազմաքաղաքական անվտանգության ապահովման համատեքստում, «Բանբեր Երևանի համալսարանի»։ Միջազգային հարաբերություններ, Քաղաքագիտություն, № 3 (27), Երևան, ԵՊՀ հրատ., էջ 39-46:
2. **Մարգարյան Մ. (2023)**, Հարավային Կովկասը երբեք չի եղել Հյուսիսատլանտյան դաշինքի ուշադրության կենտրոնում: <https://armenpress.am/hy/article/1114327>
3. **Պողոսյան Ա. (2026)**, ՌԴ ռազմական ներկայության իրավաքաղաքական հիմքեր, միջազգային պայմանագրեր և ռազմակայանների դուրսբերման գործընթացները Հարավային Կովկասում, «Տարածաշրջան և աշխարհ» գիտավերլուծական հանդես, հատ. ԺԷ, № 2 (63), Երևան, ՄԿՏՔՄՀԻ, էջ 58-65:

4. **Փաշինյան Ն.** (2024), տեսանյութ. Ակնկալում ենք միջազգային հանրության, այդ թվում՝ ՆԱՏՕ-ի հաստատակամ աջակցությունը Հայաստանի և Ադրբեջանի միջև խաղաղության գործընթացին: <https://www.alplus.am/hy/article/470071>
5. **Захарова М.** (2022), Официальный представитель МИД РФ заявила: Россия учитывала планы НАТО при подготовке концепции внешней политики. <https://www.vedomosti.ru/politics/news/2022/12/23/956785-rossiya-uchitivala-nato>
6. **Корнилов А.** (2025), РФ призывает страны Южного Кавказа критически подходить к учениям с НАТО. <https://rg.ru/2025/05/06/rossia-prizyvaet-strany-iuzhnogo-kavkaza-kriticheski-podojti-k-ucheniam-snato.html>
7. **Фенин К.** (2026), Блоковое размышление: в НАТО не готовы отказаться от расширения на восток, однако Вашингтон считает, что альянс не должен постоянно увеличиваться. <https://iz.ru/2053257/kirill-fenin/blokovoe-razmyshlenie-v-nato-ne-gotovy-otkazatsia-ot-rasshireniia-na-vostok>
8. **Iskandarov K., Simons G., Gawliczek P.** (2019), The South Caucasus: Stage for a ‘New Great Game’ between NATO and Russia?, *Connections: The Quarterly Journal*, Vol. 18, No. 2/3 (Summer-Fall), pp. 23–40. DOI: <https://doi.org/10.11610/Connections.18.2-3.02>
9. **Jiráček M.** (2025, November), *Three eastern partnership neighbours in the South Caucasus*. Retrieved from https://www.europarl.europa.eu/ftu/pdf/en/FTU_5.5.7.pdf
10. **Kakachia K., Gurbanli N., Valiyev A., Sukiasyan N., Meissner H., Leitner J.** (2024), Russia and the South Caucasus, *Russian Analytical Digest*, No. 322, ETH Zurich, DOI: <https://doi.org/10.3929/ethz-b-000709021>.
11. **Kruessmann T.** (2024), *The “Russian factor”: implications for the EU’s policy in the Black Sea/Caucasus region*. *Southeast European and Black Sea Studies*, № 24(3), 447–450.

12. **Kintsurashvili E. (2024)**, Stoltenberg in the South Caucasus. NATO sees an opportunity in a region where the balance of power could shift. Retrieved from <https://www.gmfus.org/news/stoltenberg-south-caucasus>
13. **Lampe F. (2023)**, Germany's national security strategy 2023 (GNSS 2023). What does it mean for Europe? Retrieved from www.epc.eu/publication/Germanys-national-security-strategy-What-does-it-meanforEurope51f860/
14. **Manukyan Z. (2024)**, *Russia's Foreign Policy in the South Caucasus in the Context of Increasing New Regional Competition*. **Journal of Political Science: Bulletin of Yerevan University**, 3(8), VOL. 3, № 2 (8), September, 28-41. <https://doi.org/10.46991/JOPS/2024.3.8.028>
15. **Mearsheimer J. (2001)**, *The Tragedy of Great Power Politics*. New York, W. W. Norton & Company.
16. **Morgenthau H. (2006)**, *Politics Among Nations: The Struggle for Power and Peace*. 7th Edition. New York, McGraw-Hill Education.
17. **National Security Strategy (NSS) (2022, October)**, Page 39. Retrieved from <https://bidenwhitehouse.archives.gov/wp-content/uploads/2022/11/8-NovemberCombined-PDF-for-Upload.pdf>
18. **National Strategic Review (NSR) (2022)**, Article 164, page 45. Retrieved from <https://www.sgdsn.gouv.fr/files/files/rns-uk-20221202.pdf>
19. **Rutten M. (2025)**, Secretary General Annual Report, page 45. Retrieved from <https://www.nato.int/content/dam/nato/webready/documents/publications-and-reports/annual-reports/sgar25-en.pdf>
20. **Waltz K. (1979)**, *Theory of International Politics*. Reading, Massachusetts: Addison-Wesley Publishing Company.

REFERENCES

1. **Ghevondyan A. (2018)**, HH-NATO' gorc'akcowt'yan dern ow nshanakowt'yowny' HH r'azmaqaghaqakan anvtangowt'yan apahovman hamateqstowm /The Role and

- Significance of RA-NATO Cooperation in the Context of Ensuring the Military-Political Security of the RA/, *Bulletin of Yerevan University: International Relations, Political Science*, No. 3 (27), Yerevan, YSU Publishing House, pp. 39–46.
2. **Margaryan M. (2023)**, Haravayin Kovkasy' erbeq chi eghel Hyowsisatlantyan dashinqi owshadrowt'yan kentronowm /The South Caucasus Has Never Been in the Focus of the North Atlantic Alliance, *Armenpress*, available at: <https://armenpress.am/hy/article/1114327>
 3. **Poghossyan A. H. (2026)**, R'D r'azmakan nerkayowt'yan iravaqaghaqakan himqer, mijazgayin paymanagrer & r'azmakayanneri dowsberman gorc'y'nt'acnery' Haravayin Kovkasowm /Legal and Political Grounds of RF Military Presence, International Treaties and the Process of Withdrawal of Military Bases in the South Caucasus/, *Region and the World*, Vol. XVII, No. 2 (63), Yerevan, PSIRCSRC, pp. 58–65.
 4. **Pashinyan N. (2024)**, Video: Aknkalowm enq mijazgayin hanrowt'yan, ayd t'vowm` NATO'-i hastatakam ajakcowt'yowny' Hayastani & Adrbejani mij& xaghaghowt'yan gorc'y'nt'acin /We Expect the Firm Support of the International Community, Including NATO, for the Peace Process Between Armenia and Azerbaijan/, *A1plus*, available at: <https://www.a1plus.am/hy/article/470071>
 5. **Zakharova M. (2022)**, Ofitsial'nyy predstavitel' MID RF zayavila: Rossiya uchityvala plany NATO pri podgotovke kontseptsii vneshney politiki /Official Representative of the Russian Foreign Ministry Stated: Russia Took NATO's Plans into Account when Preparing the Foreign Policy Concept/, *Vedomosti*, available at: <https://www.vedomosti.ru/politics/news/2022/12/23/956785-rossiya-uchitivala-nato>
 6. **Kornilov A. (2025)**, RF prizyvayet strany Yuzhnogo Kavkaza kriticheski podkhodit' k ucheniyam s NATO /The Russian Federation Urges South Caucasus Countries to Take a Critical Approach to Exercises with NATO, *Rossiyskaya Gazeta*, available at: <https://rg.ru/2025/05/06/rossiia-prizyvaet-strany-iuzhnogo-kavkaza-kriticheski-podojti-k-ucheniiam-snato.html>

7. **Fenin K. (2026)**, Blokovoye razmyshleniye: v NATO ne gotovy otkazat'sya ot rasshireniya na vostok, odnako Vashington schitayet, chto al'yans ne dolzhen postoyanno uvelichivat'sya /Bloc Thinking: NATO is Not Ready to Abandon Eastern Expansion, but Washington Believes the Alliance Should Not Constantly Expand, *Izvestia*, available at: <https://iz.ru/2053257/kirill-fenin/blokovoe-razmyshlenie-v-nato-ne-gotovy-otkazatsia-ot-rasshireniia-na-vostok>
8. **Iskandarov K., Simons G., Gawliczek P. (2019)**, The South Caucasus: Stage for a 'New Great Game' between NATO and Russia?, *Connections: The Quarterly Journal*, Vol. 18, No. 2/3 (Summer-Fall), pp. 23–40. DOI: <https://doi.org/10.11610/Connections.18.2-3.02>
9. **Jiráček M. (2025, November)**, *Three eastern partnership neighbours in the South Caucasus*. Retrieved from https://www.europarl.europa.eu/ftu/pdf/en/FTU_5.5.7.pdf
10. **Kakachia K., Gurbanli N., Valiyev A., Sukiasyan N., Meissner H., Leitner J. (2024)**, Russia and the South Caucasus, *Russian Analytical Digest*, No. 322, ETH Zurich, DOI: <https://doi.org/10.3929/ethz-b-000709021>.
11. **Kruessmann T. (2024)**, *The "Russian factor": implications for the EU's policy in the Black Sea/Caucasus region*. **Southeast European and Black Sea Studies**, № 24(3), 447–450.
12. **Kintsurashvili E. (2024)**, Stoltenberg in the South Caucasus. NATO sees an opportunity in a region where the balance of power could shift. Retrieved from <https://www.gmfus.org/news/stoltenberg-south-caucasus>
13. **Lampe F. (2023)**, Germany's national security strategy 2023 (GNSS 2023). What does it mean for Europe? Retrieved from www.epc.eu/publication/Germanys-national-security-strategy-What-does-it-meanforEurope51f860/
14. **Manukyan Z. (2024)**, *Russia's Foreign Policy in the South Caucasus in the Context of Increasing New Regional Competition*. **Journal of Political Science: Bulletin of Yerevan University**, 3(8), VOL. 3, № 2 (8), September, 28–41. <https://doi.org/10.46991/JOPS/2024.3.8.028>

15. **Mearsheimer J. (2001)**, The Tragedy of Great Power Politics. New York, W. W. Norton & Company.
16. **Morgenthau H. (2006)**, Politics Among Nations: The Struggle for Power and Peace. 7th Edition. New York, McGraw-Hill Education.
17. **National Security Strategy (NSS) (2022, October)**, Page 39. Retrieved from <https://bidenwhitehouse.archives.gov/wp-content/uploads/2022/11/8-NovemberCombined-PDF-for-Upload.pdf>
18. **National Strategic Review (NSR) (2022)**, Article 164, page 45. Retrieved from <https://www.sgdsn.gouv.fr/files/files/rns-uk-20221202.pdf>
19. **Rutten M. (2025)**, Secretary General Annual Report, page 45. Retrieved from <https://www.nato.int/content/dam/nato/webready/documents/publications-and-reports/annual-reports/sgar25-en.pdf>
20. **Waltz K. (1979)**, Theory of International Politics. Reading, Massachusetts: Addison-Wesley Publishing Compa.

Артём Погося

ТРАНСФОРМАЦИЯ ГЕОПОЛИТИЧЕСКОГО БАЛАНСА СИЛ НА ЮЖНОМ КАВКАЗЕ В КОНТЕКСТЕ СОПЕРНИЧЕСТВА РОССИИ И НАТО / ЕС

Заключение

Ключевые слова и выражения: Южный Кавказ, НАТО, Россия, стратегия, геополитические интересы, интеграционные процессы, энергетическая безопасность, столкновение интересов.

Данная статья посвящена геополитическому соперничеству расстановки сил между Россией и НАТО/ЕС на Южном Кавказе с особым акцентом на интеграционные процессы и энергетическую безопасность. В частности, анализируются подходы НАТО и точки пересечения конфликта интересов на Южном Кавказе, отраженные в стратегических документах. В исследовании обосновывается, что Россия обеспечивает свое влияние как через двусторонние

отношения, так и через многосторонние структуры, в частности ОДКБ. В то же время НАТО применяет в регионе многоуровневый и динамичный подход (например, программу «Партнерство ради мира»), изучение которого имеет важное значение для понимания современных региональных процессов и тенденций в международных отношениях.

Новизна исследования заключается в том, что трансформация баланса сил рассматривается в неореалистической аналитической рамке с учетом пяти взаимосвязанных факторов: военное присутствие, реконфигурация альянсов, энергетические и транспортные коридоры, многовекторная политика и глобальные кризисы. Анализ показывает, что, особенно после войны в Украине, ресурсные ограничения России и активизация Запада углубили динамику соперничества, сформировав многополярную среду, в которой три государства Южного Кавказа (Грузия, Азербайджан и Армения) демонстрируют существенно дифференцированное стратегическое поведение.

На основе сравнительного анализа этих двух структур сделан вывод о том, что система безопасности Республики Армения, сопоставляя государственные и региональные реалии, должна строить собственную архитектуру безопасности путем совмещения существующих интересов и диверсификации внешней политики.

Artyom Poghosyan

THE TRANSFORMATION OF THE GEOPOLITICAL BALANCE OF POWER IN THE SOUTH CAUCASUS IN THE CONTEXT OF COMPETITION BETWEEN RUSSIA AND NATO/EU

Conclusion

Key words and expressions: *South Caucasus, NATO, Russia, strategy, geopolitical interests, integration processes, energy security, conflict of interests.*

This article addresses the geopolitical power competition between Russia and NATO/EU in the South Caucasus, with a special focus on integration processes and energy

security. In particular, it analyzes NATO's approaches and points of conflicting interests in the South Caucasus as reflected in strategic documents. The study demonstrates that Russia secures its influence through both bilateral relations and multilateral structures, notably the CSTO. At the same time, NATO applies a multilayered and dynamic approach in the region (e.g., the "Partnership for Peace" program), the study of which is essential for understanding current regional developments and trends in international relations.

The novelty of the research stems from viewing the transformation of the balance of power within a neorealist analytical framework, combining five interconnected factors: military presence, reconfiguration of alliances, energy and transport corridors, multi-vector policies, and global crises. The analysis shows that, particularly in the aftermath of the war in Ukraine, Russia's resource constraints and the West's growing activity have intensified competitive dynamics, giving rise to a multipolar environment in which the three South Caucasus states (Georgia, Azerbaijan, and Armenia) exhibit significantly differentiated strategic behavior.

Based on a comparative analysis of these two structures, the article concludes that the security system of the Republic of Armenia—combining state and regional realities—must build its own security architecture through the harmonization of existing interests and the diversification of its foreign policy.

Արտյոմ Պողոսյան – Հայաստանի Հանրապետության Գիտությունների ազգային ակադեմիայի արևելագիտության ինստիտուտի հայցորդ, ՀՀ ՊՆ Վազգեն Սարգսյանի անվան ռազմական ակադեմիայի պետի տեղակալ, գնդապետ: Գիտական հետաքրքրությունները՝ Ռուսաստանի ռազմական ներկայությունը Հարավային Կովկասում՝ 1991-2023 թթ.: Հեղինակ է 5 հոդվածի: artyomhovahnesi@gmail.com ORCID: 0009-0004-4299-1460

Артём Погосян – Соискатель Института востоковедения Национальной академии наук Республики Армения, заместитель начальника Военной академии имени Вазгена Саргсяна МО РА, полковник. Сфера научных интересов: военное

присутствие России на Южном Кавказе в 1991–2023 гг. Автор 5 статей.
artyomhovhannesi@gmail.com ORCID: 0009-0004-4299-1460

Artyom Poghosyan – Applicant at the Institute of Oriental Studies of the National Academy of Sciences of the Republic of Armenia, Deputy Head of the Vazgen Sargsyan Military Academy of the Ministry of Defense of the Republic of Armenia, Colonel. Research interests: Russia's military presence in the South Caucasus in 1991–2023. Author of 5 articles. artyomhovhannesi@gmail.com

ORCID: 0009-0004-4299-1460

Խմբագրություն է ուղարկվել 08.07.2026թ.

Հանձնարարվել է գրախոսության 28.07.2026թ.

Հրապարակման է ներկայացվել 31.07.2026թ.

ԿԱՐԻՆԵ ԵՂԻԱԶԱՐՅԱՆ
ՔՆԱՐԻԿ ՊԵՏՐՈՍՅԱՆ
ՍՈՒՍԱՆՆԱ ԱՌԱՔԵԼՅԱՆ

ՀԱՅ-ԹԱԹԱՐԱԿԱՆ ԿՈՒՎՆԵՐԸ ՇԱՐՈՒՐ-ԴԱՐԱԼԱԳՑԱԶՈՒՄ (1905 թ.)

DOI: 10.24234/journalforarmenianstudies.v2i73.255

ԱՄՓՈՓՈՒՄ

1905-1906 թթ. Այսրկովկասում տեղի ունեցան բուռն իրադարձություններ, որոնք որոշակի ժամանակահատվածում ողջ հայության ուշադրությունը սևեռեցին կովկասահայ խնդիրների վրա: Կողք կողքի ապրող հայ և թաթար բնակչության փոխհարաբերություններում կուտակված բազմազան խնդիրները, ցարական իշխանությունների հրահրիչ քաղաքականության շնորհիվ, դրսևորվեցին իրենց բոլոր երանգներով՝ օրակարգի գլխավոր հարց դարձնելով կովկասահայության գոյապայքարի և արդյունավետ ինքնապաշտպանության կազմակերպման հարցերը: Կովկասահայությունն այդ տարիներին ծանր, բայց պատվավոր փորձության շրջան անցավ: Նա ունեցավ մարդկային ու նյութական ծանր կորուստներ, բայց ստացավ նաև ինքնավստահության և ազգային արժանապատվության անհրաժեշտ դասեր:

Հայ-թաթարական կռիվների բռնկման համար պատճառ հանդիսացան էթնիկական, քաղաքական, սոցիալ-տնտեսական, մշակութային, կրոնական և մի շարք այլ գործոններ (Ստեփանյան Գ., 2021, Եղիազարյան Կ., 2025): Ակներև էր երկու ժողովուրդների մշակութային-քաղաքակրթական ձգտումների հակասությունը: Այս տարբերությունն առիթ է տվել որոշ տեսաբանների մինչև իսկ հայերին մեղադրելու իբրև թե հայ նացիոնալիստները միայն հայ ժողովրդի մասին են մտածել և չեն զբաղվել նաև հարևան թուրքերի կրթությամբ ու դաստիարակությամբ (Թարխանյան Գ., 2002): Կռիվները բացի Բաքվից,

տարածվեցին նաև Երևանի նահանգի տարբեր գավառներում: Կռիվներից անմասն չմնաց նաև Շարուր-Դարալագյազը:

Բանալի բառեր և արտահայտություններ: Հայ-թաթարական կռիվներ, Շարուր, Դարալագյազ, Նիկոլ Դուման, Առյուծ Ավագ, Սեյրո Պողոս, ինքնապաշտպանություն:

ՆԵՐԱԾՈՒԹՅՈՒՆ

1897 թ. ցարական վիճակագրությամբ Անդրկովկասում թաթարների թիվը կազմում էր 1 միլիոն 472 հազար, որոնք հիմնականում ապրում էին Բաքվի նահանգում, Գանձակի նահանգի դաշտային մասում և Թիֆլիսի նահանգի Բորչալուի գավառում (**Թարխանյան Գ., 2002**): Երևանի նահանգում¹ թաթարները կազմում էին ընդհանուր բնակչության 37,2 %-ը (**Թարխանյան Գ., 2002**): Նահանգի 7 գավառներից (Շարուր-Դարալագյազ, Նախիջևան, Երևան, Սուրմալու, Նոր Բայազետ, Ալեքսանդրապոլ և Էջմիածին) ամենափոքրը Շարուր-Դարալագյազի գավառն էր²: Գավառը բաղկացած էր երկու մասից՝ Շարուրից և Դարալագյազից կամ Վայոց Ձորից: Ըստ Ա-Դոյի (Հովհաննես Գրիգորի Տեր-Սարտիրոսյան) տվյալների՝ գավառի ընդհանուր բնակչությունը 76 հազար էր, որից 55 հազարը թուրքերն էին, իսկ 21 հազարը՝ հայերը (**Ա-Դո, 1907**): «Մուրճ» հանդեսի տվյալներով գավառի ընդհանուր բնակչությունը կազմում էր 81 408 մարդ, որից 22 650 հայեր էին, իսկ 55 790-ը թուրքեր (**«Մուրճ», 1905**): Գավառը Նախիջևանի գավառի հետ միասին դարձել էր թուրանականների և իսլամիստների գլխավոր թիրախ, որն ըստ նրանց՝ սեպ էր թուրանական միաձույլ ազգաբնակչության միջև:

Շարուր-Դարալագյազն ուներ 163 գյուղ, որոնցից 109-ը գտնվում էին Դարալագյազում, իսկ 54-ը՝ Շարուրում: Գավառի 163 գյուղերից հայաբնակ էր 33-ը,

¹ Երևանի նահանգը գտնվում էր Ռուսական կայսրության ծայրամասում: Սահմանակից էր Կարսի մարզին, Բաքվի և Թիֆլիսի նահանգներին, իսկ հարավից՝ Պարսկաստանին և Օսմանյան կայսրությանը: Տարածքը 26 500 քառ. կմ էր: Ազգաբնակչության ընդհանուր թիվը, ըստ 1902 թ. պաշտոնական վիճակագրության, կազմում էր 916 496 մարդ, որից՝ 508 358-ը՝ հայ (55,5 տոկոս), 341 310-ը՝ թուրք-թաթար (37,2 տոկոս), 66 828-ը՝ այլազգի (7,3 տոկոս) (**Թարխանյան Գ., 2002**):

² 1828 թ. Արևելյան Հայաստանը Ռուսաստանին միանալուց հետո Շարուրը Նախիջևանի մյուս գավառների հետ մտել է Ռուսաստանի կողմից կազմված Հայկական մարզի, ապա՝ 1849 թ. Երևանի նահանգի մեջ, իսկ 1875 թ. Վայոց ձորի հետ միասին կազմել է Շարուր-Դարալագյազի գավառը, որը փաստորեն պաշտպանվեց մինչև 1918 թ.:

որից 8-ը գտնվում էր Շարուրում, իսկ 25-ը՝ Դարալագյազում («Մուրճ», 1905): Ի տարբերություն Շարուրի, Դարալագյազի հայ բնակչությունը հայ-թաթարական կռիվներում կարողացավ լավ դիմադրություն ցույց տալ թաթարներին, քանի որ կազմում էր բնակչության 44 %-ը:

ՄԵԹՈԴԱԲԱՆՈՒԹՅՈՒՆ

Հիմնախնդրի լուսաբանման հիմքում դրված են պատմականության, փաստերի համադրության և իրադարձությունների համակողմանի վերլուծության պատմահամեմատական և պատմաքննական մեթոդները:

ՔՆՆԱՐԿՈՒՄ

Կռիվները Շարուրում: 1905թ. հայ-թաթարական ընդհարումների ալիքը Նախիջևանից անցավ Շարուր-Դարալագյազի և մասամբ Զանգեզուրի սահմանները: Շարուրում իրավիճակը սրվել էր դեռ փետրվարից, որի հետևանքով շուտով թաթարական գյուղերում հայերի անցուղարձը դադարեց: Ինչպես արդեն նշել ենք Շարուրի 54 գյուղերից հայաբնակ էին 8-ը՝ Դաշարխը, Թազաքենդը, Փարչին, Խանլուխլարը, Ալաքլուն, Վարմագիարը, Ուլյանորաշենը, Քեշտազը (Թարխանյան Գ., 2002): Հայերը կազմում էին Շարուրի բնակչության 15%-ը («Մուրճ», 1905), զբաղվում էին խաղողի, բրնձի, բամբակի մշակությամբ և ունեին կայուն տնտեսություն: Նախիջևան գավառի ավերումից և Երևանի մայիսյան ընդհարումներից հետո կռիվների ասպարեզ դարձան այդ 8 գյուղերը:

Ընդհարումները Շարուրում ավելի մեծ չափերի հասան 1905 թ. մայիսին, երբ տեղի ունեցավ Երևանի ընդհարումը՝ թաթարների համար կորստաբեր հետևանքներով: Մայիսի 29-31-ը Շարուրում տեղի ունեցան կատաղի կռիվներ: Բաքվից անմիջապես Երևան տեղափոխվեց և Արարատյան աշխարհի ռազմական ուժերի ընդհանուր հրամանատարությունը ստանձնեց քաջ հայդուկապետ Նիկոլ Դումանը³, որը Բաքվի դեպքերից հետո մեծ ժողովրդականություն էր վայելում:

³ Նիկոլ Դուման (Տեր-Հովհաննիսյան Նիկողայոս) (1867, գ. Ղշլաղ (ԼՂՀ Ասկերանի շրջանում) 1914, Բաքու), ազգային-ազատագրական շարժման գործիչ, ՀՅԴ կուսակցության անդամ: Մասնակցել է 1894-1896 թթ. Դերիկի կռիվներին: Բողազքյասանի մարտում վաստակել է Դուման անունը: 1895 թ. 50 հոգուց բաղկացած խմբով անցել է Վան: 1904 թ. փորձել է օգնության հասնել ապստամբ Սասունին, սակայն սահմանի վրա կռվի բռնվելով՝ տեղ չի հասել: 1905 թ. հայ-թաթարական

Նիկոլ Դումանի շտաբն այդ օրերին տագնապալի տեղեկություններ էր ստանում Շարուրի հայկական գյուղերի վրա թաթարների ու քրդերի հարձակումների մասին: Երևանի նահանգի հոգևոր թեմի առաջնորդ Կարապետ վարդապետը Կովկասի փոխարքա Ի. Վորոնցով-Դաշկովին ներկայացրած զեկուցագրում հայտնում էր, որ Շարուրի գավառում, որի բնակչությունը, բացառությամբ 8 հայկական գյուղի, թաթար են, կեղծ լուրեր են տարածել, իբր, հայերը հարձակվել են Քամարլու գյուղի վրա և կոտորել տեղի թաթար բնակչությանը: Իրականության հետ որևէ կապ չունեցող այդ կեղծ լուրն այնպիսի վրդովմունք էր առաջացրել թաթարների մոտ, որ նրանք որոշում են վրեժխնդիր լինել հայերից: Շարուրի հայկական գյուղերի բնակչությունը հայտնվել էր ծանր իրավիճակում (**Գևորգյան Հ., 2010**):

Մայիսի 29-ին դրությունն արդեն լարված էր: Հայերը դադարել էին անցուդարձ անել թուրքական գյուղերի միջով: Գավառամասի դեպքերից մեկ օր առաջ՝ մայիս 29-ին Նախիջևանից ժամանած Շեյխ-ուլ-խալամը և Կարապետ վարդապետը շտապեցին Բաշնորաշեն՝ թուրք բնակչությանը հորդորելու խաղաղություն ու համերաշխություն պահպանել: Հակառակ հորդորին նրանց հեռանալուն պես, թուրքերը հարձակվեցին Շարուրի վրա (**Ա.-Ղո, 1907**):

Մայիսի 30-ին շրջակա գյուղերի թուրք խուժանը երեք կողմից պաշարեց 220 տուն ունեցող Ուլյանորաշենը: Գյուղի բնակչությունը սկզբում ուժեղ դիմադրություն ցույց տվեց, չնայած կովող ուժի փոքրաքանակությանը: Կռիվը տևեց մի քանի ժամ, բայց գյուղում բռնկված հրդեհը և մյուս կողմից էլ խուժանի թվաքանակի ստվարացումը ստիպեց գյուղացիներին նահանջել գյուղից դեպի Օղլան-Ղալա բլուր: Մոտ երկու ամիս բլրի լանջերին ապաստանած բնակչությունը ցրտի, սովի ու հիվանդությունների պատճառով ենթարկվեց զրկանքների, ունեցավ զոհեր, բայց չհանձնվեց (**Ղևրիկյան Տ., 2006**): Ներխուժելով Ուլյանորաշեն գյուղ՝ թաթարները սկսեցին կողոպտել ու հրդեհել գյուղը, որը տևեց երեք օր:

ընդհարումների ժամանակ ղեկավարել է Երևանի նահանգում և Արարատյան դաշտում գործող ուժերը, հմտորեն կազմակերպել հայերի ինքնապաշտպանությունը (**Հայկական հարց հանրագիտարան, 1996**):

Անհավասար մարտում զոհվեց չորս հոգի, որոնցից միայն մեկն էր գյուղը պաշտպանող մարտիկներից, մինչդեռ թշնամին տվեց 30 սպանված (**Թարխանյան Գ., 2002**): Գյուղը կրեց մոտ 600.000 ռուբլու նյութական վնաս, ավելի քան 30.000 ռուբլու դաշտային կորուստ, կողոպտվեցին, հրդեհվեցին և հրո ճարակ դարձան 220 տուն և տասնյակ խանութներ (**Ա.-Ղո, 1907**):

Ուլյանոբաշեն գյուղում տեղի ունեցած իրադարձությունների հետ միաժամանակ զանգվածային ներխուժումներ եղան դաշտավայրի մյուս հատվածներից: Քեշտազ, Թազաքենդ, Դաշարխ, Ալաքլու և Վարմազիար գյուղերի բնակիչները փախան կենտրոնական մեծ գյուղ՝ Խանլուխլար: Միայն Փարչի գյուղի բնակիչները չտեղափոխվեցին, քանի որ գյուղը կիպ էր Խանլուխլարին:

Մայիսի 30-ին թաթարները հարձակվեցին խառը բնակչություն ունեցող Քեշտազ գյուղի 54 հայկական տների վրա: Գյուղի հայ և թաթար բնակիչները լավ հարաբերությունների մեջ էին, որի շնորհիվ հայերը նյութական կորուստներ չունեցան: Նրանցից շատերը գիշերով փախուստի էին դիմել և ապաստանել Խանլուխլար գյուղում (**Գևորգյան Հ., 2010**):

Մայիսի 31-ի վաղ առավոտյան ավերվեցին և հրդեհվեցին Դաշարխ, Թազազյուղ, Ալաքլու, Վարմազիար գյուղերը: Ապա 500 քուրդ ձիավորներ, անցնելով ռուս-պարսկական սահմանը և ավերելով չորս գյուղեր, պաշարեցին Փարչին ու Խանլուխլարը, ուր ապաստանել էր յոթ գյուղերի շուրջ 4000 հայությունը: Խանլուխլարը հայաբնակ մյուս գյուղերի նկատմամբ ուներ կենտրոնական դիրք: Գյուղի ինքնապաշտպանությունը ղեկավարում էր նշանավոր հայդուկ Սեյդո Պողոսը⁴ իր չորս քաջարի զինակիցներով (**Ֆարհատ, 1943**): Նրան

⁴ **Սեյդո Պողոս** (1874, Ալվառինջ - 1907, Մուշ), հայ ազգային-ազատագրական շարժման մարտիկ, հայդուկ, ՀՅԴ կուսակցության անդամ: Մասնակցել է հայդուկային բազմաթիվ կռիվների (Առաքելոց վանքի, Նորշենի, Հեղինի): Ակտիվ մասնակցություն է ունեցել Մասունի և գավառի 1904 թ. ինքնապաշտպանական մարտերին: Անցնելով Կովկաս՝ Շարուրում ղեկավարել է Կովկասի թաթարների դեմ հայերի պայքարը: 1907 թ. սկզբին վերադարձել է Մասուն, դարձել Գևորգ Չավուշի մերձավոր զինակիցը: 1907 թ. վերջին մասնակցել է Սուլուխի կռիվին և Գևորգ Չավուշի սպանվելուց հետո կազմակերպել Սուլուխի պաշտպանությունը: Դավաճանաբար սպանվել է քրդերի ձեռքով Մշո Արտոնք գյուղում (**Հայկական հարց հանրագիտարան, 1996: “Армянский вопрос”, 1991**):

այստեղ էր ուղարկել Նիկոլ Դումանը, թաթարների դեմ տեղացիների պաշտպանությունը ղեկավարելու համար:

Խանլուխլարում կազմված մարտախմբին միացավ տեղի 100 հոգանոց ստորաբաժանումը, որը երկօրյա կռիվներից հետո զոհեր տալով նահանջեց դպրոց՝ պաշտպանելու կանանց և երեխաներին: Հաջորդ գիշեր՝ կազակների գալուց անմիջապես հետո, վաշտը վերադարձավ դիրքերը և ձեռնարկեց համատեղ հարձակում: Վերցվեց 100 գերի, ակնհայտ դարձավ սահմանի երկու կողմերում թուրքերի, քրդերի և թաթարների միասին գործելու իրողությունը, գտնվեցին թուրքերեն բազմաթիվ թռուցիկներ: Հասկանալով, որ սահմանախախտներն անվերահսկելի կդարձնեն իրավիճակը՝ զորքն առաջին անգամ բացահայտ անցավ հայերի կողմը, իսկ քրդերը, ուշքի գալով պարտությունից, շարժվեցին Երևանի ուղղությամբ (Դևրիկյան Տ., 2006):

Խանլուխլարը թաթարներին գրավել չհաջողվեց: Շնորհիվ հայկական կողմի կազմակերպած դիմադրության՝ գյուղի հայությունն ունեցավ երկու սպանված (Գևորգյան Հ., 2010): Գյուղի համար մղվող կռիվների ժամանակ իր քաջությամբ և ղեկավարելու հմտությամբ աչքի ընկավ Սեյդո Պողոսը, որը փրկեց Խանլուխլարի ամբողջ շրջանը անխուսափելի ջարդից: «Մեր ժողովուրդը լքուած էր եւ պարտուողական ոգիով ներշնչուած՝ թաթար բէկերու շնորհին ապաւինելու տրամադրութիւն ունէր, երբ Սէյտօն հոն չէր դէռ: Ան կրցաւ, իր սակաւաթիւ ուժերով, պաշտպանել գիւղը» (Փափագեան Վ., 1950): Տեղի գյուղերի հայ բնակչությունը երախտապարտ է եղել Սեյդո Պողոսին կոտորածներից իրենց փրկելու համար: Վ. Փափագյանն իր հուշերում նրա մասին գրում է. «...դարձած էր պաշտամունքի առարկայ, բայց մնացած էր նոյն պարզ ու համեստ մարդը» (Փափագեան Վ., 1950):

Հունիսի 1-ին խաղաղություն հաստատելու նպատակով Խանլուխլար գյուղ է գալիս գեներալ Ալիխանով-Ավարսկին⁵: Ծանոթանալով գյուղում տիրող

⁵ Եղել է 1905թ. հայ-թաթարական բախումների հրահրողներից, Նախիջևանում հայերի կոտորածների կազմակերպիչը: Սպանվել է 1907 թ. Ալեքսանդրապոլում Դրաստամատ Կանայանի (Դրո) և Մարտիրոս Չարխչյանի կողմից:

իրավիճակին, նա արեց ճիշտ հակառակը, ազատեց գերված 98 թալանչիներին և նրանց առաջնորդ դրոշակակիր մոլլային:

Կռիվները ծանր հետևանքներ ունեցան. տարածվել էին տարափոխիկ հիվանդությունները, սպառվել ձմռան պաշարները, քանի որ կռիվների պատճառով Շարուրի հայ բնակչությունը շաբաթներ շարունակ չէր կարողացել մշակել դաշտերը: 7 գյուղերից սպանվեց 11 մարդ (**Ա-Դօ, 2007**): Այդ ամենով հանդերձ, չնայած ունեցած փոքրաքանակ զենքին և մարտական ուժին՝ Շարուրի ինքնապաշտպանական ուժերին հաջողվեց կազմակերպված և խելամիտ դիմադրության շնորհիվ կռիվներում հաղթանակներ տանել:

Կռիվները Դարալագյազում: Դարալագյազը Երևանի նահանգի ամենահետամնաց շրջաններից մեկն էր: Կենտրոնը Քեշիշքենդ (Եղեգնաձոր) գյուղն էր: Գյուղացիներից շատերը ընտանիքի հոգսերը հոգալու նպատակով գնում էին արտագնա աշխատանքի: Նախիջևանի և Շարուրի մայիսյան դեպքերից հետո իրավիճակը փոխվեց նաև Դարալագյազում: Նիկոլ Դումանի կողմից որպես ընդհանուր հրամանատար իր մարտախմբով Դարալագյազ ուղարկվեց արևմտահայ նշանավոր հայդուկ Առյուծ Ավագը⁶ և Օշին Սարկավագը՝ 18 կամավորներով (**Ֆարհատ, 1943**): Ժամանելով Երևան և ստանձնելով «Զինվորական մարմնի» ղեկավարությունը՝ Նիկոլ Դումանը ըստ արժանվույն է գնահատում Առյուծ Ավագի զինվորական փորձն ու կարողությունները և նրան է հանձնում Դարալագյազի մարտական ուժերի հրամանատարությունն ու ինքնապաշտպանության կազմակերպումը: Ժամանակակցի բնութագրմամբ, Առյուծ Ավագը «կյանքում մի պաշտամունք ուներ՝ Սերոբ փաշան: Նրա մասին խոսելիս հիշեցնում էր տաճարում աղոթող հավատացյալի: Նրա անունը թուրքերի համար սոսկում-սարսափի հոմանիշ դարձավ» (**Դերիկյան Տ., 2006**):

⁶ **Առյուծ Ավագ** (ծ. թ. անհայտ, Խլաթ - 1905), հայ ազգային-ազատագրական շարժման գործիչ, հայդուկ, ՀՅԴ կուսակցության անդամ: 1895-1898 թթ. գործել է Աղբյուր Սերոբի խմբում: 1890-ական թթ. վերջին զբաղվել է Կովկասից Խլաթ զենք փոխադրելու գործով: 1900-ական թթ. սկզբին գործել է Վանում, ապա՝ Պարսկաստանում և Կովկասում: 1905 թ. Դարալագյազի շրջանում մասնակցել է հայ-թաթարական կռիվներին: Գնդակահարվել է կուսակցական կարգապահությունը խախտելու համար (**“Армянский вопрос”, 1991; Ով ով է. հայեր, հ. 1, 2005**):

Ստեղծված իրավիճակում անհրաժեշտ էր կազմակերպել ինքնապաշտպանություն, որի համար անհրաժեշտ էր զենք: Դարալացյազի հայությունը մինչև Երևանից զենք ստանալը ուներ շատ քիչ զենք ու զինամթերք՝ ընդամենը հինգ մարտական հրացան: ՀՅԴ Մրգաստանի կենտրոնական կոմիտեն Շարուր-Դարալացյազի գրեթե բոլոր գյուղերում ուներ իր կուսակցական կառույցները, որոնց աշխատանքները համակարգում էր Վայոց Ձորի շրջանային կոմիտեն: Չնայած Դարալացյազի հայությունը թաթարների համեմատ ավելի հարուստ էր, բայց զինվածության առումով զգալիորեն զիջում էր նրանց: Դարալացյազում հայությանը զինելու համար Վայոց Ձորի շրջանային կոմիտեին առաջին հերթին հարկավոր էր ձեռք բերել ֆինանսական միջոցներ, որոնք հնարավոր էր ձեռք բերել միայն հանգանակության կազմակերպմամբ: Բայց հանգանակություն կազմակերպելու ՀՅԴ-ի դիմումները բնակչության շրջանում արձանգանքներ չէին գտնում, որի հիմնական պատճառն այն էր, որ գյուղացիները «չէին հաւատում ընդհարումների հաւանականութեանը» (Աստվածատրեան Ա., 1938):

Գավառում հայկական գյուղերը միմյանցից բավականին հեռու էին և շրջապատված բազմաթիվ թուրքական գյուղերով: Հայկական գյուղերի նման դասավորվածությունը հայերին դնում էր վտանգավոր դրության մեջ՝ ինքնապաշտպանությունը կազմակերպելու առումով: Բացի այդ, ամռանը Դարալացյազի լեռներ էին գալիս քրդերը, թուրքերը և այլ ցեղեր, որն ավելի էր բարդացնում իրավիճակը:

Կռիվների լուրերն արդեն հասել էին Դարալացյազ: Հայերը և թաթարները շարունակում էին իրենց առօրյա բնականոն կյանքը, բայց դուրս չէին գալիս Դարալացյազի գավառակի տարածքից: Գավառակի թաթարները, բացի Ջուլի գյուղից, բարեկեցիկ չէին և ամեն կերպ համոզում էին հայերին չհավատալ կռիվների մասին լուրերին (Աստվածատրեան Ա., 1938):

Մայիսին դրությունը չափազանց սրվել էր: Ստեղծված իրավիճակից դուրս գալու համար հայությունը համախմբվեց՝ դիմելով ինքնապաշտպանության: Թողնելով իրենց տները, տնտեսությունը, դաշտային աշխատանքը՝ նրանք զենքը

ձեռքին պաշտպանում էին իրենց գյուղերի սահմանները թուրքերի հարձակումներից (**Ռուբենի Ալ., 1905**):

Կռիվները սկսվեցին գավառամասի հարավային մասից, որը սահմանակից էր Նախիջևանին: Տեղական թուրք տարրերը, միանալով թափառական ցեղերին, սկսեցին հարձակումներ գործել հայկական գյուղերի վրա (**Ա.-Ղո, 2007**): Մայիսի 12-20-ը թաթարները հարձակումներ գործեցին հայաբնակ Մարտիրոս, Փաշալու, Դայլախլու, Թառաթումբ, Էրդափին, Քարագլուխ, Ղոյթուլ և խառը բնակչություն ունեցող Հերիեր, Գնդկազ գյուղերի վրա (**Աստվածատրեան Ա., 1938**): Առաջինը հարձակման ենթարկվեցին Մարտիրոս, Փաշալու գյուղերը, որոնք ընկած էին Նախիջևանի սահմանին: Փաշալու գյուղի շրջանն ամենավտանգավորն էր, այդ պատճառով կոմիտեի տրամադրության տակ եղած զենքերը գտնվում էին այստեղ: Հայերին հաջողվեց հետ մղել թաթարների հարձակումները, որոնք չկարողանալով ներխուժել գյուղ, գողացան ոչխարի հոտերի մի մասը և հեռացան:

Ի տարբերություն Դարալագյազի շրջանի հայ բնակչության՝ գավառակի, հատկապես Ջուլի գյուղի թուրքերը շատ լավ էին զինված: Այս պայմաններում ՀՅԴ Մրգաստանի կենտրոնական կոմիտեն որոշում է «...ֆիդայական խմբեր «ցուցադրել» թուրքական որոշ գյուղերի» հատկապես Ջուլի գյուղի սահմաններում (**Գևորգյան Հ., 2010**): Գավառակի հայկական գյուղերից ընտրելով քաջ երիտասարդների՝ մի մասին զինեցին եղած զենքերով, իսկ մյուսների համար էլ «ճարեցինք եափունջներ, բաշլիկներ ու մեծ փափախներ» (**Գիւլխանդանեան Ա., 1933**): Այս մարտավարությունը ինչ-որ չափով օգտակար էր: Թաթարները, տեսնելով զինված հայերին, լուրեր էին տարածում իրենց շրջանում գտնվող հայդուկների մասին:

Մայիսի 15-ին թաթարները հարձակվեցին 89 տուն ունեցող Սուլթան բեկ գյուղի վրա, որը թալանելուց հետո, հայերի տները հրդեհի մատնեցին: Այնուհետև հարձակվեցին Սեւ գյուղի հայ բնակչության վրա, որոնց հաջողվեց պաշտպանվել և թաթարներին թույլ չտալ թալանել գյուղը: Շարունակելով հարձակումը՝ թաթարները պաշարեցին Ալմալու գյուղը, որը դիմադրության շնորհիվ 18 օր

պաշարված մնաց: Պաշարման ընթացքում թաթարներն ունեցան 20 սպանված (**«Մշակ», 1905**):

Ծանր էր դրությունը Դայլախու, Թառաթումբ, Էրդափին, Քարագլուխ, Ղոյթուլ գյուղերում, որոնց բնակչությունը, չկարողանալով դիմադրություն ցույց տալ թվապես գերազանցող թաթարներին, հարկադրված փախուստի դիմեց (**Գևորգյան Հ., 2010**): Նրանք ապաստանեցին Փոռ գյուղում, որը թաթարները թալանեցին և ավերեցին: Դայլախու գյուղը նույնպես ավերվեց, իսկ տները հրդեհի մատնվեցին: Այնուհետև թաթարները հարձակվեցին Գնդևազ և Հերհեր գյուղերի վրա, որոնք ամբողջ Դարալագյազում միակ թուրքախառն գյուղերն էին: Հարձակման հետևանքով Գնդևազի հայությունը թալանի ենթարկվեց՝ տալով երկու սպանված, իսկ Հերհերում թալան չեղավ, քանի որ տեղի թուրքերը համոզված էին, որ գյուղի ամբողջ ունեցվածքը պատկանում է իրենց:

Հունիսի 1-2-ին Իթդոանի թաթարները հարձակվեցին Այար (49 հայկական տուն) և Քեշիշքենդ (154 հայկական տուն) գյուղերի վրա: Տեղի ունեցած ընդհարումներից սպանվեց մեկ հայ: Քեշիշքենդցիները ստիպված հեռացան Մալիշկա գյուղ: Թաթարներն այլևս չկարողացան առաջ գնալ, քանի որ Մալիշկա և Մարտիրոս գյուղերում հայերը կազմել էին զինված խումբ՝ Առյուծ Ավագի և Մարտիրոսի գլխավորությամբ (**«Մշակ», 1905**):

Հունիսի 2-ին Չիվա գյուղի մի քանի պատվավոր թուրքեր հաշտության բանակցություններ էին վարում հայերի հետ, երբ գյուղ ներխուժեցին մի քանի հարյուր թուրքեր: Հայերն անակնկալի գալով, չկարողացան ինքնապաշտպանություն կազմակերպել և ենթարկվեցին սոսկալի կողոպուտի: Շրջակա գյուղերը նույնպես ենթարկվեցին կոտորածի և կողոպուտի:

Հունիսի 8-15-ը 2000-ից ավելի հրոսակներ պաշարեցին Մարտիրոսը, ևս 1500-ը՝ Փաշալուն: Ծանր կռիվները շարունակվեցին մինչև հունիսի կեսերը, երբ տալով բազմաթիվ զոհեր, թաթարներն, ի վերջո, հեռացան: Վտանգն այժմ սպասում էր Նախիջևանի լեռնային մասից (**Ա-Ղօ, 1907**): Խառը բնակչությամբ Գնդևազում թաթարները, արգելելով դրսի խուժանի մուտքը գյուղ, իրենք կողոպտեցին հայերին, իսկ Հերհերում հայերի ունեցվածքը համարելով իրենցը՝ մի օր

հասկացան, որ նրանք արդեն զինված են և հարկադրված խաղաղություն խնդրեցին:

Անհրաժեշտ էր ոչնչացնել Իթդոանի ավազակաորջը: Այդ նպատակով Առյուծ Ավագն անձամբ գնաց տեղագնության և հետախուզության, բայց մինչ որոշվում էր այստեղ կուտակված թալանը տերերին վերադարձնելու ուղիները՝ շրջակա խուժանն Իթդոանի առաջնորդությամբ ավերեց Սուլթանբեկը: Բնակչության մի մասը զոհվեց, մյուսներն ապաստանեցին Մարտիրոսում: Նույնը կրկնվեց Հորսի պարագայում:

Առյուծ Ավագին տեղեկացնում են, որ «թուրքերը շարժում են դեպի Մարտիրոս» գյուղ, իսկ նա էլ իր հերթին հրաման տվեց. «որեւէ ձայն չհանել մինչեւ իր նշանը»՝ գյուղացիներին հրամայելով անհանգստության և խուճապի տեսարան ստեղծել (**Աստուածատրեան Ա., 1938**): Թաթարները դա տեսնելով՝ համարձակ առաջ շարժվեցին և պաշարեցին գյուղը: Սկսվեց հրաձգություն, որին հայերը չէին պատասխանում: Երբ բազմահազար խուժանը գրոհեց Մարտիրոս գյուղի վրա, Առյուծ Ավագի հրամանով հայ զինվորները հանկարծակի հարձակվեցին և խուճապի մատնեցին թաթարներին, որոնք փախուստի դիմեցին: Առյուծ Ավագն ու իր մարտիկները հետապնդեցին ու քշեցին նրանց:

Չհամարձակվելով գրոհել իրենց ծանր դասեր տված Մարտիրոսը՝ թաթարները պաշարեցին փոքրիկ Ալմալուն, որն արդեն հասցրել էր զենք ստանալ և 18-օրյա կռիվներից հետո անցնել հակահարձակման: Սակայն շուտով թաթարները օգնություն ստացան և պաշարեցին Փոռ, Էրդափին, Քարագլուխ ու Թառաթումբ գյուղերը՝ ծանր վիճակի մեջ զցելով բնակչությանը:

Դարալագյազի գրեթե բոլոր հայկական գյուղերում ծանր կռիվներ էին (**Գևորգյան Հ., 2010**): Առյուծ Ավագին հաջողվեց կենտրոնացնել բոլոր ուժերը, որոնք անցնելով հակահարձակման՝ մինչև հունիսի 15-ը ազատագրեցին կորցրած գյուղերը, այնուհետև երեքժամյա կռիվում ոչնչացնելով մոտ 1100 հրոսակների՝ ավերեցին Իթդոանը (**Դևրիկյան Տ., 1906**): Իթդոան և Մարտիրոս գյուղերի կռիվներում հայ մարտիկները ոչ միայն փառահեղ հաղթանակներ տարան, այլև սարսափ տարածեցին թաթարների շրջանում (**«Մշակ», 1905**): Առյուծ Ավագը զոհ

էր իր մարտավարությունից և մտածում էր «այնպէս պատժել անօրէններին, որ այլեւս նրանց մտքով անգամ չանցնի Դարալագեազի հայ գիւղերի վրայ յարձակուել» (Աստուածատրեան Ա., 1938):

Հուլիսի 5-ին և 10-ին Այլիջայում ևս երկու խոշոր ընդհարում եղավ, որի ժամանակ քրդերը մեծ կորուստներ ունեցան:

Դարալագեազի գրեթէ բոլոր հայկական գյուղերը կոտորածի ու ավերումների ենթարկվեցին թաթարական հարձակումների հետևանքով: Շրջանը խաղաղվեց միայն քոչվոր ցեղերի հեռանալուց հետո: Իսկ հոկտեմբերի 27-ին եկավ Հորսի հատուցման ժամը: Թողնելով 40-ից ավելի սպանված՝ թշնամին փախուստի դիմեց, գյուղն ավերվեց, բայց իշխանությունները, զարմանալիորեն արագ արձագանքելով կատարվածին, բռնագրավեցին շրջակա հայկական գյուղերի անասունը՝ Հորսի հրոսակների վնասները փոխհատուցելու համար (Դերիկյան Տ., 1906): Դրա հետևանքով մի քանի հայեր բանտ նստեցին, իսկ 6-7 հայկական գյուղեր թալանվեցին և ավարը բաժանվեց Հորսի թուրք բնակչությանը:

Ամփոփելով նշենք, որ Շարուր-Դարալագեազում տեղի ունեցած հայ-թաթարական ընդհարումների հետևանքով սպանվել է 20 և վիրավորվել 6 հայ, կողոպտվել է 723 և այրվել 305 հայկական տուն: Հափշտակվել է 1104 խոշոր եղջերավոր անասուն, 730 ոչխար, 84 ձի: Դրամական առումով հայերը կրել են 867.000 ռուբլու վնաս (Անանուն Դ., 1926): Կռիվները երկու ժողովուրդներին պատճառեցին տնտեսական մեծ վնասներ, որոնք հաղթահարելու և նախկին իրավիճակին հասնելու համար անհրաժեշտ էին տարիներ: Արամայիսը իր հուշերում գրում է. «Միմեանց ոչնչացնելու պատրաստութիւններն ահագին գումարներ կլանեցին երկու կողմերից, ...իւրաքանչիւրը առնւազն տասն հազար ռուբլի է ծախսել «պատերազմական» կարիքների համար եւ ծուխ դարձնելով՝ բաց թողել օդի մէջ» (Արամայիս, 1907):

ԵԶՐԱԿԱՑՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ

1905 թ. փետրվարից մինչև 1906 թ. աշունը Արևելյան Հայաստանում տեղի ունեցած հայ-թաթարական կռիվները հոգեբանական բեկում մտցրեցին մեր ազգի հոգեբանության մեջ, որն առաջացավ հատկապես արևելահայության մոտ:

Վերջինս համոզվեց, որ կարող է դիմադրել թաթար հրոսակներին և ոչ միայն պաշտպանվել, այլև, հարկ եղած դեպքում, դիմել ինքնապաշտպանության: Այդ առումով կարևոր էր հատկապես արևմտահայ եղբայրների աջակցությունը:

Հայ-թաթարական կռիվները տնտեսապես քայքայեցին երկու ժողովուրդներին: Կռիվներից հետո մեծ թվով գյուղեր սկսել էին դատարկվել աշխատող ուժ հանդիսացող երիտասարդներից, ովքեր անցնում էին տարբեր քաղաքներ ապրուստի միջոցներ հայթայթելու համար (**Նիւթեր..., Ե. հատոր, 2007**): Դրանցից անմասն չմնաց նաև Շարուր-Դարալագյազը:

Հայ-թաթարական ընդհարումներին հաջորդեց սովն ու համաճարակը: Դաշտերը չէին ցանում, եղած բերքն էլ ոչ ջրում էին, ոչ քաղում: Շատ էին տուժածներն ու վիրավորները: Անհրաժեշտ էր բժշկական և նյութական օգնություն ցույց տալ տուժածներին: Այդ նպատակով 1905 թ. փետրվարի 10-ին կյանքի է կոչվում «Կենտրոնական Նպաստամատոյց Յանձնաժողովը»: Նորաստեղծ մարմինն ընդունեց կաթողիկոսի հովանավորությունը և որոշվեց միջոցներ ձեռք բերելու համար ծրագրեր մշակել և փրկել սովի ճիրաններում գտնվող հայությանը:

Հայ-թաթարական կռիվները հանգեցրեցին մի շարք գավառների ժողովրդագրական պատկերի փոփոխությանը՝ արտագաղթի ալիքը մեծ էր: Այնուամենայնիվ, Շարուր-Դարալագյազի հայությունը, ի տարբերություն Նախիջևանի հայության, կենտրոնանալով գավառի խոշոր գյուղերում, թեև ուներ փոքրաքանակ զենք և մարտական ուժեր, կարողացավ կազմակերպել ինքնապաշտպանություն և դիմագրավել թշնամու գրոհներին:

Ավելի քան մեկ դար առաջ տեղի ունեցած այդ իրադարձությունների լուսաբանումն ու վերհանումն այսօր էլ չի կորցրել իր արդիականությունը: Այսօր էլ, հայ-ադրբեջանական հարաբերությունները ուշադրության կենտրոնում են պահում ոչ հեռավոր անցյալի պատմական իրադարձությունները, հատկապես նախորդ դարում տեղի ունեցած հայ-թաթարական (թուրքական) առճատակումները, հիմնախնդիր, որի նկատմամբ հետաքրքրությունը չի մարել անգամ XXI դարի առաջին քառորդին:

ԳՐԱԿԱՆՈՒԹՅՈՒՆ

1. **Ա-ՂԾ (1907)**, Հայ-թուրքական ընդհարումը Կովկասում, Երևան, տպ. Այվազեանցի և Նազարեանցի: <https://www.academia.edu>
2. **Անանուն Դ. (1926)**, Ռուսահայերի հասարակական զարգացումը, հատ. երրորդ, Վենետիկ, տպ. Ս. Ղազար:
3. **Աստուածատրեան Ա. (1938)**, Մի էջ հայ-թուրքական ընդհարումների պատմությունից, «Հայրենիք» ամսագիր, Բոստոն, յունիս, № 8, էջ 120-130, օգոստոս, N 8, էջ 134; № 10, էջ 132-143:
4. **Արամայիս (1907)**, Մի քանի գլուխ հայ-թուրքական ընդհարումներից, մաս 2, Թիֆլիս, “Гермесъ” հրատ. :
5. **Գևորգյան Հ. (2010)**, Ազատագրական պայքարի Կովկասյան ճակատը, Երևան, տպ. «Գևորգ-Հրայր» ՍՊԸ:
6. **Գիւլիսանդանեան Ա. (1933)**, Հայ-թաթարական ընդհարումները Անդրկովկասում, «Հայրենիք» ամսագիր, Բոստոն, սեպտեմբեր, № 11, էջ 154-159:
7. **Դերիկյան Տ. (2006)**, Հայ-թաթարական բախումները, Երևան, «ՄԻՄ» հրատ. :
8. **Եղիազարյան Կ. (2025)**, 1905-1906 թթ. հայ-թաթարական կռիվների պատճառների քննություն, ՀՊՄՀ «Հայագիտական հանդես», № 1 (68), էջ 141-159:
9. **Թարխանյան Գ. (2002)**, 1905-1906 թթ. հայ-թաթարական կռիվների պատճառները և ընթացքը, պատմական գիտությունների թեկնածուի գիտական աստիճանի հայցման ատենախոսություն, Երևան, <https://dspace.nla.am>
10. **Հայկական հարց հանրագիտարան (1996)**, Խմբ.՝ Կ. Խուդավերդյան և ուրիշ., Երևան, Հայկական հանրագիտարանի հրատ <https://ivi.am>
11. **«Մշակ» (1905)**, յունիս, N 115, <https://arar.sci.am>
12. **«Մուրճ» (1905)**, յուլիս, N 7, <https://arar.sci.am>
13. **Նիւթեր Հ.Յ. Դաշնակցութեան պատմութեան համար (2007)**, խմբ. Ե. Փամբուկեանի, հատ. Ե, Պէյրութ: <https://elibrary.am>

Ով ով է. Հայեր (2005), Կենսագրական հանրագիտարան, Երկու հատորով,
ՀՀ խմբագրական հանձնաժողով՝ Հ.Մ. Այվազյան (գլխ. խմբագիր), և ուրիշներ,
Երևան, Հայկական հանրագիտարան հրատ., հատ. 1, Աբալյան-Ղուշյան:

<https://armunicat.nla.am>

14. **Ռուբենի Ալ. (1905)**, Հայ-թիւրքական ջարդերի տնտեսական-քաղաքական պատճառները, «Մուրճ», Թիֆլիս, նոյեմբեր-դեկտեմբեր, № 11-12, էջ 189-206:
15. **Ստեփանյան Գ. (2021)**, Հայերի էթնիկ գոտումների և ցեղասպանական քաղաքականության իրագործման փուլերն Արևելյան Այսրկովկասում (XI-XX դդ.), մաս Բ, «Գիտական Արցախ», № 2 (9), 2021, էջ 15-38:
16. **Փափազեան Վ. (1950)**, Իմ Յուշերը, հատ. Ա, «Հայրենիք» հրատ. , տպարան, Պոսթրն: <https://armunicat.nla.am>
17. **Ֆարհատ (Օհանջանեան Ս.) (1943)**, Իմ յիշատակարանը, «Հայրենիք» ամսագիր, Բոստոն, սեպտեմբեր-հոկտեմբեր, № 5, էջ 74-83:
<https://armunicat.nla.am>
18. **“Армянский вопрос” (1991)**, Энциклопедия, Ред. кол. К.С. Худавердян (отв. ред.) и др., Ереван, <https://www.encyclopedia.ru>

REFERENCES

1. **A-Do (1907)**, Hay-towrqakan yndharowmy' Kovkasowm /Armenian-Turkish Conflict in the Caucasus/, Yerevan, Published by Ayvazyantsi and Nazaryan.:
<https://www.academia.edu>
2. **Anonymous D. (1926)**, Rowsahayeri hasarakakan zargacowmy' /The Social Development of Russian Armenians/, Vol. Three, Venice, published by S. Ghazar.
3. **Asdvadsatrian A. (1938)**, Mi ej hay-towrqakan yndharowmneri patmowtyownic /A page from the history of Armenian-Turkish clashes/, "Hayrenik" magazine, Boston, June, No. 8, pp. 120-130, August, No. 8, p. 134. N 10, pp. 132-143:
4. **Aramayis (1907)**, Mi qani glowx hay-towrqakan yndharowmneric /A Few Chapters from the Armenian-Turkish Conflicts/, Part 2, Tiflis, published by Hermes.

5. **Gevorgyan H. (2010)**, Azatagrakan payqari Kovkasyan twakaty /The Caucasian Front of the Liberation Struggle/, Yerevan, published by "Gevorg-Hrayr" LLC:
6. **Gyulkhandanian A. (1933)**, Hay-tatarakan yndharowmnery Andrkovkasowm /Armenian-Tatar Conflicts in the Transcaucasus/, "Hayrenik" magazine, Boston, September, No. 11, pp. 154-159.
7. **Devrikyan T. (2006)**, Hay-tatarakan baxowmnery /Armenian-Tatar clashes/, Yerevan, published by SIM.
8. **Yeghiazaryan K. (2025)**, 1905-1906 t.t. hay-tatarakan krivneri pattwarneri qnnowtyown /1905-1906. An examination of the causes of the Armenian-Tatar wars/, ASPU Journal of Armenian Studies, No. 1 (68), pp. 141-159.
9. **Tarkhanyan G. (2002)**, 1905-1906 t.t. hay-tatarakan krivneri pattwarnery & yntacqy /The Causes and Course of the Armenian-Tatar Battles in 1905-1906/, History. sciences. Candidate's degree defence, Yerevan. <https://dspace.nla.am>
10. **Armenian Question Encyclopedia (1996)** /ed. K. Khudaverdyan and others., Yerevan, ed. The Armenian Encyclopedia.
<https://ivi.am>
11. **"Mshak" (1905)**, June, N 115. <https://arar.sci.am>
12. **"Murch" (1905)**, July, N 7. , <https://arar.sci.am>
13. Materials for the History of the Armenian Revolutionary Federation Dashnaktsutyun (2007), ed. by D. E. Pambukian, vol. E, Beirut.
<https://elibrary.am>
14. Who's who. The Armenians (2005) (biographical encyclopedia. in two volumes), the RA Editorial Committee, Edited by O.M. Ayvazyan (head editor) and others, Yerevan, Armenian Encyclopedia ed., issue 1, Abalyan-Gushchyan.
<https://armuicat.nla.am>
15. **Rubeni A. (1905)**, Hay-towrqakan jarderi tntesakan-qaghaqakan pattwarnery /Economic and political causes of the Armenian-Turkish massacres/, "Murch", Tiflis, November-December, N 11-12, pp. 189-206.

16. **Stepanyan G. (2021)**, Hayeri etnik ztowmneri & ceghaspanakan qaghaqakanowtyan iragorcmann powlern Ar&elyan Aysrkovkasowm (XI-XX dd.), /The Stages of Implementation of the policy of ethnic cleansing and genocide of Armenians in the Eastern Ciscaucasus (11th-20th cc.) (Part II), Scientific Artsakh, № 2(9), 2021, pp. 15-38.
17. **Papazian V. (1950)**, Im howshery /My Memories/, Vol. A, published by "Hayrenik" Publishing House, Boston. <https://armunicat.nla.am>
18. **Farhad (Ohanjanian S.) (1943)**, Im yishatakarany /My Memories/, //"Hayrenik" Magazine, Boston, Sept.-Oct., No. 5, pp. 74-83. <https://armunicat.nla.am>
19. **"Armenian Question Encyclopedia" (1991)**, /edited by K.S. Khudaverdyan (editor) and others, Yerevan.
<https://www.encyclopedia.ru>

Карине Егиазарян, Кнарик Петросян, Сусанна Аракелян

Армяно-татарские столкновения в Шарур-Даралагязе (1905)

Заключение

***Ключевые слова и выражения:** армяно-татарские столкновения, Шарур, Даралагяз, Никол Думан, Арьяц Аваг, Сейдо Погос, самооборона.*

В 1905-1906 годах бурные события, происходившие в Закавказье в течение определенного периода времени, привлекли внимание всех армян к проблемам кавказских армян. Различные проблемы, накопившиеся в отношениях армянского и татарского населения, проживавшего бок о бок, благодаря провокационной политике царских властей, проявились во всех своих оттенках, сделав главной темой обсуждения вопросы борьбы за выживание кавказских армян и организации эффективной самообороны. Кавказские армяне пережили в те годы период трудных, но достойных испытаний. Они понесли тяжелые человеческие и материальные потери, но также получили необходимые уроки уверенности в себе и национального достоинства.

Причиной начала армяно-татарских распрей стали этнические, политические, социально-экономические, культурные, религиозные и ряд других факторов (Степанян Г., 2021; Егиазарян К., 2025). Противоречие в культурных и цивилизационных устремлениях двух народов было очевидным. Это различие дало повод некоторым теоретикам обвинять армян в том, что армянские националисты думали только об армянском народе и не занимались также образованием и воспитанием соседних турок (Тарханян Г., 2002). Бои, помимо Баку, распространились и на различные области Ереванской губернии. Шарур-Даралагязь не остался в стороне от боевых действий.

Karine Yeghiazaryan, Knarik Petrosyan, Susanna Arakelyan
Armenian-Tatar fights in Sharur-Daralagyaz (1905)

Conclusion

Key words and expressions: *Armenian-Tatar fights, Sharur, Daralagyaz, Nicol Duman, Aryuts Avag, Seydo Poghos, self-defense.*

In 1905-1906, the turbulent events that took place in the Transcaucasus for a certain period of time focused the attention of all Armenians on the problems of the Caucasian Armenians. The various problems accumulated in the relations of the Armenian and Tatar populations living side by side, thanks to the provocative policy of the Tsarist authorities, manifested themselves in all their shades, making the main issue of the agenda the issues of the struggle for survival of the Caucasian Armenians and the organization of effective self-defense. The Caucasian Armenians went through a period of difficult but honorable trials in those years. He suffered heavy human and material losses, but he also received necessary lessons in self-confidence and national dignity.

The reason for the beginning of the Armenian-Tatar feuds were ethnic, political, socio-economic, cultural, religious and a number of other factors (Stepanyan G., 2021; Yeghiazaryan K., 2025). The contradiction in the cultural and civilizational aspirations of the two peoples was obvious. This difference has given rise to some theorists even accusing the Armenians of thinking that the Armenian nationalists only thought about

the Armenian people and did not engage in the education and upbringing of the neighboring Turks (Tarkhanyan G., 2002). Armenian-Tatar wars, in addition to Baku, also spread to various provinces of the Yerevan region. Sharur-Daralagyaz was not left out of the fighting.

Կարինե Եղիազարյան – Երևանի պետական համալսարանի Հայոց պատմության ամբիոնի դոցենտ, պատմական գիտությունների թեկնածու: Գիտական հետաքրքրությունների շրջանակը՝ հայոց պատմության նոր և նորագույն շրջանի պատմություն: Հեղինակ է 1 մենագրության, 8 ուսումնամեթոդական աշխատանքների, 23 հոդվածների: karine.yegiazaryan@yandex.ru

Քնարիկ Պետրոսյան - ՀՀ ԳԱԱ Պատմության ինստիտուտի Հայ գաղթօջախների և Սփյուռքի պատմության բաժնի գիտաշխատող, պատմական գիտությունների թեկնածու: Գիտական հետաքրքրությունների շրջանակը՝ Հայրենիք-Սփյուռք հարաբերություններ, հայ գաղթօջախների և Հայկական սփյուռքի պատմություն, հայոց պատմության հիմնահարցեր: Հեղինակ է 1 մենագրության, կազմել է 1 փաստաթղթերի ժողովածու, 2 համահայկական համաժողովների նյութերի ժողովածու: Հոդվածների թիվը՝ 28: k_narik@mail.ru

Սուսաննա Առաքելյան – ԵՊՀ Հայոց պատմության ամբիոնի հայցորդ: Գիտական հետաքրքրությունների շրջանակը՝ XIX դարի վերջի և XX դարասկզբի հայոց պատմության նոր և նորագույն շրջանի հիմնախնդիրներ: Հեղինակ է 4 հոդվածների: susanna.aragelyan@ysu.am

Карине Егиазарян - Доцент кафедры истории Армянского народа ЕГУ, кандидат исторических наук. Сфера научных интересов: история нового и новейшего периода армянской истории. Является автором 1 монографии, 8 учебно-методических работ и около 23 статей. karine.yegiazaryan@yandex.ru

Кнарик Петросян - научный сотрудник отдела истории Армянских колоний и диаспоры Института истории НАН РА, кандидат исторических наук. Сфера научных интересов: отношения Родина-Диаспора, история армянских колоний и Армянской

диаспоры, проблемы армянской истории. Автор 1 монографии, составила 1 сборник документов, 2 сборника материалов всеармянских форумов. Количество статей: 28.

k_narik@mail.ru

Сусанна Аракелян – Аспирантка кафедры истории Армении ЕГУ. Сфера научных интересов: вопросы нового и новейшего периода истории Армении конца XIX – начала XX веков. Автор 4 статей. susanna.arakelyan@ysu.am

Karine Yeghiazaryan - Associate Professor of the Department of Armenian History, YSU, Candidate of Historical Sciences. Scientific interests: the history of the new and modern period of Armenian history. Author of 1 monograph, 8 educational and methodological works, about 23 articles. karine.yeghiazaryan@yandex.ru

Knarik Petrosyan - is a researcher at the Department of History of the Armenian Colonies and Diaspora at the Institute of History of the National Academy of Sciences of the RA, Candidate of Historical Sciences. Research interests: Homeland-Diaspora relations, history of the Armenian colonies and the Armenian Diaspora, problems of Armenian history. Author of 1 monograph, compiled 1 collec of documents, 2 collections of materials from pan-Armenian forums. Articles number 28. k_narik@mail.ru

Susanna Arakelyan – Candidate at the Department of Armenian History of YSU. Research interests: issues of the new and modern period of Armenian history of the late 19th - early 20th centuries. Author of 4 articles. susanna.arakelyan@ysu.am

Խմբագրություն է ուղարկվել 26.04.2026թ.

Հանձնարարվել է գրախոսության 04.05.2026թ.

Հրապարակման է ներկայացվել 31.07.2026թ.

ԳԱՅԱՆԵ ՄԿՐՏՈՒՄՅԱՆ

«ՍԱՍՆԱ ԾՌԵՐ» ԷՊՈՍՈՒՄ ՅՈԹ ՏԱՐՎԱ ԽԱՐԱՋԻ ՊԱՏՄԱԿԱՆ
ԱԿՈՒՆՔՆԵՐԻ ՈՒՍՈՒՄՆԱՍԻՐՈՒԹՅԱՆ ՓՈՐՁ՝ 652Թ. ՀԱՅ-ԱՐԱՐԱԿԱՆ
ՊԱՅՄԱՆԱԳՐԻ ԴԻՏԱՐԿՄԱՍԲ

DOI: 10.24234/journalforarmenianstudies.v2i73.257

ԱՄՓՈՓՈՒՄ

«Սասնա Ծռեր» էպոսը հայ ժողովրդի ազգային վիպերգությունն է, որն իր մեջ ամփոփում է նրա կենսական մեծ ուժը, հերոսական մաքառումների պատմությունը, որը ձգվել է դարեր ի վեր, պայքարը թշնամու դեմ՝ հանուն ազատության ու անկախության: Էպոսի առաջին պատումներից մեկը տպագրվել է 1874թ. Գ. Սրվանձադյանի կողմից, այն բաղկացած է 4 ճյուղերից, որոնցից յուրաքանչյուրը կոչվել է տվյալ ճյուղի գլխավոր հերոսի անունով՝ «Սանասար և Բաղդասար», «Մեծ Մհեր», «Սասունցի Դավիթ», «Փոքր Մհեր»: «Սասունցի Դավիթ» ճյուղում առասպելաբանորեն և վիպականորեն վերարտադրված են 7-րդ դարի 2-րդ կեսից մինչև 13-րդ դարի քառասնական թվականներն ընկած ժամանակահատվածի պատմական դեպքերը, այդ թվում՝ հայ ժողովրդի պայքարը Արաբական խալիֆայության հարկային քաղաքականության դեմ, որի համատեքստում էլ մեր կողմից ուսումնասիրվել է մասնավորապես Սասունի բնակիչներից Մսրա Մելիքի հրամանով յոթ տարվա խարաջի հարկման մասին թեման: Վերջինս, ակներևաբար, ունի պատմական հիմք և իր արմատներով կապված է 652թ. Հայոց իշխան Թեոդորոս Ռշտունու (639-654) և Ասորիքի կուսակալ Մուավիա իբն Աբու Սուֆյանի (639-661) միջև կնքված պայմանագրի հետ: Հոդվածի շրջանակներում համառոտ անդրադարձ է կատարվել 7-րդ դարի 2-րդ կեսին դեպի Հայաստան արաբական արշավանքների ընթացքին, արաբ զավթիչների դեմ Հայոց իշխան Թեոդորոս Ռշտունու մղած պայքարին և գործունեությանը, որի ակտիվ ջանքերի շնորհիվ կնքվեց 652թ. պայմանագիրը: Մեծ

ժողովրդականություն վայելող Թեոդորոս Ռշտունին դարձել է «Սասնա ծռեր» էպոսի կերպար՝ ի դեմս Քեռի Թորոսի կամ Թնա Թորոսի: Հայ, ասորի և արաբ պատմագիրների հաղորդած տեղեկությունների հիման վրա հոգվածում հետազոտվել են 7-րդ դարի 2-րդ կեսից սկսած հայ ժողովրդի մղած պայքարը արաբների դեմ, ինչպես նաև 8-9-րդ դարերում բռնկված Սասունի ու Տարոնի ապստամբությունները, որոնք արտացոլվել են էպոսում: Սկսած 9-րդ դարից

Ջուզահեռաբար էպոսում տեղ գտած դրվագները, երբ Մսրա Մելիքի հարկահանները Սասուն են հասնում յոթ տարվա չհարկված խարաջը գանձելու համար, լուսաբանվել են 652թ. պայմանագրի պայմանի շեշտադրմամբ, որով հայերը երեք տարով ազատվում էին Խալիֆայությանը հարկեր վճարելուց: Հոգվածը նպատակ ունի հետազոտելու և վերլուծության ենթարկելու հայ մի շարք հետազոտողների ու պատմաբանների դիտարկումները պայմանագրի կնքման թվականի ու հայերի՝ երեք տարով հարկերից ազատ լինելու պայմանի վերանայման շուրջ՝ այն սահմանելով յոթ տարվա միջակայքում:

***Բանալի բառեր և արտահայտություններ.** յոթ տարվա խարաջ, 652թ. պայմանագիր, Սասունի և Տարոնի ապստամբություններ, Մսրա Մելիք, Հայոց իշխան, արաբ հարկահավաքներ, Ս. Մարութա վանք, Մեքենուի պատմության ձեռագրեր, հայկական էպոս, հարկային քաղաքականություն:*

ՆԵՐԱԾՈՒԹՅՈՒՆ

Արաբական նվաճումների նախօրյակին Հայաստանը բաժանված էր Սասանյան Պարսկաստանի և Բյուզանդական կայսրության միջև: 639թ. Հայոց իշխան Թեոդորոս Ռշտունուն հաջողվեց միավորել Հայաստանի պարսկական ու բյուզանդական մասերը, որը դարձավ ինքնուրույն իշխանապետություն (**Հայ ժողովրդի պատմություն, 1984**): Բյուզանդական կայսրությունը ի վիճակի չէր պայքարել արաբների դեմ և նրանց հետ կնքել էր չհարձակման պայմանագիր՝ հարկ վճարելու պայմանով: Հայոց իշխան Թեոդորոս Ռշտունին, հայտնվելով նման բարդ իրավիճակում և կազմակերպելով մի շարք հարձակումներ արաբական ջոկատների դեմ, հասկացավ, որ ինքն ի վիճակի չէ միայնակ երկիրը պաշտպանել արաբների հարձակումներից և դիմեց վճռական քայլի՝ բանակցությունների մեջ

մտնելով Ասորիքի կուսակալ Մուավիայի հետ: Նրանց միջև կնքված պայմանագրի տեքստը հիշատակված է 7-րդ դարի պատմագիր Սեբեոսի պատմության մեջ: Պայմանագիրը կնքվեց 652թ., որի համաձայն Հայաստանը 3 տարով ազատվում էր Արաբական խալիֆայությանը հարկեր վճարելու պարտավորությունից և ժամկետը լրանալուց հետո միայն պետք է վճարեր արքունի հարկը, որի չափը հայերը պետք է որոշեին: Հայերը նաև պետք է ունենային 15-հազարանոց հեծելազոր, որն ամեն տեղ կարող էր մասնակցել մարտերին, բացի Ասորիքից: Իրենց հերթին Արաբական խալիֆայությունը պարտավորվում էր պաշտպանել Հայաստանը Բյուզանդական կայսրության հարձակումներից, չմիջամտել Հայաստանի ներքին գործերին, երկրի բերդերում արաբ զինվոր չտեղակայել (**Պատմութիւն Սեբեոսի, 1979**): Հայաստանը պայմանագրով ստանում էր ինքնավարություն, ապահովում երկրի անվտանգությունը, հայ նախարարները պահպանում էին իրենց ժառանգական հողատիրական իրավունքները (**Մելիք Բախշյան Ս., 1960**): Այս պայմանագիրը ոչ միանշանակ ընդունվեց հայ հոգևորականության կողմից, Սեբեոսի բնորոշմամբ «Եղին ուխտ ընդ մահու և դժոխքից դաշինս կոեցին Թեոդորոս Ռշտունեաց տեր ամենայն իշխանաւքն Հայոց» (**Պատմութիւն Սեբեոսի, 1979**): Թեոդորոս Ռշտունու գլխավոր հակառակորդը Ներսես Տայեցի կաթողիկոսն էր (641-661). «Եկեղեցականաց կողմը Ներսես կաթողիկոսի գլխաւորութեամբ միշտ կրօնական տեսակէտը ամուր բռնելով, հոգով չափ մը խորշէր իսլամական մերձաւորութենէն, մինչ նախարարները Թեոդորոս սպարապետի գլխաւորութեամբ որևէ կերպով ապահովութեան վիճակ մը կը փնտռեին առանց իսլամութիւնը ընդունելու» (**Օրմանյան Մ., 2001**): Ըստ հայ հայտնի պատմաբան Ա. Տեր-Ղևոնդյանի դիտարկման՝ պայմանագրի կնքումով Թեոդորոս Ռշտունին «հայկական պետականության շահերը ավելի բարձր դասեց, քան խախուտ բարեկամությունը քրիստոնյա նենգ կայսրության հետ» (**Տեր-Ղևոնդյան Ա., 1996**): Հետագայում Թեոդորոս Ռշտունին 652թ. պայմանագիրը վերահաստատելու հույսով 1800 հայ ազնվականների հետ որպես պատանդ մեկնեց Դամասկոս, որտեղ և վախճանվեց: 652թ. պայմանագիրը, սակայն, Հայաստանի վերջնական նվաճումն արձանագրող փաստաթուղթը չէր, այն կնքելուց հետո արաբական զորքը շարունակեց իր

ասպատակությունները Հայաստանում: Ըստ միջնադարյան մի շարք աղբյուրների՝ 654թ. արաբները գրավեցին Հայաստանում մի շարք գյուղեր և քաղաքներ, հաշտության պայմանագրեր տալով բնակչությանը (**Ibn al-Athir, III, 1977**): Երբ 661թ. հաստատվեց Օմայանների հարստությունը, Մուավիան հրովարտակ ուղարկեց հայերին, պահանջելով հարկ վճարել, տարեկան 600 դահեկան չափով (**Ղևոնդ, 1982**): Թեոդորոս Ռշտունին իր ճկուն պետականամետ քաղաքականությամբ հայ ժողովրդի անվտանգ գոյությանը, ազգային ինքնության պահպանելուն միտված ջանքերի շնորհիվ խոր հետք է թողել հայ ժողովրդի պատմական հիշողության մեջ և դարձել «Սասնա Ծռեր» էպոսի վիպական կերպարներից մեկի՝ Քեոի Թորոսի կամ Թևա Թորոսի նախատիպը:

ՄԵԹՈԴԱԲԱՆՈՒԹՅՈՒՆ

Հոդվածում ուսումնասիրության ենթարկված վերոհիշյալ թեման շարադրված է գլխավորապես հայերեն և արաբերեն սկզբնաղբյուրների, թեմայի հետ կապված գրականության հենքի վրա, որոնք համադրվել, համեմատվել, վերլուծվել են միմյանց հետ զուգահեռաբար: Ըստ այդմ՝ հոդվածում կիրառվել են պատմահամեմատական, համադրական, վերլուծական մեթոդները:

ՔՆՆԱՐԿՈՒՄ

«Սասնա Ծռեր» էպոսում առանցքային տեղ է գրավում և արտացոլված է հայ ժողովրդի հերոսական պայքարը արաբների հարկային քաղաքականության դեմ՝ 750-751 թթ. և 851թ. սասունցիների ապստամբությունները Արաբական խալիֆայության դեմ: 750-751 թթ. Սասունի ապստամբությունը լուսաբանվել է 8-րդ և 13-րդ դարերի ասորական աղբյուրներում՝ ըստ որոնց 750-ական թթ., երբ Օմայանների օրոք Սասուն գավառը գտնվում էր Զազիրա փոխարքայության կազմի մեջ, տեղի կառավարիչը հարձակվեց Սասունում գտնվող Խուլփ գավառի վրա՝ ձերբակալելով տեղի մեծամեծերին, մահ ու ավեր սփռելով: Լեռնականները դիմեցին ինքնապաշտպանության՝ իրենց համար ղեկավար ընտրելով Հովհանին (Հովհան որդի Դուդայի): Վերջինս սպանեց արաբ կառավարչին՝ պարտության մատնելով նրա ջոկատին: Նրան հաջողվեց փրկվել ձերբակալությունից, ազատել լեռնականներին և վերադառնալ Սասուն (**Chronique de Denys de Tell Mahre, 1895**;

Տեր-Ղևոնդյան Ա., 2003): 9-րդ դարի 1-ին կեսին հայոց իշխան Բագարատ Բագրատունու իշխանության տարիներին Հայաստանը վայելում էր ներքին ինքնավարություն: Այս շրջանում հայկական գավառների բնակչությունից հարկերը հավաքվում էին հայ նախարարների հսկողության ներքո, և ոչ արաբ հարկահանների: Ընդ որում, 9-րդ դարի արաբ պատմագիր Ահմադ ալ-Բալազուրին հիշատակում է, որ հայ նախարարները արհամարհում էին Արմինիա փոխարքայության արաբ ոստիկանի հրամանները, ու եթե այդ ոստիկանը թույլ էր, հրապարակավ արհամարհում էին (**Al-Baladhuri, 1983**): Տուրքերը հավաքելու համար Հայաստան ուղարկված արաբ հարկահավաքները շուտով անհաջողության մատնվեցին: 851թ. Հայաստան ուղարկված ոստիկան Յուսուֆ իբն Աբուսեթը, գրավելով ամբողջ Հարավային Հայաստանը, գերեվարեց հայոց իշխան Բագարատ Բագրատունուն և ուղարկեց Սամառա՝ խալիֆայի մոտ: Նրա որդիները՝ Աշոտն ու Դավիթը (վիպական Դավիթ) ազատվեցին և ապաստան գտան Խույթի լեռնականների մոտ: Նրանք Բագարատ Բագրատունու եղբայր, իշխան Թոռնիկի որդի Խույթի տեր Հովնանի (Խուրեցի Հովնան) առաջնորդությամբ գրոհ կազմակերպեցին արաբների վրա՝ ջախջախելով նրանց: Ապստամբներից մեկին հաջողվեց աշտեով սպանել Յուսուֆին, որը թաքնվել էր Բագարատ Բագրատունու կառուցած Ս. Փրկիչ եկեղեցու գմբեթի ներսում (**Թովմա Արծրունի և Անանուն, 1985**): Համաժողովրդական ապստամբությունը ճնշելու և Յուսուֆի վրեժը լուծելու համար Հայաստան ուղարկվեց թուրք վարձկաններից կազմված մի ջոկատ Մեծ Բուղայի (ալ-Քաբիր) գլխավորությամբ: Եվ ինչպես նկարագրում է 12-րդ դարի հայ մատենագիր Սամուել Անեցի «Իսկ չարագոյնն Բուխայ, եկեալ բազում զաւրովի չարագործէն Ջափրայ յաշխարհս Հայոց, վրիժախնդիր սպանմանն Ապուսիթայ, եւ աղետս եւ հալածանս եւ վիշտս սպանման հասոյց ամենեցուն, մանաւանդ ազատաց եւ հեծելագունդ զաւրաց» (**Սամուել Անեցի, 2011**): Արաբները հարձակվեցին ապստամբների վրա՝ երկարատև մարտերից հետո գերեվարելով իշխան Բագարատ Բագրատունու ազգականներին, նրա 2 որդիներին՝ Աշոտին և Դավիթին, գերի վերցվեց նաև Խուրեցի Հովնանը, սրի քաշվեցին ապստամբության մասնակիցները: Ինչպես վկայում է 10-րդ դարի պատմագիր Հովհաննես

Դրասխանակերտցին իր պատմության մեջ, «գավառի ռամիկ հեծելագնդից ոմանց սրի էին քաշում, ոմանց ձերբակալելով ու պարանով քարշ տալով՝ հասցնում էին բռնակալի մոտ»: (**Հովհաննես Դրասխանակերցի, 1996**): Փաստենք, որ Սասունում ու Տարոնում կատարվող պատմական այս եղելություններն արտացոլվել են նաև արաբական միջնադարյան պատմագրության մեջ: 9-րդ դարի արաբ պատմագիր Ահմադ ալ-Բալազուրին, իր երկում անդրադառնալով վերոհիշյալ դեպքերին, հիշատակում է, որ ալ-Մութավաքքիլ խալիֆան Հայաստանի կառավարիչ էր նշանակել Յուսուֆ իբն Մուհամմադ ալ-Մարվազիին, որը, Հայաստան արշավելով, ձերբակալեց պատրիկ Աշոտի որդի Բագրատին՝ ուղարկելով Սամառա (**Արաբական աղբյուրներ, 2005**): Հետո նա նկարագրում է, թե ինչպես գավառական կառավարիչներից մեկը՝ ալ-Ալյա իբն Ահմադը գնաց Սիսականում¹ գտնվող Սկիհների վանքը (ալ-Աքթահ), գրավեց այն՝ կողոպտելով այն և բռնության ենթարկելով վանականներին (**Al-Baladhuri, 1983**): Դրանով նրանք զայրացրեցին նախարարներին, որոնք էլ դրդեցին Արտան² անունով հայտնի խութեցիներին՝ ապստամբելու Յուսուֆի դեմ և սպանելու նրան (**Արաբական աղբյուրներ, 1981**): Պատմական այս դրվագները իրականում կատարվել են Սասունում և Տարոնում: Դրանք արտացոլվել են «Սասնա Ծռեր» էպոսի Դավթի ճյուղում, երբ Դավիթը վերաշինում է Ս. Մարութա վանքը և Մսրա Մելիքը, իմանալով այս մասին, իր հարկահավաքներին՝ Զուդին, Զուս Բադին, Կոսդին Կոս Բադին ուղարկում է Մարութա վանքը քանդելու, կողոպտելու և վանականներին բռնության ենթարկելու: Էպոսի գրեթե բոլոր պատումների մեջ «Բադին», «Բադիկ» անունը «կուզ», «խոզ» և այլ մականուններով է: Վեպն այդ անվան մեջ միավորել է բոլոր

¹ Մ. Աբեդյանը, անդրադառնալով արաբ պատմագրի երկում հիշատակված Սիսական (Սիսաջան արաբ.) տեղանվանը, նշում է, որ այն սիսալ գրության և թյուր ընթերցանության հետևանք է և որ վերոհիշյալ դեպքերը տեղի են ունեցել Տարոնում ու Սասունում (**տե՛ս Աբեդյան Մ., 1936**)

² Ալ-Բալազուրիի պատմության մեջ աղավաղված են Աքտահ (Սկիհների վանք) և Արտան տերմինները, որոնք ստուգել, ուղղել և մեկնաբանել է գերմանացի հայտնի հայագետ Յ. Մարկվարտը՝ նկատի ունենալով տեքստաբանական վերլուծությունները, կատարվող դեպքերի պատմաաշխարհագրական միջավայրը: Սասնա Խութի շրջանի մեջ էր մտնում նաև Մարութա սարը՝ իր Մարութա բարձր Աստվածածին վանքով՝ որպես հայտնի ուխտատեղի: Ըստ Մարկվարտի՝ Աքտահ վանքը Մարութա վանքն է, իսկ բնակիչների անունը՝ Արտան՝ Մարութայի հետ է ասոցացվում (**տե՛ս Markwart, 1930**)

հարկահաններին ու վանքն ավերողներին (**Աբեղյան Մ., 2013**): Կարծում ենք, որ Մարութա վանքի ավերումը էպոսում պատմական Սկիհների վանքի ավերման, կողոպտելու ու վանականներին բռնությունների ենթարկելու մասին հիշողությունն է կամ պատմական անդրադարձը: Էպոսում նկարագրվում է, թե ինչպես Մսրա Մելիքի հարկահանները ներխուժում են վանք՝ սպանելով այն հսկող պահապաններին, այնտեղ գտնվող թվով քառասուն վարդապետներին, տերտերներին և սարկավագներին: Նրանք կողոպտում են վանքի ոսկին ու արծաթը, որպես ավար իրենց հետ տանելով << վանքի մալ, տավար, գառ, օչխար, ցորեն, գարի, ձեթ, մում>> (**Սասունցի Դավիթ 1977**): Էպոսում Սասուն հարկերի հավաքման համար ուղարկված Կոզբաղինը իրականում պատմական Դիարբեքիր Էմիր Բադ ալ-Քուրդի ամիրան է, որն օգտվելով 10-րդ դարում Բյուզանդական կայսրությունում ծագած խռովություններից, գրավեց Խլաթի, Արճեշի, Տարոնի շրջանները՝ ստեղծելով խոշոր տերություն: Ըստ Ստեփանոս Տարոնեցու՝ նա վերականգնել է ավերված Մանագկերտը, ավերել Տարոնի գավառը, գրավել Մուշը և կոտորել տեղի եկեղեցու սպասավորներին (**Ստեփանոս Տարոնեցի Ասողիկ, 2000**): Էպոսում Կոզբաղինը Սասուն էր եկել Մսրա Մելիքի հրամանով՝ հարկելու սասունցիներից յոթ տարվա չվճարված հարկը՝ խարաջը³, նա Հովնանին դիմելով ասում է. որ եկել են հարկելու Մսրա Մելիքի հրամանով <<յոթ տարվա խարաջ,... քառասուն ջվալ ցորեն, գարի,...քառասուն էրկեն ու կարճ կնիկ,...քառասուն սիրուն ախչիկ...քառասուն մատղաշ տղա>> (**Սասունցի Դավիթ, 1977**): Այստեղ ինչպես տեսնում ենք, գանձվող հարկերի ցանկում բացի նյութական առարկաներից՝ գարուց, ցորենից, անասուններից, եղել են նաև «քառասուն էրկեն ու կարճ կնիկ, քառասուն սիրուն ախչիկ, քառասուն մատղաշ տղա» (**Սասնա Ծռեր, 2008**): Նկատենք, որ ըստ արաբ պատմագիրների վկայությունների՝ արաբ զինվորները գերեվարում էին գեղեցկատես աղջիկների, վայելչակազմ տղաների, հավանաբար, նրանց դավանափոխ անելու և որպես ստրուկներ շուկաներում վաճառելու համար: Ալ-Բալազուրին հիշատակում է, որ Դադստանի լեզգիների (Սարիր)

³ Խարաջը հողահարկն է, սկզբնապես նշանակել է ամեն տեսակի հարկ և տուրք հպատակներից և օգտագործվել է որպես գլխահարկի հոմանիշ (տե՛ս Ислам. Энциклопедический словарь, 1991)

գորահրամանատարը արաբ Մրվան գորավարի հետ հաշտության պայմանագիր կնքեց՝ պարտավորվելով խալիֆայի կառավարչին «տարեկան հազար հինգ հարյուր տղա, հինգ հարյուր սևահեր, սևահոն, երկար արտևանունքներով և բարեկազմ աղջիկներ մատուցել և Բաբի (Դերբենդ) հացահատիկի շտեմարան բերել հարյուր հազար հացահատիկ» (**Արաբ մատենագիրներ, 2005**): Այսպես, անդրադառնալով էպոսում հիշատակված Մասունի բնակիչներից գանձվելիք 7 տարվա խարաջի պայմանին, նշենք, որ այն, ճիշտ է, բառացիորեն չի հիշատակվում հայկական կամ արաբական միջնադարյան աղբյուրներում, սակայն օժտված է պատմականությամբ, քանի որ վերջինս ենթադրում է ոչ թե ժամանակագրական հաջորդականության տրամաբանությամբ զարգացող իրականությունը, այլ պատմական իրադարձությունների արձագանքը, մի արձագանք, որը էպոսում ստանում է պատմությունից միանգամայն տարբեր ժամանակագրություն, այսինքն 7 տարվա խարաջի հիմքում դրվում է 652թ. պայմանագրի վերոհիշյալ պայմանը, որով հայերը երեք տարով ազատվում էին հարկ վճարելուց՝ «ոչ առնում ի ձենջ սակ զերեամ մի»: Այն Սեբեոսի պատմության հնագույն ձեռագրերի մեջ հիշատակվում է «վեր է ամի» ձևով, սակայն №3122 ձեռագրի լուսանցքում հարցականով գրված է «զերեամ մի» (**Պատմութիւն Սեբեոսի, 1979**): Այս արտահայտության տարբերակները տարբեր մեկնաբանությունների տեղիք են տվել հետազոտողներին. Սեբեոսի պատմության հ+րատարակիչ Ք. Պատկանյանի օգտագործած ձեռագրի մեջ եղել է «զերեամ մի», որը նա թարգմանել է գրաբարից «երեք տարի շարունակ», մինչդեռ պատմության մյուս հրատարակիչը՝ Թ. Միհրդատյանը ձեռագրերի «վեր է» բառի մեջ տեսել է թուրքերեն «վերկի» տերմինը, որը հայերենում «սակ» իմաստն ունի, իսկ «վեր է»-ի վերջին տառն ընկալել է որպես յոթ թվանշան և ստացել է «ոչ առնում ի ձենջ սակ (վերկի) է ամի», որի համաձայն հայերը յոթ տարով ազատվում էին հարկեր վճարելուց: Թ. Միհրդատյանի կողմից առաջ քաշած այս տարբերակն ընդունել են մի շարք հայտնի հայագետներ, պատմաբաններ, ինչպիսիք են Հ. Հյուբշմանը, որը, իմանալով, որ Ք. Պատկանյանի կողմից օգտագործված Ասիական թանգարանի ձեռագրում գրված է «զերեամ մի», նախապատվությունը տվել է Թ. Միհրդատյանի

տարբերակին և հաստատել, որ յոթ տարին ավելի հավանական է թվում, քան երեք տարին (**Hubshman H., Geshichte Armenians und erste Kriege Araber, 1875**): Համենայն դեպս, հայ պատմաբաններն ու ուսումնասիրողները՝ Լեոն, Մ. Օրմանյանը ևս կարծում են, որ հայերը յոթ տարով են ազատվել հարկեր վճարելուց: Մ. Օրմանյանը հիշատակում է, որ պայմանագրով հայերը պետք է հպատակվեին արաբներին՝ պայմանով, որ «առայժմ ապահարկ մնալ եօթը տարի ետքը սակ կամ հարկ տալ, որչափ որ կամենան» (**Օրմանյան Մ., 2001**) և հղում է Սեբեոսին: Պայմանագրի թվականի և վճարվելիք հարկի ժամկետի հետ կապված բոլոր դիտարկումները ուսումնասիրության ենթարկելով՝ հետազոտողները գտնում են, որ վերոհիշյալ պայմանագիրը կնքվել է 651թ., երբ արաբները գրավեցին Պարսկաստանն ու Միջին Ասիան: Ըստ այդ դիտարկումների՝ 652թ. Բյուզանդիայի Կոստանդ կայսրը, (641-668) իմանալով Թեոդորոս Ռշտունու կողմից կնքված այս պայմանագրի մասին, արշավում է Հայաստան, 653թ. Օսման խալիֆայից զորք ստանալով՝ Թեոդորոս Ռշտունին բյուզանդական զորքին դուրս է մղում Հայաստանից: Ինչպես վկայում է Սեբեոսը, այդ ժամանակ Ներսես Գ Տայեցի կաթողիկոսը, որը միաբանվել էր Կոստանդ կայսեր հետ, մեկուսանում է և բնակություն հաստատում իր ծննդավայր Տայքում (**Պատմութիւն Սեբեոսի, 1979**): Ըստ պատմաբան Հ. Հարությունյանի դիտարկման՝ 651 թվականին կնքված այդ դաշնագիրը յոթ տարով է եղել, և դա երևում է նրանից, որ յոթ տարին լրանալուց հետո Թեոդորոս Ռշտունին նորից է մեկնել Դամասկոս՝ այդ խնդրի կարգավորման համար, սակայն հիվանդացել է և մահացել այնտեղ (**Հարությունյան Հ., 1940**): Ըստ նրա առաջ քաշած տարբերակի՝ հայոց սպարապետը 658թ. է մեկնել Մուավիայի մոտ, որը ուղիղ յոթ տարի է: Միայն նրա մահից հետո է Ներսես կաթողիկոսը վերադարձել իր պաշտոնին:

ԵԶՐԱԿԱՑՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ

Ամփոփելով կարող ենք ասել, որ «Սասնա Ծռեր» էպոսում Սասունի բնակիչներից հարկվելիք յոթ տարվա խարաջը ունի փաստական ամուր հիմք, որի պատմական ակունքների ուսումնասիրության մեջ մեր դիտարկմամբ առանցքային նշանակություն ունի 652թ. հայ-արաբական դաշնագիրը՝ կնքված Հայոց իշխան

Թեոդորոս Ռշտունու և Ասորիքի կուսակալ Մուավիա իբն Աբու Սուֆյանի միջև: Թեմայի հետ կապված՝ պայմանագրում կարևորվել է հայերի՝ Խալիֆայությանը երեք տարով հարկ չվճարելու պայմանը: Թեմայի ուսումնասիրության շրջանակներում անդրադարձ է կատարվել նվաճված երկրներում Աբբասյան խալիֆայության հարկային ծանր քաղաքականությանը, որն առաջ բերեց 9-րդ դարում Սասունի և Տարոնի ապստամբությունները արաբ հարկահանների դեմ: Պատմական այս իրադարձությունները հետազոտվել են՝ համադրելով հայ, արաբ և ասորի պատմագիրների հաղորդած տեղեկությունները, որոնք էլ արտացոլվել են էպոսում: Հոդվածում առանձնացվել է սասունցիներից հարկվելիք յոթ տարվա խարաջի պայմանը՝ ըստ որի, բացի նյութական բարիքներից Մսրա Մելիքը պահանջում էր իրեն ծառայելու համար ուղարկել «քառսուն սիրուն ախչիկ», «քառսուն մատղաշ տղա», «քառսուն էրկեն կնիկ», և ինչպես քննարկումից պարզ դարձավ, նմանատիպ պայմանները, ըստ արաբական միջնադարյան աղբյուրների, առկա են եղել արաբ գորահրամանատարների կողմից նվաճված երկրների բնակչությանը տված պայմանագրերում: Ուստի կարելի է պնդել, որ էպոսում յոթ տարվա խարաջը հենց արաբական աղբյուրներում հիշատակված նմանատիպ պայմանագրերի կամ պայմանների մասին պատմական հիշողությունն է: Վերլուծվել են թեմայի շրջանակներում Սեբեոսի պատմության ձեռագրերը՝ ըստ իրենց հրատարակիչների դիտարկումների, կապված հայերի՝ Խալիֆայությանը երեք տարով հարկ չվճարելու պայմանի վերանայման հետ, ինչպես նաև պայմանագրի կնքման թվականի վերաբերյալ պատմաբանների ու հետազոտողների առաջ քաշած տարբերակները՝ ըստ որոնց հարկի գանձումը և պայմանագրի կնքումը վերջիններս տեղադրել են յոթ տարիների միջակայքում, որ պայմանագիրը կնքվել է 651թ. և այն պիտի վերահաստատվեր 658թ.: Այս ուսումնասիրությունը ամենևին էլ միտում չունի վիճարկելու 652թ-ի պայմանագրի կնքման թվականի պատմական հավաստիությունը: Այսպիսով, կարելի է պնդել, որ «Սասնա Ծռեր» էպոսում սասունցիներից հարկվելիք յոթ տարվա խարաջը 652թ. հայ-արաբական դաշնագրի պատմական հիշողությունն է, և վերոհիշյալ եզրահանգումները մեկ անգամ ևս փաստում են այդ իրողությունը:

ԳՐԱԿԱՆՈՒԹՅՈՒՆ

1. **Աբեղյան Մ. (2013)**, Երկեր, հատ. Ա, Երևան, ԵՊՀ հրատ.:
2. **Արաբական աղբյուրներ (1981)**, Իբն-Ալ-Ասիր /Թարգման., առաջաբանը և ծանոթ. Արամ Տեր-Ղևոնդյանի/, հ. Բ., Երևան, ՀՍՍՀ ԳԱ հրատ.:
3. **Արաբական աղբյուրներ (2005)**, Արաբ մատենագիրներ, Թ-Ժ դարեր /Ներած. և բնագրից թարգմ. Արամ Տեր-Ղևոնդյանի/, հ. Գ., Երևան, Երևանի համալսարանի հրատ.:
4. **Թովմա Արծրունի և Անանուն (1985)**, Պատմություն տանն Արծրունեաց, Երևան, Երևանի համալսարանի հրատ.:
5. **Հայ ժողովրդի պատմություն (1984)**, հատ. 2, Երևան, ՀՍՍՀ ԳԱ հրատ.:
6. **Հարությունյան Հ. (1940)**, Սեբեոս եպիսկոպոսի պատմության մեջ եղած մի պայմանագրի ժամկետի ճշտման հարցի շուրջը, Գիտական աշխատություններ, հատ. 1, Երևան, Երևանի մանկավարժական ինստիտուտի հրատ., էջ 199-206:
7. **Հովհաննես Դրասխանակերտցի (1996)**, Հայոց պատմություն, Երևան, ԵՊՀ հրատ.:
8. **Ղևոնդ (1982)**, Պատմություն, Երևան, «Սովետական գրող» հրատ.:
9. **Մելիք-Բախշյան Ս. (1960)**, Հայաստանը VII-IX դարերում, Երևան, «Միտք» հրատ.:
10. **Պատմություն Սեբեոսի (1979)**, աշխատասիրությամբ Գ.Վ. Աբգարյանի, Երևան, ՀՍՍՀ ԳԱ հրատ.:
11. **Սամուել Անեցի (2011)**, Հաւաքմունք ի գրոց պատմագրաց յաղագս գիտի ժամանակաց անցելոց մինչեւ ի ներկայս ծայրաքաղ արարեալ, Երևան, «Նաիրի» հրատ.:
12. **Սասնա Շոեր (2008)**, Հայ ժողովրդական վեպ, ընտիր պատումներ, Երևան, <<Էդիտ պրինտ>> հրատ.:
13. **Սասունցի Դավիթ (1977)**, Նոր պատումներ, Երևան, <<Սովետական գրող>> հրատ.:

14. **Ստեփանոս Տարոնեցի Ասողիկ (2000)**, Պատմություն տիեզերական, Երևան, ԵՊՀ հրատ.:
15. **ՏերՂևոնդյան Ա. (2003)**, Հոդվածների ժողովածու, Երևան, Երևանի պետական համալսարանի հրատ.:
16. **ՏերՂևոնդյան Ա. (1996)**, Հայաստանը VI-VIII դարերում, Երևան, ՀՀ ԳԱԱ «Գիտություն» հրատ.:
17. **Օրմանյան Մ. (2001)**, Ազգապատում: Հայ ուղղափառ եկեղեցւոյ անցքերը սկիզբէն մինչեւ մեր օրերը յարակից ազգային պարագաներով պատմուած, հատ. Ա, Էջմիածին, Մայր աթոռ Ս. Էջմիածնի հրատ.:
18. **Ислам. Энциклопедический словарь (1991)**, Москва, “Наука”.
19. **Al-Baladhuri A.(1983)**, Kitab Futuh al-Buldan, Bairut, maktabatu "Hilal".
20. **Hubshman H. (1875)**, Geshichte Armeniens und der ersten Kriege des Araber aus dem Armenishen,des Sebeos, Leipzig, Publisher Breitkopf und Hartel.
21. **Ibn al-Athir (1987)**, Al-Kamil fi al-Tariqh,III, Kahira, dar al-Kutubi al-ilmiya.
22. **Qhronique de Denus de Tell Mahre (1895)**, quatrieme partie Paris, Libraire Emile Brouillon Editeur.
23. **Markwart H. (1930)**, Sudarmenien und die Tigrisquellen nach griechen und arabishen Geographen, Vienne, Publisher Mechitaristen Buchdruckerei.

REFERENCES

1. **Abeghyan M. (2013)**, Erker /Works/, vol 1, Yerevan, Yerevan State University Publishing House.
2. **Arabic Sources (1981)**, Ibn-Al-Asir /Translation, foreword and introduction by Aram Ter-Ghevondyan/, vol. B, Yerevan, Publishing House of the Academy of Sciences of the Armenian SSR.
3. **Arabic Sources (2005)**, Arab matenagirner, T'-ZH darer /Arab Manuscripts, 10th-12th Centuries/ /Introduction and translation from the original by Aram Ter-Ghevondyan/, vol. G, Yerevan, Yerevan University Press.

4. **Tovma Artsruni ew Ananun (1985)**, Patmowtyown Tann Artsruneac /History of the House of the Artsrunik, Yerevan, Yerevan State University Publishing House.
5. **Hay Zhoghovrdi patmowtyown /Hisrory of Armenian people/ (1984)**, vol. 2, Yerevan, National Academy of Sciences of Armenia Publishing House.
6. **Harutyunyan H. (1940)**, Sebeos episkoposi patmowtean mej eghats mi paymanagri zhamketi chshtman harci shurj, /On the issue of clarifying the date of a treaty in the History of rhe Bishop of Sebeos/, Scientific works, vol. 1, p. 199-205, Yerevan, Yerevan Pedagogical Institute Publishing House.
7. **Hovhannes Draskhanakertsi (1996)**, Hayoc patmowtyown, /History/, Yerevan, Yerevan State University Publishing House.
8. **Ghevond (1982)**, Patmowtyown /History/, Yerevan, "Sovetakan, grogh" Publishing House.
9. **Melik-Bachshyan S. (1960)**, Hayastany VII-IX-rd darerowm /Armenia in the VII-IX centuries/, Yerevan, "Mitk" Publishing House.
10. **Patmowtyown Sebeosi (1979)**, /Hisrory of Sebeos, Yerevan, National Academy of Sciences of Armenia Publishing House.
11. **Sasna Crer (2008)**, Hay zhoghovrdakan vep, yntir patumner /Sasnas curves.Aemenian volk novel, selected stories/, Yerevan, "Edit Print" Publishing House.
12. **Samuel Aneci (2011)**, Havakmownk i groc patmagrac yaghags gyuti zhamanakac anceloc minchev i nerkays cayrakagh arareal /Extracts from the works of historians for identifying chronology from ancient to present time/, Yerevan, "Nairi" Publising House.
13. **Sasunci Davit (1977)**, Nor patumner /Davit of Sasun, New stories/, Yerevan, "Sovetakan grogh" Publishing House.
14. **Stepanos Taroneci Asoghik (2000)**, Patmowtyown tiezerakan /The Universal History/, Yerevan, Yerevan State Unibersity Publishing House.

15. **Ter-Ghevondyan A. (1996)**, Hayastany VI-VIII darerum, /Armenia in the VI-VIII centuries/, Yerevan, National Academy of Sciences of Armenia, "Science" Publishing House.
16. **Ter-Ghevondyan A. (2003)**, Hodvacneri zhoghocu, /Collection of articles/, Yerevan, Yerevan State University Publishing House.
17. **Ormaniyan M. (2001)** Azgapatum. Hay owghghapar ekeghecoy ancqery skzben minchev mer orery` yarakic azgayin paraganerov patmvac /History of nation. The events of the Armenian Orthodox church from the beginning to the present days are told with related national circumstances/, vol 2, Etchmiadzin, Mother See of Holy Etchmiadzin Publishing House.
18. **Islam. Entsiklopedicheskiy slovar' /Islam. Encyclopedic Dictionary/ (1991)**, Moscow, "Nauka".
19. **Al-Baladhuri (1983)**, Kitab Futuh al-Buldan, Bairut, maktabatu "Hilal".
20. **Hubshman H. (1875)**, Geshichte Armeniens und der ersten Kriege des Araber aus dem Armenischen des Sebeos, Leipzig, Publisher Breitkopf und Hartel.
21. **Ibn al-Athir (1987)**, Al-Kamil fi al-Tarikh, ,vol 3 Kahira, dar al-Kutubi al-ilmiya.
22. **Chronicle de Denus de Tell Mahre quatrieme partie, (1895)**, Paris, Libraire Emile Bouillon Editeur.
23. **Markwart H. (1930)**, Sudarmenien und Tigrisquellen nach griechen und arabischen Geographen, Vienne, Publisher Mechitaristen Buchdruckerei.

Գայանэ Մկրտումյան

Попытка изучения исторических истоков семилетней хараджа

в эпосе "Сасна Црер"

Заклучение

***Ключевые слова и выражения:** семилетний харадж, договор 652 г., восстания Сасуна и Тарона, Мсра Мелик, Армянский князь, арабские сборщики, монастырь св.Марута, рукописи истории Себеоса, армянский эпос, налоговая политика.*

Предметом изучения данной статьи является тема семилетнего налога хараджа взимаемого с жителей Сасуна по приказу Мелика Мисра в эпосе "Сасна Црер". Последнее, по видимому, имеет историческую основу и связано своими корнями с договором подписанным в 652г., между Армянским князем Теодором Рштуни и ассирийским наместником Муавией Абу Суфьяном. В рамках статьи кратко рассматриваются арабские вторжения в Армению в второй половине 7-го века, борьба и политическая деятельность Теодора Рштуни. В статье на основе сведений армянских и арабских историков также проанализируются восстания Сасуна и Тарона против налоговой политике Арабского халифата вспыхнувшие в 9-го века. Халиф Джафар Мутаваккиль потребовал у Баграт Багратуни, князя Сасуна и Тарона налоги и отправил туда своих сборщиков. Параллельно с этим эпизоды эпоса освещаются акцентом на условий договора 652г, согласно которому армяне освобождались от уплаты хараджа Халифата на 3 года. Целью статьи является рассмотрение и анализ замечаний ряд армянских исследователей и историков относительно даты подписания договора и пересмотра условия освобождения армян от налогов в пределах не 3-летнего, а 7-летнего срока. И на основании этих наблюдений можно настаивать, что, упоминание в эпосе о неуплате армянами хараджа Мелику Мисра в течении 7 лет, является историческим воспоминанием договора 652г.

Gayane Mkrtumyan

AN ATTEMPT TO STUDY THE HISTORICAL ORIGINS OF THE SEVEN-YEAR
KHARAJ
IN THE EPIC "SASNA TSRER"

Conclusion

Keywords and expressions: 7 years of kharaj, treaty of 652, rebellions of Sasun and Taron, Msra Melik, the Armenian prince, Arab taxcollectors, St. Maruta monastery, manuscripts of the history of Sebeos, armenian epic, taxation politics.

The subject of this article is the seven-year tribute of kharaj, levied from residents of Sasun by order of Msra Melik in the epic "Sasna Tsrer". The latter, most likely, has a historical basis and is connected with the treaty signed in 652 between the Armenian prince Theodore Rshtuni and Assurian governor Muawiya Ibn Aby Sufyan. The article briefly examines the Arab invasions of Armenia in the second half of the 7th century, the struggle and political activities of the prince Theodore Rshtuni. The article analyzes the rebellions that broke out in Sasun and Taron in the 9th century against the tax policy of the Arab Caliphate, based on information provided by Armenian and Arab historians, which were reflected in the epic. Caliph Jafar Mutawakkil demanded taxes from Bagarat Bagratuni, the prince of Sasun and Taron and sent his taxcollectors there. In parallel with all this, the episodes of the epic are illuminated by emphasizing the terms of treaty of 652 according to which the Armenians were exempted from paying taxes to the Caliphate for 3 years. The purpose of the article is to present the observations and analysis of a number of Armenian researches and historians regarding the date of signing of the treaty and the revision of the condition of Armenians being exempt from taxes for 3 years, placing it not within 3 years, but within 7 years. And based on these observations, it can be argued, that the mention in the epic of the Armenians not paying tribute of kharaj to Msra Melik for 7 years is a historical memory of the terms of treaty of 652.

Գայանե Մկրտումյան – Երևանի պետական համալսարանի արևելագիտության ֆակուլտետի արաբագիտության ամբիոնի դոցենտ, պատմական գիտությունների թեկնածու: Գիտական հետաքրքրությունները՝ միջնադարյան արաբական պատմագրություն և մշակույթ, հայ արաբական հարաբերություններ: Հեղինակ է շուրջ 36 հոդվածի, մեկ մենագրության: gmkrtumyan@ysu.am

Гаяне Мкртумян - Кандидат исторических наук, доцент кафедры арабистики, факультета востоковедения ЕФУ. Сфера научных интересов: средневековая арабская

историография и культура, авмянско-арабские отношения. Автор около 36 статей, одной монографии. gmkrtumyan@ysu.am

Gayane Mkrtumyan - PHD in Historical sciences, Associate professor of the Chair of Arabic Studies of the Faculty of oriental studies at YSU. Scientific interest: Medieval Arabic historiography and culture, Armenian - Arab relationships.

gmkrtumyan@ysu.am

Խմբագրություն է ուղարկվել 28.02.2026թ.

Հանձնարարվել է գրախոսության 15.03.2026թ.

Հրապարակման է ներկայացվել 31.07.2026թ.

ԱՆՆԱ ԱՍՍՏՐՅԱՆ

ԱՇՏԱՐԱԿԻ ՏԵՂԱԿԱՆ ԻՆՔՆԱԿԱՌԱՎԱՐՄԱՆ ՄԱՐՄԻՆՆԵՐԻ
ՁԵՎԱՎՈՐՄԱՆ ԵՎ ԳՈՐԾՈՒՆԵՈՒԹՅԱՆ ՊԱՏՄՈՒԹՅՈՒՆԸ (1919-1920 ԹԹ.)

DOI: 10.24234/journalforarmenianstudies.v2i73.258

ԱՄՓՈՓՈՒՄ

Սույն հոդվածում անդրադարձել ենք Աշտարակ քաղաքի տեղական ինքնակառավարման մարմինների (ՏԻՄ) ընտրություններին, դրանց կազմակերպման իրավական հիմքերին և սկզբունքներին: Լուսաբանվել է առկա սոցիալ-տնտեսական մարտահրավերները և վերջիններիս հաղթահարման ուղղությամբ քաղաքային իշխանությունների ձեռնարկած միջոցները:

Կատարված ուսումնասիրությունները վկայում են, որ Աշտարակի նորաստեղծ ՏԻՄ-ը գործել է չափազանց բարդ և անկայուն սոցիալական միջավայրում: Սովը, համաճարակը, գործազրկությունն ուղղակիորեն խոչընդոտում էին քաղաքի արդյունավետ կառավարմանը, սակայն քաղաքային իշխանությունների գործադրված ջանքերի շնորհիվ հնարավոր եղավ լուծել մի շարք օրակարգային հարցեր, մասնավորապես՝ կազմակերպել հակահամաճարակային միջոցառումներ, բնակչության կարիքների բավարարման համար ձեռք բերել կենսական նշանակության ապրանքներ, գնաճը զսպելու նպատակով սահմանել սակագներ, վերաբացել դպրոցներ, գրադարան և այլն:

Կարող ենք փաստել, որ չնայած երկրում տիրող սոցիալ-տնտեսական և հոգեբանական ճգնաժամային իրադրության, ինչպես նաև համապատասխան փորձառության պակասի, իրավագիտակցության ցածր մակարդակի պայմաններում Աշտարակի քաղաքային իշխանության մարմինները հիմնականում գործել են հանրային պատասխանատվության սկզբունքի համաձայն և նպաստել են սոցիալական կայունության հաստատմանը:

Այսպիսով՝ Աշտարակի ՏԻՄ-ի գործունեության ուսումնասիրությունը ցույց է տալիս, որ համայնքային կառավարման արդյունավետությունը նախ և առաջ պայմանավորված է մարտահրավերներին արագ և համակարգված արձագանքելու կարողությամբ, ինչպես նաև քաղաքացիների՝ համայնքի գործերին մասնակցելու պատրաստակամությամբ:

***Բանալի բառեր և արտահայտություններ.** Տեղական ինքնակառավարման մարմիններ, Աշտարակ, ընտրություն, քաղաքային խորհուրդ, վարչություն, քաղաքագլուխ, կենտրոնական իշխանություններ, պարենավորում, կրթություն, ճգնաժամ:*

ՆԵՐԱԾՈՒԹՅՈՒՆ

Առաջին համաշխարհային պատերազմը և դրան հաջորդած սոցիալ-տնտեսական և քաղաքական ճգնաժամը բացասական ազդեցություն ունեցան հայ բնակչության կյանքի որակի վրա: Առկա մարտահրավերների հաղթահարումը նորանկախ ՀՀ իշխանությունների համար դարձավ առաջնային նպատակ, որին էր ուղղված մի շարք բարեփոխումների մշակումը և իրագործումը: Համապարփակ բարեփոխումներն առնչվում էին նաև տեղական ինքնակառավարման մարմինների ձևավորմանը և արդյունավետ գործունեությանը:

ՀՀ-ում ձևավորված ՏԻՄ համակարգում իր ուրույն տեղն է զբաղեցնում Աշտարակի ՏԻՄ-ը, որի գործունեության մասին հայ պատմագրության մեջ գրեթե բացակայում է ամբողջական ուսումնասիրություն:

Մեր նպատակն է ոչ միայն լուսաբանել մեր պատմության մոռացված էջերը, այլ նաև ցույց տալ ՏԻՄ-երի կարևորությունը համայնքային կյանքի հիմնախնդիրների լուծման համատեքստում, ընդգծել տեղական ժողովրդավարության և մասնակցային կառավարման առավելությունները:

Աղբյուրագիտական տեսակետից հոդվածի շարադրանքում հիմնականում օգտագործվել են արխիվային փաստաթղթեր:

ՄԵԹՈԴԱԲԱՆՈՒԹՅՈՒՆ

Մեթոդաբանական առումով հոդվածը շարադրելիս առաջնորդվել ենք պատմաքննական և պատմահամեմատական մեթոդներով՝ համադրելով և վերլուծելով առկա արխիվային նյութերը, հրապարակված սկզբնաղբյուրների, գիտական ուսումնասիրությունների տվյալները: Միաժամանակ հանդես ենք եկել անկողմնակալ դիրքերից՝ առանց քաղաքական և կուսակցական նախասիրությունների:

ՔՆՆԱՐԿՈՒՄ

Համաձայն կենտրոնական իշխանությունների հաստատած համապատասխան իրավական կարգավորումների՝ ՀՀ-ում նախատեսվում էր ներդնել երկմակարդակ ՏԻՄ համակարգ (գավառային և քաղաքային ՏԻՄ-եր): Կառավարությունը, հաշվի առնելով քաղաքային կարգավիճակ ունեցող բնակավայրերի սակավաթիվ լինելը, 1919 թ. մայիսի 20-ին որոշեց Աշտարակին, Վաղարշապատին, Դիլիջանին, Մեծ Ղարաքիլիսային, Ջալալօղլիին, Ղամարլուին, Իգդիրին և Կողբին (Սուրմալուի գավառ) տալ քաղաքային կարգավիճակ: 1919 թ. մայիսի 23-ին օրենսդրական լիազորություններով օժտված ՀՀ կառավարությունը հաստատեց մեկ այլ կարևոր օրենսդրական ակտ՝ «ՀՀ մի քանի վայրերում քաղաքային կանոնադրություն մտցնելու մասին» օրենքը: Այն ենթադրում էր վերոնշյալ քաղաքներում ժողովրդավարական սկզբունքների հիման վրա, համամասնական ընտրակարգով կազմակերպվել ՏԻՄ-ի ընտրություններ. 20 տարին լրացած քաղաքացիներն առանց սեռի, ազգության և կրոնական խտրականության, ընդհանուր, գաղտնի, ուղղակի և հավասար քվեարկությամբ ընտրելու էին քաղաքային խորհրդի անդամներ՝ իրավասուներ (ավագանու անդամներ), որոնք էլ իրենց հերթին ընտրելու էին գործադիր մարմին՝ քաղաքային վարչություն (այսուհետև՝ Վարչություն)՝ քաղաքագլխի նախագահությամբ (Ասատրյան Ս. , 2018):

Աշտարակ քաղաքի ՏԻՄ ընտրությունները

Աշտարակի քաղաքային խորհրդի ընտրությունները կայացան 1919 թ. օգոստոսի 17-ին, որում ՀՅԴ տարավ վճռորոշ հաղթանակ (ՀԱԱ, ֆ. 201, ց. 1, գ. 33,

թ. 34): ՀՅԴ համամասնական ցուցակից իրավասուներ ընտրվեցին Սմբատ Խաչատրյանը, Հովհաննես Փարնանյանը, Արամ Աղաջանյանը (որին 1920 հունվարից փոխարինեց Խաչիկ Սաթունյանը) Վաչագան Շահազիզյանը, Գրիգոր Ներսիսյանը, Ավետիս Մկրտչյանը, Գրիգոր Ներսիսյանը, Գեղամ Ղափանցյանը, Աշոտ Սաժումյանը, Շահազիզ Շահազիզյանը, Թեոդորոս Շահազիզյանը, Պարյուր Շահազիզյանը, Գարեգին Վարդազարյանը, Գարեգին Ղուլչյանը, Մամիկոն Տեր-Հովհաննիսյանը, Գարեգին Արամյանը, Թեոդորոս Պետրոսյանը, Զալիկո Արամյանը (ՀԱԱ, ֆ. 201, ց. 1, գ. 375, թ. 4, 25): Ձայների մեծամասնությամբ քաղաքային խորհրդի նախագահ ընտրվեց Վաչագան Շահազիզյանը (ՀՅԴ), իսկ քարտուղար՝ Մամիկոն Տեր Հովակիմյանը, որին հետագայում փոխարինեց Հ. Ներսիսյանը:

Քաղաքային խորհուրդը ձևավորեց հանձնաժողովներ՝ դպրոցական, շինարարական, բժշկա-սանիտարական և այլն: Իրավասուներն ընտրեցին նաև Վարչության անդամներ. քաղաքագլուխ դարձավ հայտնի բժիշկ Վաղարշակ Նահապետյանը (նկ. 1), իսկ վարչության անդամներ՝ Նիկողայոս Թումանյանը և Հմայակ Շահազիզյանը: Վերջիններիս հրաժարակներին հետո, նրանց փոխարինեցին Հովհաննես Փարվանյանը և Շահազիզ Շահազիզյանը (ՀԱԱ, ֆ. 201, ց. 1, գ. 375, թ. 35):

Ըստ մեր ուսումնասիրությունների՝ ՀՅԴ կուսակցությունը միանձյա ստանձնել է քաղաքի կառավարումը: Ի պատասխան այն հարցին, թե արդյո՞ք ընդդիմությունը նախընտրական կամ հետընտրական գործընթացներ ծավալել է, ցավոք, դրա մասին մեզ չի հաջողվել որևէ փաստական նյութ գտնել թե՛ մամուլում, թե՛ արխիվային նյութերում. այն դեպքում, երբ այլ քաղաքների՝ ՏԻՄ ընտրություններում ընդդիմության մասնակցության վերաբերյալ բավարար նյութեր կան ամբարված և՛ ժամանակի մամուլում, և՛ արխիվային փաստաթղթերում: Հետևաբար, կարող ենք, եզրահանգել, որ Աշտարակի ՏԻՄ ընտրություններին ընդդիմադիր ուժեր կամ չեն մասնակցել, կամ վերջիններիս մասնակցությունը եղել է աննշան՝ առանց տեսանելի արդյունքի:

1919-1920 թթ. քաղաքային խորհրդի գումարած նիստերում քննարկվեցին և իրենց լուծումները ստացան քաղաքի կենսագործունեությանն առնչվող մի շարք հարցեր: Սակայն ակներև է, որ քաղաքային խորհուրդը չէր գործում բնականոն և երբեմն քվորում չլինելու պատճառով որոշ հարցերի քննարկումներ հետաձգվում էին (ՀԱԱ, ֆ. 201, ց. 1, գ. 375, թ. 5):

Նկ.1 Քաղաքագլուխ Վաղարշակ Նահապետյան

Աշտարակի հիմնախնդիրները և քաղաքային իշխանությունների ձեռնարկած միջոցները վերջիններիս լուծման ուղղությամբ

Նորաստեղծ ՏԻՄ գործունեության հիմնական առանցքը դարձավ պարենավորման, բժշկասանիտարական ոլորտները, իրավակարգի պահպանման, կրթական, գործազրկության, գնաճի դեմ պայքարը: Դրա մասին է վկայում 1919 թ. օգոստոս-սեպտեմբեր ամիսներին քաղաքային խորհրդի կողմից քննարկված և հաստատված 1919 թ. հոկտեմբեր-դեկտեմբեր ամիսների քաղաքային բյուջեի (նախահաշիվ) ուսումնասիրությունը: Ըստ նախահաշվի ելքային մասի՝ մունիցիպալ իշխանությունները նախատեսում էին իրենց միջոցները գրեթե հավասարաչափ բաշխել երկու կարևոր ոլորտների՝ ոստիկանության (73000 ռ.) և հանրային կրթության (70000 ռ.) համակարգերի պահպանման և զարգացման վրա, որոնց հաջորդում էր քաղաքի բարեկարգման

(40000 ռ.) և բժշկասանիտարական ծախքերը (30000 ռ.) (ՀԱԱ, ֆ. 198, ց. 1, գ. 2, թ. 26):

Այն հարցին թե ինչու՞ քաղաքում առկա համաճարակային ճգնաժամի պայմաններում բարեկարգման ծախքերը գերաշռում էին բժշկասանիտարական ծախքերին, կարելի է բացատրել բժշկական ոլորտի, մասնավորապես՝ Աշտարակի հիվանդանոցի՝ Վարչության իրավասության ներքո չգտնվելու հանգամանքով (ՀԱԱ, ֆ. 307, ց. 1, գ. 87, թ. 130 շրջ.):

Չնայած կենտրոնական իշխանությունների հատկացրած սուբսիդիաների՝ քաղաքային բյուջեն ուներ մեծ ճեղքվածք. քաղաքային խորհրդի հաստատած 1920 թ. բյուջեի համաձայն՝ մուտքի (եկամտի) գումարը կազմում էր 1.563.500 ռուբլի, իսկ ելքը (ծախքը)՝ 3.895.600 ռուբլի: Ակներև է, որ քաղաքի ծախսերը մի քանի անգամ գերակշռում էին եկամտային հոսքերին:

Ավելին, քաղաքի իշխանությունների ֆիկսալ կառավարումը, մասնավորապես՝ տեղական հարկերի հավաքագրումը բախվում էր մի շարք խոչընդոտների՝ ի դեմս քաղաքացիների դժգոհությունների, որոնք չէին վարանում դիմել Երևանի Շրջանային դատարանի վարչական բաժին՝ բողոքարկելով քաղաքային խորհրդի և վարչության համապատասխան որոշումները (ՀԱԱ, ֆ. 201, ց. 1, գ. 375, թ. 36, 40):

Հարկ է նշել, որ քաղաքային բյուջեի եկամտի հիմնական աղբյուրներն էին տեղական հարկերը (օր.՝ փթահարկ, գույքահարկ) և տուրքերը (օր.՝ ավոտիլային, առևտրային, փեթակի տուրքեր):

Աշտարակի պարենային հիմնախնդիրը: 1919 թ. Աշտարակում պարենավորման հարցով հիմնականում զբաղվում էին կենտրոնական իշխանությունները և Ամերկումը: Հացի արտադրության և բաշխման համար 1919 թ. դեկտեմբերի 7-ի քաղաքային խորհրդի որոշմամբ վերջինիս տրամադրվեց քաղաքի հացի փուռը և 4 խանութները (ՀԱԱ, ֆ. 201, ց. 1, գ. 375, թ. 9): Չնայած

վերոնշյալ հանգամանքին՝ պարենային խնդրի լուծումը շարունակում էր մնալ քաղաքային իշխանությունների գործունեության հիմնական ուղղություններից մեկը: Պարենային ճգնաժամը հաղթահարելու համար ձեռնարկվեցին այնպիսի միջոցառումներ, ինչպիսիք էին ա. կարիքների քարտեզագրում, բ. հացի չեկերի վաճառքի կազմակերպում, վերջիններիս անվճար բաշխումը չքավորներին, գ. առաջին անհրաժեշտության մթերքների սակագների սահմանում: 1919 թ. դեկտեմբերի 23-ին քաղաքային խորհրդի անդամները, լսելով իրավասու Գ. Արամյանի՝ Աշտարակում ապրող արևմտահայերի պարենավորման խնդրի մասին՝ ըստ որի նրանց 80 %-ը մատնված է սովամահության, որոշեցին ա. հանձնարարել Վարչությանը ցուցակագրել և՛ տեղացի, և՛ արևմտահայ չքավորներին, որոնք չէին օգտվում ամերիկյան կայաններից, բ. կեսական անհրաժեշտության միջոցների ձեռք բերման նպատակ դիմել Խնամատարության նախարարությանը (ՀԱԱ, ֆ. 201, ց. 1, գ. 375, թ. 4), իսկ փոխառություն ստանալու համար Ներքին գործերի նախարարությանը: ՆԳՆ Զեմստովո-քաղաքային բաժինն արձագանքեց ՏԻՄ խնդրանքին և պահանջեց ներկայացնել նախահաշիվ: Ըստ քաղաքային իշխանությունների կազմած նախահաշվի՝ հաց գնելու համար անհրաժեշտ էր 500 հազ. ռուբլի, մսամթերքի համար՝ 200 հազ. ռուբլի, կեռասինի համար՝ 100 հազ. ռուբլի, աղի, գետնախնձորի և այլ մթերքների համար՝ 200 հազ. ռուբլի: ՆԳ նախարար Ա. Գյուլխանդանյանը, հիմք ընդունելով վերոնշյալը, կազմեց օրինագիծ՝ ներկայացնելով Նախարարների խորհուրդ (ՀԱԱ, ֆ. 201, ց. 1, գ. 375, թ. 6-11), որտեղ էլ արժանանալով հավանության, ուղարկվեց խորհրդարան: Սակայն հարկ է նկատել, որ խորհրդարանը միշտ չէ, որ նպատակային էր համարում պետական միջոցների տրամադրումը ՏԻՄ-երին: Այսպես՝ պատգամավոր Վ. Նավասարդյանը 1920 թ. մարտի 3-ին խորհրդարանի նիստում քննարկման ներկայացրեց Աշտարակի քաղաքային վարչությանը 1 մլն ռ. փոխառություն՝ 3 տարի ժամկետով, 3% տոկոսադրույքով հատկացնելու մասին օրինագիծ: Սակայն

խորհրդարանի Ֆինանսական հանձնաժողովը, պատճառաբանելով, որ կառավարության և խորհրդարանի կողմից նմանատիպ խնդրագրերի մշտական բավարարումը նորակազմ ՏԻՄ-երին զրկելու էր սեփական եկամտի աղբյուր ստեղծելու մղումից, առաջարկեց՝ Աշտարակ քաղաքին չտրամադրել վերոնշյալ գումարը: Դաշնակցական որոշ պատգամավորներ՝ Ա. Ղազարյանը, Ա. Տեր-Միքայելյանը, հանդես եկան օրինագծի օգտին. Ա. Ղազարյանը ևս մեկ անգամ շեշտեց, որ նոր կազմավորված ՏԻՄ-երը առանց պետական օժանդակության չէին կարող գոյություն ունենալ, և մյուս կողմից՝ նրանք այդ գումարները հիմնականում օգտագործում են մթերքներ ձեռք բերելու համար, իսկ ՀՀ ներկա պայմաններում մթերքների ձեռք բերումը «աննշան» գործ չէ: Ա. Տեր-Միքայելյանն Աշտարակի ողբալի կացության համար մեղադրեց կենտրոնական իշխանություններին, քանի որ դեռևս 1919 թ. սեպտեմբերին վերոհիշյալ խնդրանքով Աշտարակի քաղաքային վարչությունը դիմել էր կառավարությանը, եթե այդ ժամամանակ տրվեր համապատասխան օգնություն, ապա քաղաքն արդեն կունենար անհրաժեշտ քանակության հացահատիկ, և, ըստ նրա, Աշտարակին պետք էր տալ ոչ թե փոխառություն, այլ նպաստ: Չնայած հակոտնյա տեսակետներին՝ խորհրդարանը 1920 թ. մարտի 5-ին հաստատեց Աշտարակին 1 մլն ռուբլու վարկ տրամադրելու մասին օրինագիծը (ՀԱԱ, ֆ. 201, ց. 1, գ. 375, թ. 6-11):

Հարկ է նշել, որ վերոնշյալ միջոցառումները, թեև մեղմացրին, սակայն չլուծեցին քաղաքում առկա պարենային ճգնաժամը: Այն առավել սրվեց ամերիկյան փուռը փակվելուց հետո (1920 թ. մայիսին) և հացի մատակարարումը մունիցիպալ իշխանությունների համար դարձավ գերխնդիրը: Կառավարությունը ստիպված էր նոր աջակցություն ցուցաբերել Աշտարակին և 1920 թ. հունիսի 22-ին հաստատեց պարենավորման նպատակով քաղաքին 5 մլն ռ. փոխարինաբար տալու մասին մեկ այլ օրինագիծը (ՀԱԱ, ֆ. 199, ց. 1, գ. 133^{1-ին}, թ. 126):

Այսպիսով, Աշտարակի ՏԻՄ-ը, վեր հանելով և քարտեզագրելով քաղաքի պարենային հիմնախնդիրները, միջոցներ ձեռնարկեց լուծել դրանք՝ օգտագործելով թե՛ ներքին, թե՛ արտաքին ռեսուրսները, մասնավորապես՝ ՀՀ կենտրոնական

իշխանությունների կողմից տրամադրած դրամական միջոցները: Այս ամենի արդյունքում հնարավոր եղավ ինչ-որ չափով կառավարելի դարձնել սոցիալական այնպիսի կարևոր խնդիրներ, ինչպիսիք էին հացի և այլ կենսական նշանակության մթերքների ապահովումը, մթերքների սակագների գսպումը և այլն:

Համաճարակի դեմ պայքար: Աշտարակի ՏԻՄ-ի համար հաջորդ մարտահրավերն առնչվում էր առողջապահական ոլորտին: Այն կանոնակարգելու համար 1919 թ. դեկտեմբերի 7-ին գումարած նիստում քաղաքային խորհուրդը որոշեց ստեղծել Բժշկա-սանիտարական հանձնաժողով (ՀԱԱ, ֆ. 201, ց. 1, գ. 375, թ. 8): Վերոնշյալ հանձնաժողովի անդամները, ինչպես նաև քաղաքագլուխ Վ. Նահապետյանը մշտապես ահազանգում էին համաճարակի և դրա ընդլայնմանը նպաստող հանգամանքների մասին: Այսպես՝ 1919 թ. նոյեմբերի 20-ին Խնամատարության և աշխատանքի նախարարությանն ուղղված գրության մեջ քաղաքագլուխը, նկարագրելով իրավիճակը, նշում է, որ Աշտարակի շրջանում ապրող մոտ 10 հազար արևմտահայ գաղթականություն, 40 գյուղական հասարակություն գրված էին մաքուր ջրից, հետևաբար նրանք օգտագործում էին Քասախ գետի ջուրը, որը, սակայն, հոսում էր մոտ 50 գյուղական համայնքով՝ ենթարկվելով աղտոտվածության: Այս ամենը նպաստում էր որովայնային տիֆով և խոլերիայով հիվանդների թվի աճին: Քաղաքային իշխանություններն առաջարկում էին, փորելով նոր առուներ, Արագածի ստորոտի առատ աղբյուրների ջուրը բերել Աշտարակ՝ քաղաքը զերծ պահելով աղտոտված ջրից վարակվելու վտանգից (ՀԱԱ, ֆ. 205, ց. 1, գ. 42, թ. 134 շրջ.): Խնդրի հրատապությունից ելնելով՝ 1919 թ. դեկտեմբերի 7-ին քաղաքային խորհուրդը Վարչությանը հանձնարարեց սկզբնական աշխատանքների համար ձեռք բերել շինանյութ, հրավիրել ճարտարագետ, կազմակերպել առուների անցկացման աշխատանքներ՝ դրանով իսկ լուծել նաև աշխատատեղերի բացման խնդիրը:

Քաղաքային իշխանության ձեռնարկած հակահամաճարակային միջոցառումներից էր աղբահանության և ախտահանության կազմակերպումը. կառավարության տրամադրած միջոցներով 1920 թ. սեպտեմբերից քաղաքային

վարչությունը կազմակերպեց քաղաքի և նրա կից տարածքների ընդհանուր աղբահանությունը և ախտահանությունը (ՀԱԱ, ֆ. 205, ց. 1, գ. 490, թ. 1-2):

Կրթական քաղաքականություն: 1919-1920 թթ. քաղաքային իշխանություններն աչքի ընկան հատկապես կրթական բնագավառում ծավալած գործունեությամբ, որի արդյունքում վերանորոգվեցին և վերաբացվեցին տարրական դպրոցներ, սկսեց գործել քաղաքային գրադարանը և այլն:

Դեռևս 1918-1919 ուսումնական տարում Աշտարակում չէր գործում որևէ դպրոց, իսկ դպրոցական շենքերում տեղակայված էին ամերիկյան և Մոսկվայի հայկական կոմիտեի որբանոցները (ՀԱԱ, ֆ. 205, ց. 1, գ. 532, թ. 6): Վարչությունը պահանջեց ազատել դպրոցական շինությունները, սակայն վերջիններս հրաժարվում էին, այն դեպքում, երբ մոտ 800-900 երեխա անտերունչ «թափառում» էին փողոցներում (ՀԱԱ, ֆ. 205, ց. 1, գ. 42, թ. 2): Ուստի, դպրոցների վերաբացման համար ՏԻՄ-ը նախաձեռնեց բնակարանների բռնագրավումներ:

Քաղաքային իշխանությունների ջանքերով վերաբացվեցին երկու տարրական դպրոց (550 աշակերտ), որտեղ ուսումը հայտարարվեց անվճար: Աշտարակի դպրոցներում իրենց կրթական իրավունքն էին իրացնում նաև արևմտահայ երեխաները (ՀԱԱ, ֆ. 198, ց. 1, գ. 2, թ. 15): Մեկ այլ կարևոր նախաձեռնություն էր կրթական դրամաշնորհների տրամադրումը. 1920 թ. հունվարի 27-ին քաղաքային խորհրդի որոշմամբ նորաբաց համալսարանի 2 ուսանողների ուսման ծախսերը ևս հոգալու էր ՏԻՄ-ը:

Կրթության նախարարության թույլտվությամբ ՏԻՄ-ի ենթակայության տակ չգտնվող Աշտարակի միջնակարգ դպրոցի տնտեսական մասի կառավարումը ևս ժամանակավորապես վերապահվեց քաղաքային խորհրդին (ՀԱԱ, ֆ. 307, ց. 1, գ. 87, թ. 107, 130 և շրջ, 142):

Անգրագիտության վերացման և շարունակական կրթության ապահովման համար կարևոր էր նաև քաղաքային գրադարանի վերաբացումը: Քաղաքային խորհրդի որոշմամբ «Պոռչյան» գրադարան-ընթերցարանն անցավ քաղաքային իշխանության ենթակայության տակ:

Գործադրկության դեմ պայքար: Քաղաքում առկա գործադրկությունը լուրջ սոցիալական մարտահրավեր էր քաղաքային իշխանությունների համար: Դրա հաղթահարումը դարձել էր առավել օրակարգային՝ հաշվի առնելով Աշտարակում մեծաթիվ գաղթականության առկայությունը: 1920 թ. հունվարին քաղաքագլուխը դիմեց Խնամատարության և աշխատանքի նախարարությանը՝ առաջարկելով հարցը լուծել հասարակական աշխատանքներ կազմակերպելու միջոցով, որոնցում պետք է ներգրավված լինեին գործազուրկներ, ինչպես նաև՝ քաղաքում բացել աղյուսի, կրի, կղմնդրի գարձարաններ (ՀԱԱ, ֆ. 205, ց.1, գ. 690, թ. 63):

Քաղաքային իշխանությունների ուշադրության կենտրոնում էին նաև **որբերի հավաքագրման և խնամքի հարցերը**: Ըստ Խնամատարության և աշխատանքի նախարարության պաշտոնական տվյալների՝ 1918 թ. դեկտեմբերին-1919 թ. հունվարին Աշտարակում Ամերկումի հոգաձության տակ կար 7 որբանոց (580 որբ) (ՀԱԱ, ֆ. 198, ց.2, գ. 49, թ. 1): Սակայն որբերի իրավական կարգավիճակի՝ անձնական և գույքային իրավունքների հարցը շարունակում էր մնալ անորոշ: Վերոնշյալ հարցի լուծման համար որոշվեց Վարչությանը կից ստեղծել որբախնամ հանձնաժողով, որը պետք է զբաղվեր նաև որբերի հոգաբարձության խնդիրներով:

Աշտարակի ՏԻՄ աշխատանքները դրական գնահատվեցին հանրապետության օրենսդիր մարմնի կողմից. դեռևս 1919 թ. դեկտեմբերի 29-ին խորհրդարանի նիստում պատգամավոր Ս. Թորոսյանը, անդրադառնալով Վաղարշապատի և Աշտարակի քաղաքային իշխանությունների գործունեությանը, նշեց, որ Աշտարակում այն «ավելի աշխույժ է» (ՀԱԱ, ֆ. 198, ց. 1, գ. 51, թ. 5):

ՏԻՄ անդամները՝ քաղաքագլուխ Վ. Նահապետյանը և քաղաքային խորհրդի նախագահ Վ. Շահազիզյանը, ակտիվորեն մասնակցեցին համապետական նշանակության միջոցառումներին, մասնավորապես՝ 1920 թ. հունվարին Երևանում կազմակերպված Քաղաքային խորհուրդների համագումարի աշխատանքներին: Վերոնշյալ համագումարում որոշվեց ստեղծել Քաղաքների միություն, որին հետագայում անդամագրվեցին մի շարք քաղաքներ, այդ թվում՝ Աշտարակը:

Այսպիսով, Աշտարակի քաղաքային իշխանությունները, չնայած ՀՀ-ում առկա քաղաքական և սոցիալ-տնտեսական անկայունությանը, ձեռնարկեցին պետության և բնակչության համար կենսական նշանակություն ունեցող մի շարք միջոցառումներ.

- Վեր հանվեցին և քարտեզագրվեցին քաղաքի պարենային հիմնախնդիրները: Տեղական իշխանությունների ջանքերի շնորհիվ ձեռք բերվեցին կենսական նշանակության մթերքներ, իսկ անհարկի թանկացումներից խուսափելու համար սահմանվեցին առաջին անհրաժեշտության ապրանքների սակագներ:
- Կարևորելով անգրագիտության դեմ պայքարը և կրթության շարունակականությունը՝ քաղաքային խորհրդը որոշեց վերաբացվել տարրական դպրոցներ և քաղաքային գրադարանը, ինչպես նաև ուսանողներին հատկացնել դրամաշնորհներ:
- Քաղաքային իշխանությունները ձեռնարկեցին սոցիալական անվտանգությանը և կայունությանը նպաստող այլ քայլեր, մասնավորապես՝ համաճարակի և գործազրկության դեմ պայքար, որբերի իրավունքների պաշտպանություն և այլն:

Համառոտագրություններ

ՏԻՄ - Տեղական ինքնակառավարման մարմիններ

ՀԱԱ - Հայաստանի ազգային արխիվ

Abbreviations

TIM (LSGB) - Local self-government bodies

HAA (NAA) – National Archives of Armenia

ԳՐԱԿԱՆՈՒԹՅՈՒՆ

1. **Ասատրյան Ա. (2018)**, ՀՀ տեղական ինքնակառավարման մարմինները 1918-1920 թթ., «ՎԷՄ», հ. 1(61), Երևան, «ՎԷՄ հանդես» հրատ., էջ 229:
2. ՀԱԱ, ֆ. 201, ց. 1, գ. 33, թ. 34:

3. ՀԱԱ, ֆ. 201, ց. 1, գ. 375, թ. 4, 25:
4. ՀԱԱ, ֆ. 201, ց. 1, գ. 375, թ. 35:
5. ՀԱԱ, ֆ. 201, ց. 1, գ. 375, թ. 5:
6. ՀԱԱ, ֆ. 198, ց. 1, գ. 2, թ. 26:
7. ՀԱԱ, ֆ. 307, ց. 1, գ. 87, թ. 130 շրջ.:
8. ՀԱԱ, ֆ. 201, ց. 1, գ. 375, թ. 36, 40:
9. ՀԱԱ, ֆ. 201, ց. 1, գ. 375, թ. 9:
10. ՀԱԱ, ֆ. 201, ց. 1, գ. 375, թ. 4:
11. ՀԱԱ, ֆ. 201, ց. 1, գ. 375, թ. 6-11:
12. ՀԱԱ, ֆ. 198, ց. 1, գ. 52, թ. 22:
13. ՀԱԱ, ֆ. 199, ց. 1, գ. 133^{1-ի}, թ. 126:
14. ՀԱԱ, ֆ. 201, ց. 1, գ. 375, թ. 8:
15. ՀԱԱ, ֆ. 205, ց. 1, գ. 42, թ. 134 շրջ.:
16. ՀԱԱ, ֆ. 205, ց. 1, գ. 490, թ. 1-2:
17. ՀԱԱ, ֆ. 205, ց. 1, գ. 532, թ. 6:
18. ՀԱԱ, ֆ. 205, ց. 1, գ. 42, թ. 2:
19. ՀԱԱ, ֆ. 198, ց. 1, գ. 2, թ. 15:
20. ՀԱԱ, ֆ. 307, ց. 1, գ. 87, թ. 107, 130 և շրջ, 142:
21. ՀԱԱ, ֆ. 205, ց. 1, գ. 690, թ. 63:
22. ՀԱԱ, ֆ. 198, ց. 2, գ. 49, թ. 1:
23. ՀԱԱ, ֆ. 198, ց. 1, գ. 51, թ. 5:

REFERENCES

1. **Asatryan A. (2018)**, HH teghakan inqnakar'avarman marminnery' 1918-1920 t't'. /HH teghakan inqnakaravarman marminnere 1918-1920 tt./, /The local self-gwvernment bodies of the Republic of Armenia 1918-1920/, Yerevan, «Vem handes» Press. (In Armenian)

2. HAA, f. 201, ts^Բ. 1, g. 33, t. 34:
3. HAA, f. 201, ts^Բ. 1, g. 375, t. 4, 25:
4. HAA, f. 201, ts^Բ. 1, g. 375, t. 35:
5. HAA, f. 201, ts^Բ. 1, g. 375, t. 5:
6. HAA, f. 198, ts^Բ. 1, g. 2, t. 26:
7. HAA, f. 307, ts^Բ. 1, g. 87, t. 130 shrj.:
8. HAA, f. 201, ts^Բ. 1, g. 375, t. 36, 40:
9. HAA, f. 201, ts^Բ. 1, g. 375, t. 9:
10. HAA, f. 201, ts^Բ. 1, g. 375, t. 4:
11. HAA, f. 201, ts^Բ. 1, g. 375, t. 6-11:
12. HAA, f. 198, ts^Բ. 1, g. 52, t. 22:
13. HAA, f. 199, ts^Բ. 1, g. 133¹⁻ⁱⁿ, t. 126:
14. HAA, f. 201, ts^Բ. 1, g. 375, t. 8:
15. HAA, f. 205, ts^Բ. 1, g. 42, t. 134 shrj.:
16. HAA, f. 205, ts^Բ. 1, g. 490, t. 1-2:
17. HAA, f. 205, ts^Բ. 1, g. 532, t. 6:
18. HAA, f. 205, ts^Բ. 1, g. 42, t. 2:
19. HAA, f. 198, ts^Բ. 1, g. 2, t. 15:
20. HAA, f. 307, ts^Բ. 1, g. 87, t. 107, 130 ev shrj, 142:
21. HAA, f. 205, ts^Բ. 1, g. 690, t. 63:
22. HAA, f. 198, ts^Բ. 2, g. 49, t. 1:
23. HAA, f. 198, ts^Բ. 1, g. 51, t. 5:

Анна Асатрян

**ИСТОРИЯ ФОРМИРОВАНИЯ И ДЕЯТЕЛЬНОСТИ ОРГАНОВ МЕСТНОГО
САМОУПРАВЛЕНИЯ АШТАРАКА (1919–1920 ГГ.)**

Заклучение

Ключевые слова и выражения: органы местного самоуправления, Аштарак, выборы, городской совет, администрация, городской глава, центральные власти, продовольственное обеспечение, образование, кризис.

В статье рассматриваются выборы органов местного самоуправления, их правовые основы и принципы организации. Также освещаются существовавшие социально-экономические проблемы и меры, предпринятые городскими властями для их преодоления.

Проведённые исследования свидетельствуют о том, что органы местного самоуправления Аштарака рассматриваемого периода действовали в чрезвычайно сложных и нестабильных условиях. Голод, эпидемии и безработица напрямую препятствовали эффективному управлению городом, однако благодаря усилиям городских властей удалось решить ряд актуальных проблем. В частности, были организованы противоэпидемические мероприятия, приобретены жизненно важные товары для удовлетворения потребностей населения, установлены тарифы с целью сдерживания инфляции, возобновлены работы школ, библиотек и других учреждений.

Таким образом, можно констатировать, что несмотря на социально-экономический и психологический кризис в стране, отсутствие соответствующего опыта и низкий уровень правосознания, органы городского управления Аштарака в основном действовали в соответствии с принципом общественной ответственности и способствовали укреплению социальной стабильности.

Таким образом, изучение деятельности органов местного самоуправления Аштарака показывает, что эффективность управления общиной в первую очередь обусловлена способностью быстро и системно реагировать на вызовы, а также готовностью граждан участвовать в делах общины.

Anna Asatryan

THE HISTORY OF THE FORMATION AND ACTIVITY OF ASHTARAK'S LOCAL
SELF-GOVERNMENT
BODIES (1919–1920)

Conclusion

Key words and expressions: local self-government bodies, Ashtarak, election, city council, administration, mayor, central government, food supply, education, crisis.

The article discusses the elections of local self-government bodies, the legal foundations and principles of their organization. It also highlights the existing socio-economic challenges and the measures undertaken by the municipal authorities to overcome them.

The conducted research shows that the newly established local self-government of Ashtarak operated under extremely difficult and unstable conditions. Famine, epidemics, and unemployment directly hindered effective city governance; however, thanks to the efforts of the municipal authorities, it became possible to solve several pressing issues. In particular, anti-epidemic measures were organized, essential goods were obtained to meet the needs of the population, price regulations were introduced to curb inflation, and schools and libraries were reopened.

It can be stated that despite the socio-economic and psychological crisis in the country, the lack of relevant experience, and the low level of legal awareness, the municipal authorities of Ashtarak generally acted in accordance with the principle of public responsibility and contributed to the establishment of social stability.

Thus, the study of the activities of the Ashtarak local self-government shows that the efficiency of community governance is primarily determined by the ability to respond quickly and systematically to challenges, as well as by the citizens' willingness to participate in community affairs.

Աննա Ասատրյան – Հայաստանի պետական տնտեսագիտական համալսարանի Հասարակագիտության ամբիոնի դասախոս, պատմական գիտությունների թեկնածու. annaedisoniasatryan@gmail.com: Գիտական հետաքրքրությունների շրջանակն ընդգրկում է Հայաստանի առաջին Հանրապետության տեղական ինքնակառավարման մարմինների պատմությունը: <https://orcid.org/my-orcid?orcid=0000-0001-7037-9915>

Anna Asatryan – Lecturer at the chair of Social Sciences, Armenian State University of Economics, Ph.D in history annaedisoniasatryan@gmail.com. Her research interests include the history of the local self-government bodies of the First Republic of Armenia. <https://orcid.org/my-orcid?orcid=0000-0001-7037-9915>

Анна Асатрян – Преподаватель кафедры Обществознания Армянского государственного экономического университета, кандидат исторических наук. annaedisoniasatryan@gmail.com Научные интересы включают историю органов местного самоуправления Первой Республики Армения. <https://orcid.org/my-orcid?orcid=0000-0001-7037-9915>

Խմբագրություն է ուղարկվել 02.02.2026թ.

Հանձնարարվել է գրախոսության 24.02.2026թ.

Հրապարակման է ներկայացվել 31.07.2026թ.

ՔՐԻՍՏԻՆԵ ՊԱՊԻԿՅԱՆ

ՌԱՖԻԿ ԳԱԲՐԻԵԼՅԱՆ

**ՏՆՏԵՍՈՒԹՅԱՆ ՆԿԱՐԱԳԻՐԸ ԶԱՔԱՐԻԱ ՔԱՆԱՔԵՌՈՒ
«ՊԱՏՄԱԳՐՈՒԹՅԱՆ» ԷԶԵՐՈՒՄ ՄԻՋՆԱԴԱՐՅԱՆ ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ՄՇԱԿՈՒՅԹԻ
ՀԱՄԱՏԵՔՍՈՒՄ**

DOI: 10.24234/journalforarmenianstudies.v2i73.259

ԱՄՓՈՓՈՒՄ

ԺԷ դ. ականավոր պատմագիր Զաքարիա Քանաքեռցու «Պատմագրութիւն»-ը բաղկացած է երեք մասից, որը ընդգրկում է հայոց պատմությունը՝ սկսած Արշակունիների թագավորությունից, Սասանյանների դինաստիայի հաստատումից մինչև 1699 թվականը: Պատմագիրը ծնվել է Կոտայք գավառի Քանաքեռ գյուղում 1627 թ. և իր հետագա ստեղծագործական կյանքն ու գործունեությունը ծավալել է Արագածոտն գավառում՝ Հովհաննավանքում (մահացել է Հովհաննավանքում 1699 թ.): Այս է պատճառը, որ նա իր աշխատանքի մեծագույն մասը նվիրել է այս շրջանների ուսումնասիրությանը: Քանաքեռցու «Պատմագրութիւն» աշխատության մեջ գրառված նյութերը, որոնք վերաբերում են ուշ միջնադարի Հայաստանի տնտեսական կյանքի հիմնական ճյուղերին: Մասնավորապես նա անդրադարձել է դաշտամշակությանը և գյուղատնտեսության մյուս ենթաճյուղերին (երկրագործություն, պտղաբուծություն, այգեգործություն): Ուշագրավ են նրա տեղեկությունները նշված բնագավառների հետ կապված արտադրական կառույցների վերաբերյալ: Քանաքեռցին մանրամասն տեղեկություններ է հաղորդում երկրագործության մեջ կիրառվող աշխատանքային գործիքների մասին: Նրա տվյալները կարևոր պատմական-ազգագրական սկզբնաղբյուր են: Պատմիչը, իր աշխատանքը շարադրելիս, հիմք է ընդունել ոչ միայն վիմագիր արձանագրությունները, մատենագիր գրականությունը, իբրև բանահավաք, ականատես-վկայի ճշգրտությամբ հստակ ու

արժանահավատ տեղեկություններ է հաղորդում իր ժամանակաշրջանի պատմության, սոցիալ-տնտեսական կյանքի վերաբերյալ: Քանաքեռցու «Պատմագրութիւն» երկի առանցքը հայ աշխատավոր, կոռի աշխատանքի տակ կքած հայ գյուղացին է, ով գտնվելով պարսկական տիրապետության տակ՝ ենթարկվում էր ընչաքաղց խաների կամայականություններին, ապօրինի հարստահարումներին ու ծանր հարկային քաղաքականությանը: Պատմագիրը անդրադարձել է նաև պարսիկ խաների կողմից տնտեսության զարգացմանն ուղղված աշխատանքների իրականացմանը, որոնք հետապնդում էին քաղաքական և անձնական շահեր: Պարսիկ խաները հարստություն ձեռք բերելու նկատառումներով Կոտայքի և Արագածոտնի տարածքներում անց են կացնում ջրանցքներ ոռոգման համակարգը բարելավելու համար, ինչը կարող էր նպաստել իրենց հարստացմանը:

Զաքարիա Քանաքեռցու «Պատմագրութիւն»-ը կարևոր սկզբնաղբյուր է իր ապրած ժամանակաշրջանի Հայաստանի պատմության, քաղաքական և սոցիալ-տնտեսական կյանքի ուսումնասիրության տեսանկյունից: Նրանում զետեղված ազգագրական նյութերը հիմք են հանդիսանում ուշ միջնադարի հայ ժողովրդի տնտեսական կյանքի նկարագրի վերաբերյալ համապարփակ պատկերացում կազմելու համար՝ հնարավորություն տալով հետագա նոր ուսումնասիրությունների իրականացմանը: Եթե վաղ և զարգացած միջնադարի պատմիչների հաղորդած տվյալները խիստ կարևոր են Հայաստանի աշխարհիկ և հոգևոր դեմքերի կյանքի և գործունեության զանազան խնդիրները հասկանալու և պարզաբանելու համար, ապա ԺԷ դ. պատմիչների երկերի հիմնական ատաղձը շարքային ժողովուրդն է, որով էլ այն առանձնանում է վաղ շրջանի պատմիչների երկերից: Զաքարիա Քանաքեռցու «Պատմագրութիւն»-ը եզակի սկզբնաղբյուր է հասարակ մարդու կյանքն ու կենցաղը լուսաբանելու համար: Նրա հերոսը հայ շինականն է, երկրագործը, արհեստավորը: Այս առումով ուշ միջնադարի պատմիչներ Զաքարիա Քանաքեռցին, Առաքել Դավրիժեցին, Զաքարիա Ագուլեցին, Գրիգոր Դարանաղցին գալիս են նպաստելու շարքային գյուղացու կյանքի

ամենատարբեր ոլորտների լուսաբանմանը: Թեման արդիական և կարևոր է այս առումով:

Քանալի բառեր և արտահայտություններ. Զաքարիա Քանաքեռցի, պատմագրություն, սկզբնաղբյուր, ուշ միջնադար, երկրագործություն, այգեգործություն, ոռոգման համակարգ, ջրանցքաշինություն:

ՆԵՐԱԾՈՒԹՅՈՒՆ

ԺԷ դ. ականավոր պատմագիր Զաքարիա Քանաքեռցու «Պատմագրութիւն»-ը բաղկացած է երեք մասից: Այն ընդգրկում է հայոց պատմությունը՝ սկսած Արշակունիների թագավորությունից մինչև 1699թ.: Պատմագիրը ծնվել է Կոտայք գավառի Քանաքեռ գյուղում 1627թ.: Իր հետագա ստեղծագործական կյանքն ու գործունեությունը ծավալել է Արագածոտն գավառի Հովհաննավանքում, որտեղ և մահացել է 1699 թ.: Նրա պատմության առաջին երկու հատորները հիմնականում նվիրված են Կոտայք և Արագածոտն գավառներին: Երրորդ հատորը ընդգրկում է Հովհաննավանքի արձանագրությունները իր ճշգրիտ վերլուծությամբ: Քանաքեռցու «Պատմագրութիւն»-ը կարևոր պատմագագադանական սկզբնաղբյուր է: Իր աշխատանքը շարադրելիս պատմիչը՝ իբրև սկզբնաղբյուր, օգտագործել է ոչ միայն վիմագիր արձանագրությունները և մատենագրությունը, այլև հանդես է եկել իբրև բանահավաք և ականատես-վկա: Նրա երկը հստակ և արժանահավատ տեղեկություններ է պարունակում ժամանակաշրջանի պատմության, հասարակական ու տնտեսական կյանքի մասին: «Պատմագրութիւն» մեջ հիշատակվում են նաև պարսից Շահ Աբասի կողմից Երևանը գրավելուց հետո խաների իրականացված տնտեսական բարեփոխումներն ու տնտեսության զարգացմանն ուղղված աշխատանքները:

Ներկա հոդվածով անդրադարձ է արվում Քանաքեռցու «Պատմագրության» մեջ տեղ գտած այն նյութերին, որոնք նկարագրում են հայ ժողովրդի տնտեսական կյանքը, գյուղատնտեսությունը՝ մասնավորապես դաշտավարությունը, այգեգործությունը, բանջարաբուծությունը, խաղողագործությունը՝ որպես մարդկանց կենսապահովման հիմնական միջոց: Փորձ է արվում համադրել նրա հայտնած տվյալները միջնադարին վերաբերող այլ տեղեկությունների հետ:

ՄԵԹՈԴԱԲԱՆՈՒԹՅՈՒՆ

«Տնտեսության նկարագիրը Զաքարիա Քանաքեռցու «Պատմագրության» էջերում միջնադարյան Հայաստանի մշակույթի համատեքստում» հոդվածը գրվել է պատմավերլուծական և աղբյուրագիտական մեթոդներով: Զաքարիա Քանաքեռցու «Պատմագրություն»-ը հիմք է հանդիսացել որպես սկզբնաղբյուր: Կիրառվել են նաև պատմահամեմատական և նկարագրական մեթոդներ՝ տնտեսական կյանքի վերաբերյալ տեղեկությունները համակարգելու և դրանք միջնադարյան Հայաստանի երկրագործական մշակույթի համատեքստում մեկնաբանելու նպատակով:

ՔՆՆԱԼԿՈՒՄ

Երկրագործություն

Միջնադարյան Հայաստանի տնտեսության մեջ գերիշխող են եղել երկրագործության տարբեր ճյուղերը՝ այգեգործությունը, դաշտավարությունը և քանջարամշակությունը:

Այգեգործությունը և տնկի աճեցնելը համարվել է պատվի գործ: Այս առնչությամբ Մխիթար Գոշը (ԺԲ դ.) գրում է այն չարագործ մարդկանց մասին, որոնք հատում են տնկիները. «Շարժեալ ոք սատանայական ցասմամբ հատանիցե գտունկ ուրուք. ևս ճշտիւ գայցե դատաստան լիցի դնել գտունկն հատողին ևս իւրոցն՝ զամսն, ցորքան անպտուղ լիցեն տունկն, տուժիլ նովին չափով, ապա թե իւր չիցե՝ ըստ զնոյն լիցի» (Բեգլարյան Հ., 2014):

Ներսես Շնորհալին (1102-1173թթ.) գրում է, թե հայերն ինչպիսի հոգատարությամբ ու սիրով էին մշակում այգիները, խնամում ծառերը. «Երբ հանդիպում են միմյանց այգիների տերերը, այլև այլ վայրերի կրոնավորները, ողջունից հետո ո՛չ հոգիների ողջությունից են հարցնում և հիվանդությունների ախտերից և ո՛չ դիվական պատերազմներից ու խաղաղությունից, այլ թե այս տարի, ով եղբայր, ինչպես է քո տնկիների պտղաբերությունը, առավել է, թե նվազ, և նա թախծալի սրտով պատասխանում է, ինչ ասեմ (ասում է) պատահած աղետների մասին, քանի որ մի մասը ճիճուներից վնասվեց, մի մասի ծաղիկները թափվեցին և մյուսներն էլ, արևկեզ լինելով, ողկույզի վրա չորացան և կեսն էլ նեխությամբ

ապականվեց: Եվ ընկերը, թելադիր լինելով նրան, խրատ է տալիս՝ մի մասը պատվաստել այն տնկիներից, որոնք պտղակորույս են լինում և մյուսները զանազան փորձված հրաշքներով բուժել պատահած հիվանդություններից» (**Առաքելյան Բ., 1964**): Այս վկայություններից հասկանալի է դառնում, որ մշակները այգին մշակելու համար պետք է կտրեին հին ծառերը, տնկեին նորերը և խնամեին նորատունկ ծառերը մինչև նրանց պտղառատ դառնալը:

Միջնադարյան Հայաստանում այգիներ են տնկվել ոչ միայն վանքերի և անհատ մարդկանց համար, այլև բարեգործական նպատակներով՝ աղքատների և կարոտյալների կարիքները բավարարելու մտքով: Այս առումով հետաքրքիր վկայություններ են պահպանվել Ստ. Օրբելյանի մոտ: Գնդեվանքի կառուցմանը վերաբերող նյութերում նա գրում է, որ այն կառուցող սյունյաց Սովիա իշխանուհին վանքին է նվիրում երկու գյուղ. «Իսկ ձորը վերից վար, մինչև Գոլոշտին քարը, հրամայեց տնկել այգիներ անուշաճաշակ պտղալից ծառերով և այգի տնկել ի վայելումն սուրբ եղբայրության և ամենայն կարոտյալների» (**Բեգլարյան Հ., 2014**): Մեկ այլ օրինակում խոսելով սյունյաց Հակոբ եպիսկոպոսի կատարած գործերի մասին՝ Օրբելյանը գրում է, որ նա տնկել է բազմաթիվ այգիներ և այդ վայրերը զարդարել թանձրախիտ ծառերով ու որթով՝ ի վայելումն եղբայրության, ինչպես նաև բոլոր աղքատների ու կարիքավորների (**Բեգլարյան Հ., 2014**): Վերոնշյալ վկայությունները խոսում են այն մասին, որ միջնադարյան Հայաստանում այգեգործությունն ունեցել է նաև հասարակական հարաբերությունների կարգավորման և բնակչության շրջանում անապահով խավերի կենսական պահանջների ապահովման գործառույթ:

Հայկական լեռնաշխարհը, շնորհիվ իր կլիմայական բարենպաստ պայմանների, նպաստավոր է եղել այգեգործությամբ զբաղվելու համար: Քանաքեռցին գրում է, որ Պարսից Շահ Աբասը Երևանը գրավելուց հետո այստեղ իշխան է կարգում Ամիրգունա խանին, ով Շահից հրաման է ստանում այգիներ տնկելու և շինարարությամբ զբաղվելու: Նա պատմության մեջ հայտնի է որպես հայասեր, շինարար, երկրի տնտեսության զարգացմանն ուղղված քայլեր իրականացնող իշխան: Նա սկսում է կառուցել ապարանքներ, այգիներ,

պարտեզներ և ջրանցքներ: Թեթևացնում է ռամիկների հարկերը, բայց քանի որ շինարարություն էր անում, շատացնում է «գոռիսրան», այսինքն՝ «կոռը» (Ժամանակակից հայոց լեզվի բացատրական բառարան, 1969): Թեև կոռը շատ էր, բայց խանը գրասիրտ էր և հաց էր բաժանում կոռի մշակներին: Քանաքեռցին գրում է. «բազում հաց եփեալ, ևս բառնայր ձիոց, և առեալ գնայր, շրջէր յանդաստանսն, ևս բաժանէր զհաց՝ որք վաստակէին յանդս» (Քանաքեռցի Ջ., հ.1, 1870):

Ֆրանսիացի ճանապարհորդ Ժ. Շարդենի վկայությամբ Երևանի խանությունը ամբողջ պարսից պետության մեջ համարվել է ամենաեկամտաբեր և ամենանշանավոր կուսակալությունը (Путешествие Шардена по Закавказью в 1672-1673 гг., 1902): Նա գրում է, որ Երևանի խանությունը տարեկան «բերում է երեսուններկու հազար թուման» (Աճառեան Հ., 1926) եկամուտ, որը կազմում է հինգ հարյուր հազար էփյու (Հայրապետյան Ա., 2011)*, չհաշված հարկադիր տուրքերը, նվերները և կոմսակի ճանապարհներով ձեռք բերված հարստությունները, որոնք բերում են ևս երկու հազար էփյու» (Путешествие Шардена по Закавказью в 1672-1673 гг., 1902) :

Քանաքեռցին գրում է, որ ոմն մահմեդական այգի է տնկում և ծնունդով Կոտայք գավառից Սարգսին նշանակում է իր նորատունկ այգիների պահապան: Սարգիսը որթատունկերի մեջ ցանում է սեխ, վարունգ, ձմերուկ և կանաչեղեն (Քանաքեռցի Ջ., հ.1, 1870): Երևանի վերջին Սարգար Հուսեին խանը, ով պատմության մեջ հիշատակվում է որպես շինարար և հայասեր, իր եկամուտների ավելացման համար Երևանում շատացնում է այգիների թիվը, ավելացնում է խաղողի որթի և ծառապտղի տեսակները: Նա արքունի այգիների համար Հնդկաստանից ու Պարսկաստանից բերում է մրգերի լավագույն տեսակներ (Շահագիզ Ե., 2003):

* Թուման՝ բիր, տասը հազար: Ատրպատականի թուրքական արտասանությամբ tümen «դրամի անուն, որ արժէ 10.000 դինար, մօտ հինգ ֆրանկ»:

* Էփյու [<экио < ֆր. e'cu], 1 (ֆին.): Ֆրանսիական ոսկե կամ արծաթե հին դրամ ԺԳ-ԺԸ դդ.: Եվրոպական արտարժույթի անվանում, որը գործարկվել է 1979 թ.:

Սեխի, ձմերուկի ամենաընտիր տեսականին աճել է Արարատյան հովտում: Այստեղ մշակում էին հիմնականում երկու տեսակի ձմերուկ՝ պահունի, որը հաստակեղն էր և դիմանում էր մինչև ձմեռ, և սովորական՝ բարակ մաշկով և գնդաձև (**Բդոյան Վ., 1972**): Արարատյան գավառից գատ, ձմերուկի մշակությամբ զբաղվել են նաև Երևանի նահանգի ցածրադիր գավառներում, Երզնկայում, Խարբերդում, Էրզրումում, Տիգրանակերտում և այլուր: Առավելապես հայտնի է եղել Տիգրանակերտի քաղաք ու համով սեխը, և իր մեծությամբ ու համով աչքի ընկնող ձմերուկը: Նույնիսկ ասում են, որ եթե 8-10 տարեկան երեխան նստի այդ ձմերուկի վրա, ոտքերը գետնին չեն հասնի: Տիգրանակերտի ձմերուկի քաշը երբեմն հասել է 60-96 հոխայի* (**Մալխասեանց Ս., 1944; Բդոյան Վ., 1972**):

Ֆրանսիացի ճանապարհորդ և բուսաբան Ժոզեֆ Պիթոն դը Տուրնեֆորը, ԺԷ դարում այցելելով Հայաստան, երեք Եկեղեցիների քաղաք Էջմիածին, անդրադառնում է Հայաստանի հարուստ բուսականությանը, նա գրում է. «Ինչ վերաբերում է Երեք Եկեղեցիների տեղանքին, ապա այն հիասքանչ է, ես չգիտեմ դրա նման երկրորդը, որը ավելի լավ պատկերացում կտաք Երկրային Դրախտի մասին...: Ես կասկածում եմ, որ երկրագնդի վրա կա մեկ այլ երկիր, որտեղից միանգամից կարելի է հավաքել այդքան սննդամթերք (ձավարեղեն, բրինձ, կտավատի սերմ, ձմերուկ, սեխ, խաղող)» (**Tournefort P. de, 1717**): Ինչպես հաղորդում է Տուրնեֆորը, Էջմիածնում գերչակ են աճեցրել, որի յուղը օգտագործվել է որպես վառելիք, իսկ կտավատի յուղը կիրառել են սննդի մեջ: Միգուցե դա է պատճառը, եզրակացնում է Տուրնեֆորը, որ Հայաստանում «պլեվրիտը»* (**Մալխասեանց Ս., 1944**) բավական հազվադեպ հիվանդություն է (**Tournefort P. de, 1717**):

Շարունակելով նկարագրությունների շարքը՝ նշվում է, որ վանքերին մոտ տարածված են եղել ծխախոտի դաշտերը, որը ամենաշատն է զվարճացրել

* Հոխա (տաճկերեն՝ okka), ծանրության չափ Տաճկաստանում, հավասար է 400 գրամի (գրեթե 3 ֆունտի): Ռուսահայոց մեջ՝ 3 ֆունտ:

* (Ախտաբ.) Շարփի բորբոքում (Երկու շիճուկային թափանցիկ թաղանթ, որոնք ներսի կողմից պատում են կուրծքը և թոքերը): Պլևրիտը լինում է սուր կամ խրոնիկական:

Տուրնեֆորին. «Ծիծաղելի կլիներ բուսաբանին հարց տալ, թե արդյոք այս մշակաբույսը աճեցրե՞լ են դրախտում» (**Tournefort P. de, 1717**): Ինչ վերաբերում է ձմերուկին, Տուրնեֆորը գրում է. «Ամբողջ Արևելքում չկա դրանցից ավելի լավը, քան երեք եկեղեցիներում և դրանց շրջակայքում: Հայերը անվանում են melon d'eau (ձմերուկ) carpus-om, նրանք այս բառը փոխառել են հույներից, որը նրանք օգտագործել են բոլոր պտուղները անվանելու համար, carpus այս իմաստով նշանակում է գերազանց պտուղ» (**Tournefort P. de, 1717**):

Տուրնեֆորը, այցելելով Երևան և Էջմիածին, համոզվել է այս մրգից օգոստոս ամսին, և եթե նա այստեղ այցելեր հուլիսին՝ ծիրանի հասունացման ժամանակ, ապա անկասկած կգովաբաներ նաև այս միրգը, ինչպես դա արել է իր հայրենակից ու ժամանակակից՝ քարոզիչ Ժակ Վիլլոտը. «Այստեղ աճած մրգերից, հատկապես ծիրանից (լատիներեն անվանումն է malum Armeniacum (հայկական պտուղ), Հայաստանից բացի ուրիշ ոչ մի տեղ չկա ծիրան այդքան համով ու այսքան քանակով» (**Villotte J., 1730**):

Քանաքեռցիին անչափ կարևոր տեղեկություններ է հաղորդում դաշտավարության մասին: Նա նշում է, որ հայերը մշակել են բրինձ, ցորեն, կորեկ, գարի, որից էլ հաց էին թխում: Խոսելով Ամիրգունա խանի մասին՝ գրում է. «...բազում հաց եփեալ, և բառն այրձիոց, և առեալ գնայր, շրջելոյ անդաստանսն, և բաժանէր զհաց՝ որք վաստակ էին յանդս» (**Քանաքեռցի Ջ., հ.1, 1870**): Պատմագիրը նկարագրում է երկրագործության մեջ իրականացվող կալսելու եղանակները:

«Պատմութիուն և վարք Մխիթար եպիսկոպոսին» խորագրի ներքո պատմագիրը, բերելով տեր Մխիթարի և մելիք Փարսադանի զրուցը, գրում է. «Յաւուրմիում՝ լծեալ զերիս լուծս եզանց՝ և ծեծէր զորայն ի կալն» (**Քանաքեռցի Ջ., հ.1, 1870**): Փարսադանը, զգալով մոտալուտ անձրևը, մարդ է ուղարկում և պահանջում եզները՝ իր օրանը կալսելու համար, սակայն տեր Մխիթարը հրաժարվում է տալ, ասելով. «Ահա տեսանեմք՝ զի կասեմ, զի գոնեայ ի չորոյ բարձից զկալս. վասնորոյ ոչ տամ զեղինս» (**Քանաքեռցի Ջ., հ.1, 1870**): Մելիքը այս իմանալով, բարկությամբ է լցվում, և ուղարկելով իր ծառաներին, ասում է.

«...գնացեալ բերջիք զեզինսն այնպէս լծեալ կամնասայլին և կամնավարան՝ և ամենայն որ ինչ ի վերայ նորա է» (**Քանաքեոցի Ձ., հ.1, 1870**):

Օրինաչափ կարելի է համարել այն, որ երկրագործական գործիքների (մանգաղ, բահ, գերանդի, բրիչ, կացին), ինչպես նաև վարուցանքի (վար, ցանքս, հունձք, կալսում, ցորենի մաղում), աշխատանքների նկարագրությունները իրենց տեղն են գտել նաև ԺԷ դարի հայկական միջնադարյան մանրանկարներում (**Գևորգյան Ա., 1978**):

Հիշյալ ժամանակաշրջանում Երևանը եղել է այգեգործական խոշոր կենտրոն: Այստեղ եղել են մրգատու ծառերի, այդ թվում՝ խնձորենու, տանձի, սերկևիլի, մեծ խաղողի, այգիներ ու ցորենի ընդարձակ արտեր: Պարսից շահի հրամանով Երևանում ցորենի արտերի վերակացու է նշանակվում Ամիրգունա խանը: Այս պաշտոնը պարսիկները կոչում են հազարչի. «...գոր ինքեանք հազարչի (զգուշացուցիչ կամ հսկող) ասեն» (**Քանաքեոցի Ձ., հ.1, 1870**):

Երևանի՝ որպես այգեգործական խոշոր բնակավայր լինելու մասին է վկայում նաև նշանավոր հայագետ Ղևոնդ Ալիշանը: Ըստ նրա՝ Երևանում աճեցրել են պատվական պտուղներ, ինչպիսիք են. «Սեխն և ազնուագոյնն ՚ի տեսական Տուղմա կոչեցեալ ըստ Պարսից, Սերկելիլն, Ծիրանն՝ որոյ չիրն թանկագին է յոյժ» (**Ալիշան Ղ., 1890**): Ալիշանի մեկ այլ վկայությամբ Երևանում եղել է նաև ծիրանի թաղ. «Մասն մի Կոնդ թաղի՝ կոչէր և ցարդ լսի յոմանց՝ Ծիրանի Թաղ» (**Ալիշան Ղ., 1890**): Աշտարակում աճող դեղձի և ծիրանի մասին Ալիշանը գրում է. «...՚ի սահմանս Աշտարակայ և ՚ի ձորն Քասաղայ, զատ ՚ի պտղաբերաց, գովելով մանաւանդ զծիրանն և զդեղձ» (**Ալիշան Ղ., 1890**):

ԵԶՐԱԿԱՅՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ

Զաքարիա Քանաքեոցին ԺԷ դ. սկանավոր պատմագիրներից մեկն է: Նրա եռահատոր երկը անգնահատելի սկզբնաղբյուր է հայ պատմագրական մտքի զարգացման ասպարեզում: Պատմագիրը սկանատես-վկայի ճշգրտությամբ գրառել է արժեքավոր տեղեկություններ հայ ժողովրդի պատմության, տնտեսության ամենատարբեր ոլորտների, այդ թվում երկրագործության, այգեգործության, պտղաբուծության վերաբերյալ: «Պատմագրութիւն»-ը հետաքրքիր

վկայություններ է հաղորդում երկրագործության մեջ կիրառվող աշխատանքային գործիքների, ինչպես նաև Կոտայք և Արագածոտն գավառների արտադրական կառույցների մասին: Քանաքեռցու «Պատմագրություն» երկի առանցքը՝ հայ աշխատավոր, կոռի տակ կքած հայ գյուղացին է: Վերջինս, գտնվելով պարսկական տիրապետության ներքո, ենթարկվում էր խաների կամայականություններին, ապօրինի հարստահարումներին ու ծանր հարկային քաղաքականությանը:

Պատմագիրն անդրադարձել է նաև պարսիկ խաների կողմից տնտեսության զարգացմանն ուղղված աշխատանքների իրականացմանը, օրինակ՝ ջրանցքների նորագմանը: Անշուշտ, այդ նախաձեռնությունները հայ ժողովրդի հանդեպ տաժած հոգատար վերաբերմունքից չէ որ բխում էին: Այդպիսի քաղաքականությունը հետապնդել է տնտեսական ու անձնական շահեր: Դրանով պարսիկ ղեկավարները փորձել են լավացնել իրենց հարկատու բնակավայրերի տնտեսական վիճակը, որը կնպաստեր հարկերի ավելացմանը: «Պատմագրություն» մեջ տեղ գտած պատմագագազրական կարևոր արժեք ունեցող վկայությունները արժանահավատ սկզբնաղբյուր են հանդիսանում ուշ միջնադարի տնտեսության ուսումնասիրության համար:

Թեև հնարավոր չէ միայն պատմական սկզբնաղբյուրների հայտնած տեղեկությունների հիման վրա համապարփակ ձևով վերակազմել երկրագործական մշակույթի ազգագրական նկարագիրը, սակայն դրանք անգնահատելի են ուսումնասիրվող ժամանակահատվածի տնտեսության վերաբերյալ ամփոփ պատկերացում կազմելու հարցում: Պատմական տվյալները միջնադարյան և ուշ միջնադարյան որևէ երևույթի կամ որոշակի կառույցի մասին նախնական տեղեկություն են տալիս դրա օգտագործման ու նշանակության վերաբերյալ, որը առավել խորքային հետազոտության համար անգնահատելի տվյալ է: Հետազոտության խնդիրն այս դեպքում պատմագրի հայտնած տեղեկության հետևից գնալն է, որը բխում է պատմագետի բուն աշխատանքից, այն է՝ հետազոտել: Այսինքն՝ գործառնական է դառնում սկզբնաղբյուրի հետքի վրա գնալու սկզբունքը (Ստեփանյան Ա., 2014):

ԳՐԱԿԱՆՈՒԹՅՈՒՆ

1. **Ալիշան Ղ. (1890)**, Այրարատ, Վենետիկ, Ս. Ղազար:
2. **Աճառեան Հ. (1926)**, Հայերեն արմատական բառարան, հատ. 2, Երևան, Երևանի համալսարանի հրատ.:
3. **Առաքելյան Բ. (1964)**, Խաղողի վերամշակումը Միջնադարյան Հայաստանում, Նյութեր Հայաստանի գյուղատնտեսության և գյուղացիության պատմության, հատ. 1, Երևան, ՀՍՍՌ ԳԱ հրատ.:
4. **Բդոյան Վ. (1972)**, Երկրագործական մշակույթը Հայաստանում, Երևան, «Հայաստան» հրատ.:
5. **Բեգլարյան Հ. (2014)**, Երկրագործական մթերքների վերամշակումը միջնադարյան Հայաստանում, Երևան, ՀՀ ԳԱԱ «Գիտություն» հրատ.:
6. **Գևորգյան Ա. (1978)**, Արհեստներն ու կենցաղը հայկական մանրանկարներում, Երևան, ՀՍՍՌ ԳԱ հրատ.:
7. **Ժամանակակից հայոց լեզվի բացատրական բառարան (1969)**, հատ. 3, Երևան, ՀՍՍՌ ԳԱ հրատ.:
8. **Հայրապետյան Ա. (2011)**, Օտար բառերի բառարան, Երևան, «Հեղինակային հրատարակություն»:
9. **Մալխասեանց Ս. (1944)**, Հայերեն բացատրական բառարան, հատ. 3, Երևան, ՀՍՍՌ Պետական հրատարակչություն:
10. **Շահագիզ Ե. (2003)**, Հին Երևանը, Երևան, «Մուլնի» հրատ.:
11. **Ստեփանյան Ա. (2014)**, Պատմության հետազոտություն: Գործք, գրույթ, իմաստ, Երևան, «Նորավանք» ԳԿՀ:
12. **Քանաքեռցի Զ. (1870)**, Պատմագրություն, հատ. 1, Վաղարշապատ, Ի տպարանի Սրբոյ Կաթողիկէ Էջմիածնի:
13. **Путешествие Шардена по Закавказью в 1672-1673 гг. (1902)**, пер. Д. П. Косовича, Тифлис, Типография Канцелярии Главноначальствующего гражданской частью на Кавказе.

14. **Tournefort P. de. (1717)**, Relation d'un voyage du Levant, fait par ordre du roy, t. 3, Lyon, Chez Anisson et Posuel.
15. **Villotte J. (1730)**, Voyages d'un missionnaire de la compagnie de Jesus, Paris, Chez Jacques Vincent.

REFERENCES

1. **Alishan Gh. (1890)**, Ayrarat /Ayrarat/, Venetik, S. Ghazar.
2. **Achaean H. (1926)**, Hayeren armatakan bararan /Armenian Etymological Dictionary/, Vol. 2., Yerevan University Publishing House.
3. **Arakelyan B. (1964)**, Khagoghi veramshakume Midznadaryan Hayastanum /Grape Processing in Medieval Armenia/, Materials on the History of Agriculture and the Peasantry of Armenia, Vol. 1. Yerevan: Publishing House of the Academy of Sciences of the Armenian SSR.
4. **Bdoyan V. (1972)**, Yerkragsortsakan mshakuyte Hayastanum /Agricultural Culture in Armenia/, Yerevan, "Hayastan" Publishing House.
5. **Beglaryan H. (2014)**, Yerkragsortsakan mterqneri veramshakume midznadaryan Hayastanum /Processing of Agricultural Products in Medieval Armenia/, Yerevan, NAS RA "Gitutyun" Publishing House.
6. **Gevorgyan A. (1978)**, Arhestnarn u kentsaghe haykakan manrankarnerum /Crafts and Everyday Life in Armenian Miniatures/, Yerevan, Publishing House of the Academy of Sciences of the Armenian SSR.
7. **Zhamanakakits hayots lezvi batsatrakan bararan (1969)**, /Explanatory Dictionary of Modern Armenian Language/, Vol. 3., Yerevan, Publishing House of the Academy of Sciences of the Armenian SSR.
8. **Hayrapetyan A. (2011)**, Otat bareri bararan /Dictionary of Foreign Words/, Yerevan, Author's edition.
9. **Malkhasieants S. (1944)**, Hayeren batsatrakan bararan /Armenian Explanatory Dictionary/, vol. 3, Yerevan, Armenian SSR State Publishing House.

10. **Shahaziz E. (2003)**, Hin Yrevane, / Old Yerevan/, Yerevan, “Mughni” Publishing House.
11. **Stepanyan A. (2014)**, Patmutyan hetagitse. Gortsk, gruyt, imast /The Trajectory of History: Deed, Writing, Meaning/, Yerevan, “Noravank” Scientific-Educational Foundation.
12. **Khanakertsi Z. (1870)**, Patmagrutium /Chronicle/, Vol. 1, Vagharshapat, Printing House of the Holy See of Etchmiadzin.
13. **Chardin's Journey through Transcaucasia in 1672–1673 (1902)**, translated by D. P. Kosovich, Tiflis, Printing House of the Office of the Chief Administrator of the Civil Administration in the Caucasus.
14. **Tournefort P. de. (1717)**, Relation of a Voyage to the Levant, Undertaken by Order of the King, Vol. 3, Lyon, Chez Anisson et Posuel.
15. **Villotte J. (1730)**, Voyages of a Missionary of the Society of Jesus, Paris, Chez Jacques Vincent

Кристине Папикян, Рафик Габриелян

Описание экономики на страницах «Историографии» Закарии Канакерци

в контексте средневековой армянской культуры

Заклучение

***Ключевые слова и выражения:** Закария Канакерци, историография, первоисточник, позднее Средневековье, земледелие, садоводство, ирригационная система, строительство каналов.*

«Хроника» – труд знаменитого историка XVII в. Закарии Канакерци, разделен на три части. В нем он изложил историю Армении, начиная от царства Аршакидов и установления династии Сасанидов вплоть до 1699 г. Историк родился в 1627 г. в селе Канакер Котайкской области и был настоятелем монастыря Ованнаванк в Арагацотнской области. Он умер в Ованнаванке в 1699 г. Его труд в основном

посвящен изучению Арагацотна и Котайка, в частности ключевым отраслям экономики позднесредневековой Армении: возделывание полей и другие подотрасли сельского хозяйства (земледелие, плодоводство, садоводство). Он пишет также о производственных строениях, о связанных с ними, и дает детальное описание земледельческих орудий. Приводимые им сведения представляют собой ценные историко-культурные первоисточники. В своей работе он опирался на труды предыдущих летописцев, а также на эпиграфические надписи, высеченные на памятниках. Будучи непосредственным свидетелем описываемых событий, Канакерци передает достоверную информацию об исторических реалиях и экономической жизни армянского народа. Особое внимание он уделяет положению крестьян, которые, находясь под персидским гнетом, страдали от тирании ханов, произвола и тяжелого налогового бремени. Историк также коснулся вопроса осуществления хозяйственных работ персидскими ханами, которые преследовали политические и личные интересы. Для обогащения персидские ханы строили каналы на территориях Котайка и Арагацотна для улучшения ирригационной системы, что могло способствовать их обогащению.

«Хроника» Закарии Канакерци является ценным источником для изучения исторической эпохи, в которой жил автор, а также политической, социальной и экономической жизни Армении в позднем Средневековье. Этнографические сведения, содержащиеся в труде, служат важной основой для освещения различных аспектов повседневной и хозяйственной жизни армянского народа. В отличие от историков раннего и развитого Средневековья, сосредоточенных на деятельности светских и духовных элит, армянские авторы XVII в. уделяют основное внимание жизни простого народа. Особое значение в этом контексте имеет «Хроника» Закарии Канакерци, где в центре повествования находятся земледелец, ремесленник, строитель — представители трудового слоя. Вместе с другими авторами позднего Средневековья, такими как Аракел Даврижеци, Закария Агулеци и Григор Даранахци, он вносит важный вклад в освещение различных сфер жизни крестьянства. Изучение этого аспекта делает тему статьи особенно актуальной.

Kristine Papikyan, RAfik Gabrielyan

Description of the Economy in the Pages of "Historiography" By Zakaria Kanakertsi in
Context of Medieval Armenian Culture

Conclusion

Key words and expressions: *Zakaria Kanakertsi, historiography, primary source, Late Middle Ages, agriculture, horticulture, irrigation systems, canal engineering.*

“The Chronicle”, written by the renowned 17th-century Armenian historian Zakaria Kanakertsi, is divided into three parts. It presents a historical account of Armenia from the Arshakid Kingdom and the rise of the Sassanid dynasty up to the year 1699. Zakaria Kanakertsi was born in 1627 in the village of Kanaker in the Kotayk region. He served as the abbot of the Hovhannavank Monastery in the Aragatsotn region and died there in 1699. His chronicle primarily focuses on the regions of Aragatsotn and Kotayk, highlighting the main branches of the late medieval Armenian economy, particularly agriculture — field cultivation as well as related sub-branches such as farming, fruit growing, and gardening. The information he provides serves as a valuable historical and cultural primary source. Kanakertsi based his work on the writings of earlier chroniclers and epigraphic inscriptions carved on various monuments. As a direct witness to many of the events he describes, his accounts are considered credible and accurate. He places special emphasis on the condition of the Armenian peasantry, who, under Persian domination, endured severe oppression, including the tyranny of local khans, unlawful exploitation, and a heavy tax burden. Additionally, Kanakertsi addresses the economic policies carried out by the Persian khans, driven by both political motives and personal interests. In pursuit of wealth, these khans constructed irrigation canals in the territories of Kotayk and Aragatsotn, aiming to boost agricultural productivity and, ultimately, their own profits.

“The Chronicle” of Zakaria Kanakertsi is a valuable source for the study of the historical period in which the author lived, as well as the political, social, and economic life of Armenia during the late Middle Ages. The ethnographic details contained in the work provide a crucial foundation for understanding various aspects of the daily life and

economic activities of the Armenian people.

Unlike historians of the early and high Middle Ages, who primarily focused on secular and religious elites, 17th-century Armenian authors shifted their attention to the lives of ordinary people. Particularly noteworthy in this regard is “The Chronicle” of Zakaria Kanakertsi, in which the narrative centers on the farmer, the artisan, and the builder — representatives of the working class. Alongside other late medieval authors such as Arakel Davrizhetsi, Zakaria Aguletsi, and Grigor Daranakhtsi, Kanakertsi made a significant contribution to documenting various aspects of peasant life. The study of this aspect makes the topic of the article particularly relevant.

Քրիստինե Պապիկյան – ՀՀ ԳԱԱ հնագիտության և ազգագրության ինստիտուտի կրտսեր գիտաշխատող, հայցորդ: Գիտական հետաքրքրությունները՝ ազգագրական նյութի ուսումնասիրությունը ու Վիճնադարյան պատմագիրների երկերում (Զաքարիա Քանաքեցի, Զաքարիա Ագուլեցի, Առաքել Դավրիժեցի): Հեղինակ է 6 գիտական հոդվածի: ORCID-0009-0007-4815-5940, papikyanqristine8@gmail.com

Ռաֆիկ Գաբրիելյան – ՀՀ ԳԱԱ հնագիտության և ազգագրության ինստիտուտ, կրտսեր գիտաշխատող, հայցորդ: Գիտական հետաքրքրությունները՝ հայոց տնտեսական մշակույթ, հայոց դարավանդային երկրագործություն: Հեղինակ է 12 հոդվածի: ORCID: 0009-0005-5965-2614, rafik.gabrielyan.iae@gmail.com

Кристине Папикян – Младший научный сотрудник Института археологии и этнографии НАН РА, соискатель. Научные интересы: Изучение этнографического материала в трудах армянских-историков позднего Средневековья (Закария Канакерци, Закария Агулеци, Аракел Даврижеци). Автор 6 научных статей. ORCID-0009-0007-4815-5940, papikyanqristine8@gmail.com

Рафик Габриелян – Институт археологии и этнографии НАН РА, младший научный сотрудник, соискатель. Научные интересы: хозяйственная культура армян,

террасное земледелие армян. Автор 12 статьи. ORCID: 0009-0005-5965-2614, rafik.gabrielyan.iae@gmail.com

Kristine Papikyan - Junior Researcher at the Department of Ethnography of the Institute of Archaeology and Ethnography of the Armenian's NAS RA “National Academy of Sciences”. Reserch Interests. Junior Researcher, Applicant. Scientific interests: The study of ethnographic material in the works of late medieval-Armenian historians, including Zakaria Kanakertsi, Zakaria Aguletsi, and Arakel Davrizhetsi. ORCID-0009-0007-4815-5940, papikyanqristine8@gmail.com

RAfik Gabrielyan – Institute of Archaeology and Ethnography of NAS RA “National Academy of Sciences”, Junior Researcher, Applicant. Scientific interests: Economic Culture of the Armenians. Auther 12 article. ORCID: 0009-0005-5965-2614, rafik.gabrielyan.iae@gmail.com

Խմբագրություն է ուղարկվել 08.07.2026թ.

Հանձնարարվել է գրախոսության 26.07.2026թ.

Հրապարակման է ներկայացվել 31.07.2026թ.

ՆԱԽՐՈՒՀԻ ԳԵՎՈՐԳՅԱՆ

19-ՐԴ ԴԱՐԻ ՀԱՅԿԱԿԱՆ ԱԶԳԱՅԻՆ ԶԱՐԹՈՆՔԸ՝
ԿՐԹԱԿԱՆ, ՄՇԱԿՈՒԹԱՅԻՆ ՈՒ ՔԱՂԱՔԱԿԱՆ ՀԱՐԹՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ

DOI: 10.24234/journalforarmenianstudies.v2i73.260

ԱՄՓՈՓՈՒՄ

19-րդ դարը հայ ժողովրդի պատմության մեջ առանձնահատուկ նշանակություն ունի՝ որպես ազգային զարթոնքի և համազգային վերածննդի շրջան: Հայությունը, որը բաժանված էր Օսմանյան և Ռուսական կայսրությունների միջև, այս ժամանակաշրջանում սկսեց ձևավորել սեփական ազգային ինքնությունը, զարգացնել կրթությունը, մշակույթը և քաղաքական գիտակցությունը: Այս գործընթացների արդյունքում ծնվեց այն շարժումը, որը հետագայում ստացավ «հայկական ազգային զարթոնք» կամ «Վերածնունդ» անունը և դարձավ հիմք հայ ժողովրդի ազգային-ազատագրական պայքարի և ժամանակակից ազգային ինքնագիտակցության ձևավորման համար:

Հոդվածը վերլուծում է զարթոնքի բազմաշերտ բնույթը՝ ընդգծելով կրթական, մշակութային և քաղաքական ոլորտների դերը ազգային ինքնագիտակցության ամրապնդման և համազգային նպատակների ձևավորման գործընթացում: 19-րդ դարի ազգային շարժումները պայմանավորված էին ոչ միայն արտաքին պատմական գործոններով՝ օտարացվող վարչական ճնշումներով և սոցիալ-քաղաքական խնդիրներով, այլև ներքին վերափոխումներով՝ մտավորականության, եկեղեցու և մշակութային գործիչների ջանքերով: Հոդվածը ցույց է տալիս, որ գիտելիքի, մշակույթի և կազմակերպված հասարակական գործունեության զարգացումը հանդես եկավ որպես ազգային առաջընթացի գլխավոր հենք:

Հոդվածը փաստում է, որ 19-րդ դարի հայկական ազգային զարթոնքը բազմաշերտ, համակողմանի և խորքային երևույթ էր, որը ստեղծեց նոր

քաղաքական, մշակութային և կրթական իրականություն, ձևավորեց ժամանակակից հայկական ինքնագիտակցությունը և նախապատրաստեց այն գաղափարական ու կազմակերպական հիմքերը, որոնց վրա 20-րդ դարում կառուցվեց հայ անկախ պետականության վերականգնման գործընթացը:

***Քանալի բառեր և արտահայտություններ.** 19-րդ դար, վերածնունդ, ազգային զարթոնք, մտավորականություն, ինքնություն, կրթություն, մշակույթ, արժեքներ:*

ՆԵՐԱԾՈՒԹՅՈՒՆ

19-րդ դարը հայ ժողովրդի պատմության մեջ հանդես է գալիս որպես մի շրջադարձային դարաշրջան, երբ առաջացան ազգային ինքնագիտակցության, մշակութային ինքնության և քաղաքական ինքնորոշման նոր դրսևորումներ: Սա այն ժամանակահատվածն է, երբ հայությունը՝ պատմականորեն բաժանված Օսմանյան և Ռուսական կայսրությունների վարչական ու քաղաքական սահմաններում, սկսեց վերաիմաստավորել իր պատմական անցյալը, մշակութային ժառանգությունը և ապագա գոյության հեռանկարները: Քաղաքակրթական մեծ փոփոխությունների, եվրոպական լուսավորականության և տարածաշրջանային քաղաքական վերադասավորումների ազդեցությամբ հայ հասարակության տարբեր շերտերում ձևավորվեց մտահոգություն ազգային ինքնության պահպանման, կրթական առաջընթացի, հոգևոր նորացման և ինքնապաշտպանության կազմակերպման հանդեպ:

Այս դարաշրջանը, որը հայ պատմագրության մեջ հայտնի է «հայկական ազգային զարթոնք», «Զարթոնք» կամ «Վերածնունդ» անուններով, միտված էր ոչ միայն մշակութային ու կրթական վերականգնմանը, այլև քաղաքական նոր մտածողության ձևավորմանը: Մտավորականությունը, եկեղեցին, կրթական օջախները, մամուլը, արվեստը, ինչպես նաև հետագայում առաջացած հասարակական և քաղաքական կազմակերպությունները հանդես եկան որպես այդ շարժման առանցքային կրողներ: Դրանց համատեղ գործունեությունը նպաստեց ազգային նպատակների հստակեցմանը, ազգային ինքնագիտակցության ամրապնդմանը և հայության ներսում համազգային միասնության գաղափարի կայացմանը:

Ազգային զարթոնքի պատճառներն ու դրսևորումները երկակի բնույթ ունենին: Մի կողմից՝ արտաքին գործոնները, այդ թվում՝ եվրոպական հեղափոխական շարժումները, Բալկանյան ժողովուրդների ազատագրական պայքարները, միջազգային դիվանագիտության մեջ «Արևելյան հարցի» առաջացումը և Ռուսական կայսրության համեմատաբար բարենպաստ պայմանները նպաստեցին հայերի քաղաքական ակտիվացմանը: Մյուս կողմից՝ հայ հասարակության ներքին զարգացումները՝ կրթական հաստատությունների ստեղծումը, աշխարհաբար լեզվի տարածումը, ազգային մամուլի զարգացումը, մշակույթի նորարարական միտումները, հասարակական կյանքի աշխուժացումը, ձևավորեցին ազգային վերածննդի ամուր գաղափարական ու հոգևոր հիմքերը:

19-րդ դարի կրթական վերելքը, վերստին բացահայտված մշակութային ինքնությունը, ինչպես նաև քաղաքական ինքնագիտակցության զարգացումը միասին ստեղծեցին այն բազմաշերտ երևույթը, որը երկարաժամկետ ազդեցություն ունեցավ հայ ժողովրդի կյանքի բոլոր ոլորտների վրա: Այդ վերելքը ոչ միայն հնարավորություն տվեց վերակազմավորելու սոցիալական կառույցները և արդիականացնելու հասարակական կյանքը, այլև՝ նախապատրաստեց այն կազմակերպական և գաղափարական հիմքերը, որոնց վրա 20-րդ դարի սկզբին կառուցվեցին ազգային-ազատագրական պայքարի ծրագրերը և վերածնվեց պետականությունն իր նոր ձևով:

Այսպիսով, 19-րդ դարը հայ նորագույն պատմության մեջ առանձնանում է որպես ինքնության վերագտման, գիտելիքի և մշակույթի վերարժևորման, ազգային նպատակների հստակեցման դարաշրջան: Այն դարձել է ժամանակակից հայկական ազգի ձևավորման առանցքային հանգրվան և շարունակում է մնալ հետազոտությունների կարևորագույն թեման՝ իր բարդ, բազմաշերտ ու խորքային ազդեցության շնորհիվ:

ՄԵԹՈԴԱԲԱՆՈՒԹՅՈՒՆ

Ուսումնասիրությունը հիմնված է պատմագիտական բազմամեթոդ մոտեցման վրա: Կիրառվել են հետևյալ հիմնական մեթոդները.

Պատմահամեմատական մեթոդ. օգնում է համեմատել Օսմանյան և Ռուսական կայսրությունների պայմաններում ապրող հայության հասարակական ու մշակութային զարգացումները՝ բացահայտելով տարբերությունները և ընդհանուր օրինաչափությունները:

Աղբյուրագիտական վերլուծություն. հենվել է ժամանակի մամուլի, գրականության, քաղաքական հրատարակությունների և արխիվային նյութերի ուսումնասիրության վրա՝ ազգային մտածողության ձևավորումը հասկանալու համար:

Բովանդակային վերլուծություն. օգտագործվել է կրթական, մշակութային և քաղաքական ծրագրերի, կանոնադրությունների և գաղափարական նյութերի ուսումնասիրության նպատակով:

Սոցիալ-մշակութային մոտեցում. վերլուծվել են կրթության տարածման, լեզվական փոփոխությունների և մշակութային վերելքի դերը ազգային ինքնագիտակցության ամրապնդման գործընթացում:

Պատճառահետևանքային վերլուծություն. ուսումնասիրվել է արտաքին ու ներքին գործոնների փոխազդեցությունը՝ պարզելու ազգային զարթոնքի առաջացման խորքային հիմքերը:

ՔՆՆԱՐԿՈՒՄ

19-րդ դարը հայ ժողովրդի պատմության մեջ նշանավորվեց որպես ազգային ինքնագիտակցության ձևավորման, հասարակական վերափոխումների և մշակութային վերածնունդի կարևորագույն ժամանակաշրջան: Այս դարը դարձավ այն հանգրվանը, երբ հայությունը՝ բաժանված Ռուսական և Օսմանյան կայսրությունների միջև, սկսեց վերաիմաստավորել իր ազգային պատկանելությունը, ձևավորել նոր կրթական ու մշակութային համակարգեր և առաջնային շեշտադրությամբ զարգացնել քաղաքական մտածողությունը: Ազգային «Զարթոնք» կամ «Վերածնունդ» անվանվող այս դարաշրջանը կերտեց այն գաղափարական ու պատմական հենքը, որի վրա հետագայում ստեղծվեցին ազգային-ազատագրական շարժումները և ձևավորվեց ժամանակակից հայկական ինքնությունը (Ազատ հանրագիտարան):

Կրթական զարթոնք. հայկական կրթական վերելքը, որը սկիզբ առավ դեռ 18-րդ դարի վերջում, 19-րդ դարում ձեռք բերեց առավել խոր, համակառուցված և համակարգված բնույթ: Այս ժամանակահատվածը կարելի է համարել հայության գիտական, մտավոր և կրթական ինքնագիտակցության ամրապնդման կարևոր փուլը, երբ ձևավորվեցին ազգային կրթական համակարգի հիմքերը և բարձրացվեց կրթության սոցիալական և քաղաքական նշանակությունը:

Մխիթարյան միաբանությունների դերը: Վենետիկի և Վիեննայի Մխիթարյան միաբանությունները դարձան ոչ միայն կրոնական, այլև գիտական և մշակութային կենտրոններ: Մխիթարյան հայրերը ստեղծեցին գրական և գիտական հարթակներ, որոնք նպաստեցին հայագիտության, գրաբարի ուսումնասիրության և հայոց լեզվի արդիականացմանը: Նրանք հրատարակեցին բառարաններ, քերականություններ, դասագրքեր և Աստվածաշունչներ, որոնք տարածվեցին ողջ հայաշխարհում՝ Հռոմից մինչև Կովկաս և Պարսկաստան: Այս հրատարակությունները ոչ միայն կրթական գործիքներ էին, այլև ազգային ինքնագիտակցության բարձրացման միջոց (Աբրահամյան Մ., 2015):

Ռուսական կայսրությունում կրթական զարգացումը: Ռուսական կայսրությունում կրթական վերելքի առանցքային օջախ դարձավ Մոսկվայի Լազարյան ճեմարանը (1815), որը պատրաստեց հայկական նոր մտավորականության առաջատար խումբ: Լազարյան ճեմարանի շրջանավարտները դարձան գիտության, գրականության, հասարակական գործի և քաղաքական շարժումների կարևոր դրդապատճառներ, նպաստելով հայ մտավորականության ու հասարակության զարգացմանը (Գրիգորյան Վ., 2018):

19-րդ դարում Ռուսական կայսրության տարբեր քաղաքներում՝ Պետերբուրգում, Թիֆլիսում, Շուշիում և այլուր բացվեցին նոր վարժարաններ, որոնք հայ երիտասարդությանը հնարավորություն էին տալիս ստանալու ժամանակակից աշխարհիկ կրթություն: Դրանք սովորեցնում էին ոչ միայն հայերեն և կրոնական առարկաներ, այլև պատմություն, աշխարհագրություն, բնական գիտություններ, օտար լեզուներ, գրականություն և արվեստ: Այս դպրոցները դարձան հայ ժողովրդի մտավոր վերածննդի հիմնական հենասյուներից մեկը,

որտեղ կրթությունը համախմբում էր թե՛ ազգային ինքնագիտակցությունը, թե՛ ժամանակակից գիտելիքների և հմտությունների ձեռքբերումը:

Օսմանյան կայսրությունում կրթության զարգացումը: Օսմանյան Կայսրությունում կրթության զարգացումը ավելի բարդ ու սահմանափակ ենթակառուցվածքների պայմաններում ընթացավ: 19-րդ դարի կեսերից Կոստանդնուպոլսում, Զմյուռնիայում, Տրապիզոնում և այլ կարևոր կենտրոններում հիմնադրվեցին հայկական ազգային վարժարաններ: Այստեղ ուսուցանվում էին հայերեն, կրոնական առարկաներ, ինչպես նաև աշխարհիկ գիտություններ, օտար լեզուներ և գրականություն: Այս վարժարանները ծառայեցին որպես ազգային ինքնագիտակցության վերածննդի կենտրոններ, ապահովելով կրթության տարածումը համայնքների տարբեր շերտերում (**Ազատ հանրագիտարան**):

Գրական լեզվի ստանդարտացում: Կրթական վերելքի կարևոր կողմերից էր նաև գրական լեզվի երկփողանի զարգացումը և ստանդարտացումը: Արևելահայերենի գրական լեզվի արդիականացումը Խաչատուր Աբովյանի միջոցով, ինչպես նաև արևմտահայերենի համահավասարացումը Խրիմյան Հայրիկի ջանքերով, ապահովեցին լեզվական միասնություն, որը դարձավ ազգային կրթական համակարգի հիմքը: Լեզվի ստանդարտացումը նպաստեց դասագրքերի և գիտական աշխատությունների ստեղծմանը, որը հուսալիորեն ամրապնդեց ազգային գիտակցության հիմքերը և նպաստեց հայերի քաղաքական ու մշակութային համախմբմանը (**Աբրահամյան Մ., 2015**):

Կրթական կազմակերպություններ և մեթոդներ: 19-րդ դարի դպրոցներն ու վարժարանները չէին սահմանափակվում միայն դասագրքային ուսուցմամբ: Նոր հոսանքներ մտան մանկավարժության մեջ. կիրառվեցին դեպքային ուսումնասիրություններ, ինտերակտիվ մեթոդներ, զուգորդվեց կրոնական և աշխարհիկ ուսուցումը, մեծ ուշադրություն դարձվեց մայրենի լեզվի ուսուցմանը և ազգային պատմության ուսուցմանը: Այս նորարարական մոտեցումները նպաստեցին ուսանողների հմտությունների զարգացմանը, նրանց պատրաստեցին

հասարակական և քաղաքական մասնակցության, ինչպես նաև ազգային ու սոցիալական խնդիրներին պատասխանելու համար:

Կրթական վերելքը ոչ միայն նպաստեց գիտելիքների տարածմանը, այլև վերածնունդ ապահովեց հայ մշակութային կյանքի բոլոր շերտերում: Կրթական կենտրոնների շրջանավարտները դարձան գրողների, հասարակական գործիչների, մտավորականների, լրագրողների և ուսուցիչների թափանցիկ շերտ, որոնք լայն ազդեցություն ունեցան 19-րդ դարի հայ հասարակության վրա: Նրանք ձևավորեցին գիտական ու մշակութային մտածողություն, որն ուղղված էր ազգային ինքնագիտակցության, սոցիալական արդարության և մտավոր զարգացման հզորացմանը (Մելքոնյան Ա., Զոբանյան Պ., Սիմոնյան Ա., 2015):

Այսպիսով, 19-րդ դարը հայ կրթության պատմության մեջ առանձնահատուկ նշանակություն ունի՝ դառնալով գիտելիքի, լեզվի, մշակույթի և ազգային ինքնագիտակցության վերածննդի գլխավոր ժամանակահատվածը: Կրթական այդ վերելքը հիմք դրեց 20-րդ դարի ազգային-քաղաքական, մշակութային և գիտական շարժումների զարգացման համար և ապահովեց հայության համահայկական մտավոր ու կրթական կապի կայունությունը:

Մշակութային վերելք: 19-րդ դարը հայ մշակույթի համար առանձնահատուկ շրջան էր, որը կարելի է բնորոշել որպես աննախադեպ վերածնունդ՝ գրականության, թատրոնի, երաժշտության, կերպարվեստի, ճարտարապետության և հրատարակչության ոլորտներում: Այս վերելքը ոչ միայն վառեց ազգային ինքնագիտակցության կրակը, այլև ձևավորեց հայ ժողովրդի ժամանակակից մշակութային դիմանկարը:

Գրականություն: Գրական ոլորտում այս շրջանի հիմնաքարը դարձավ Խաչատուր Աբովյանի «Վերք Հայաստանի» (1841) ստեղծագործությունը: Այն ոչ միայն ushered in նոր գրական էստետիկա՝ հիմնված ռեալիզմի, ժողովրդական լեզվի և ազգային ցավի պատկերավորման վրա, այլև ստեղծեց հայ գրականության համար նոր սիմվոլներ՝ ազգային ինքնության ու մտքի ազատության ասպարեզում: Աբովյանի օրինակին հետևեցին Պերճ Պրոշյանը, Բաֆֆին, Ղազարոս Աղայանը, Հովհաննես Թումանյանը, որոնց գործերը համախմբեցին ժողովրդի պատմական

հիշողությունը, սոցիալական արդարության գաղափարները և ազգային ազատագրական շարժման ոգին:

Արևմտահայության շրջանում ևս գրական կյանքն աշխուժ էր: Միքայել Նալբանդյանը, Հակոբ Պարոնյանը, Մուրացանը և Լևոն Շանթը իրենց գործերում անդրադարձել են սոցիալական ու բարոյա-քաղաքական խնդիրներին, հաճախ սատիրական և հումորային միջոցներով բացահայտելով ժամանակի անարդարությունները: Նրանց գրական ժառանգությունը սատարեց ազգային ինքնագիտակցության բարձրացմանը և ժողովրդի քաղաքական ակտիվացմանը (Մելքոնյան Ա., Չոբանյան Պ., Սիմոնյան Ա., 2015):

Թատրոն: 19-րդ դարի թատրոնը հայկական մշակույթի առանցքային հարթակներից մեկը դարձավ: Գաբրիել Սունդուկյանի «Պեպոն» և Հակոբ Պարոնյանի սատիրաները ընդգծեցին բեմարվեստի սոցիալական, քաղաքական և բարոյական առաքելությունը: Թատերախմբերի ստեղծումն ու նրանց բազմաբնույթ ներկայացումները՝ ինչպես Արևելյան, այնպես էլ Արևմտյան Հայաստանում, բարենպաստ միջավայր ստեղծեցին հայ բեմարվեստի կայացման և զարգացման համար: Թատրոնը դառնում էր ոչ միայն արվեստի, այլև ազգային-քաղաքական ինքնագիտակցության ձևավորման հարթակ՝ ուսուցանելով և ներշնչելով հանդիսատեսին (Ազատ հանրագիտարան):

Երաժշտություն: Երաժշտության ոլորտում Կոմիտասի, Տիգրան Չուխաճյանի և Արմեն Տիգրանյանի գործունեությունը խոշոր ներդրում ունեցավ հայկական երաժշտական ժառանգության պահպանման և զարգացման գործում: Կոմիտասը համաշխարհային ճանաչում բերեց հայկական հոգևոր և ժողովրդական երաժշտությանը՝ գրի առնելով և համակարգելով ժողովրդական երգերը, պահպանելով ազգային ինքնատիպությունը: Տիգրան Չուխաճյանը մշակեց հայկական օպերային արվեստի հիմքերը, ստեղծելով ազգային երաժշտական հենքը ժամանակակից բեմարվեստի համար: Այս վերելքը ապահովեց, որ հայ երաժշտությունը ոչ միայն տեղական, այլև միջազգային մակարդակում ճանաչում ստանա (Բարխուդարյան Վ., Մելքոնյան Ա., 2010):

Կերպարվեստ և **ճարտարապետություն:** Կերպարվեստի և ճարտարապետության ոլորտում նույնպես գրանցվեցին նշանակալի հաջողություններ: Թիֆլիսը, Պոլիսը և Շուշին դարձան հայ արվեստի կարևոր կենտրոններ: Այստեղ հիմնվեցին առաջին պրոֆեսիոնալ նկարչական դպրոցները, որտեղ կրթություն ստացան Տիգրան Խանջյանը, Օհանջանյանները և մյուս արվեստագետները: Կերպարվեստում, ինչպես և գրականության մեջ, նկատվում էր ազգային թեմաների և ժողովրդական մոտիվների խոր ներգրավվածություն, ինչը ապահովեց ազգային ինքնատիպության պահպանություն:

Հրատարակչություն և մամուլ: Մշակութային վերելքը չկորցրեց իր էական գործառույթը նաև հրատարակչության ոլորտում: 19-րդ դարում ստեղծվեցին բազմաթիվ գրական, գիտական և մանկական հրատարակչություններ, որոնցով տարածվում էին թե՛ հայ դասական գրականությունը, թե՛ ժամանակակից մտքի նորարարություններ: Այս հրատարակչություններն ապահովեցին տեղեկատվության հասանելիություն լայն հանրությանը և նպաստեցին ազգային գիտակցության ու ինքնագիտակցության բարձրացմանը (**Մելքոնյան Ա., Չոբանյան Պ., Սիմոնյան Ա., 2015**):

Այսպիսով, 19-րդ դարի մշակութային վերելքը ոչ միայն հարստացրեց հայ մշակույթն ու գրականությունը, այլև ձևավորեց ժամանակակից ազգային ինքնությունը: Գաղափարական և ստեղծագործական նոր հարթակները թույլ տվեցին հայ մտավորականությանը և արվեստագետներին զարգացնել ազգային ինքնորոշման գաղափարը, որը հիմք դրեց 20-րդ դարում ազգային-ազատագրական շարժումների և անկախության տեսլականների համար: Այս վերելքը միաժամանակ հնարավորություն տվեց հայ մշակույթին ինտեգրվել եվրոպական և միջազգային արվեստի հոսանքներին՝ պահպանելով սեփական ազգային հենքը և ինքնատիպությունը (**Բարխուդարյան Վ., Մելքոնյան Ա., 2010**):

Քաղաքական գիտակցության զարգացում. 19-րդ դարը հայ ժողովրդի համար քաղաքական գիտակցության և ազգային ինքնագիտակցության զարգացման կարևոր շրջան էր, որը բնորոշվում է մի կողմից՝ հայ հասարակության ներքին սոցիալ-տնտեսական և մշակութային խնդիրներով, մյուս կողմից՝ եվրոպական

լիբերալ գաղափարների ազդեցությամբ, որոնք արտացոլվում էին քաղաքական ու հասարակական շրջանակներում: Արևմտահայության ծանր սոցիալ-տնտեսական վիճակը՝ հարկերի ծանր բեռը, տնտեսական ու իրավական ճնշումները, ինչպես նաև տեղացի իշխանությունների և Օսմանյան կայսրության մի շարք քաղաքական գործողությունները, խորացրին հայերի ազգային ինքնագիտակցությունը և ազատագրական պայքարի պահանջը: Օսմանյան կայսրությունում հայերի նկատմամբ բռնաճնշումները, օրենքից դուրս ենթարկումն ու հարկային ծանրաբեռնվածությունը ստեղծեցին բազիս ազգային դիմադրության և քաղաքական կազմակերպման համար: Մասնավորապես, Մասունի (1894) և Զեյթունի (1895) ապստամբությունները, ինչպես նաև Համիդյան ջարդերը, որոնք խիստ ողբերգական հետևանքներ ունեին, առավել ակտիվացրին հայերի քաղաքական և ազգային շարժումները: Այս ողբերգական իրադարձությունները ոչ միայն ստեղծեցին պարտավորություն՝ պաշտպանել սեփական համայնքը, այլև հանգեցրին ավելի լայնամասշտաբ ազգային միավորման գաղափարների՝ համահայկական համախմբման (**Աբրահամյան Մ., 2015**): 19-րդ դարավերջում հայկական հասարակությունը սկսեց ձևավորել առաջին քաղաքական կազմակերպությունները՝ համառորեն ձգտելով ազգային ազատագրության և սոցիալական արդարության հասնելուն: Այդ կազմակերպություններից առավել կարևորներն էին (**Բարխուդարյան Վ., Մելքոնյան Ա., 2010**):

- Արմենական կուսակցությունը (1885/87, Վան) գաղտնի գործող կազմակերպություն էր, որի հիմնական գաղափարախոսությունն ուղղված էր զինված ազատագրական պայքարին: Այս կուսակցությունը, գործելով գաղտնի ձևաչափով, կենտրոնացած էր տեղի համայնքների ինքնապաշտպանության և թուրքական կառավարության բռնաճնշումներին դիմադրելու վրա:

- Հնչակյան կուսակցությունը (1887, Ժնև) ստեղծվեց արտասահմանում, և նրա հիմնական գաղափարախոսությունը հիմնված էր սոցիալական հավասարության, տնտեսական արդարության և ազգային ազատագրման սկզբունքների վրա: Հնչակյան կուսակցությունը կարևոր դեր խաղաց հայ քաղաքական մտքի

եվրոպական ինտեգրման գործում, ձևավորեց գաղափարախոսական հարթակ և ընդլայնեց հայ ազատագրական շարժման միջազգային ճանաչումը:

• Հայ Հեղափոխական Դաշնակցությունը (1890, Թիֆլիս) համահայկական քաղաքական կազմակերպություն էր, որը գործել է ն՝ Արևմտյան, ն՝ Արևելյան Հայաստանում: ՀՅԴ-ն միավորել է բազմաթիվ տարածաշրջանային խմբեր և մշակել համընդհանուր քաղաքական և ռազմական ծրագիր՝ նպատակ ունենալով միաժամանակ պաշտպանել հայ բնակչությանը, կազմակերպել զինված դիմադրություն և միջազգայինացնել հայ հարցը: ՀՅԴ-ն դարձավ հայ քաղաքական պայքարի ամենակարևոր կառույցներից մեկը՝ միավորելով ազգային, սոցիալական և ռազմավարական գաղափարները մեկ կազմակերպության ներքո (Բարխուդարյան Վ., Մելքոնյան Ա., 2010):

Հայ քաղաքական գիտակցության ամրապնդման ևս մեկ կարևոր գործոն դարձավ հայկական մամուլը: 19-րդ դարի երկրորդ կեսին հայկական մամուլը դարձավ ոչ միայն տեղեկատվության, այլև քաղաքական ու ազգային գաղափարների տարածման հիմնական հարթակ: Մինչև 19-րդ դարի վերջ ստեղծվեցին շուրջ հարյուր մամուլ օրգաններ, որոնցից առանձնանում էին «Ազդարար»-ը (1794), «Մեղու Հայաստանի»-ն, «Մշակ»-ը, «Բազմավեպ»-ը, «Հորիզոն»-ը և բազմաթիվ այլ պարբերականներ: Այս մամուլը նպաստեց ազգային դիսկուրսի զարգացմանը, հասարակության քաղաքական ինքնագիտակցության բարձրացմանը և հայկական խնդիրների միջազգային ճանաչմանը: Մամուլի միջոցով հայ ինտելիգենցիան և կրթված շերտերը սկսեցին բացահայտորեն քննարկել ազգային, սոցիալական և քաղաքական հարցերը, ինչը հետագայում դրդեց հասարակական լայն շրջանների քաղաքական ակտիվացմանը (Աբրահամյան Մ., 2015):

Քաղաքական պայքարի գագաթնակետը դարձան 1890-ականների հերոսական, բայց ողբերգական դիմադրությունները. Զեյթունի ապստամբությունը, Վանի ինքնապաշտպանությունը, Սասունի ողբերգական ընդվզումները, ինչպես նաև Օսմանյան բանկի գրավումը (1896) միջազգային հանրության ուշադրությունը գրավեցին հայ ժողովրդի ճակատագրին (Մելքոնյան Ա., Զոբանյան Պ., Միմոնյան

Ա., 2015): Այս իրադարձությունները ոչ միայն փաստեցին հայ ժողովրդի դիմադրողականությունը, այլև դարձան հայկական ազատագրական շարժման խորհրդանիշներ, որոնք համընդհանուր ճանաչում ստացան: Միջազգային քաղաքականության մեջ հայ հարցի ընդգրկումը նաև նպաստեց նրան, որ եվրոպական ուժերը սկսեցին ավելի ուշադիր հետևել Օսմանյան կայսրությունում ապրող ազգային փոքրամասնությունների ճակատագրին: Հայաստանի ու հայերի խնդիրները քննարկվում էին կապիտուլյացիաների, միջազգային կոնվենցիաների և դիվանագիտական քննարկումների շրջանակներում, ինչը ցուցադրում էր, որ հայ քաղաքական գիտակցությունը ոչ միայն ներքին, այլև արտաքին քաղաքական հարթակում սկսել էր ակտիվ դեր խաղալ (Գրիգորյան Վ., 2018):

ԵԶՐԱԿԱՑՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ

19-րդ դարի հայկական ազգային զարթոնքը համակողմանի երևույթ էր, որը ներառում էր կրթական, մշակութային և քաղաքական բոլոր ոլորտները: Կրթական համակարգի զարգացումը, գրականության և արվեստի վերելքը, ազգային լեզվի մշակումը և քաղաքական գիտակցության ձևավորումը ստեղծեցին հիմք ժամանակակից հայ ազգի և հայկական պետականության վերականգնման համար 20-րդ դարում:

19-րդ դարի հայկական ազգային զարթոնքը ներառում էր երեք հիմնական ուղղություններ. կրթական համակարգի զարգացում և ազգային լեզվի ստանդարտացում, գրականության, թատրոնի, երաժշտության և արվեստի վերելք, ինչպես նաև քաղաքական գիտակցության ձևավորում և ազգային-ազատագրական շարժման ծագում: Միևիթարյան միաբանությունը, Լազարյան ճեմարանը և տարբեր քաղաքներում հայկական դպրոցների ցանցը դարձան կրթության կենտրոններ: Խաչատուր Աբովյանը, Բաբին, Հովհաննես Թումանյանը, Կոմիտասը և շատ այլ մեծ անուններ ստեղծեցին հայ ժամանակակից մշակույթի հիմքերը: Քաղաքական ոլորտում առաջացան հայ կուսակցությունները՝ Արմենական, Հնչակյան և Դաշնակցություն, որոնք պայքարում էին հայ ժողովրդի ազատության համար: Թեև շատ նպատակներ չիրականացան, և հայությունը ենթարկվեց ցեղասպանության,

զարթոնքի ժամանակաշրջանը ստեղծեց այն մտավոր և մշակութային հիմքերը, որոնց վրա կառուցվեց ժամանակակից հայկական ազգը (**Գրիգորյան Վ., 2018**):

Թեև հայ ժողովուրդը չկարողացավ իրականացնել իր լրիվ ազատագրումը 19-րդ դարում և ենթարկվեց ահավոր ապաստանների 1890-ական և հատկապես 1915-1923 թվականներին, զարթոնքի ժամանակաշրջանում ստեղծված մտավոր, մշակութային և կազմակերպչական հիմքերը թույլ տվեցին հայությանը պահպանել իր ինքնությունը և շարունակել գոյության պայքարը: Այդ ժամանակաշրջանի գործիչների աշխատանքը դարձավ այն ժառանգությունը, որը շարունակում է ոգեշնչել հայ ժողովրդին մինչ օրս:

ԳՐԱԿԱՆՈՒԹՅՈՒՆ

1. **Աբրահամյան Մ. (2015)**, Դպրոցական և կրթական համակարգը 19-րդ դարում և 20-րդ դարի սկզբին, <https://abrahamyanmarina.wordpress.com/>
2. **Գրիգորյան Վ. (2018)**, 19-րդ դարի հայ գրականության պատմություն, Մբ. Էջմիածին, <https://etchmiadzinlibrary.am/hy/books/2018/19>
3. **Մելքոնյան Ա., Չոբանյան Պ., Սիմոնյան Ա. (2015)**, «Հայոց պատմություն 11» դասագիրք, Երևան, «Զանգակ» հրատ.:
4. **Բարխուդարյան Վ., Մելքոնյան Ա. (2010)**, «Հայոց պատմություն» հատ. 4-րդ, Երևան, «Գիտություն» հրատ.:
5. **Ազատ հանրագիտարան**
https://hy.wikipedia.org/wiki/%D4%B3%D5%AC%D5%AD%D5%A1%D5%BE%D5%B8%D6%80_%D5%A7%D5%BB

REFERENCES

1. **Abrahamyan M. (2015)**, Dprocakan & krt'akan hamakargy' 19-rd darowm & 20-rd dari skzbin /*The School and Educational System in the 19th Century and the Early 20th Century*/, <https://abrahamyanmarina.wordpress.com/>

2. Grigoryan V. (2018), 19-rd dari hay grakanowt'yan patmowt'yown /*History of 19th-Century Armenian Literature*/.
Holy Etchmiadzin, <https://etchmiadzinlibrary.am/hy/books/2018/19>
3. Melkonyan, A., Chobanyan, P., & Simonyan, A. (2015), «Hayoc patmowt'yown 11» dasagirq /*History of Armenia 11 (Textbook)*/, Yerevan, “Zangak” Publishing House.
4. Barkhudaryan, V., & Melkonyan, A. (2010), «Hayoc patmowt'yown» hator 4-rd /*History of Armenia*/, Vol.4, Yerevan.
5. Azat hanragitaran /Free Encyclopedia/ (Wikipedia).
https://hy.wikipedia.org/wiki/%D4%B3%D5%AC%D5%AD%D5%A1%D5%BE%D5%B8%D6%80_%D5%A7%D5%BB

Наируи Геворгян

Армянское национальное пробуждение XIX века: образовательные,
культурные и политические аспекты.

Заключение

Ключевые слова и выражения: XIX век, возрождение, национальное пробуждение, интеллигенция, идентичность, образование, культура, ценности.

XIX век занимает особое место в истории армянского народа как период национального пробуждения и общенационального возрождения. В это время армяне, разделённые между Османской и Российской империями, начали переосмысливать свою национальную идентичность, развивать образование, культуру и политическое сознание. В результате возникло движение, позднее получившее название «армянское национальное возрождение» или «Зартонк», ставшее основой для национально-освободительной борьбы армянского народа и формирования современной армянской национальной самосознания.

В статье анализируется многослойный характер возрождения, подчеркивается роль образовательной, культурной и политической сфер в укреплении

национального самосознания и формировании общенациональных целей. Национальные движения XIX века были обусловлены не только внешними историческими факторами, такими как административное давление и социально-политические проблемы, но и внутренними реформами, осуществленными усилиями интеллигенции, церковных деятелей и культурных фигур. Исследование показывает, что развитие знаний, культуры и организованной общественной деятельности служило главной основой национального прогресса.

В заключение, армянское национальное возрождение XIX века было сложным, многогранным и глубоким явлением, которое создало новую политическую, культурную и образовательную реальность, сформировало современное армянское национальное самосознание и подготовило идеологические и организационные основы для восстановления армянской государственности в XX веке.

Nairuhi Gevorgyan

**The 19th-Century Armenian National Renaissance: Educational, Cultural,
And Political Aspects**

Conclusion

Keywords and expressions: 19th century, renaissance, national awakening, intellectuals, identity, education, culture, values.

The 19th century holds a special place in the history of the Armenian people as a period of national awakening and pan-Armenian revival. During this time, Armenians, divided between the Ottoman and Russian Empires, began to redefine their national identity, develop education, culture, and political consciousness. As a result, a movement emerged, later known as the "Armenian National Renaissance" or "Zartonq," which became the foundation for the Armenian people's national-liberation struggle and the formation of modern Armenian national consciousness.

This article analyzes the multi-layered nature of the renaissance, emphasizing the role of educational, cultural, and political spheres in strengthening national awareness and shaping pan-Armenian objectives. The national movements of the 19th century were

driven not only by external historical factors, such as oppressive administration and socio-political challenges, but also by internal reforms through the efforts of intellectuals, church leaders, and cultural figures. The study demonstrates that the development of knowledge, culture, and organized social activity served as the main foundation for national progress.

In conclusion, the 19th-century Armenian national renaissance was a complex, multi-faceted, and profound phenomenon that created a new political, cultural, and educational reality, shaped modern Armenian national consciousness, and laid the ideological and organizational groundwork for the restoration of Armenian statehood in the 20th century.

Նաիրուհի Գևորգյան – Ամենայն հայոց կաթողիկոս Վազգեն Ա անվան 168 հիմնական դպրոցի պատմության ուսուցիչ: Գիտական հետաքրքրություններ՝ Գիտական հետաքրքրություններ՝ հայոց պատմություն, միջնադարյան հայ պետականություն, նոր շրջանի հայոց պատմություն, պատմության դասավանդման մեթոդիկա: nairuhi1973@mail.ru

Наируи Геворгян – Учитель истории основной школы №168 имени Католикоса Вазгена I. Научные интересы: история Армении, средневековая армянская государственность, новая история Армении, методика преподавания истории. nairuhi1973@mail.ru

Nairuhi Gevorgyan – Teacher of History at Basic School No. 168 named after Catholicos Vazgen I. Research interests: Armenian history, medieval Armenian statehood, modern Armenian history, and history teaching methodology. nairuhi1973@mail.ru

Խմբագրություն է ուղարկվել 17.01.2026թ.

Հանձնարարվել է գրախոսության 02.02.2026թ.

Հրապարակման է ներկայացվել 31.07.2026թ.

ՄԱՆԿԱՎԱՐԺՈՒԹՅՈՒՆ

ԱՂՎԱՆ ՄԽԻԹԱՐՅԱՆ

ԱԶԳԱՅԻՆ ԺՈՂՈՎՐԴԱԿԱՆ ՄՇԱԿՈՒՅԹԻ ՀԵՏ ՀԱՂՈՐԴԱԿՑՄԱՆ
ԱՌԱՆՁՆԱՀԱՏԿՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԸ ՀԱՆՐԱԿՐԹԱԿԱՆ ԴՊՐՈՑՈՒՄ

DOI: 10.24234/journalforarmenianstudies.v2i73.261

ԱՍՓՈՓՈՒՄ

Հոդվածում քննարկվում են դպրոցում դեկորատիվ-կիրառական արվեստի ուսուցման առանձնահատկությունները, հոգեբանամանկավարժական պայմանները և այդ հիմքի վրա՝ ազգային ժողովրդական մշակույթի հետ հաղորդակցման գործընթացը: Այն առաջին հերթին պայմանավորված է անձի ներդաշնակ զարգացմանն ուղղված արդիական խնդիրներով, մարդասիրական դերի աճով և երիտասարդ սերնդի հնարավորությունների իրացման օբյեկտիվորեն ծագած անհրաժեշտությամբ:

Քանի որ յուրաքանչյուր սերունդ անցյալի և ապագայի միջև մշակույթի կրող այն օղակն է, որն ապահովում է հաջորդականության և ժառանգման շղթան, երկրորդ կարևոր հանգամանքը պայմանավորված է նաև մշակութային գործունեության ոլորտում ծագած կրթության և դաստիարակության ժամանակակից խնդիրներով:

Երրորդ՝ այն պայմանավորված է ժամանակակից անձի հոգեբանական առանձնահատկություններով և նրանց զարգացման ու ձևավորման գործընթացում առկա խնդիրներով:

Հոդվածի նպատակն է վեր հանել ժամանակակից գեղարվեստական կրթության հիմնախնդիրը՝ որպես գործիք օգտագործելով դեկորատիվ-կիրառական արվեստը: Հոդվածը կառուցված է համապատասխան գիտական ուսումնասիրությունների հիման վրա. ուսումնասիրվել է նախկինում

գոյություն ունեցող համակարգը, ինչպես նաև ներառվել են ժամանակակից տեղեկատվական տեխնոլոգիաները, որտեղ հիմնականում կիրառվել է կերպարվեստային գործունեությունը:

Ժամանակակից կրթության մեջ ժողովրդական մշակույթը պետք է հասկանալ ոչ թե որպես վարքագծի և դատողությունների մեխանիկորեն վերարտադրվող, բացարձակ, անմարմին շերտ, այլ որպես դրանց անվերջ մեկնաբանությունների դինամիկ գործընթաց, որը վերստեղծվում է նոր դրսևորումներում և ըստ էության հարմարվում է կենսական նոր իրավիճակներին:

Այսպես, քանի որ հաղորդակցման մշակույթի զարգացումն ընթանում է անցյալից դեպի ներկա, հանրակրթական դպրոցում միշտ գոյություն ունեն կրթական չափորոշիչներ, որոնք ներկայացնում են արդիական վարքի բուն էությունը և իրենց հերթին դառնում են մշակույթի հետ հաղորդակցվելու գործառույթ:

Եվ քանի որ կյանքի ու իրողության պայմանները փոփոխվում են, ժողովրդական մշակույթն էլ իր տեղը զիջում է նորույթներին, որոնք նույնպես դառնում են առանձնահատուկ ավանդույթներ՝ շարունակելով մշակութային զարգացման ընթացքը:

***Բանալի բառեր և արտահայտություններ.** դեկորատիվ արվեստ, կիրառական արվեստ, ժողովրդական արվեստ, մշակույթ, ազգային ավանդույթներ, ծեսեր, հաղորդակցություն, ինքնագիտակցություն, նախադպրոցական տարիք:*

ՆԵՐԱԾՈՒԹՅՈՒՆ

Արդի պետական քաղաքականությունը, մի կողմից, նոր հնարավորություններ է ստեղծում իր տարածքում գտնվող բոլոր ժողովուրդների ներկայացուցիչների ազգային ինքնագիտակցության զարգացման համար: Մյուս կողմից՝ այդ ուղին պարզ ու դյուրին չէ. այն իրականացնելիս ի հայտ են գալիս մի շարք մարտահրավերներ, որոնցից

առաջինը մշակութային մակարդակում է:

Մի կողմից՝ դասավանդման ավանդական համակարգում ժողովրդական դեկորատիվ-կիրառական արվեստի հետ ծանոթացումը հաճախ չի բացահայտում նրա ոգին, իմաստը և ակունքները, ինչպես նաև չի նպաստում նրա հիմքի վրա երևակայության ու գեղարվեստական ճաշակի ձևավորմանը, այլ հիմնականում սահմանափակվում է օրինակների պատճենմամբ և առանձին տարրերի մշակմամբ:

Չնայած ավանդույթներին նվիրված բազմաթիվ հրապարակումների առկայությանը, գիտական գրականության մեջ չկա դրանց միասնական, ընդունված սահմանում: Հնագույն ժամանակներից մինչև մեր օրերը դրանք զարգացել են՝ պայմանավորված ազգերի առանձնահատկություններով:

Հայ ժողովրդի ավանդույթներում և սովորույթներում մարմնավորվում է բարդ միասնություն, որտեղ արտացոլվում են ժողովրդական մշակույթը, ազգային ինքնագիտակցությունը, ժողովրդի կյանքի բարոյահոգեբանական կողմերը, կենցաղի առանձնահատկությունները և մարդկանց միջև փոխհարաբերությունների տարբեր դրսևորումները: Ավանդույթները իրենց մեջ կրում են հայ ժողովրդի հոգևոր նկարագիրը, որը զգալիորեն ձևավորվում է դրանց ազդեցությամբ:

Յուրաքանչյուր սերունդ տարբերվում է ոչ միայն անցյալի նկատմամբ ունեցած իր պատկերացումներով և վերաբերմունքով, այլև պատմականորեն առաջադիր խնդիրներով և դրանց լուծման արդյունավետությամբ:

ՄԵԹՈԴԱԲԱՆՈՒԹՅՈՒՆ

Մարդու գեղարվեստական կրթությունն ու դաստիարակությունը, նրա մեջ գեղեցիկի ու վեհի զգացողության զարգացումը մշտապես եղել են մանկավարժների և հետազոտողների ուշադրության կենտրոնում:

Ներդաշնակ և հոգեպես առողջ, հավասարակշիռ մարդու դաստիարակության գործում նշանակալի են եղել նաև ժողովրդական իմաստությունն ու ժողովրդական մանկավարժությունը:

Այսօր իրավիճակը բնութագրվում է հասարակության հոգևոր ճգնաժամով: Յուրաքանչյուր ժողովրդի մշակույթի պահպանությունն ու զարգացումը առանցքային խնդիր է, քանի որ ժամանակակից հասարակության մեջ մշակութային ներդրումն ապահովում է անհատի հարմարվողականությունը արագ փոփոխվող պայմաններում:

Արդի մանկավարժության կարևոր ուղղություններից է երեխաների հոգում համամարդկային արժեքների՝ ճշմարիտ, բարու և գեղեցիկի յուրացման ձևավորումը: Սա ուղղված է մանկավարժության հիմնական նպատակին՝ «ապագա մարդու» դաստիարակությանը:

Այս համատեքստում գեղարվեստական դաստիարակությունը համարվում է գործոն, որը ձևավորում է մարդու գործունեությունը գեղարվեստական միջոցների որոնման ուղղությամբ:

Մ.Ս. Կազանի դիտարկումները դեկորատիվ-կիրառական արվեստի մասին հետաքրքիր են այս առումով: Նա ընդգծում է, որ արվեստի որոշ ձևեր, օրինակ՝ մետաղի կամ փայտի գեղարվեստական մշակումը, կարելի է դիտարկել որպես գծանկարչության տեսակ, իսկ փափուկ խաղալիքների պատրաստումը՝ որպես կերպարվեստային ստեղծագործության առանձին ձև: Կիրառական արվեստը, ձեռագրային զարդանկարչությունը և դիզայնը Կազանի դիտարկումներում նույնպես առանձին ենթատեսակներ են (**Կազան Մ., 1972**):

ՔՆՆԱՐԿՈՒՄ

Ազգային արվեստը իր գոյության ընթացքում պահպանել է բազմազանությունը և դարձել է «խաչմերուկ», որտեղ հանդիպում են կենցաղային և գեղարվեստական պահանջմունքները, աշխատանքը, խաղը, սովորույթները, խմբային ներկայացումները և անհատական ստեղծագործական ձգտումները, առօրեականությունը և տոները, ինչպես նաև աշխարհի գեղարվեստական ընկալման տարբեր ձևերը:

Աշխարհի գեղարվեստական ընկալման առաջին ձևերը նախնական համընդհանուր արվեստում եղել են առասպելներն ու լեգենդները, այնուհետև

կրոնական հայացքները: Սակայն այս կարևոր առանձնահատկությունները հաճախ դուրս են մնում հանրակրթական դպրոցների դասավանդման ուշադրության կենտրոնից: Արվեստի ընկալման մեջ առաջնայինը ոչ միայն այն է, ինչ արտահայտված է, այլև թե ինչպես է արտահայտված (**Գումիլյով Լ., 1998**):

Ժողովրդական աշխարհայացքը՝ իր գաղափարների, սովորույթների, հայացքների ու համոզմունքների համակարգով, հոգեբանությամբ, բարոյականությամբ և մշակութային կանոններով, ազգային ավանդույթի էական մասն է: Դրա անտեսումը գեղարվեստական դաստիարակությունը դարձնում է ձևական և անարդյունավետ: Ազգային մշակույթը ներդաշնակ է ազգային բնավորության հետ և արտահայտում է այն գեղարվեստական ձևով՝ հոգեբանորեն համարժեք:

Ազգային մշակույթին հաղորդակցվելն առաջնայնորեն նշանակում է շփում վարքի որոշակի կադապարատիպերի հետ, իսկ ազգային արվեստը գործընթացում ապահովում է երկու գործառույթ՝ տեղեկատվական և գեղագիտական, որոնք պետք է համընթաց դիտարկվեն (**Գումիլյով Լ., 1998**):

Ազգային արվեստի և կյանքի կապը դաստիարակության մեջ արտացոլվում է «ոչ այնքան արվեստի լավագույն ստեղծագործությունների հիացմունքի», որքան կյանքի նկատմամբ գեղագիտական վերաբերմունքի ձևավորմամբ: Ուսանողը պետք է սովորի գեղեցիկը տեսնել ոչ միայն արվեստում, այլ նաև կյանքում, մարդկային հարաբերություններում և առօրյայում (**Բակուշինսկի Ա., 1925**):

Ժողովրդական արվեստը կարևոր աջակցություն է, քանի որ այն ամբողջական է, կյանքից անբաժանելի և նպաստում է արժեքների յուրացմանը: Գեղարվեստական մտածողության և մշակութային ընկալման ձևավորումից ծնվել է հին աշխարհի մարդուն բնորոշ գեղարվեստական գործունեությունը, որն այսօր ևս հանդիսանում է գեղարվեստական ստեղծագործության հիմքը:

Նոր ժամանակներում նկատելի է ազգային մշակույթի ստեղծման միտում՝ հիմնված ժողովրդական մշակույթի անցյալում, սակայն միայն ավանդական

արհեստների և սովորույթների կրկնօրինակումը կարող է դառնալ ազգային զարգացման փակուղի:

Վերլուծելով տարբեր հետազոտողների ուսումնասիրություններն ազգային ավանդույթների, պաշտամունքների ու ծեսերի մասին՝ կարելի է եզրահանգել, որ դրանք հիմնականում համախմբվում են չորս գլխավոր պաշտամունքների շուրջ: Ազգագրական արդի հետազոտություններում այդ պաշտամունքները հաճախ նշվում են «պաշտամունքի ավանդույթներ» կամ «առաջադիմական ավանդույթներ» անվամբ: Պաշտամունքային ավանդույթների ձևափոխության պատճառը ակնհայտորեն մանկավարժական համակարգի երկարատև ազդեցության տակ ժողովրդական կյանքի դիցաբանական, մոգական և կրոնական սկզբունքների փոփոխությունն էր: Նշված պաշտամունքների միջև թեև որոշ տարբերություններ կան, դրանք էական չեն (**Կերգիլովա Ե., 1999**):

Ե. Ն. Կերգիլովան առանձնացնում է երեխաների, ծնողների, հարազատների, ցեղի և նախնիների պաշտամունքի ավանդույթները, ինչպես նաև օջախի, բնության և շրջապատող աշխարհի պաշտամունքը, որոնք բնորոշվում են որպես «առավել կարևոր արժեքներ դպրոցական տարիքի սովորողների դաստիարակության գործում» (**Կերգիլովա Ե., 1999**):

Սակայն այս համակարգում առանձնացված, առանձնահատուկ պաշտամունք է գեղեցիկին խոնարհումը: Այն գոյություն ունի յուրաքանչյուր ժողովրդի ավանդույթների համակարգում և ձևավորում է հասարակությունների մեջ ընդհանուր ընկալում, ինչպիսին է ժողովրդական արվեստը: Գեղեցիկը ոչ միայն գեղագիտական ընկալում է, այլև կատարում է հոգևոր վերնաշենքի ֆունկցիա գոյության պայքարում, վերապրումում և կենսապահովման գործընթացներում (**Բրովկեյ Յու., 1973**):

Լ. Ն. Գումիլյովի ձևակերպմամբ, գործնական ունակության կարևոր տարբերակներից մեկը «համակարգաստեղծ» կապն է: Գեղեցկության պաշտամունքը գեղեցիկի ընտրության հուսալի չափանիշ է, որն ամրագրում է ազգային ինքնագիտակցությունը՝ նշելով անհատի տեղն ու պատկանելությունը

հասարակական-ազգային հարաբերությունների համակարգում (**Բրումլեյ Յու., 1973**):

Յու. Վ. Բրումլեյն առանձնացնում է ազգային ինքնագիտակցության բաղկացուցիչներ, որոնք ներառում են էթնոնիմի առկայությունը և օգտագործումը՝ ազգության անվանումը: Մակայն ազգային պատկանելության գիտակցումը ոչ միայն լեզվական կամ կրոնական հարց է, այլ առավելապես վերաբերում է ազգային մշակույթի և հատկանիշների ընկալմանը:

Սովորական գիտակցությունը, ի տարբերություն գիտական մոտեցման, ի գործու չէ ամբողջությամբ առանձնացնել սեփական ազգի մշակույթի բոլոր առանձնահատկությունները, ինչպես նաև օտար մշակույթների ազդեցությունը (**Էթնոհոգեբանական բառարան, 1999**): Այս իրավիճակից բխում է ազգային ինքնագիտակցության տարբերակված և նպատակաուղղված ձևավորման անհրաժեշտությունը, հատկապես դպրոցական դաստիարակության համատեքստում:

Ազգային ինքնագիտակցության և մանկական գեղարվեստական դաստիարակության հիմնական չափանիշը նախադպրոցական տարիքում հանդիսանում է մանկան սեփական ժողովրդի ավանդույթների ընկալումն ու յուրացումը կենսակերպի մակարդակում: Մեր հետազոտությունները ցույց են տալիս, որ ազգային մշակույթի հիմունքների յուրացման ամենանպաստավոր ժամանակահատվածը հենց նախադպրոցական հասակն է:

Դպրոց հաճախելուց առաջ երեխայի մոտ պետք է ձևավորված լինի սեփական ազգային պատկանելիության պատկերացում, որը ձևավորվում է ազգային մշակույթի հաղորդակցության միջոցով՝ ավանդույթներ, կենցաղային առանձնահատկություններ, բանահյուսություն: Այս տարիքում երեխան դեռևս ընկալունակ է ժողովրդական արվեստի նկատմամբ, քանի որ այն հասանելի է պատկերավորությամբ, հակիրճությամբ և ավանդականությամբ:

Կրտսեր դպրոցական տարիքի երեխայի պատկերացումների շրջանակը ընդլայնվում է ոչ ինքնանպատակ, այլ համեմատական ուսուցման միջոցով՝

սեփական մշակույթը ճանաչելու համար մեկ այլ ժողովրդի մշակույթի համեմատությամբ: Սեփական ինքնությունը գիտակցվում է այն ժամանակ, երբ երեխան տեսնում է, թե ինչպես է տարբերվում շրջապատող մարդկանցից: Այս փուլում երեխան դեռևս չի կարող ճանաչել յուրաքանչյուր ժողովրդի ինքնակեցությունը, քանի որ նրա կյանքը կենտրոնացած է հիմնականում մեկ ժողովրդի մշակույթի շրջանակներում՝ մեկ ընտանիքի, մեկ ցեղի: Դպրոցը ներկայացնում է նոր հասարակական միջավայր, որտեղ նա պետք է սովորի ընդունել, հասկանալ և ճանաչել ուրիշ մշակույթները:

Միջին դպրոցական տարիքին կարևոր է միջազգային հաղորդակցության մշակույթի ձևավորումը, քանի որ այդ տարիքում գերիշխող գործունեությունը հաղորդակցությունն է: Այս փուլում գեղարվեստական դաստիարակության նշանակությունը աստիճանաբար նվազում է, մինչդեռ նախորդ փուլերում այն գերակշռող էր: Այստեղ լավագույն միջոցներն են ուրիշ ժողովուրդների մշակույթների ճանաչումը երգերի, կենցաղային առարկաների, հագուստի և այլ գեղեցիկ ստեղծագործությունների միջոցով:

Դեռահասային տարիքում պատանեկան գիտակցությունը խորանում է, արվեստի ճանաչումը բաժանվում է տարբեր ժանրերի՝ կերպարվեստ, գրականություն, երաժշտություն և այլն: Այս փուլը բարենպաստ է ոչ միայն խորհրդանշական դիցաբանական կերպարների յուրացման, այլև իրականության իրատեսական ընկալման համար՝ հիմք ձևավորելով սեփական իրականության պատկերման:

Այսպիսով, ձևավորվում է փուլային մանկավարժական մոտեցում. նախադպրոցական տարիքում երեխան հաղորդակցվում է իր ժողովրդի մշակույթին, կրտսեր դպրոցական տարիքում՝ նաև ուրիշ ժողովուրդների ավանդույթներին, իսկ դեռահասային տարիքում կարող է արդեն քննադատորեն ընկալել ժամանակակից մշակույթը: Այս մոտեցումը թույլ է տալիս դպրոցականին պատրաստվել ապագային՝ ապահովելով անցյալի մշակութային արժեքների ճանաչում, ներկայի ճիշտ ընկալում և ապագայի

մշակութային զարգացումն ապահովող հիմքի ստեղծում: Դպրոցական տարիքում ձևավորվում են այն հիմքերը, որոնց վրա կառուցվելու է յուրաքանչյուր երեխայի ապագա մշակույթը՝ համադրելով ազգային և համամարդկային արժեքները:

ԵԶՐԱԿԱՑՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ

Կատարված ուսումնասիրությունը հանգեցնում է հետևյալին, որ հասարակության, անցյալի հասարակական հիշողության նյութական և հոգևոր մշակույթի կարևոր բաղկացուցիչ մաս հանդիսանալով՝ դեկորատիվ կիրառական արվեստը սովորողների գեղարվեստական դաստիարակության ծրագրերի օրգանական բաղկացուցիչ դարձավ: Սակայն դեկորատիվ արվեստի ուսումնասիրության առավելագույն ժամկետները, նրա դերն ու տեղը գեղարվեստական դաստիարակության գործընթացում մինչև այս պահը չեն հաստատվել: Մեր հետազոտության մեջ ցույց է տրվում, որ ժողովրդական արհեստագործության և արվեստների ուսումնասիրությունն ամենից առաջ նպաստում է դպրոցական տարիքի սովորողների գեղարվեստական դաստիարակության զարգացմանը: Սակայն ազգային մշակույթի յուրացման միջոցով այն ծառայում է միայն երկու պայմանների ինտեգրացման պայմաններում.

1. եթե «ժողովրդական մշակույթին» հաղորդակցվելու գործընթացը տեղի է ունենում նախադպրոցական տարիքից սկսած,

2. դպրոցական տարիքի սովորողների համար անհրաժեշտ է ժողովրդական արվեստի բոլոր ձևերի համադրությունը համալիր հիմքով:

Մեր կարծիքով ազգային մշակույթի ուսումնասիրման գործընթացում գեղարվեստական դաստիարակության նկատմամբ նման մոտեցման իրականացումը պահանջում է հատուկ կազմակերպչական պայմաններ և մասնագետների նպատակաուղղված նախապատրաստում: Անշուշտ, հանրակրթական դպրոցի կրտսեր դասարաններում գեղարվեստական դաստիարակություն իրականացնող ուսուցչի նախապատրաստման հիմքը

պետք է լինի ոչ միայն տարիքայի ու մանկավարժական հոգեբանության, այլև գեղարվեստական ստեղծագործական գործունեության հոգեբանության և մանկավարժության դասընթացն ամենաբարձր մակարդակով: Այս առումով ուսուցման և դաստիարակության արդյունավետությունը կարևորվում է դեկորատիվ կիրառական արվեստի դաստիարակչական ներուժով, որը համարվում է հարազատ ժողովրդի մշակույթին հաղորդակցվելու բացառիկ միջոց: Գեղարվեստական դաստիարակության ժամանակակից տեսության ոլորտում այդ գործընթացի կազմակերպման արդյունավետ պայմանների որոնումն ընթանում է դպրոցականի՝ արվեստի տարբեր ձևերի հետ հաղորդակցվելու ուղղությամբ: Այդ խնդիրը կարող է լուծվել կրթության և դաստիարակության նկատմամբ համալիր մոտեցման դեպքում:

ԳՐԱԿԱՆՈՒԹՅՈՒՆ

1. **Бакушинский А. (1925),** Художественное образование: Опыт исследований на основе пространственных искусств, Москва, “Невая”.
2. **Бромлей Ю. (1973),** Этно-этнография, Москва, “Наука”.
3. **Гумилёв Л. (1998),** От Руси до России, Москва, “Сварог и К”.
4. **Каган М. (1972),** Morfologiya iskusstva: Istoricheskoye i teoreticheskoye issledovaniye vnutrenney struktury khudozhestvennogo mira /Морфология искусства: Историческое и теоретическое исследование внутренней структуры художественного мира/, Части I–III. Ленинград, “Искусство”.
5. **Этнопсихологический словарь (1999),** Под ред. Волковой Г., Москва, Институт практической и социальной психологии.

REFERENCES

1. **Bakushinsky A. (1925),** Khudozhestvennoye obrazovaniye: Opyt issledovaniy na osnove prostranstvennykh iskusstv /Art Education: Research Experience Based on Spatial Arts/, Moscow, “Nevaya”.

2. Bromley Yu. (1973), Etno-etnografiya /Ethno-Ethnography/, Moscow, "Nauka".
3. Gumilev L. (1998), Ot Rusi do Rossii /From Rus to Russia/, Moscow, "Svarog and K".
4. Kagan M. (1972), Morphology of Art: Historical and Theoretical Study of the Internal Structure of the Artistic World, Parts I–III. Leningrad, "Iskusstvo".
5. Etnopsikhologicheskiy slovar' /Ethnopsychological Dictionary/ (1999), ed. by Volkova G., Moscow, Institute of Practical and Social Psychology.

Агван Мхитарян

**Особенности общения с национальной популярной культурой в
общеобразовательной школе.**

Заключение

Ключевые слова и выражения: декоративное искусство, прикладное искусство, народное искусство, культура, национальное, традиции, обряды, коммуникация, самосознание, дошкольный возраст

В современном образовании народную культуру не следует понимать как механически воспроизводимый, абсолютный или нематериальный набор поведений и оценок. Напротив, это динамический процесс, который постоянно интерпретируется, воспроизводится в новых проявлениях и адаптируется к изменяющимся жизненным ситуациям.

Поскольку развитие культуры коммуникации идет от прошлого к настоящему, образовательные стандарты в школах общего образования служат как отражением современного поведения, так и средством взаимодействия с культурой. По мере изменения условий жизни и реальности народная культура адаптируется, порождая новшества, которые, в свою очередь, становятся характерными традициями и продолжают процесс культурного развития.

В данной статье рассматриваются особенности преподавания декоративного

и прикладного искусства в школе с учетом психолого-педагогических условий и роли взаимодействия с национальной народной культурой. Исследование охватывает:

1. Деятельность и психологические особенности учащихся;
2. Существующие проблемы в их развитии и формировании;
3. Использование современных инструментов художественного образования, включая декоративно-прикладное искусство.

Цель статьи — подчеркнуть роль декоративного и прикладного искусства как инструмента современного художественного образования. Исследование опирается на предыдущие научные работы и включает современные информационные технологии, уделяя внимание художественной деятельности, способствующей как культурному пониманию, так и творческому развитию.

Aghvan Mkhitaryan

Features of communicatioan with national popular culture in general education school

Conclusion

Key words and expressions decorative art, applied art, folk art, culture, national, traditions, rituals, communication, self-awareness, preschool age.

In modern education, folk culture should not be understood as a mechanically reproduced, absolute, or intangible set of behaviors and judgments. Rather, it is a dynamic process, continuously interpreted, recreated in new manifestations, and adapted to evolving life situations.

Since the development of communication culture progresses from the past to the present, educational standards in general education schools serve as both a reflection of contemporary behavior and a means of interacting with culture. As life conditions and

realities change, folk culture adapts, giving rise to innovations that, in turn, become distinctive traditions, continuing the process of cultural development.

This article discusses the peculiarities of teaching decorative and applied art in schools, considering psycho-pedagogical conditions and the role of communication with national folk culture. It examines:

1. Activities and psychological characteristics of students;
2. Existing challenges in their development and formation;
3. The use of modern art education tools, including decorative and applied art.

The purpose of the article is to highlight the role of decorative and applied art as a tool for modern art education. The study builds on prior research while incorporating modern information technologies, focusing on art activities that facilitate both cultural understanding and creative development.

Աղվան Մխիթարյան - Խաչատուր Աբովյանի անվան հայկական պետական մանկավարժական համալսարանի Գեղարվեստական Կրթության ֆակուլտետի կերպարվեստի ամբիոնի դոցենտ: Գիտական հետաքրքրությունները՝ արվեստի պատմություն, կերպարվեստի դասավանդման մեթոդիկա, անտիկ շրջանի համաշխարհային արվեստ: Հեղինակ է շուրջ 15 գիտական հոդվածի և երկու մեթոդական ձեռնարկի: mkhitaryanaghvan22@aspu.am

Агван Мхитарян - Доцент кафедры «Искусство» факультета изобразительного образования Армянского государственного университета имени Хачатура Абовяна. Научные интересы: история искусства, методика преподавания изобразительного искусства, мировое искусство античности. Автор около 15 статей и двух методических пособий. mkhitaryanaghvan22@aspu.am

Aghvan Mkhitaryan - Associate Professor of the “PERFORMANCE” Department at the Faculty of Fine Arts Education, Khachatur Abovyan Armenian State University. Scientific interests: art history, fine arts teaching methodology, ancient world art. Author

of about 15 scholarly articles and two methodological manuals.
mkhitaryanaghvan22@aspu.am

Խմբագրություն է ուղարկվել 03.03.2026թ.

Հանձնարարվել է գրախոսության 18.03.2026թ.

Հրապարակման է ներկայացվել 31.07.2026թ.

ԱՐՄԻՆԵ ՄԻՔԱՅԵԼՅԱՆ

ՄԱՆԿԱՎԱՐԺԱՀՈԳԵԲԱՆԱԿԱՆ ԲԱՐԵՆՊԱՍՏ ՊԱՅՄԱՆՆԵՐԻ
ԱՊԱՀՈՎՈՒՄԸ ՈՐՊԵՍ ՆԵՐԱՌԱԿԱՆ ԿՐԹՈՒԹՅԱՆ
ԱՐԴՅՈՒՆԱՎԵՏՈՒԹՅԱՆ ԲԱՐՁՐԱՑՄԱՆ ՄԻՋՈՑ

DOI: 10.24234/journalforarmenianstudies.v2i73.262

ԱՄՓՈՓՈՒՄ

Հոդվածում արծարծված հարցերը և դրանցից բխող առաջարկությունները նպատակ ունեն բարելավելու հանրակրթական դպրոցի տարրական դասարաններում մայրենիի դասագործընթացի արդյունավետությունը ներառական կրթության համատեքստում: Փաստն այն է, որ ունենք լավ ուսուցիչներ, ներառական կրթության կազմակերպման ձեռքբերումներ, սակայն բովանդակային լուրջ խնդիրներ: Ակնհայտ է, որ ուսուցիչները (որքան էլ նրանք հմուտ են ու փորձառու) դժվարություններ են ունենում ԿԱՊԿ ունեցող սովորողների հետ աշխատելիս: Ճիշտ է, նրանք մեթոդական հնարներ ու միջոցներ փորձում են կիրառել. դյուրինացնում են, պարզեցնում, երբեմն պարզապես պակասեցնում դասագրքերում առկա առաջադրանքները, սակայն միշտ չէ, որ այդ աշխատանքները լինում են արդյունավետ: Պատճառները շատ են ու բազմազան: Խնդիրն առավել է ընդգծվում մտավոր զարգացման դժվարություններ ունեցող երեխաների ուսուցման ընթացքում:

Սույն հոդվածում ներկայացրել ենք թե՛ գրաճանաչության և թե՛ ընթերցանության ուսուցման ընթացքում հարմարեցված առաջադրանքներ, որոնք կնպաստեն ԿԱՊԿ ունեցող սովորողների ոչ միայն գիտելիքների ձեռքբերմանը, այլև ինքնուրույնության, ստեղծարարության զարգացմանը՝ որոշ դժվարություններ հաղթահարելու ճանապարհով:

Բանալի բառեր և արտահայտություններ. ներառում, ներառական կրթություն, կրթության առանձնահատուկ պայմանների կարիք (ԿԱՊԿ) ունեցող սովորող, ուսումնական նյութի հարմարեցում, կարդալու հմտություն, ընթերցողական կարողություն, «երեխան երեխային» սկզբունք:

ՆԵՐԱԾՈՒԹՅՈՒՆ

«Ներառում», «Ներառական կրթություն» հասկացություններն ունեն շատ լայն իմաստ, սակայն մեր իրականություն մտան որպես կրթության առանձնահատուկ պայմանների կարիք (այսուհետ՝ ԿԱՊԿ) ունեցող անձանց նկատմամբ ոչ խտրական վերաբերմունք դրսևորելու, նրանց համար արդյունավետ կրթություն ապահովելու, սոցիալականացմանը նպաստող հիմնական պայմաններ:

2021թ. ՀՀ կրթական բոլոր հաստատություններում սովորում են ԿԱՊԿ ունեցող երեխաներ: Ժամանակակից կրթության հիմքում այն համոզմունքն է, որ բոլոր երեխաներին կրթելը հանրակրթական համակարգի պարտականությունն է: Դրան է միտված ներառական կրթությունը, որը, բնականաբար, ենթադրում է դպրոցի սովորական կենսաձևի վերակառուցում: Դպրոցը պարտավոր է ստեղծել պայմաններ բոլոր երեխաների, այդ թվում՝ ԿԱՊԿ ունեցող սովորողների կրթական պահանջմունքները բավարարելու համար: Հաստատության կրթական գործընթացում ներմուծվում են բովանդակային և գործառութային բնույթի մի շարք փոփոխություններ: Իսկ դրա համար անհրաժեշտ է բազմակողմանի (մանկավարժական, հոգեբանական, զարգացնող, սոցիալական) աջակցություն: Այստեղից առաջանում է առարկայական ծրագրերի, ուսումնաօժանդակ նյութերի, մեթոդական ուղեցույցների հարմարեցման, մշակման և կիրառման խնդիր՝ յուրաքանչյուր սովորողի կարիքների ու պահանջմունքների բացահայտմամբ և հաշվառմամբ:

ՄԵԹՈԴԱԲԱՆՈՒԹՅՈՒՆ

Ուսումնասիրությունը կատարելիս կիրառել ենք դիտման, հարցախույզի, ստացված տվյալների վերլուծության և համադրման մեթոդները:

ՔՆՆԱՐԿՈՒՄ

Սույն հոդվածի հիմնական դրույթները քննարկվել են Ա. Տեր-Գրիգորյանի անվան մայրենիի և նրա դասավանդման մեթոդիկայի ամբիոնի նիստերում և ներառվել են մագիստրոսական կրթական ծրագրի ընտրովի դասընթացի բովանդակության մեջ:

ԲՈՎԱՆԴԱԿՈՒԹՅՈՒՆ

Մեր դիտարկումները, համապատասխան ուսումնասիրությունները, զրույցներն ու հարցախույզները ցույց տվեցին, որ համընդհանուր ներառման պայմաններում տարրական դասարանների ուսուցիչները դժվարություններ են ունենում մայրենիի դասագործընթացում ԿԱՊԿ ունեցող սովորողների հետ աշխատանքները կազմակերպելիս: Ուսուցիչները ներառական կրթության անբաժանելի մասն են, քանի որ նրանք առանցքային դերակատարում ունեն ԿԱՊԿ ունեցող սովորողներին դասարաններում ներառելու գործընթացում **(Ներառական կրթության ռազմավարություն, 2020):**

Մեր կողմից անցկացված հարցախույզի արդյունքների վերլուծությունից պարզ է դառնում, որ տարրական դասարանների ուսուցիչներն առավել հաճախ նշում են հետևյալ դժվարությունները՝ «Ինչպե՞ս պարզեցնել ուսումնական նյութը», «Նյութի ո՞ր հատվածն ընտրել», «Ի՞նչ առանձնահատուկ մեթոդներ կիրառել», «Դասի ո՞ր փուլում ներգրավել ԿԱՊԿ ունեցող սովորողին», «Ինչպե՞ս պահպանել ԿԱՊԿ ունեցող սովորողի հետաքրքրությունը թեմայի հանդեպ», «Ինչպե՞ս բացառել խտրական վերաբերմունքը» և այլն:

Այս հարցերով պայմանավորված՝ ստեղծել ենք տարրական դասարաններում մայրենիի դասագրքերին կից հարմարեցված առաջադրանքներ: Ստորև ներկայացնենք մեր կողմից իրականացրած ուսումնական նյութերի հարմարեցման սկզբունքները:

Գրաճանաչության շրջանում հնչյուն-տառերի ուսուցման հարմարեցված առաջադրանքները կառուցված են քայլաշարային հետևյալ հաջորդականությամբ՝

1. յուրաքանչյուր ուսումնասիրվող հնչյունը պետք է առանձնացվի խոսքից. ուսումնասիրվող հնչյունը ունեցող նկարների առանձնացում, տվյալ հնչյունի ընկալում, բառում ունեցած դիրքի որոշում, հնչյունի արտասանում և այլն,
2. ուսումնասիրվող հնչյունին համապատասխան տառի ճանաչումն է բառի տարբեր դիրքերում հնչյունն ընկալելուց հետո: ԿԱՊԿ ունեցող երեխաների համար այս կապը ստեղծելը շատ բարդ է: Այդ խնդրի լուծմանն են միտված մի շարք առաջադրանքներ (Սվաջյան Ա., Միքայելյան Ա. և ուրիշներ, 2023):
3. Կարդալու ուսուցման առավել բարդ աստիճանը հնչյունների համադրումն է վանկում: Այդ դժվարությունը հաղթահարելու համար ԿԱՊԿ ունեցող սովորողներին առաջարկում ենք կարդալ միավանկ բառեր, որոնք իմաստավորված են և կարդալու դրդապատճառ են ստեղծում: Այս փուլում առաջարկել ենք նաև ամբողջական բառապատկերների (միավանկ) ճանաչում և առանձնացում տրված բառ-վանկերի շարքից:
4. Կարդալու ուսուցման գործընթացի հաջորդ փուլում առաջարկում ենք նմանօրինակ վարժություններ՝
 - «կարդալ» նկար-բառերը (Միքայելյան Ա., Ավագիմյան Ա., Ավագյան Լ., Ենոքյան Տ., 2025),
 - կարդալ վանկի առաջին հնչյունը բարձրաձայն, հետո՝ վանկն ամբողջությամբ (Սվաջյան Ա., Միքայելյան Ա. և ուրիշներ, 2023),
 - վանկի երկրորդ հնչյունը կարդալ մտքում, ապա բարձրաձայն ամբողջ վանկը,
 - գույներով համապատասխանեցնել վանկերը՝ ստանալով բառեր և կարդալ դրանք. իր ստեղծած բառը երեխան ավելի հեշտությամբ է կարդում,
 - խառը տառերը դասավորել այնպես, որ ստացվի նկարում պատկերված առարկայի անվանումը, կարդալ բառը և այլն:
5. Առաջադրանքների հաջորդ խումբը վերաբերում է գրելու վարժություններին՝ տառանշանի ճանաչում և անվանում, տառապատկերի մտապահմանը նպաստող տարաբնույթ աշխատանքներ՝ տառապատկերի գունավորում, մասնիկներից տառի հավաքում, կետագծերով տառապատկերի ստացում,

տրված տառանշանների շարքից ուսումնասիրվող տառի առանձնացում, տառի գրառում տարբեր իրավիճակներում և այլն:

Շատ կարևոր է, որ երեխայի կողմից գրվող առաջին բառն արդեն լինի իր սեփականը, որը կարտահայտի սեփական դիտարկումը, զգացմունքը կամ կենսափորձը (**Գյուլամիրյան Ջ., 2018**): Այս խնդիրը լուծելու համար սուկ տառագրական վարժությունները բավարար չեն. հաճախ դրանց չափից շատ կիրառումը կարող է հակառակ ազդեցությունն ունենալ. ԿԱՊԿ ունեցող երեխան ոչ միայն թույլ կտա տառագրական լուրջ սխալներ, այլև ուսումնական գործընթացը կկրի հուսահատեցնող բնույթ, երեխաները կունենան անօգնականության զգացում, որն է՛լ ավելի կընդգծի նրանց դժվարությունները, կխորացնի դրանք և այլն: Դրանից խուսափելու համար առաջարկում ենք այլազան հետաքրքրաշարժ աշխատանքներ, որոնք երեխաներին հաճույք կպատճառեն.

- տրված տառերից (թե՛ տպագիր և թե՛ ձեռագիր) ընտրել կրկնվող տառերը և անվանել:
- Տրված են տառեր, որոնց վրա շփոթեցնող գծեր կան: Երեխաները պետք է տարրորոշեն, ճանաչեն տառերը և անվանեն դրանք (սկզբում առաջարկել ենք երեխաներին ծանոթ տառերը):
- Տառերը տրված են որոշակի անկյամբ կամ շրջված են: Երեխաները պետք է ճանաչեն և անվանեն դրանք:
- Եզրագծել կետագծերով տրված տառերը՝ գունավոր մատիտներով առանձնացնելով դրանց մասնիկները:
- Ճանաչել և անվանել իրար վրա դրված տառերը:
- Փոխելով տառի այս կամ այն մասնիկը՝ ստանալ նոր տառ, օրինակ, ի-խ, հ-ի, լ-ը և այլն:

Ցանկալի է հարմարեցված առաջադրանքներում ընդգրկել նաև հանելուկներ, շուտասելուկներ, որոնք երեխաների խոսքի, հատկապես՝ արտասանական կողմի, մտածողության, վերլուծահամադրական կարողությունների զարգացման, ուսուցման գործընթացը հետաքրքիր և դյուրին դարձնելու արդյունավետ միջոցներ

են: Այս տեսանկյունից գրաճանաչության շրջանն ամենաբարենպաստն է մի շարք հնչյունների ու բառերի արտասանության ճշգրտման, արտաբերական կառույցի մարզման ու ամրապնդման համար. անառարկելի է, որ բառի ճիշտ արտասանությունը կարևոր է անսխալ գրության համար:

Յուրաքանչյուր հաջորդ տառի վերաբերյալ առաջադրանքները ներառում են անդրադարձ նախորդ տառերին. կրկնություն, համեմատություն, տարբերությունների գտնում, համադրում, նոր բառերի, բառակապակցությունների, նախադասությունների մեջ կիրառում այլն:

Կրթության առանձնահատուկ պայմանների կարիք ունեցող սովորողը դժվարությամբ է հասկանում ուսուցչի պարզագույն հրահանգներն ու առաջադրանքները (Аксенова А., 2002), հատկապես եթե դրանք երկարահունչ են, երեխան արագ հոգնում է և դադարում է լսել: Առաջադրանքների պահանջներն այնպես են ձևակերպված, որ հասկանալի լինեն սովորողներին.

- առաջադրանքում ընդգծել ենք բանալի բառերն ու արտահայտությունները
- փոխել ենք տառաչափը
- կատարել ենք հուշող նշումներ՝ գույներով, սլաքներով, ընդգծումով և այլն
- հանձնարարությունների իրականացման ընթացքում նկատի ենք ունեցել դասընկերոջ (խմբի) աջակցությունը
- որոշ դեպքերում հարցերի պատասխաններն առաջարկել ենք ներկայացնել նկարելով կամ բանավոր
- ներկայացված տեքստերում ընդգծել ենք կարևոր մտքերը, նախադասությունները
- առաջարկել ենք թեմային առնչվող նկարներ
- հանձնարարությունը տրոհել ենք առավել մանր քայլերի
օգտագործել ենք հնարավորինս շատ սիմվոլներ՝ նկարներ, գծապատկերներ, գունավորումներ, գծանշումներ և այլն:
- կրճատել և հարմարեցրել ենք բնագրերը՝ դրանցից հանելով բարդ մանրամասները, ավելորդ բազմազանությունը

- առաջարկել ենք խմբավորման և դասակարգման առաջադրանքներ
- առաջարկել ենք լրացուցիչ վարժություններ տվյալ թեմայի վերաբերյալ
- կարևորել ենք սովորողի ճանաչողական հետաքրքրասիրությունը՝ ընտրելով համապատասխան նյութեր
- մինչև տեքստի ընթերցանությունն առաջարկել ենք կարդալու դժվարություններ ունեցող բառերի շուրջ տարաբնույթ վերլուծահամադրական աշխատանքներ:

Առաջադրանքները պետք է կրեն առավելապես խաղային բնույթ, ունենան հուզականություն (*Лалаева Р., 2001*). դրանց իրականացման ընթացքում երեխան գոծողություններ է կատարում (տեղադրում է, դասավորում է, փակցնում է և այլն), խոսում է, համեմատում է, հակադրում է, հայտնաբերում է, պատկերացնում է, մտապահում ու մտաբերում է, կենտրոնացնում է ուշադրությունը, կամային ճիգեր է գործադրում և այլն: Առաջադրանքների համար ընտրված նկարները, պատկերները ունեն վառ գունավորում, շատ մոտ են բնական առարկաներին: Նկարների շուրջ աշխատելիս հարցերի օգնությամբ երեխաներին պետք է ուղղորդել նկատելու նկարի բոլոր տարրերը, երբեմն կոռահելու նկարի այն հատվածը, որը նկարված չէ:

Հարմարեցված վարժություններն առաջարկում ենք կատարել.

- ցուցադրումով (Կատարի՛ր այնպես, ինչպես ես: Համեմատի՛ր՝ ճի՞շտ ես կատարել:) և այլն
- հիշողությամբ, մտային պլանում, իհարկե, նախնական վերլուծական աշխատանքից հետո (Հիշի՛ր: Կրկնի՛ր: Կատարի՛ր: Համեմատի՛ր:) և այլն
- նախ՝ խոսքային առաջադրանքներով ու ձևակերպումներով, որից հետո՝ ինքնուրույն:

Առաջարկում ենք սովորողի կարդալու դժվարությունների դեպքում վանկային կորերով ընդգծել կարդալու նյութը (բառը, նախադասությունը, տեքստը): Իսկ եթե ԿԱՊԿ ունեցող սովորողը բավարար մակարդակով կարդալ գիտի, առաջարկում ենք չբացատրել առաջադրանքի էությունը. երեխան

ինքնուրույն կկարդա առաջադրանքը, կփորձի հասկանալ, թե ինչ և ինչպես պիտի անի, որը նույնպես կնպաստի հասկանալով կարդալու կարողության զագացմանը:

Մեր մշակած առաջադրանքները ԿԱՊԿ ունեցող սովորողն օբյեկտիվորեն կարող է հաղթահարել. կբարձրանա նրա ինքնագնահատականը, տրամադրությունը, ուսումնական գործընթացին մասնակցելու պատրաստակամությունը և, ընդհանրապես, դրական վերաբերմունքը շրջապատի հանդեպ: Միևնույն ժամանակ այս երեխաների ուսուցման գործընթացի կարևոր պայման ենք համարում մշտապես տրամադրվող հոգեբանական աջակցությունը: Ընդ որում՝ դա խրախուսանքը կամ պարգևատրումը չէ (այն կարող է երեխային օգնել, կարող է չօգնել). խրախուսում ենք լավ կատարած աշխատանքի համար: Մինչդեռ հոգեբանական աջակցություն պետք է ցուցաբերել անգամ այն դեպքերում, երբ առաջադրանքն այնքան էլ լավ չի կատարվել (նույնիսկ վատ է կատարվել): Այն պետք է ցուցաբերվի նույնիսկ աննշան առաջընթացի համար:

Առաջադրանքների կատարման ընթացքում հաշվի ենք առել դասարանի բոլոր սովորողների ակտիվ մասնակցությունը, որը ոչ միայն ուսուցման լավագույն միջոցներից է, այլև նպաստում է սովորողների միջև դրական փոխհարաբերությունների ձևավորմանը («երեխան երեխային» սկզբունքով): Զույգով աշխատանքի միջոցով ձևավորվում են նաև ընկերոջից օգնություն ընդունելու, ընկերոջն օգնելու կարողություններ (Միքայելյան Ա., 2016):

Զույգով աշխատելու պարագայում առաջարկում ենք որոշ ցուցումներ տալ երեխաներին: Դրանք կարելի է ձևակերպել հետևյալ կանոններով. «Օգնի՛ր ընկերոջդ, եթե անհրաժեշտ է», «Վատ մի՛ զգա, եթե ուղղում են քո սխալները», «Անհրաժեշտության դեպքում դիմի՛ր ընկերոջդ» և այլն:

Ուսումնական գործընթացում հատկապես կարևորում ենք, որ ուսուցիչների կողմից տրվող առաջադրանքները կատարվեն ոչ թե մեխանիկորեն, այլ իմաստավորվեն ԿԱՊԿ ունեցող սովորողների կողմից: Այդ նպատակով վարժությունների կատարման ընթացքում ուսուցիչն անընդհատ հարցեր պետք է առաջադրի երեխաներին՝ ուղղորդելով իմաստավորելու իրենց լսածն ու ասածը:

Զուգորդումների ապահովման նպատակով մենք առաջարկում ենք պարտադիր օգտագործել զննական հենքեր (նախադասությունների, բառերի, վանկերի, հնչյունների գծապատկերներ, որոնցում գույներով առանձնացված են ձայնավոր և բաղաձայն հնչյունները և այլն):

ԵԶՐԱԿԱՅՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ

Այսպիսով, բոլոր երեխաները կարող են սովորել, պարզապես դրա համար պետք է ստեղծել անհրաժեշտ պայմաններ: Համոզված ենք, որ ներառական կրթությունը կբարձրացնի կրթության որակը բոլորի համար. ԿԱՊԿ ունեցող երեխաների ընդունումը հանրակրթական դպրոցներ ստիպում է ուսուցիչներին դրսևորել նոր մոտեցումներ, և դրանից կշահեն բոլորը:

Կարծում ենք՝ մեր կողմից առաջարկվող աշխատանքի ձևերը կնպաստեն, որ սովորելով նույն դասարանում, նույն ծրագրով՝ երեխաները յուրացնեն **միևնույն նյութը**, իհարկե, տարբեր մակարդակներով: Առաջարկում ենք առաջադրանքի իրականացման բարդության աստիճանը համապատասխանեցնել երեխայի հնարավորություններին, որպեսզի հիասթափություն չառաջանա ուսման նկատմամբ: Մյուս կողմից էլ այն չպետք է լինի միօրինակ և դյուրին, այլ ունենա դժվարության որոշակի աստիճան, սակայն լինի հաղթահարելի, որի ընթացքում երեխան ոչ թե տանջվի, այլ ոգևորություն ապրի:

ԳՐԱԿԱՆՈՒԹՅՈՒՆ

1. **Գյուլամիրյան Զ. (2018)**, Մայրենիի ուսուցման մեթոդիկա, Երևան, «Զանգակ» հրատ.:
2. **Միքայելյան Ա. (2016)**, Ներառական կրթության արդյունավետության բարձրացումը մայրենիի դասերի միջոցով, Երևան, «Մանկավարժական միտք», №1–2, էջ 353–357, «Զանգակ» հրատ.:
3. **Միքայելյան Ա., Ավագիմյան Ա., Ավագյան Լ., Ենոքյան Տ. (2025)**, «Հետաքրքրաշատ մայրենի», 1–ին դասարան, Երևան, «Էդիթ Պրինտ» հրատ.:

4. **Ներառական կրթության ռազմավարություն (2020)**, խմբ. կազմ՝ Հարությունյան Մ., Պողոսյան Ա., Ավագյան Ա., Գևորգյան Ե., Երևան, «Ասողիկ» հրատ.:
5. **Սվաջյան Ա., Միքայելյան Ա. և ուրիշներ (2023)**, Մայրենի 1, աշխատանքային գիրք–տետր, Երևան, «Էդիթ Պրինտ» հրատ.:
6. **Аксенова А. (2002)**, Методика обучения русскому языку в коррекционной школе, Москва, «Владос».
7. **Лалаева Р. (2001)**, Логопедическая работа в коррекционных классах, Москва, «Владос».

REFERENCES

1. **Gyulamiryan J. (2018)**, Mayrenii owsowcman met'odika /Methodology of teaching the mother tongue/, Yerevan, “Zangak” publishing house.
2. **Mikayelyan A. (2016)**, Nerar'akan krt'owt'yan ardyownavetowt'yan bard'racowmy' mayrenii daseri mijocov /Increasing the effectiveness of inclusive education through mother tongue lessons/, Yerevan, “Pedagogical Thought”, No. 1–2, pp. 353–357, “Zangak” publishing house.
3. **Mikayelyan A., Avagimyan A., Avagyan L., Yenokyan T. (2025)**, «Hetaqrqrashat mayreni», 1–in dasaran /"Interesting Mother Tongue", 1st grade/, Yerevan, "Edit Print" publishing house.
4. **Nerar'akan krt'owt'yan r'azmavarowt'yown /Inclusive Education Strategy/ (2020)**, ed. by Harutunyan M., Poghosyan A., Avagyan A., Gevorgyan E., Yerevan, "Asoghik" publishing house.
5. **Svajyan A., Mikayelyan A. et al. (2023)**, Mayreni 1, ashxatanqayin girq–tetr /Mother Tongue 1, workbook/, Yerevan, "Edit Print" publishing house.
6. **Aksenova A. (2002)**, Metodika obucheniya russkomu yazyku v korrektsionnoy shkole /Methods of Teaching Russian in a Remedial School/, Moscow, Vlados.

7. Lalaeva R. (2001), Logopedicheskaya rabota v korrektsionnykh klassakh /Speech Therapy Work in Remedial Classes/, Moscow, Vados.

Армине Микаелян

**Создание психологически благоприятных условий как средство повышения
эффективности инклюзивного образования**

Заключение

Ключевые слова и выражения: инклюзия, инклюзивное образование, учащийся с особыми образовательными потребностями (ООП), адаптация учебных материалов, навыки чтения, способность к чтению, принцип «ребенок — ребенку».

Поднятые в статье вопросы и вытекающие из них предложения направлены на повышение эффективности процесса обучения родному языку в начальных классах общеобразовательных школ в условиях инклюзивного образования. Дело в том, что у нас есть хорошие учителя, достижения в организации инклюзивного образования, но есть и серьёзные содержательные проблемы. Очевидно, что учителя (независимо от их квалификации и опыта) испытывают трудности в работе с учащимися с особыми образовательными потребностями. Они, правда, пытаются применять методические инструменты и средства: облегчают, упрощают, иногда просто сокращают задания в учебниках, но эти работы не всегда эффективны. Причин много и они разнообразны. Эта проблема наиболее остро проявляется при обучении детей с трудностями интеллектуального развития.

В данной статье мы представили адаптированные задания как при обучении грамоте, так и чтению, которые будут способствовать не только усвоению знаний учащимися с особыми образовательными потребностями, но и развитию самостоятельности и творческих способностей, преодолевая некоторые трудности.

Armine Mikayelyan

Providing psychologically friendly conditions for children as a means of increasing the efficiency of inclusive education

Conclusion

Key words and expressions: inclusion, inclusive education, learner with special educational needs, adaptation of educational material, reading skills, reading ability, "child to child" principle.

The issues raised in the article and the suggestions arising from them aim to improve the effectiveness of the native language teaching process in primary grades of general education schools in the context of inclusive education. The fact is that we have good teachers, achievements in organizing inclusive education, but serious substantive problems. It is obvious that teachers (no matter how skilled and experienced they are) have difficulties when working with students with SEN. True, they try to apply methodological tools and means: they facilitate, simplify, sometimes simply reduce the tasks in textbooks, but these works are not always effective. The reasons are many and varied. The problem is most emphasized during the teaching of children with intellectual development difficulties.

In this article, we have presented adapted tasks during both literacy and reading teaching, which will contribute not only to the acquisition of knowledge by students with SEN, but also to the development of independence and creativity by overcoming some difficulties.

Արմինե Միքայելյան - Մանկավարժական գիտությունների թեկնածու, Խ. Աբովյանի անվան ՀՊՄՀ սկզբնական կրթության ֆակուլտետի Ա. Տեր-Գրիգորյանի անվան մայրենիի և նրա դասավանդման մեթոդիկայի ամբիոնի դոցենտ: Գիտական հետաքրքրությունները՝ մայրենիի ուսուցման մեթոդները տարրական դպրոցում՝ ներառական կրթության պայմաններում, մայրենիի ուսուցման մեթոդիկական

կրթության առանձնահատուկ պայմանների կարիք ունեցող երեխաների համար, տարրական դպրոցում գործող դասագրքերի հարմարեցումներ ԿԱՊԿ ունեցող սովորողների համար: Համահեղինակ է գործող դասագրքերի հարմարեցված գիրք-սետերի, դրանց կից մեթոդական ուղեցույցների, հեղինակ է ավելի քան 35 գիտական հրապարակման: Mikaelanarmine@mail.ru

Армине Микаелян – кандидат педагогических наук, доцент кафедры родного языка и методики его преподавания им. А. Тер-Григоряна факультета начального образования АГПУ. Научные интересы: методика преподавания родного языка в начальной школе в условиях инклюзивного образования, методика обучения родному языку детей с особыми образовательными потребностями, адаптация существующих учебников начальной школы для учащихся с ООП. Соавтор учебников, адаптированных из существующих учебников, сопроводительных методических пособий, а также автор более 35 научных публикаций. Mikaelanarmine@mail.ru

Armine Miqayelyan - Candidate of Pedagogical Sciences, Associate Professor of the A. Ter-Grigoryan Department of Native Language and Its Teaching Methods, Faculty of Primary Education, ASPU. Scientific interests: methods of teaching native language in elementary school in inclusive education, methods of teaching native language for children with special educational needs, adaptations of existing textbooks in elementary school for students with SEN. Co-author of textbooks adapted from existing textbooks, accompanying methodological guides, and author of more than 35 scientific publications. Mikaelanarmine@mail.ru

Խմբագրություն է ուղարկվել 28.03.2026թ.

Հանձնարարվել է գրախոսության 10.04.2026թ.

Հրապարակման է ներկայացվել 31.07.2026թ.

ԱՆԱՀԻՏ ՀԱՐՈՒԹՅՈՒՆՅԱՆ

ՆԱԽԱԳԾԱՅԻՆ ԱՇԽԱՏԱՆՔԸ ՀԱՅՈՑ ԼԵԶՎԻ ՈՒՍՈՒՑՄԱՆ
ՍՈՑԻԱԼԱԿԱՆԱՑՄԱՆ ՀԻՄՔՈՒՄ

DOI: 10.24234/journalforarmenianstudies.v2i73.263

ԱՄՓՈՓՈՒՄ

Սովորելու և սովորեցնելու նպատակը կյանքի տարբեր բնագավառների գիտելիքներն ու հմտությունները փոխանցելն ու կատարելագործելն է: Սակայն գիտությունները իրարից անկախ գոյություն չունեն. դրանք իրար կապելու, դրանց միջև կապուղիներ ստեղծելու համար կարևոր դեր ունի հաղորդակցումը: Հաղորդակցումն առաջին հերթին խոսքային հաղորդակցումն է, որն իրականացնում ենք լեզվի միջոցով:

Հայոց լեզուն՝ որպես պարտադիր ուսուցանվող առարկա, դասավանդվում է հանրակրթական դպրոցում և բուհական համակարգում (բացառությամբ օտար լեզուների թեքումով դպրոցների ու բուհերի): Լեզվի տարբեր մակարդակների ուսուցումը դպրոցում ուղղված է աշակերտների գրագիտության բարձրացմանն ու բառապաշարի հարստացմանը: Բուհում ցանկացած մասնագիտություն ուսուցանվում է լեզվի միջոցով. գրեթե բոլոր ֆակուլտետներում ուսումնասիրում են հայոց լեզու և խոսքի մշակույթ առարկաները:

Ժամանակակից կրթական համակարգում լայնորեն տարածված է նախագծային ուսուցումը, որը հնարավորություն է տալիս ուսուցանվող առարկան սոցիալականացնել ու հանրայնացնել: Մեր հոդվածի շրջանակում մենք անդրադառնում ենք նախ նախագծային աշխատանքի էությանը, ապա դրա օգնությամբ հայոց լեզվի ուսուցման սոցիալակացման հարցերին:

Բանալի բառեր և արտահայտություններ. նախագծային աշխատանք, հայոց լեզու, խոսքի մշակույթ, սոցիալականացում, միջառարկայական կապ, միջգիտական հարաբերություն, հետազոտական մեթոդ, մարտահրավերային հարց:

ՆԵՐԱԾՈՒԹՅՈՒՆ

Նախագծային աշխատանքը հետազոտական և ստեղծագործական մեթոդների համակցված աշխատանք է, որն ունի հիմնահարց, որը լուծում են սովորողը և սովորեցնողը՝ աշխատանքը պլանավորելու, տեղեկատվություն որոնելու, գիտական ու գործնական փաստերը համադրելու ու վերլուծելու ճանապարհով: Հայոց լեզուն ուսուցանելու նպատակներից մեկը գրական հայերենը հանրայնացնելն է և խոսքում առկա լեզվաոճական մեղանչումները պակասեցնելն ու բացառելը: Գրական հայերենը պաշտոնական միջավայրի հաղորդակցման լեզուն է, ինչպես նաև հեռուստատեսության, ռադիոյի, մամուլի, դպրոցի ու գիտական շրջանակների, ուստի բուհական ծրագրում ներառելով ուսուցման նախագծային մեթոդը՝ մենք կարող ենք սոցիալական խնդիր լուծել, քանի որ ցանկացած մասնագիտություն դասավանդվում ու ավանդվում է մայրենի լեզվի միջոցով:

ՄԵԹՈԴԱԲԱՆՈՒԹՅՈՒՆ

Մանկավարժության մեջ ուսուցման նոր ձևերի ու եղանակների ի հայտ գալը ժամանակի և հին ու նոր սերունդների՝ իրականության տարբեր ընկալումների հրամայականի հետևանք է, որ լայն առումով ընդգրկում է մանկավարժության զարգացման տարժամանակյա, նեղ առումով՝ համաժամանակյա կտրվածքները: Հետևապես ուսուցման ավանդական և նոր մեթոդների հարաբերակցված փոփոխությունները կրում են համաժամանակյա բնույթ:

Այդ առումով որպես հետազոտության մեթոդ ընտրվել է համեմատական – զուգադրական մեթոդի համաժամանակյա եղանակը:

ՔՆՆԱՐԿՈՒՄ

Նախագծային ուսուցման մեթոդը ուսուցման կազմակերպման ձև է, որի ընթացքում ուսանողները գիտելիք են ձեռք բերում նախագծային աշխատանքի կատարման ընթացքում:

Համաշխարհային մանկավարժության մեջ այս մեթոդը նորություն չէ. այն ծագել է 20-րդ դարի 20-ական թվականներին Ամերիկայի Միացյալ Նահանգներում, իսկ հետո տարածվել նաև Եվրոպայում. այն ընկած է աշակերտակենտրոն ուսուցման հիմքում: Այժմ այն կարևոր տեղ է զբաղեցնում ուսուցման ժամանակակից մեթոդների շարքում, որը թույլ է տալիս սովորողներին դրսևորելու ինքնուրույնություն իրենց գործունեության պլանավորման հարցում:

Գիտելիքը պրակտիկայում ստուգված իրականության ճանաչողության արդյունք է: Գիտելիքներում արտահայտվում է մարդկանց ընդհանրացված փորձը, որը կուտակվել է հասարակական-պատմական պրակտիկայի ընթացքում (Ամիրջանյան Յու., 2005):

Նախագծերի վրա հիմնված ուսուցումը տարբերվում է գիտելիքի հաղորդման հանրագիտարային ավանդական մոտեցումից կամ լսարանային դասերի ձևաչափով գիտելիք հաղորդելու և ստանալու մոդելից:

Նախագծահեն ուսուցման նպատակը տվյալ առարկայի ուղղությամբ սոցիալական նշանակություն ունեցող թեմաների ուսումնասիրումն է: Կամ եթե ավելի պարզ բնորոշենք, ապա նախագծերի վրա հիմնված կրթությունը ձգտում է հաղթահարել դպրոցի ու կյանքի անջրպետը. չէ՞ որ ինչպես լատինական ասացվածքն է հուշում՝ «Ոչ թե դպրոցի, այլ կյանքի համար ենք սովորում»:

Կրթության նկատմամբ ժամանակակից պահանջների իրականացման և նրա սոցիալական դերի բարձրացման համար անհրաժեշտ է կրթական համակարգի արդիականացում, ինչպես նաև կրթության նկատմամբ պետության, հասարակության և անհատի ունեցած վերաբերմունքի փոփոխություն (Խալաթյան Գ., Թորգոմյան Ս., Հարությունյան Ռ., 2023):

Առաջնային պլան մղելով գիտության սոցիալականացման դերը՝ սովորողները ուսուցանվող թեմայի շրջանակում մասնակցում են անկախ, գործողությունների վրա հիմնված ուսումնասիրությունների:

Նախագծային ուսուցումը սովորողներին հնարավորություն է ընձեռում ինքնուրույն սահմանել ուսումնական գործընթացի նպատակները: Եթե աշխատանքը հաջողված է լինում, ապա կարող է նշանակալի ներդրում ունենալ սովորողների ներկա նպատակներին հասնելու և ապագա նպատակները զարգացնելու գործընթացում (Բեռնես Հ., Իսլեր Ռ., Վայդինգեր Վ., 2024):

Հայաստանի Հանրապետության բոլոր հանրակրթական դպրոցներում այսօր կիրառվում է ուսուցման այս տեխնոլոգիան: Սակայն ուսանողները, որոնք որպես պրակտիկանտ ներկայանում են դպրոց, այնքան էլ լավ չեն տիրապետում նախագծային աշխատանքի պահանջներին:

Մենք կարծում ենք, որ նախագծային աշխատանքի ուսումնասիրումը պետք է սկսել բուհից և հենց բուհական շրջանակում իրականացնել այն:

Դասավանդման մեր փորձը ցույց է տալիս, որ հատկապես այն ֆակուլտետներում, որտեղ «Հայոց լեզու և խոսքի մշակույթ» առարկան մասնագիտական չի համարվում, այդտեղ անհրաժեշտ է իրականացնել նախագծային ուսուցում՝ դրանով ապահովելով միջառարկային և միջգիտական հարաբերություններ:

Մենք անհրաժեշտ ենք համարում հայոց լեզվի և խոսքի մշակույթի ուսուցումը բոլոր մասնագիտությունների կրթական ծրագրերում (դա նաև պետական ճիշտ քաղաքականություն է), սակայն դա ինքնանպատակ չպետք է լինի:

Մեր գործունեության ուղենիշը պետք է լինի «հայոց լեզուն անհրաժեշտ է» գաղափարը, որի շուրջ պիտի ծավալվի նախագծի շղթան և հասնի վերջնարդյունքի: Դրա համար առաջարկվում են նախագծի հետևյալ փուլերը.

1. Հիմնահարց (պրոբլեմ)
2. Նախագծում (պլանավորում)

3. Տեղեկատվության որոնում
4. Նախապատրաստում
5. Պաշտպանություն (պրեզենտացիա)

(<https://kznakbnagavar.blogspot.com/2022/02/blog-post.html>)

Խաչատուր Աբովյանի անվան հայկական պետական մանկավարժական համալսարանի բանասիրական ֆակուլտետը «Հայոց լեզու և խոսքի մշակույթ» առարկայի ծրագիրը իրականացնում է համալսարանի յոթ ֆակուլտետներում՝ գործնական ձևով: Սույն հոդվածով մենք ցանկանում ենք դասավանդման ընթացքի մեջ նոր երակ ավելացնել, այն է՝ ուսանողի հետ համագործակցության շնորհիվ իրականացնել նախագծային աշխատանք, որը գործնականում կապացուցի խոսքի մշակույթի գիտելիքների կիրառումը այլ մասնագիտությունների համատեքստում:

Նախագծային աշխատանքի այս մոդելը կարելի է կիրառել ինչպես բանասիրական, այնպես էլ ոչ մասնագիտական ֆակուլտետներում, քանի որ այն կարող է իրականացվել ինչպես մասնավոր մասնագիտության (միառարկայական), այնպես էլ մի քանի առարկաների շրջանակներում (միջառարկայական):

Մեր նպատակը հայոց լեզուն սոցիալականացնել է այլ մասնագիտությունների մեջ ու միջոցով: Նախագծային աշխատանքներ կարող ենք հանձնարարել համալսարանի բոլոր ֆակուլտետներում, քանի որ հայոց լեզուն ներառված է բոլոր մասնագիտությունների առարկայացանկում:

Այս դեպքում տեղին է գործադրել նախագծային մեթոդը: Այն հետազոտական և ստեղծագործական մեթոդների համակցված աշխատանք է: Դասավանդողը ստանձնում է համակարգողի ու խորհրդատուի դեր, իսկ սովորողը իր ունեցած գիտելիքների, ճանաչողական հմտությունների, տեղեկատվական տիրույթում կողմնորոշվելու շնորհիվ լուծում է առաջադիր խնդիրը:

Հայոց լեզվի սոցիալականացումը պետք է իրականացվի գործնական քայլերի միջոցով: Այս կամ այն ֆակուլտետում առարկան դասավանդելով և քննության ավարտելով մեր առարկայի վերջնարդյունքը թերի կմնա: Ոչ մասնագիտական

ֆակուլտետներում մենք ունենք ինքնուրույն աշխատանքին հատկացված ժամեր, որոնք կարելի է լրացնել նախագծային աշխատանքով:

Նախագծային աշխատանքի կազմակերպման քայլերն են.

1. Նախագծային թեմայի ընտրություն
2. Թեմայի տրոհում ենթաթեմաների
3. Նախաձեռնող խմբերի ձևավորում
4. Տեղեկատվության հավաքագրում, մշակում
5. Թեմայի վերաբերյալ եզրահանգումների ձևակերպում
6. Հետազոտական հաշվետվության նախապատրաստում
7. Նախագծի պաշտպանություն (պրեզենտացիա)
8. Արդյունքների ամփոփում

(<https://kznakbnagavar.blogspot.com/2022/02/blog-post.html>)

Ներկայացնենք մեր կողմից մշակած նախագծային ուսուցման պլանը՝ Մանկավարժական համալսարանի Կուլտուրայի ֆակուլտետի համար:

Դիցուք, լրագրություն բաժնում մենք դասավանդում ենք հայոց լեզու, և նպատակային է, որ առարկայի ուսուցումը ավարտվի իրական, շոշափելի գործնական արդյունքով: Մենք պետք է ուսանողներին սովորեցնենք գրական հայերենի ուղղախոսության, բառագործածության, լեզվաոճական առանձնահատկությունները և ստուգենք վերջնարդյունքները:

Ուսումնական նախագծի պլանի նմուշ

Ուսումնական նախագծի թեմա <i>Գրել առարկայական ծրագրի թեման, որի շրջանակում իրականացվելու է նախագիծը:</i>	
Նախագծի անվանում	Լեզվաոճական մեղանչումները էլեկտրոնային մամուլում և դրանցից խուսափելու ուղիները
Առարկա(ներ)	Լրագրություն, խոսքի վարպետություն, հայոց լեզու և խոսքի մշակույթ, օտար լեզու

Ուսումնական տարի, կիսամյակ	2026-2027, 1-ին կիսամյակ
Կուրս	1-ին
Տևողություն	6 շաբաթ
Նախագծի իրականացման փուլեր	3 փուլ (նախապատրաստական, հիմնական, ամփոփիչ)
Վերջնաժամկետ	Նոյեմբեր 1
Տեսակը	☐ ներառարկայական ☒ միջառարկայական ☒ վերառարկայական
Ձևաչափը	☐ տեսական ☒ գործնական ☐ անհատական ☒ թիմային ☒ ընթացիկ ☐ ամփոփիչ
Ուսումնական նախագծի նպատակը՝	
Թվարկել, թե որն է ներկայացվող նախագծի նպատակը: - Կազմակերպել համագործակցային միջավայր - Ուսումնասիրել էլեկտրոնային մամուլը - Ուսանողի մեջ ձևավորել լեզվառճական ճիշտ և սխալ ձևերը տարբերելու կարողունակություն - Կատարել սխալների խմբավորում (բառագործածության, լեզվառճական և այլն) - Ցույց տալ մամուլում տարածված սխալների տիպերը և նշել աղբյուրը	
Ուսումնական նախագծի վերջնարդյունքները	
Ներկայացնել նախագծի վերջնարդյունքները, որոնք բխում են առարկայական նկարագրից: - Պահպանել մասնագիտական էթիկայի կանոնները - Հնարավորինս «մաքրել» էլեկտրոնային մամուլի լեզուն լեզվական մեղանշումներից	

295

2. Սոցիալական ո՞ր խնդիրն է լուծվում նախագծային աշխատանքի արդյունքում:

3. Արդիական համարվո՞ւմ է նախագծային աշխատանքի թեման:

4.

Սովորողների ինքնուրույն հետազոտական գործունեություն

Հանգամանալից ներկայացնել խմբերի հետազոտության քայլերը, առաջադրանքներն ու հանձնարարականները:

1. Ուսանողների աշխատանքային խմբերի ձևավորում:

2. Աշխատանքի բաժանում՝ ըստ հմտությունների:

3. Աշխատանքային պլանի կազմում:

4. Նախագծի իրականացման համար անհրաժեշտ նյութերի և պարագաների տրամադրում:

Ուսումնական նախագծի վերջնարդյունքների ներկայացման տեսակներ

☐ Ամսագիր կամ թերթ, պաստառ/էլ./	☐ Վեբ-կայք
☐ Տեղեկատվական թերթիկ	☒ Սահիկաշար
☐ Տեսանյութ	☐ Սոցիալական գովազդ, հոլովակ
☐ Ձայնվածք (փողբասթ)	☐ Բուկլետ
☐ Դասընթացներ	☐ Կլոր սեղան քննարկում
☐ Մրցույթ/ միջոցառում	☐ Բուկլետ
☐ Ցուցահանդես	☒ Ֆլեշմոբ/ տարածում կայքերում
☒ Առաջարկ պատկան մարմիններին	☐ Նամակ/ ուղերձ

Հետազոտության աղբյուրներ

Անհրաժեշտության դեպքում դասավանդողը տրամադրում է տեղեկատվական

աղբյուրներ:

1. Առարկայական ԱՌԻՄՓ-ներ
2. Ավետիսյան Յու. և ուրիշներ, Հայոց լեզու և խոսքի մշակույթ, Երևան, 2016:
3. Ավետիսյան Հ., Ճիշտը և սխալը, Երևան, 2019:
4. Համացանցային մամուլ
5. Մայեր Վ., Լրագրային գործ, Երևան, 2001:
6. Շալունց Ռ., Մամուլի և հրապարակախոսության լեզուն, Երևան, 1987:
7. Սարգսյան Լ., ԶԼՄ-ների լեզուն և արդի հայերենի բառապաշարի զարգացման միտումները // ԲԵՀ, 2020, №2(32), էջ 83-92:

Գնահատում*Ներկայացնել ամփոփիչ գնահատման բաղադրիչները:*

1. Գործնական կարողություններ – 25
2. Համագործակցային կարողություններ – 25
3. Նախագծի ներկայացում – 50

ԵԶՐԱԿԱՑՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ

Ներկայումս Հայաստանի Հանրապետության հանրակրթության շրջանակում (մասնավորապես 7-12-րդ դասարաններում) իրականացվում է նախագծային ուսուցումը (Հայաստանի Հանրապետության կրթության, գիտության, մշակույթի և սպորտի նախարարի 2022թ. փետրվարի 18-ի հ.05–Լ հրամանի համաձայն)

(<https://escs.am/files/files/2022-02-23/4a19fe51088ef68d9743c62d3eb90264.pdf>):

Մանկավարժական համալսարանը ուսուցչի որակավորում շնորհող բուհ է, ուստի մանկավարժության արդի մարտահրավերներին ընդառաջ կարևոր ենք համարում ուսանողների շրջանում իրականացնել նախագծային աշխատանքներ՝ տարբեր մասնագիտությունների գիտելիքները ադերսելով խոսքի մշակույթին:

Ցանկացած մասնագիտություն առնչվում է մայրենի լեզվին, մանավանդ մեր պարագայում, երբ գործ ունենք ապագա մանկավարժների հետ, որոնք իրենց մասնագիտությունը դասավանդելու և ավանդելու են հայոց լեզվի միջոցով:

Հետևապես կարծում ենք՝ ցանկացած ֆակուլտետում արդիական է մեր առաջադրած աշխատանքը՝ որպես քայլ հայոց լեզվի սոցիալականացման ճանապարհին:

ԳՐԱԿԱՆՈՒԹՅՈՒՆ

1. Ամիրջանյան Յու., Սահակյան Ա. (2005), Մանկավարժություն, Ուսումնական ձեռնարկ, Երևան, «Մանկավարժ» հրատ.:
2. Բեռնես Հ., Իսլեր Ռ., Վայդինգեր Վ. (2024), Արդյունավետ դասավանդման մեթոդներ, Ձեռնարկ 1-ին, Երևան, <https://sites.google.com/aspu.am/btbf/home>
3. Խալաթյան Գ., Թորգոմյան Ս., Հարությունյան Ռ. (2023), Հայոց լեզվի դասավանդման մեթոդիկա, Բուհական ձեռնարկ, Երևան, «Մեկնարկ» հրատ.:
4. <https://kznakbnagavar.blogspot.com/2022/02/blog-post.html>
5. <https://escs.am/files/files/2022-02-23/4a19fe51088ef68d9743c62d3eb90264.pdf>

REFERENCES

1. Amirjanyan Yu., Sahakyan A. (2005), Mankavarjhowt'yown, Owsowmnakan d'er'nark /Pedagogy, Educational Manual/, Yerevan, "Pedagogist" Publishing House.
2. Bernes H., Isler R., Weidinger V. (2024), Ardyownavet dasavandman met'odner /Effective Teaching Methods/, Handbook 1, Yerevan, <https://sites.google.com/aspu.am/btbf/home>
3. Khalatyan G., Torgomyan S., Harutyunyan R. (2023), Hayoc lezvi dasavandman met'odika /Armenian Language Teaching Methodology/, University Manual, Yerevan, "Meknark" Publishing House.

4. <https://kznakbnagavar.blogspot.com/2022/02/blog-post.html>
5. <https://escs.am/files/files/2022-02-23/4a19fe51088ef68d9743c62d3eb90264.pdf>

Анаит Арутюнян

Проектная работа на основе социализации преподавания армянского языка

Заключение

Ключевые слова и выражения: проектная работа, армянский язык, речевая культура, социализация, междисциплинарные связи, междисциплинарные отношения, метод исследования, проблемный вопрос.

Армянский язык, как обязательный предмет, преподается в общеобразовательных школах и в системе высшего образования (за исключением школ и университетов с уклоном в иностранные языки). Обучение языку на разных уровнях в школе направлено на повышение грамотности учащихся и обогащение их словарного запаса. В университете любая специальность преподается на этом языке, и все факультеты изучают предметы армянского языка и речевой культуры.

В современной системе образования широко используется проектное обучение, позволяющее социализировать и популяризировать изучаемый предмет. В рамках нашей статьи мы сначала рассматриваем сущность проектной работы, а затем с её помощью — вопросы социализации преподавания армянского языка.

Проектная работа — это сочетание исследовательских и творческих методов, имеющее основную проблему, которая решается учащимся и преподавателем посредством планирования работы, поиска информации, сравнения и анализа научных и практических фактов. Одна из целей преподавания армянского языка — популяризация литературного армянского языка, а также сокращение и устранение языковых и стилистических ошибок в речи. Литературный армянский язык является языком общения в официальной среде, а также на телевидении, радио, в прессе,

школьных и научных кругах, поэтому, включив проектный метод обучения в университетскую программу, мы можем решить социальную проблему, поскольку любая профессия преподается и передается на родном языке.

Педагогический университет — это высшее учебное заведение, выдающее педагогические квалификации. Поэтому, в ответ на современные вызовы педагогики, мы считаем важным проводить проектную работу среди студентов, сочетающую знания различных профессий с культурой речи.

Любая профессия связана с родным языком, особенно в нашем случае, когда мы имеем дело с будущими педагогами, которые будут преподавать и передавать свои знания на армянском языке.

Таким образом, предлагаемая нами работа актуальна для любого факультета как шаг на пути к социализации армянского языка.

Anahit Harutyunyan

Project work on the basis of socialization of Armenian language teaching

Conclusion

***Key words and expressions:** project work, Armenian language, speech culture, socialization, interdisciplinary connections, interdisciplinary relations, research method, problematic issue.*

Armenian is taught as a compulsory subject in general schools and higher education (with the exception of schools and universities with a foreign language focus). Language instruction at various levels in schools is aimed at improving students' literacy and enriching their vocabulary. At university, every major is taught in Armenian, and all departments study Armenian language and speech culture.

Project-based learning is widely used in the modern education system, allowing for the socialization and popularization of the subject. In this article, we first examine the

essence of project-based learning and then, using it, explore the socialization of Armenian language teaching.

Project work is a combination of research and creative methods, which has a main problem that is solved by the student and the teacher by planning the work, searching for information, comparing and analyzing scientific and practical facts. One of the goals of teaching the Armenian language is the popularization of the literary Armenian language, as well as the reduction and elimination of linguistic and stylistic errors in speech. Literary Armenian is the language of communication in the official environment, as well as on television, radio, in the press, in school and academic circles, therefore, by including the project method of teaching in the university program, we can solve the social problem, since any profession is taught and transmitted in the native language.

The Pedagogical University is a higher education institution that awards teaching qualifications. Therefore, in response to contemporary pedagogical challenges, we believe it is important to conduct project work among students that combines knowledge of various professions with language culture.

Any profession is associated with the native language, especially in our case, where we are dealing with future teachers who will teach and impart their knowledge in Armenian. Therefore, the work we propose is relevant for any faculty as a step toward the socialization of the Armenian language.

Անահիտ Հարությունյան – Բանասիրական գիտությունների թեկնածու, Խաչատուր Աբովյանի անվան հայկական պետական մանկավարժական համալսարանի հայոց լեզվի և նրա դասավանդման մեթոդիկայի ամբիոնի ասիստենտ: Գիտական հետաքրքրությունները՝ գրաբար, հայոց լեզվի պատմություն, ժամանակակից հայոց լեզու: Հեղինակ է 10 գիտական հոդվածի: anahit1881@inbox.ru

Анаит Арутюнян - Кандидат филологических наук, кафедра армянского языка и его преподавания, Армянский Государственный Педагогический Университет им. Х. Абовяна. Круг научных интересов: древнеармянский язык, история армянского языка, современный армянский язык. Автор 10 научных статей. anahit1881@inbox.ru

Anahit Harutyunyan - PhD, lecturer/Chair of the Armenian language and its teaching, ASPU after Kh.Abovyan. Scope of Academic Interests: Old Armenian, History of the Armenian language, Modern Armenian. The author 10 scientific publications. anahit1881@inbox.ru

Խմբագրություն է ուղարկվել 18.06.2026թ.

Հանձնարարվել է գրախոսության 28.06.2026թ.

Հրապարակման է ներկայացվել 31.07.2026թ.

ՆԱԻՐԱ ԵՐԿԱՆՅԱՆ

ԱՎԱԳ ԴՊՐՈՑՈՒՄ ՊԱՏՄԱԿԱՆ ՄԿԶԲՆԱՂԲՅՈՒՐՆԵՐԻ ԿԻՐԱՌՄԱՆ
ՄԵԹՈԴԱԲԱՆԱԿԱՆ ԱՌԱՆՁՆԱՀԱՏԿՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԸ (ԸՍՏ ՏԵՍՈՒԹՅԱՆ)*DOI: 10.24234/journalforarmenianstudies.v2i73.264*

ԱՄՓՈՓՈՒՄ

Ժամանակակից կրթական պահանջների համատեքստում պատմության ուսուցումը դիտարկվում է ոչ թե որպես փաստերի մեխանիկական փոխանցում, այլև սովորողների քննադատական մտածողության, վերլուծական հմտությունների և պատմական «ապրումակցման» զարգացման միջոց: Սույն հոդվածը նպատակաուղղված է ավագ դպրոցում պատմության դասավանդման գործընթացում պատմական սկզբնաղբյուրների կիրառման մեթոդաբանական առանձնահատկությունների տեսական և գործնական հիմնավորմանը:

Արդյունքում բացահայտվել է, որ պատմական սկզբնաղբյուրների հետ համակարգված և աստիճանակարգված աշխատանքը պատմության դասը փաստերի պարզ փոխանցումից տեղափոխում է դեպի պատմական գիտելիքի գիտակցված կառուցում, ինչը հնարավորություն է տալիս լրացնելու մեթոդաբանական բացը և ապահովելու անցումը դեպի կարողունակահեն ուսուցում: Հոդվածում նաև շեշտադրվում են ՀՀ-ում գործող հանրակրթության պետական չափորոշիչի (ՀՊԶ) վերջնադրյունների և առանցքային կարողունակությունների զարգացմանն ուղղված միտումները՝ հիմնավորելով, որ սկզբնաղբյուրների հետ հետազոտական աշխատանքը նպաստում է սովորողների ինքնաճանաչողական հմտությունների զարգացմանը, քաղաքացիական գիտակցությանը և մեղիագրագիտությանը:

Հոդվածում ներկայացված մեթոդաբանական մոդելը հենվում է պատմական մտածողության միջազգային հասկացությունների վրա՝ առաջարկելով

աղբյուրների արտաքին և ներքին քննադատության հարցադրումների համակարգ: Այն թույլ է տալիս լրացնել հայկական կրթական համակարգում առկա մեթոդաբանական բացը և ապահովել անցումը դեպի կարողունակահեն ուսուցում:

Բանալի բառեր և արտահայտություններ. ավագ դպրոց, պատմության ուսուցում, աղբյուրներ, առաջնային և երկրորդական աղբյուրներ, աղբյուրի ընթերցում և վերլուծություն, սկզբնաղբյուրային կիրառություն, մեթոդաբանական առանձնահատկություն, տեսական և գործնական մոտեցում:

ՆԵՐԱԾՈՒԹՅՈՒՆ

Ժամանակակից կրթական համակարգում պատմության դասավանդման նպատակը վաղուց անցել է սահմանված տարեթվերի և փաստերի մեխանիկական փոխանցման սահմաններից: ՀՀ-ում գործող հանրակրթության պետական չափորոշիչի (ՀՊՉ) նոր փոփոխություններով հստակ պահանջներ է սահմանվում միջնակարգ դպրոցի ծրագրի շրջանավարտների համար, որոնք անմիջականորեն առնչվում են պատմական սկզբնաղբյուրների հետ աշխատանքի մեթոդաբանությանը: Մասնավորապես չափորոշիչը շեշտադրում է աշակերտի՝ տեղեկության աղբյուրներն օգտագործելիս ակադեմիական ազնվություն պահպանելու կարևորությունը: Այս համատեքստում պատմական սկզբնաղբյուրների կիրառումը դառնում է առանցքային գործիք, որը թույլ է տալիս սովորողին ոչ միայն ստանալ տեղեկատվություն, այլև զարգացնել հետազոտական հմտություններ:

Նոր վերջնադրույունքների համաձայն՝ ավագ դպրոցի շրջանավարտը պետք է կարողանա առաջադրել հետազոտական հարցադրումներ և վարկածներ, պլանավորել և իրականացնել հետազոտություններ՝ վերլուծելով ստացված տվյալներն առկա գիտելիքի ու պատմական համատեքստի շրջանակում, ինչպես նաև կարողանա համեմատել և վերլուծել հասարակական, քաղաքական երևույթների ու գործընթացների տարբեր մեկնաբանություններ՝ ձևավորելով հիմնավորված և փաստարկված դիրքորոշում, քննադատաբար ընկալել տեղեկատվությունը, տարբերակել մանիպուլյացիաները և հասկանալ ուղերձների

ստեղծման մեխանիզմները: Այս պահանջները լիովին համահունչ են հոդվածում դիտարկվող մեթոդաբանական մոտեցումներին:

Ակնհայտ է, որ պատմության ուսուցումը պետք է նպաստի սովորողների քննադատական մտածողության, վերլուծական հմտությունների, նաև՝ պատմական ըմբռնման և մեղիագրագիտության ձևավորմանն ու զարգացմանը: Այս համատեքստում պատմական սկզբնաղբյուրները՝ քարտեզներ, արձանագրություններ, հրովարտակներ, նամակներ, դառնում են բազմաշերտ ուսուցման գործիքներ:

ՄԵԹՈԴԱԲԱՆՈՒԹՅՈՒՆ

Սույն հետազոտության մեթոդաբանությունը հիմնված է պատմական մտածողության միջազգային հայեցակարգերի և ՀՀ պետական կրթական չափորոշիչների համադրման վրա: Այն կիրառում է սկզբնաղբյուրների քննադատական վերլուծության փուլային մոդելը՝ ներառելով արտաքին և ներքին քննադատության մեթոդները: Տեսական հիմքում ընկած են Մարկ Բլոկի, Պիտեր Մեյքսապի և Մեմ Ուայնբուրգի մոտեցումները, ինչպես նաև Կոնգրեսի գրադարանի (Library of Congress)-ի և այլ մեթոդական ուղեցույցները: Այս համակարգը հնարավորություն է տալիս պատմության դասավանդումը փաստերի պարզ փոխանցումից վերափոխել սովորողների վերլուծական հմտությունների և մեղիագրագիտության զարգացման գործիքի:

ՔՆՆԱՐԿՈՒՄ

Պատմական աղբյուրների տեսակները

Պատմական աղբյուրները դասակարգվում են առաջնային և երկրորդական: Տարբերությունն այն է, որ առաջնային աղբյուրներն ուղղակիորեն վկայում են իրադարձությունների մասին, իսկ երկրորդականներն ավելի շատ դրանց մեկնաբանություններն ու վերլուծություններն են: Այսպես.

առաջնային սկզբնաղբյուրը հանդիսանում է որևէ իրադարձության, ժամանակաշրջանի կամ թեմայի մասին առաջնակի ստացված գրառում, որը գրվել կամ ստեղծվել է անմիջապես այդ իրադարձության ժամանակ կամ դրա

ականատեսի, կամ մասնակցի կողմից: Դրանք ծառայում են որպես տեղեկատվության սկզբնական աղբյուր և կարող են լինել բազմաթիվ ձևաչափերի՝ ներառյալ փաստաթղթեր, օրագրեր, նամակներ, ձեռագրեր, արվեստի առարկաներ, վիճակագրական տվյալներ կամ ձայնագրություններ: Չնայած որոշ դեպքերում դրանք ներառում են ավելի ուշ փաստաթղթավորված հուշագրություններ կամ բանավոր պատմություններ՝ այնուամենայնիվ, հետազոտության համար ամենաարժեքավորը համարվում են իրական իրադարձության ժամանակին ամենամոտ ստեղծված աղբյուրները (**Library of Congress, 2020**):

Առաջնային աղբյուրները կարելի է բնութագրել այսպես՝ աղբյուրներ, որոնք առավել մոտ են տեղեկատվության ծագմանը: Դրանք պարունակում են չվերծանված և չմշակված տեղեկատվություն, ինչն էլ անհրաժեշտ է, որպեսզի մեկնաբանեն հետագա հետազոտողները (**Where are Primary Sources?**):

Երկրորդական աղբյուրները ստեղծվել են ինչ-որ մեկի կողմից, անմիջականորեն չեն առնչվել կամ չեն հանդիսացել դիտարկվող իրադարձությունների ականատեսի վկայություն: Կարելի է ասել, որ երկրորդական աղբյուրները մեկնաբանում, վերլուծում են առաջնային աղբյուրները: Այս աղբյուրները մեկ կամ մի քանի քայլ հեռացված են ուսումնասիրվող իրադարձությունից, այդ պատճառով էլ հաճախ առաջարկում են առաջնային աղբյուրների վերլուծություն, մեկնաբանություն կամ վերաձևակերպում: Դրանք ներառում են ընդհանրացումներ, մեկնաբանություն, որևէ իրադարձության կամ կերպարի գնահատում, ինչի օգնությամբ երբեմն փորձում են նկարագրել կամ բացատրել առաջնային աղբյուրները: Երկրորդական աղբյուրները կարող են նաև մեկնաբանել առաջնային աղբյուրները (**What are the differences?** // <https://crk.umn.edu/library/primary-secondary-and-tertiary-sources>):

Ելնելով մեր ուսումնասիրությունից՝ կազմել ենք առաջնային և երկրորդական աղբյուրների դասակարգման հետևյալ աղյուսակը.

Առաջնային սկզբնաղբյուրներ	Երկրորդական աղբյուրներ
• փաստաթղթերի բնօրինակներ • օրագրեր, նամակներ • հնագիտական արտեֆակտներ • արձանագրություններ, ձեռագրեր • դրամներ, գտածոներ • ինքնակենսագրություններ • Լուսանկարներ • ծաղրանկարներ • պաշտոնական, պետական փաստաթղթեր • տվյալ ժամանակաշրջան թերթ կամ ամսագրային հոդվածներ • ցուցապաստառներ • ճանապարհորդների վկայություններ • հարցազրույցներ, ելույթներ • բանավոր պատմություններ • քարտեզներ	• կենսագրություններ • գրքեր/մենագրություններ • բառարաններ • հանրագիտարաններ, դասագրքեր • վերլուծական և մեկնողական գրքեր • քաղաքական մեկնաբանություն • կենսագրություններ այլոց մասին • պատմագրական երկեր • ամսագրային հոդվածներ • վերլուծական ուսումնասիրություններ • գրախոսություններ և էսսեներ

Առաջնային աղբյուրներն օգնում են աշակերտներին հասկանալ պատմական իրադարձությունները և դրանից բխող հասարակական արձագանքները: Նամակները և փաստաթղթերը բացահայտում են մարդկանց զգացմունքներն ու քաղաքական գործընթացները, ծաղրանկարները՝ հասարակական վերաբերմունքը, իսկ լուսանկարները և վկայությունները՝ անմիջական տեղեկություններ: Իսկ հնագիտական գտածոների ուսումնասիրությունն ու քննադատական վերլուծությունը սովորողին դարձնում են գործուն հետազոտող և նպաստում խորքային մեկնաբանությանը:

Այսպիսով, տարատեսակ սկզբնաղբյուրների օգտագործումը ուսումնական գործընթացում պահանջում է կառուցվածքային և համակարգային մոտեցում, որի հիմքում ընկած է քննադատական հարցադրումների փուլային համակարգը: Այս մեթոդաբանությունը սովորողին դարձնում է ակտիվ հետազոտող՝ ուղղորդելով նրան աղբյուրի մակերեսային ընկալումից դեպի դրա խորքային վերլուծություն և մեկնաբանություն:

Այս մոտեցումը հնարավորություն է տալիս տարբերակել վերլուծության հիմնական երկու փուլերը՝

- *արտաքին (համատեքստային) քննադատություն*, որը վերաբերում է աղբյուրի ծագմանը, հեղինակին, ժամանակին և պատմական միջավայրին,
- *ներքին (բովանդակային) քննադատություն*, որը կենտրոնանում է աղբյուրի գաղափարական, արժեքային և փաստական բովանդակության վրա:

Սկզբնաղբյուրների հետ աշխատանքը նպատակահարմար է սկսել պարզ և փաստական բնույթի հարցադրումներից, որոնք օգնում են պարզել աղբյուրի առաջացման համատեքստը.

- Ե՞րբ է գրվել այս փաստաթուղթը:
- Ո՞վ է հեղինակն ու ի՞նչ դիրք կամ պաշտոն է ունեցել:
- Որտե՞ղ և պատմական ինչպիսի՞ իրադարձությունների ընթացքում է այն ստեղծվել:

Այս փուլում ձևավորվում է նախնական պատկերացում աղբյուրի բնույթի և արժեքի մասին:

Հաջորդ փուլում անհրաժեշտ է անցնել ավելի խորքային վերլուծության՝ ուղղված հեղինակի մտադրությունների, դիրքորոշման և գաղափարական ուղղվածության բացահայտմանը: Դրա համար կարող են կիրառվել հետևյալ հարցադրումները.

- Ի՞նչ վերաբերմունք է ցուցաբերում հեղինակը նկարագրված իրադարձությունների հանդեպ:

- Ինչո՞ւ է նա ընտրել տվյալ թեման:
- Ի՞նչ նպատակ կամ ազդեցություն է ունեցել առաջնային սկզբնաղբյուրը հասարակության վրա տվյալ ժամանակաշրջանում:

Այս հարցերը ենթադրում են ավելի խոր քննադատական մտածողություն՝ հնարավորություն տալով ուսումնասիրել աղբյուրի ներքո աննկատելի ենթատեքստը: Աղբյուրները վերլուծելիս պատմաբանները հաճախ հաշվի են առնում հեղինակային կողմնակալությունը, օբյեկտիվությունը և մոտեցման բնույթը: Բացի այդ, անհրաժեշտ է գնահատել փաստաթղթի համապատասխանությունը իրադարձություններին՝ որոշելու դրանց արժանահավատությունը: Այսպիսի վերլուծությունը թույլ է տալիս ոչ միայն հասկանալ, թե ի՞նչ է ասում աղբյուրը, այլև՝ ինչո՞ւ է այն գրվել և ինչպե՞ս է կարող կիրառվել այլ աղբյուրների համատեքստում: Այս մոտեցումը՝ սկսյալ պարզ հարցադրումներից մինչև բարդ վերլուծական եզրակացություններ, հնարավորություն է տալիս ստեղծելու համապարփակ պատկեր պատմական փաստերի և իրադարձությունների մասին:

Պատմական սկզբնաղբյուրների կիրառման տեսական և չափորոշային մեթոդաբանությունը

«Մարդկային գործերից առաջին սկզբնաղբյուրներն արժանի են ուսումնասիրության», - ասել է ֆրանսիացի պատմաբան, Աննալների դպրոցի հիմնադիր Մարկ Բլոկը (Բլոկ Մ., 2018): Գիտահեն փաստերը ոչ միայն պատմագիտական մեթոդաբանության հիմնական սկզբունքներից են, այլև կրթական խոր փիլիսոփայական արտահայտություն: Ավագ դպրոցականների հետ աշխատանքում սկզբնաղբյուրների կիրառումը կարևոր է մի շարք հանգամանքներով. այն հնարավորություն է տալիս զարգացնել աշակերտի քննադատական-վերլուծական հմտությունները, միաժամանակ նպաստել հետազոտական ու տեղեկատվական գրագիտության բարձրացմանը, ինչն էլ իր հերթին ներառում է տեղեկատվության որոնման, գնահատման և ճիշտ հղումների տրման հմտություններ: Բացի այդ՝ գրական-սկզբնաղբյուրային փաստաթղթերի

կապված է սկզբնաղբյուրներին ճիշտ հղումներ կատարելու և տեղեկատվական գրագիտության բարձրացման հետ:

Հետազոտական հարցադրումների մշակում: Ըստ չափորոշի՝ սովորողը պետք է առաջադրի հետազոտական հարցադրումներ և վարկածներ՝ իրականացնելով բազմակողմանի վերլուծություն (ՀՊԶ, Կետ 11): Այս գործընթացը համապատասխանում է սկզբնաղբյուրների հետ աշխատանքի կառուցվածքային մոտեցմանը, որտեղ աշակերտը ձևակերպում է սեփական եզրահանգումները:

Մեկնաբանությունների համադրում և բազմակարծություն: Պատմական մտածողության առանցքային տարր է հասարակական երևույթների տարբեր մեկնաբանությունների համեմատությունն ու վերլուծությունը (ՀՊԶ, Կետ 16): Սա զարգանում է տարբեր պատմագիտական աղբյուրների համադրման, դրանց հակասությունների ճանաչման և իրադարձությունները տարբեր տեսանկյուններից դիտարկելու միջոցով:

Քննադատական վերլուծություն և մեղիագրագիտություն: Շրջանավարտը պետք է անկողմնակալ վերլուծի հասանելի տեղեկույթը և տարբերակի մանիպուլյացիաները (ՀՊԶ, Կետ 24 և 27): Այն ուղղակիորեն համընկնում է աղբյուրի վստահելիության, հեղինակի կողմնակալության և թաքնված ենթատեքստի բացահայտման մեթոդաբանությանը:

Պատմական ուղու և արժեքների իմաստավորում: Վերլուծելով ազգի պատմական ուղին (ՀՊԶ, Կետ 17) և արժևորելով պատմամշակութային ժառանգությունը (ՀՊԶ, Կետ 39; 41)՝ աշակերտը զարգացնում է պատմական «ապրումակցում»: Սկզբնաղբյուրները (ձեռագրեր, նամակներ, արտեֆակտներ) հանդիսանում են այդ արժեքների անմիջական կրողները, որոնք օգնում են ավելի լավ պատկերացնել անցյալի մարդկանց կյանքը:

Մեղիա ուղերձների ըմբռնում: Հասկանալով մեղիա ուղերձների ստեղծման գործընթացը (ՀՊԶ, Կետ 27)՝ սովորողը կիրառում է «արտաքին քննադատության» հմտություններ՝ պարզելով աղբյուրի հեղինակին, ստեղծման ժամանակն ու նպատակը:

Այսպիսով, պատմական սկզբնաղբյուրների ներառումն ուսումնական գործընթացում ապահովում է այն համալիր կարողությունների ձևավորումը, որոնց վրա հենվում է ժամանակակից կրթական համակարգը:

Միևնույն ժամանակ, չնայած պատմական սկզբնաղբյուրների կարևորությանը և դրանց քննադատական մտածողության զարգացման գործում ունեցած դերին՝ մեթոդաբանական դաշտում, այնուամենայնիվ, դեռևս առկա են բացթողումներ: Մասնավորապես, նկատելի է հայկական կրթական համատեքստին հարմարեցված և ժամանակակից պատմական մտածողության մոդելներով հիմնավորված կոնկրետ գործիքակազմի ու մեթոդաբանական ուղեցույցների պակաս: Հետևաբար, մեր հետազոտական աշխատանքը հիմնականում կենտրոնացած է լրացնելու մեթոդաբանական այս բացը՝ մշակելով և հիմնավորելով պատմական սկզբնաղբյուրների կիրառման այն մեթոդաբանական առանձնահատկությունները, որոնք առավել արդյունավետ են ավագ դպրոցականների կրթական գործընթացում:

Պատմական սկզբնաղբյուրների կրթական կրթական նշանակությունը

Պատմական սկզբնաղբյուրներն ուսուցման գործընթացում կիրառելիս փոխարկվում են սովորողի համար ոչ միայն տեղեկատվության աղբյուրի, այլև՝ հետազոտական, վերլուծական և մտածողության զարգացման խթանիչ միջոցի: Սկզբնաղբյուրները հնարավորություն են տալիս աշակերտներին կապ հաստատել պատմական իրադարձությունների իրականության, առարկայության և պատմական անձանց հետ՝ դուրս գալով դասագրքային սահմաններից: Մեթոդաբանական այս մոտեցման տեսական հիմքը դրվել է Մարկ Բլոկի կողմից: Նա կարևորում է «հետադարձ մեթոդը»՝ պատմական երևույթները հասկանալու համար, և կատարում է հետևյալ դիտարկումը. «Ներկա երևույթների ակունքների հայտնաբերումը անցյալ երևույթներում, քանզի իրականությունը լավագույնս հասկացվում է միմիայն իր պատճառներով: Զննենք ներկան՝ հետ անցում կատարելու համար դեպի անցյալ» (Բլոկ Մ., 2018):

Այս մոտեցումը կրթության մեջ թույլ է տալիս սկզբնաղբյուրները դարձնել արդիական՝ միաժամանակ զարգացնելով աշակերտների պատմական ըմբռնողականությունը: Բացի այդ՝ Բլոկը պնդում է, որ պատմաբանը պետք է գատորոշի «իրականության երկու ձևերի միջև»՝ շրջակա միջավայրի օբյեկտիվ փաստերը և անցյալի մարդկանց սուբյեկտիվ ընկալումը, զգացմունքներն ու հավատալիքները (Բլոկ Մ., 2018):

Պատմական սկզբնաղբյուրների հետ աշխատանքն ավագ դպրոցականների համար պետք է կազմակերպել ոչ թե ինտուիտիվ (ներըմբռնողական), այլ կառուցվածքային մոտեցմամբ, ինչն էլ հերթագայական քայլերով կզարգացնի նրանց քննադատական հմտություն: Ժամանակակից մանկավարժության մեջ առանձնացվում են մի քանի գործնական-հիմնական փուլեր, որոնք օգնում են սովորողին ինքնուրույն բացահայտել աղբյուրի արժեքը, կողմնակալությունը և դերը պատմական համատեքստում:

Դրանք նպաստում են կրթական հետևյալ նպատակների իրականացմանը.

- **Պատմական մտածողության զարգացում:** Աշակերտը պարզապես չի իմանում, թե ի՞նչ է եղել, այլ սկսում է հասկանալ՝ ինչո՞ւ է դա եղել, ի՞նչ համատեքստում և ի՞նչ ազդեցություն է ունեցել:

- **Քննադատական մոտեցման ձևավորում:** Ցանկացած պատմական սկզբնաղբյուր վերլուծելիս աշակերտը հարցադրում է՝ ո՞վ է հեղինակը, ի՞նչ նպատակով է ստեղծվել աղբյուրը, որքանո՞վ է այն վստահելի և համապարփակ:

- **Մեղիագրագիտության խթանում:** Պատմական աղբյուրների հետ աշխատանքը սովորեցնում է տարբերել փաստն ու մեկնաբանությունը, բացահայտել կողմնակալությունը և տեղեկատվական ազդեցությունը:

- **Քաղաքացիական գիտակցություն:** Բախվելով տարբեր ժամանակաշրջանների փաստաթղթերի և պատմական իրավիճակների հետ՝ աշակերտները զարգացնում են իրավագիտակցություն, արժեքային ընկալում, ժողովրդավարական մտածողություն:

Այսպիսով, պատմական սկզբնաղբյուրների ներառումը ուսումնական գործընթացում ուղղակիորեն նպաստում է նաև ընդհանուր կարողությունների ձևավորմանը, որոնց վրա հենվում է ժամանակակից կրթական համակարգը՝ թե՛ ազգային, թե՛ միջազգային չափանիշներով (օրինակ՝ PISA, UNESCO և այլն) (OECD, 2018):

Պատմական փաստաթղթերի հետ աշխատանքի հմտությունների զարգացման փուլային գործընթաց

Միջին դպրոց (5-9 դասարաններ): Այս տարիքում աշակերտները սկսում են խորությամբ ուսումնասիրել սկզբնաղբյուրների տեսակները, ինչպես նաև՝ սովորում համեմատել տարբեր աղբյուրներ, գտնել միօրինակություններ ու տարբերությունները: Կարևոր է զարգացնել նրանց քննադատական մտածողությունը՝ սովորեցնելով հարցադրումներ անել աղբյուրի հեղինակի, ստեղծման ժամանակի և նպատակի վերաբերյալ:

Ավագ դպրոց (10-12 դասարաններ): Նախորդ փուլերում ձեռք բերված հմտությունների հիման վրա աշակերտները կարող են անցնել ավելի բարդ վերլուծությունների: Նրանք պետք է կարողանան՝

- համադրել սկզբնաղբյուրներից ստացած տեղեկությունները,
- ձևակերպել սեփական եզրահանգումները՝ հիմնված բազմակողմանի վերլուծության վրա,
- կատարել հետազոտական աշխատանք՝ օգտագործելով տարբեր տեսակի սկզբնաղբյուրներ:

Աստիճանական այս մոտեցումը թույլ է տալիս աշակերտներին զարգացնել վերլուծական և հետազոտական հմտությունները: Յուրաքանչյուր հաջորդ փուլում նախորդ փուլի հմտությունները խորացվում և ընդլայնվում են: Այս մեթոդը նման է աստիճանների կառուցման, որտեղ յուրաքանչյուր նոր աստիճան հենվում է նախորդի վրա՝ միաժամանակ հիմք դառնալով հաջորդի և ապահովելով կայուն հիմք ավագ դպրոցում առավել բարդ վերլուծական աշխատանքների համար: Կարևոր է նշել, որ յուրաքանչյուր տարիքային խմբի համար պետք է ընտրվեն

համապատասխան բարդության և թեմատիկայի սկզբնաղբյուրներ: Սա օգնում է պահպանել աշակերտների հետաքրքրությունը և շարժառիթը՝ միաժամանակ զարգացնելով նրանց վերլուծական հմտությունները:

Պատմության ուսուցիչը ոչ միայն պետք է կենտրոնանա սովորողներին փաստերը ներկայացնելուն, այլև դիտարկի դրանք որպես մտածողության զարգացման միջոց: Այսպես, պատկերացնենք իրավիճակ, որտեղ սովորողները կարող են քննադատաբար մտածել և միջանկյալ կապ հաստատել երկու իրադարձությունների միջև: Արդյունքում՝ պատմության ուսուցումն ու սովորելը կլինի ավելի հետաքրքիր, ինչն էլ կարող է առավել գրավել ուսանողների հետաքրքրությունները (Wineburg S., 2001):

Պատմության դասավանդման ժամանակակից մոտեցումը հիմնված է այն տեսական-գործնական մոտեցման վրա, որ վերլուծական և քննադատական մտածողությունը հնարավոր է զարգացնել վաղ տարիքից՝ ակտիվ ուսուցման միջոցով: Այս մեթոդական մոտեցումը փոխում է շեշտադրումը փաստերն անգիր անելուց դեպի պատմական գիտելիքի կառուցման գործընթացը հասկանալի: Փաստենք, որ կատարված մի շարք հետազոտություններ ապացուցում են, որ հնարավոր է վաղ տարիքից զարգացնել թե՛ վերլուծական և թե՛ քննադատական մտածողություն:

Էմպիրիկ հետազոտությունները համոզիչ կերպով ցույց են տալիս, որ սկզբնաղբյուրների համակարգված կիրառումը դասարանային միջավայրում էապես նպաստում է պատմական մտածողության զարգացմանը: Օրինակ՝ Սեմ Ուայնբուրգի համեմատական ուսումնասիրությունը ցույց է տալիս, որ սկսնակների և փորձագետների տարբերությունները պայմանավորված են ոչ այնքան գիտելիքների ծավալով, որքան պատմական գիտելիքի կառուցման ռազմավարությամբ, ինչը փաստում է վաղ փուլում սկզբնաղբյուրների հետ աշխատանքի կարևորությունը: Նմանատիպ արդյունքներ են արձանագրել նաև Քեյ Յանգը և Գերթ Լայնհարդը, որոնք, մեկ տարվա ընթացքում հետևելով աշակերտների՝ սկզբնաղբյուրների վրա հիմնված առաջադրանքների պատասխանների զարգացմանը, արձանագրեցին անցում տեղեկատվության

պարզ վերարտադրումից դեպի փաստարկված վերլուծություն: Այս ուսումնասիրությունները վկայում են, որ պատմության արդյունավետ ուսուցումը պետք է հիմնված լինի տարատեսակ սկզբնաղբյուրների նպատակային կիրառության վրա՝ ապահովելով սովորողների աստիճանական առաջընթացը փաստերի հիշողությունից դեպի ապացույցների վրա հիմնված պատմական դատողություն (Dutt-Doner K., Cook-Cottone C., Allen S., 2007):

ԵԶՐԱԿԱՅՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ

Սույն հետազոտությունը ցույց է տալիս, որ ավագ դպրոցում պատմական սկզբնաղբյուրների կիրառումը պետք է դիտարկել ոչ թե միայն օժանդակ մեթոդ, այլև պատմության ուսուցման կառուցվածքային առանցք: Սկզբնաղբյուրների հետ փուլային և քննադատական աշխատանքը հնարավորություն է տալիս պատմության դասը տեղափոխել փաստերի փոխանցումից դեպի պատմական գիտելիքի գիտակցված կառուցում՝ նպաստելով սովորողների քննադատական մտածողության, հետազոտական գրագիտության, մեղիագրագիտության և քաղաքացիական գիտակցության զարգացմանը՝ համահունչ ՀՀ հանրակրթության պետական չափորոշչի պահանջներին:

Վերլուծությունը նաև ցույց է տալիս, որ արդյունավետ արդյունքի հասնելու համար անհրաժեշտ է կառուցվածքային մեթոդաբանություն՝ արտաքին և ներքին քննադատության համադրությամբ, ինչպես նաև՝ ուսուցչի համակարգված աջակցություն և հմտությունների շարունակական զարգացում միջինից դեպի ավագ դպրոց: Միաժամանակ, աշխատանքը մատնանշում է հայկական կրթական միջավայրում նման գործիքակազմի պակասը և առաջարկում տեսականորեն հիմնավորված, գործնականում կիրառելի մոտեցումներ:

Այսպիսով, սկզբնաղբյուրների նպատակային կիրառումը ոչ միայն բարձրացնում է պատմության ուսուցման որակը, այլև ձևավորում է քննադատաբար մտածող և պատասխանատու քաղաքացու նախադրյալներ:

ԳՐԱԿԱՆՈՒԹՅՈՒՆ

1. ՀՀ հանրակրթության պետական չափորոշիչ (ՀՊՉ), Կետ 11, Կետ 14, Կետ 16, Կետ 17, Կետ 24, Կետ 27, Կետ 39, Կետ 41 // <https://www.arlis.am/hy/acts/149788> (մուտք՝ 01.02.2026 թ.):
2. Բլոկ Մ. (2018), Պատմության պաշտպանական կամ պատմաբանի արհեստը, Երևան, Սարգիս Խաչենց, Փրինթինֆո, «Անտարես» հրատ., էջ 72:
3. Dutt-Doner K. M., Cook-Cottone C., Allen S. (2007), Improving Classroom Instruction: Understanding the Developmental Nature of Analyzing Primary Sources, RMLE Online, Volume 30, No. 6, November 6, p. 7 // [Improving Classroom Instruction](#) (մուտք՝ 01.02.2026 թ.).
4. Library of Congress. (2020). What is a primary source? // <https://ask.loc.gov/faq/303148> (մուտք՝ 01.02.2026 թ.):
5. OECD (2018). PISA 2018 Global Competence: Global Competence for an Inclusive World. OECD Publishing // <https://www.oecd.org/en/about/programmes/pisa.html> (մուտք՝ 01.02.2026 թ.).
6. Seixas P., Morton T., Colyer J., & Fornazzari S. (2013), *The big six: Historical thinking concepts*. Nelson Education, pp. 2-3 // <https://drive.google.com/file/d/1wrDfHfEwd9iwDz-Ah5wSmK02KLtfBaob/view> (մուտք՝ 01.02.2026 թ.).
7. What are the differences? // <https://crk.umn.edu/library/primary-secondary-and-tertiary-sources> (մուտք՝ 01.02.2026 թ.).
8. Where are Primary Sources? // <https://library.shu.edu/primarysources> (մուտք՝ 01.02.2026 թ.).
9. Wineburg S. (2001), Historical Thinking and Other Unnatural Acts: Charting the Future of Teaching the Past. Temple University Press, pp. 29-40 // <https://drive.google.com/file/d/1aOLPCXuaVjVoZ8CxLU6RDb5uRBNvxme9/view> (մուտք՝ 01.02.2026 թ.).

REFERENCES

1. HH hanrakrt'owt'yan petakan chap'oroshich (HPCh) /State Standard of General Education of the Republic of Armenia (SSGE)/, Clauses 11, 14, 16, 17, 24, 27, 39, 41. Available at: <https://www.arlis.am/hy/acts/149788> (Accessed: February 1, 2026).
2. Bloch, M. (2018), Patmowt'yan pashtpanakan kam patmabani arhesty' The Historian's /Craft (Apologie pour l'histoire ou Métier d'historien)/, Yerevan, Sargis Khachents, Printinfo, Antares Publishing, p. 72.
3. Dutt-Doner, K. M., Cook-Cottone, C., & Allen, S. (2007). Improving Classroom Instruction: Understanding the Developmental Nature of Analyzing Primary Sources. *RMLE Online*, Volume 30, No. 6, p. 7. Available at: [Link] (Accessed: February 1, 2026).
4. Library of Congress (2020). *What is a primary source?* Available at: <https://ask.loc.gov/faq/303148> (Accessed: February 1, 2026).
5. OECD (2018). *PISA 2018 Global Competence: Global Competence for an Inclusive World*. OECD Publishing. Available at: <https://www.oecd.org/en/about/programmes/pisa.html> (Accessed: February 1, 2026).
6. Seixas, P., Morton, T., Colyer, J., & Fornazzari, S. (2013). *The Big Six: Historical Thinking Concepts*. Nelson Education, pp. 2-3. Available at: [Google Drive Link] (Accessed: February 1, 2026).
7. University of Minnesota Crookston Library. *What are the differences? [Primary, Secondary, and Tertiary Sources]*. Available at: <https://crk.umn.edu/library/primary-secondary-and-tertiary-sources> (Accessed: February 1, 2026).
8. Seton Hall University Libraries. *Where are Primary Sources?* Available at: <https://library.shu.edu/primarysources> (Accessed: February 1, 2026).

9. Wineburg, S. (2001). *Historical Thinking and Other Unnatural Acts: Charting the Future of Teaching the Past*. Temple University Press, pp. 29-40. Available at: [Google Drive Link] (Accessed: February 1, 2026).

Наира Еркян

**Методологические особенности использования исторических источников в
средней школе (согласно теории)**

Заключение

Ключевые слова и выражения. Источники, первичные и вторичные источники, чтение и анализ источников, применение первичных источников, методологическая специфика, теоретический и практический подход.

В контексте современных образовательных требований преподавание истории рассматривается не как механическая передача фактов, а как средство развития критического мышления учащихся, аналитических навыков и исторической эмпатии. Настоящая статья направлена на теоретическое и практическое обоснование методологических особенностей использования исторических первоисточников в процессе преподавания истории в старшей школе. В рамках исследования анализируются поэтапные формы работы как с первичными, так и со вторичными источниками - от простого воспроизведения информации до аргументированного анализа и построения собственных интерпретаций.

В статье также подчеркиваются тенденции, направленные на достижение конечных результатов и развитие ключевых компетенций, закрепленных в Государственном стандарте общего образования Республики Армения. В частности, обосновывается, что исследовательская работа с первоисточниками способствует развитию у учащихся навыков самопознания, гражданского сознания и медиаграмотности.

Представленная в статье методологическая модель опирается на международные концепции исторического мышления, предлагая систему вопросов для внешней и внутренней критики источников. Она позволяет восполнить существующий методологический пробел в армянской образовательной системе и обеспечить переход к компетентностно-ориентированному обучению.

Naira Yerkanyan

Methodological features of the use of historical sources in high school

(according to theory)

Conclusion

Keywords and expressions: Sources, primary and secondary sources, source reading and analysis, primary source application, methodological specificity, theoretical and practical approach.

In the context of contemporary educational requirements, history teaching is viewed not as the mechanical transmission of facts, but as a means of developing students' critical thinking, analytical skills, and historical empathy. This article aims to provide a theoretical and practical justification of the methodological features of using historical primary sources in the process of teaching history in upper secondary school. Within the framework of the study, staged approaches to working with both primary and secondary sources are analyzed, ranging from simple reproduction of information to evidence-based analysis and the construction of students' own interpretations.

The article also highlights trends aimed at achieving learning outcomes and developing key competencies defined in the State Standard of General Education of the Republic of Armenia. In particular, it is argued that research-based work with primary sources contributes to the development of students' self-awareness, civic consciousness, and media literacy.

The methodological model presented in the article is based on international concepts of historical thinking and proposes a system of questions for the external and

internal criticism of sources. It helps address the methodological gap in the Armenian educational system and supports the transition toward competency-based education.

Նաիրա Երկանյան - Խ. Արսլյանի անվան հայկական պետական մանկավարժական համալսարանի Համաշխարհային պատմության և նրա դասավանդման մեթոդիկայի ամբիոնի հայցորդ: Գիտական հետաքրքրությունները՝ դպրոցականների պատմական մտածողության ձևավորման մեթոդական համակարգի զարգացման ուղիներ, պատմական սկզբնաղբյուրների կիրառման առանձնահատկությունները հանրակրթական դպրոցում: Հեղինակ է գիտական 2 հոդվածի: yerkanyannaira-phd24@aspu.am, ORCID:0009-0004-2960-178X

Наира Еркян - соискатель кафедры всемирной истории и методики её преподавания Армянский государственный педагогический университет имени Х. Абовяна (АГПУ). Научные интересы: пути развития методической системы формирования исторического мышления у школьников, особенности применения исторических источников в общеобразовательной школе. Автор 2 научных статей. yerkanyannaira-phd24@aspu.am

Naira Yerkanyan - PhD applicant at the Department of World History and Methods of Teaching History at Armenian State Pedagogical University after Kh. Abovyan. Research interests include the development of methodological systems for fostering students' historical thinking, as well as the specific features of using historical sources in general education schools. Author of 2 scientific [articles.yerkanyannaira-phd24@aspu.am](mailto:yerkanyannaira-phd24@aspu.am)

Խմբագրություն է ուղարկվել 19.02.2026թ.

Հանձնարարվել է գրախոսության 27.03.2026թ.

Հրապարակման է ներկայացվել 31.07.2026թ.

ԼԱԼԱ ՍԻՄՈՆՅԱՆ

ԵՐԱԺՇՏՈՒԹՅՈՒՆ ԱՌԱՐԿԱՅԻ ՆԵՐՈՒԺԸ ԴԵՌԱՀԱՄՆԵՐԻ ԳԵՂԱԳԻՏԱԿԱՆ
ԶԳԱՑՄՈՒՆՔՆԵՐԻ ՁԵՎԱՎՈՐՄԱՆ ԳՈՐԾՈՒՄ

DOI: 10.24234/journalforarmenianstudies.v2i73.265

ԱՄՓՈՓՈՒՄ

Հոդվածի նպատակն է ներկայացնել «Երաժշտություն» առարկայի կրթական ներուժը դեռահասության տարիքում գտնվող սովորողների գեղագիտական զգացմունքների ձևավորման և զարգացման գործում: Հետազոտության շրջանակներում վերլուծության են ենթարկվում առարկայի պետական չափորոշիչը, ծրագիրը, ներկայացվում են առարկայի ծրագրային և չափորոշչային պահանջները, կազմակերպման ձևերը, թեմատիկ պլանը (5-9-րդ դասարաններում) և ակնկալվող վերջնարդյունքները: Բացահայտվում է, թե որքանով են վերջիններս նպաստում դեռահասների գեղագիտական զգացմունքների՝ այդ թվում հուզական արձագանքի, հուզական ապրումակցման և զգացմունքների իմաստավորման, գեղագիտական ընկալման, գնահատման, ինչպես նաև գեղագիտական պահանջմունքների ձևավորմանը:

Բանալի բառեր և արտահայտություններ. գեղագիտական զգացմունքներ, դեռահաս, երաժշտական արվեստ, երաժշտություն առարկա, հույզեր, ունկնդրում, ընկալում:

ՆԵՐԱԾՈՒԹՅՈՒՆ

Դեռահասության տարիքն անձի զարգացման այն կարևոր և պատասխանատու անցումային շրջափուլն է, որն ուղղորդում է նրան դեպի երիտասարդություն՝ դեպի մեծ և հասուն կյանք: Դեռահասության տարիքային շրջանում զարգացման այլ բնույթ և թափ են ստանում այնպիսի կարևոր

գործընթացներ, ինչպիսիք են մշակութային-արժեքային համակարգի ձևավորումը, զգացմունքները, սկզբունքայնությունը, ճաշակը և այլն (**Выготский Л., 1984**):

Դեռահասության տարիքը երբեմն համարվում է բարդ և ճգնաժամային, քանի որ այս տարիքում անհատը փորձում է մուտք գործել իր համար նոր, բայց անչափ ցանկալի՝ մեծահասակության շրջափուլ և մեծ սպասելիքներ ու ապրումակցման կարիք է զգում հենց մեծահասակների կողմից: Նրա համար կարևոր են դառնում ոչ միայն հասակակիցների, այլև մեծահասակների կողմից սերը, վստահությունը, փոխըմբռնումը սեփական անձի նկատմամբ, որոնց առկայության դեպքում նվազում է ճգնաժամերի և սթրեսային իրավիճակների հավանականությունը (**Божович Л., 1978**):

Գեղագիտական զգացմունքների ձևավորման գործընթացը՝ որպես շրջակա իրականության խոր ընկալման կարևոր գործոն, դեռահասության շրջանում մեծ կարևորություն է ստանում: Ուսումնասիրությունների արդյունքում պարզ է դառնում, որ գեղագիտական զգացմունքը բարդ համալիր ամբողջություն է, որի ձևավորումը տեղի է ունենում որոշակի փուլերի հաջորդական զարգացումից: Այն ընդգրկում է անձի գեղագիտական ընկալման, գեղագիտական ապրման, գեղագիտական դատողությունների և գեղագիտական գնահատման, ինչպես նաև անձի հուզական ռեակցիայի, ապրումակցման և զգացմունքների իմաստավորման գործընթացները (**Leder H., Belke B., Oeberst A., & Augustin D., 2004**): «Երաժշտություն» առարկան, հանդիսանալով արվեստի յուրահատուկ ճյուղ, իր մեջ կրում է զգացմունքային և հուզական հիանալի աշխարհ: Այն հնարավորություն է տալիս անհատին գտնելու ներդաշնակություն, խաղաղություն և զգալ գեղեցկության իրական մարմնավորումը երաժշտական հնչյունների ներքո:

ՄԵԹՈԴԱԲԱՆՈՒԹՅՈՒՆ

Հետազոտության ընթացքում կիրառվել են հետևյալ մեթոդները՝ նորմատիվային և ուսումնական փաստաթղթերի բովանդակային վերլուծություն,

համեմատական վերլուծություն, ինչպես նաև տեսական աղբյուրների ուսումնասիրություն:

ՔՆՆԱՐԿՈՒՄ

Ժամանակային արվեստի տեսակ է երաժշտությունը, որը հզոր ազդեցություն ունի անհատի ներաշխարհի և հուզագգայական ոլորտի վրա: Այն կարող է փոխել մարդու տրամադրությունը, ներշնչել նրան կատարելու որոշակի գործողություններ, ինչպես նաև ազդել որոշումների կայացման վրա (**Теплов Б., 1947**): Դեռահասության շրջանում, երբ անձի հոգեկանում ընթանում է բուռն զգացմունքային տեղատարափ, ուսուցման գործընթացում հարկավոր է ձևավորել երաժշտության գիտակցված, ակտիվ և հուզական ընկալման այնպիսի միջավայր, որպեսզի յուրաքանչյուր սովորող ազատ և անկաշկանդ արտահայտի իր ապրումներն ու զգացմունքները:

Երաժշտությունը հարստացնում և խթանում է ոչ միայն անձի հուզական, այլ նաև հոգևոր, ստեղծագործական, բարոյական և գեղագիտական կողմերը: Այն ունի հզոր հաղորդակցական ներուժ, քանի որ ունկնդրման, կատարման, ստեղծագործելու և երաժշտության անմիջական ապրման պահին է ստանում իր հիմնական իմաստը, թողնելով համապատասխան ազդեցություն անձի կյանքում (**Петрушин В., 2008**):

Հետազոտության շրջանակներում փորձ է արվել պարզելու, թե որքանով է հանրակրթական դպրոցի «Երաժշտություն» առարկան նպաստում դեռահասների գեղագիտական զգացմունքների ձևավորմանը՝ ելնելով առարկայի պետական չափորոշի և ծրագրի վերլուծությունից: «Երաժշտություն» առարկան դպրոցում ապահովում է ոչ միայն սովորողների երաժշտական-տեսական գիտելիքների յուրացումը, երաժշտական լսողության զարգացումն ու երգչական ունակությունների ձևավորումը, այլև այս գործընթացում հիմք են դրվում սովորողների արժեքային վերաբերմունքին, մշակութային առանձնահատկություններին, ազգային գիտակցությանը, զգացմունքների կրթմանն ու զարգացմանը, անձի ներդաշնակ, հոգևոր, բարոյական և

գեղագիտական պատկերացումների զարգացմանը (**«Երաժշտություն» առարկայի 1-12-րդ դասարանների առարկայական չափորոշիչ, 2023**):

Դիտարկելով «Երաժշտություն» առարկայի պետական չափորոշիչի (ըստ ՀՀ կրթության, գիտության, մշակույթի և սպորտի նախարարի 2023 թվականի մարտի 30-ի N 35-Ն հրամանի. <https://www.arlis.am/hy/acts/176070>) բովանդակությունը, ուղղվածությունը դեպի սովորողի գեղագիտական փորձի և հուզական արձագանքի զարգացման կարևոր գործընթացները, հասկանում ենք, որ առարկան թե՛ տեսականորեն, թե՛ գործնականորեն լի է մի շարք կարևոր գիտելիքներով:

Չափորոշչում հիմնական ծրագրի սովորողի համար առանձնացված նպատակներն ուղղված են այնպիսի գործընթացների ապահովմանը, ինչպիսիք են, օրինակ, մշակութային արժեքների պահպանումը, գեղագիտական փորձի և գործունեության հարստացումը, երաժշտական ստեղծագործության գիտակցված ընկալումը, երաժշտական կերպարի բացահայտումը, ստեղծագործական հնարավորությունների զարգացումը, ձեռք բերած գիտելիքների կիրառումը կյանքում, գեղագիտական պահանջմունքի ձևավորումը, սեփական մտքերն ու գաղափարները ճշգրիտ արտահայտելու և մյուսներին լսելու մշակույթի ձեռք բերման կարողությունները (**«Երաժշտություն» առարկայի 1-12-րդ դասարանների առարկայական չափորոշիչ, 2023**):

«Երաժշտություն» առարկայի բովանդակությունն ապահովվում է մի քանի կարևոր գործունեության ձևերի միջոցով, որոնցից յուրաքանչյուրն ունեն հստակ նպատակներ, հատկապես դեռահասության տարիքային փուլում, երբ սովորողի՝ երաժշտական ստեղծագործության ունկնդրման, դրա ընկալման և վերլուծության գործողությունները կրում են ավելի գիտակցական բնույթ: Առարկայի համար սահմանված նպատակներն իրականացվում են հետևյալ գործունեության ձևերի միջոցով.

1. երաժշտական ստեղծագործության ունկնդրում և երաժշտության պատմություն,
2. երգերի անհատական և խմբային կատարում,

3. երաժշտառիթմական և պարային շարժում,
4. անհատական ստեղծագործում կամ իմպրովիզացիա (շարժումային և երգային, հանպատրաստից հորինում),
5. ուսումնական էքսկուրսիաներ թանգարաններ, համերգասրահներ և այլ մշակութային օջախներ:

Թվարկված գործունեության ձևերը մեր կողմից դիտարկվել են որպես սովորողների գեղագիտական զգացմունքների ձևավորման կարևոր բաղադրիչներ: Այսպես. երաժշտության ունկնդրումը կապված է սովորողի գեղագիտական և հուզական ընկալման ակտիվ գործընթացի հետ, որը գեղագիտական զգացմունքի առաջացման առաջնային պայմանն է: Երաժշտության պատմությունն իմանալու և դրան տիրապետելու գործընթացը կապված է ինչպես տեսական գիտելիքների հարստացման, այնպես էլ երաժշտական ստեղծագործության ճշգրիտ ըմբռնման, երաժշտական կերպարի բացահայտման և զգացմունքների իմաստավորման գործընթացների հետ: Երգեցողությունը թույլ է տալիս սովորողին անմիջականորեն ներգրավվել բարձր հուզական գործունեության մեջ, քանի որ սա ոչ միայն երաժշտական գործունեության կատարողական տեսակ է, այլ զգացմունքների ապրման և դրանց արտահայտման կատարյալ ձև: Խմբային երգեցողությունն ապահովում է սովորողների միջև անսամբլի գիտակցումը, ինչը մեծ կապ ունի ինչպես սեփական հույզերի և զգացմունքների ճանաչման, այնպես էլ խմբի մյուս անդամների հետ հուզական ապրումակցման գործընթացի կազմակերպման համար: Երաժշտառիթմական և պարային շարժումը մեծ նշանակություն ունի սովորողի՝ սեփական զգացմունքները մարմնի շարժումներով և ռիթմերով արտահայտելու գործում, երբ զգացմունքը դառնում է շարժման ձև: Այն անմիջականորեն կապված է նրա գեղագիտական փորձի հարստացման, զգացմունքների ճշգրիտ կառավարման ու մարմնի շարժումներով դրանք արտահայտելու գործընթացների հետ: Երաժշտության հանպատրաստից ստեղծագործումը՝ իմպրովիզացիան, կարևոր գործունեություն է, որը հանդիսանում է երաժշտության միջոցով հուզական ապրման, գեղագիտական

փորձի և գործունեության ծավալման, գեղագիտական պահանջմունքի ձևավորման և գեղագիտական զգացմունքների առաջացման ու դրանց դրսևորման միջոց: Երբ անհատը ստեղծագործում է, նրա հոգեկանում ակտիվանում են ինչպես տրամաբանական գործընթացները, այնպես էլ հուզական ողջ ոլորտը: Եվ վերջին կարևոր գործունեությունը, որը կապված է մշակութային միջավայրի անմիջական հաղորդակցության հետ, մեծ նշանակություն ունի սովորողի արժեքային համակարգի ձևավորման, գեղագիտական փորձի ձեռքբերման, գեղագիտական ճաշակի և պահանջմունքի ձևավորման, գեղագիտական զգացմունքների ապրման և դրանք կրկին զգալու և վայելելու կարևոր գործընթացների հետ: Այսպիսով, դիտարկելով առարկայի բովանդակային կետերն ու կառուցվածքային առանձնահատկությունները, տեսնում ենք, որ գեղագիտական զգացմունքների ձևավորման համար կան բոլոր անհրաժեշտ հիմքերը:

«Երաժշտություն» առարկայի ծրագրային բովանդակությունը կառուցվում է առարկայի չափորոշչով սահմանված 4 գլխավոր բաժինների հիման վրա: Դրանք են՝ **«Երաժշտություն» առարկայի 1-12-րդ դասարանների առարկայական ծրագիր, 2023)**

- ✓ Ստեղծում
- ✓ Ներկայացում
- ✓ Ընկալում և արձագանք
- ✓ Կապակցում

Սրանցից յուրաքանչյուրն իրենց արտահայտումն են գտնում գործունեության 5 տեսակների միջոցով:

«Երաժշտություն» առարկայի պետական ծրագիրը բաղկացած է իրար հաջորդող թեմաներից և ենթաթեմաներից, որոնք կառուցված են առարկայի չափորոշչում սահմանված բովանդակային հիմնական գաղափարների հիման վրա՝ ստեղծում, ներկայացում, ընկալում և արձագանք, կապակցում: Յուրաքանչյուր թեմայի համար սահմանված են հստակ նպատակներ և վերջնարդյունքներ, որոնց կողքին գրված է, թե դրանք ՀՊՁ-ով սահմանված՝

հիմնական ծրագրի ավարտին ներկայացվող վերջնարդյունքներից որ կետերին են համապատասխանում:

5-րդ դասարանում թեմատիկ բովանդակությունն ընդգրկում է արվեստների փոխկապակցվածությունը, դրանց միասնությունից առաջացած արտահայտչական միջոցները, գեղարվեստական նշանակությունը, դրանցում առկա գեղարվեստական կերպարների ընկալումն ու վերլուծությունը, արվեստների արժևորումը և, որ ամենակարևորն է, յուրաքանչյուր ենթաթեմայի վերջնարդյունքներում նշվում է ինչպես դրանց վերաբերյալ գիտակցված գնահատական տալու, այնպես էլ արվեստի ստեղծագործության միջոցով հուզական արձագանքի, սեփական տպավորություններն ու հույզերը ճշգրիտ արտաբերելու ունակության զարգացումը:

6-րդ դասարանում ավելի մանրամասն ուսումնասիրվում են երաժշտական-թատերական արվեստի տարատեսակ ժանրերը (համալիր արվեստների), նշանավոր կատարողներն ու գործիչները: Այս համատեքստում դրվում են այն կարևոր հիմքերը, որոնք պատասխանատու են յուրաքանչյուր ժանրի ստեղծագործության արժևորման, դրանց վերաբերյալ գիտելիքների իմացության, գնահատման, ժանրային կերպարային առանձնահատկությունների ըմբռնման, դրանց վերաբերյալ հուզական արձագանքի և ապրումակցման գործընթացների ձևավորման համար:

7-րդ դասարանում թեմատիկ պլանը հիմնվում է հանրամատչելի երաժշտության, ազգային երգ ու պարի վրա, ինչպես նաև դասական ժանրի վերաբերյալ գիտելիքների իմացության, դրանց նշանակության, արժևորման գործընթացների, ազգային, դասական, ժամանակակից երաժշտության միջոցով սեփական գաղափարներն ու հույզերն արտահայտելու, համերգասրահներ, մշակութային օջախներ այցելելու պահանջի առաջացման գործընթացների վրա:

8-րդ դասարանի թեմատիկ բովանդակությունն ամբողջապես հիմնված է ժամանակակից երաժշտության վրա՝ ջազ, ռոք, փոփ, բլյուզ, և այլն: Սովորողների մեջ սերմանվում են երաժշտական այս ժանրերի արժևորման, դրանց

առանձնահատկություններն ընկալելու, տարբերելու, տարբեր տեսակի ժանրային ստեղծագործությունների միջոցով զգացմունքներն արտահայտելու և սեփական տեսակետն ու դիրքորոշումը ներկայացնելու կարևոր գործընթացներ:

9-րդ դասարանում թեմատիկ պլանը հիմնվում է երաժշտության և կյանքի կապի միասնականության վրա, թե ինչ ազդեցություն է ունեցել և ունի երաժշտական արվեստը հայ և համաշխարհային իրականության մեջ և մեր կյանքում:

Հետազոտության շրջանակներում հիմնական ծրագրի ավարտին ներկայացվող վերջնարդյունքները դիտարկում ենք որպես գեղագիտական զգացմունքների ձևավորման ենթադրյալ վերջնարդյունքներ և դրանց ապահովման կարևոր օղակներ՝ երաժշտական յուրաքանչյուր գործունեության տեսանկյունից.

Հիմնական գաղափար	Գործունեության տեսակ	Հիմնական ծրագրի ավարտին գեղագիտական զգացմունքի ձևավորման համապատասխան վերջնարդյունք
Ստեղծում	Երաժշտության ունկնդրում	Տեսական գիտելիքների իմացություն տարբեր ազգերի մշակութային արժեքները ունկնդրելիս, դրանց վերաբերյալ սեփական կարծիքի ձևավորում և արտահայտում, որոնք առաջ են բերում գեղագիտական գնահատման ունակություններ, երաժշտական ստեղծագործության վերաբերյալ քննադատական վերլուծության, գեղարվեստական կերպարի և դրա առանձնահատկությունների բացահայտում, որոնք հարստացնում են սովորողի գեղագիտական փորձը:
	Երգեցողություն	Տարբերել երգչական գեղեցիկ ձայնը և դրա վերաբերյալ տիրապետել տեսական գիտելիքների: Այս վերջնարդյունքը

		ձևավորում է գեղագիտական վերաբերմունք, ինչպես նաև ճշգրիտ երգեցողության միջոցով զարգանում է երաժշտական կերպարի ընկալման մակարդակը:
	Երաժշտառիթմական շարժում	Երաժշտական տպավորությունների ներքո մարմնի շարժումների արտահայտումը ձևավորում է հուզական արձագանքի զարգացման, զգացմունքների կառավարման և դրանց արտահայտման գործընթացները: Նոր երաժշտական ռիթմական պատկերների ստեղծումը ձևավորում է գեղագիտական ճաշակ և հարստացնում գեղագիտական փորձը:
	Իմպրովիզացիա	Որոշակի արտահայտչամիջոցների շնորհիվ երաժշտական կերպարի կամ ստեղծագործության ստեղծումը նպաստում է սովորողի գեղագիտական, հուզական ընկալման, հուզական ապրումակցման, երաժշտական կերպարի միջոցով սեփական զգացմունքներն արտահայտելու գործընթացների իրականացմանը, ինչպես նաև ձևավորում է գեղագիտական ճաշակ:
Ներկայացում	Կատարում	Ճշգրիտ երգեցողության միջոցով զարգանում են գեղարվեստական բարձրարժեք ստեղծագործությունից գեղագիտական տպավորություններ ստանալու, երաժշտական կերպարի բացահայտման գործընթացները, պարային շարժումների կատարումը երաժշտության ներքո զարգացնում է հուզական ինքնարտահայտման գործընթացը, իսկ երաժշտության դասերից դուրս գիտելիքների կիրառումը նպաստում է գեղագիտական

		պահանջմունքի և փորձի զարգացմանը:
	Ներկայացում	Երաժշտական կերպարի ընկալումը որպես սեփական զգացմունքների, երևակայության, գիտակցության արտահայտման միջոց մեծ նշանակություն ունի գեղագիտական զգացմունքների ապրման և դրանց արտահայտման գործընթացներում, ազգային երգ ու պարի ուսումնասիրումը, արժևորումն ու համեմատումը այլ ազգերի մշակութային ժառանգության հետ զարգացնում է գեղագիտական գնահատման, դատողություններ կատարելու, գեղագիտական գիտակցության ձևավորման հնարավորությունները, իսկ թատերական հմտությունների ձևավորման միջոցով ինքնարտահայտվելու գործընթացը մեծ է հուզական ապրումակցման, սեփական զգացմունքները կառավարելու և արտահայտելու գործընթացների ապահովման համար:
Ընկալում (արձագանքում)	Ընկալում և հուզական արձագանք	Երաժշտական ընկալման միջոցով հուզական արձագանքի զարգացում, ստացած երաժշտական տպավորությունների արտահայտում և նկարագրում, ազգային և համաշխարհային գեղարվեստական ստեղծագործությունների ճանաչման ու արժևորման միջոցով գեղագիտական ճաշակի և գեղագիտական փորձի հարստացում:
	Մեկնաբանում և գնահատում	Կարողանալ բառերով ճշգրիտ նկարագրել երաժշտական տպավորությունները, հիմնավորելով դրանք երաժշտական ստեղծագործության համապատասխան

		արտահայտչամիջոցների միջոցով, որոնք բխում են սովորողի՝ զգացմունքների իմաստավորման կարողությունից: Ընկալել կոմպոզիտորի մտքերը, երաժշտական կերպարի գաղափարը, որոնք զարգացնում են հուզական ապրումակցման գործընթացը:
Կապակցում	Երաժշտության պատմություն	Համաշխարհային և ազգային երաժշտության ճանաչում, երաժշտական տարբեր ուղղությունների և ժանրերի վերաբերյալ իմացություն: Սրանք խորացնում են սովորողի գեղագիտական գիտակցությունը:
	Երաժշտության դերը և նշանակությունը կյանքում	Երաժշտության միջոցով ստացած տպավորությունների նկարագրությունը նպաստում է զգացմունքների իմաստավորման, գեղագիտական դատողության գործընթացների զարգացմանը, նախընտրելի կոմպոզիտորի կամ կատարողի ներկայացումը ձևավորում է հուզական ապրումակցման, գեղագիտական գնահատման հմտությունները և հարստացնում գեղագիտական փորձը:

Աղյուսակ 1

ԵԶՐԱԿԱՑՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ

Վերլուծելով «Երաժշտություն» առարկայի պետական չափորոշչով՝ հիմնական ծրագրի ավարտին ակնկալվող վերջնարդյունքները՝ գտնում ենք, որ յուրաքանչյուր կետում առկա է սովորողի գեղագիտական զգացմունքների ձևավորման և զարգացման միտում, հուզական և զգացմունքային ոլորտների կարևորում և զարգացում: Միևնույն ժամանակ պետք է նշել, որ այս կետերը հիմնականում ներկայանում են որպես գեղագիտական զգացմունքների ձևավորման ենթադրյալ արդյունք, այլ ոչ թե կոնկրետ նպատակային վերջնարդյունք: Կարող ենք ասել, որ հուզական արձագանքի, ինքնարտահայտման

և գեղագիտական կողմնորոշման գործընթացներն իրականանում են որոշակի կատարողական և ճանաչողական գործընթացների ապահովման արդյունքում, որոնք շատ հաճախ հանդես են գալիս որպես սպասելի արդյունք, ոչ թե ձևակերպված նպատակային ուղղություն: Սա, իհարկե, բացատրվում է այն փաստով, որ «Երաժշտություն» առարկան ընդամին զարգացնում է տարբեր ունակություններ, ինչպես՝ տեսական, կատարողական, արժեքային, գեղագիտական, ստեղծագործական և զգացմունքային: Այս առումով, գտնում ենք, որ չափորոշիչը չէր կարող հիմնված լինել միմիայն սովորողների զգացմունքների կամ գեղագիտական կողմի զարգացվածությունն ապահովելու վրա, ուստի վերջիններս ձևավորվում են շնորհիվ տարբեր բնույթի գործունեության տեսակների իրականացմամբ:

ԳՐԱԿԱՆՈՒԹՅՈՒՆ

1. «Երաժշտություն» առարկայի 1-12-րդ դասարանների առարկայական ծրագիր (2023), <https://escs.am/files/files/2020-07-15/b04481dd1f12fd897c9c52b7561969d4.pdf>
2. «Երաժշտություն» առարկայի 1-12-րդ դասարանների առարկայական չափորոշիչ (2023), <https://www.arlis.am/hy/acts/176070>
3. Божович Л. (1978), Этапы формирования личности в онтогенезе, “Вопросы психологии”, № 2, № 4., Москва, Междунар. пед. акад., с. 24-28.
4. Выготский Л. (1984), Собрание сочинений, В 6-ти т.; Т.4., Москва, “Педагогика”.
5. Петрушин В. (2008), Музыкальная психология, Учебное пособие для вузов, 2-е изд., Москва, Академический Проект, “Трикта”.
6. Теплов Б. (1947), Психология музыкальных способностей, Москва, Академии пед. наук РСФСР.
7. Leder, H., Belke, B., Oeberst, A., & Augustin, D. (2004), A model of aesthetic appreciation and aesthetic judgments. British Journal of Psychology, 95(4), 489–

490. <https://scispace.com/pdf/a-model-of-aesthetic-appreciation-and-aesthetic-judgments-1inbbr8va3.pdf>

REFERENCES

1. «Erajhshtowt'yown» ar'arkayi 1-12-rd dasaranneri ar'arkayakan c'ragir /Subject Syllabus for "Music"/, Grades 1-12, 2023. <https://escs.am/files/files/2020-07-15/b04481dd1f12fd897c9c52b7561969d4.pdf>
2. «Erajhshtowt'yown» ar'arkayi 1-12-rd dasaranneri ar'arkayakan c'ragir /Subject Standard for "Music"/, Grades 1-12, 2023. <https://www.arlis.am/hy/acts/176070>
3. **Bozhovich L. (1978)**, Etapy formirovaniya lichnosti v ontogeneze /Stages of Personality Formation in Ontogenesis/, "Issues of Psychology", No. 2, No. 4, Moscow, International Pedagogical Academy, pp. 24-28.
4. **Vygotsky L. (1984)**, Sobraniye sochineniy /Collected Works/: In 6 volumes; Vol. 4, Moscow, "Pedagogika".
5. **Petrushin V. (2008)**, Собрание сочинений /Musical Psychology/: A Textbook for Higher Education Institutions, 2nd edition, Moscow: Academic Project; "Triksa". p. 157.
6. **Teplov B. (1947)**, Psikhologiya muzykal'nykh sposobnostey /Psychology of Musical Abilities/, Moscow, Academy of Pedagogical Sciences of the RSFSR.
7. **Leder H., Belke B., Oeberst A., & Augustin D. (2004)**, A model of aesthetic appreciation and aesthetic judgments. British Journal of Psychology, 95(4), 489–490. <https://scispace.com/pdf/a-model-of-aesthetic-appreciation-and-aesthetic-judgments-1inbbr8va3.pdf>

Лала Симонян

Потенциал учебного предмета «Музыка» в формировании
эстетических чувств у подростков

Заключение

Ключевые слова и выражения: Эстетические чувства, подросток, музыкальное искусство, учебный предмет «Музыка», эмоции, слушание, восприятие.

Цель статьи представить образовательный потенциал предмета «Музыка» в формировании и развитии эстетических чувств учащихся подросткового возраста. В рамках исследования анализируются государственный стандарт и программа предмета, которые служат основой для его организации и реализации. Представлены программные и нормативные требования предмета, формы организации, тематический план для 5-9 классов и, что самое важное, ожидаемые конечные результаты, предусмотренные стандартом и программой по окончании основной школы. Выявляется, в какой степени последние способствуют формированию эстетических чувств подростков, включая эмоциональный отклик, эмоциональное сопереживание и осмысление чувств, эстетическое восприятие, оценку, а также формирование эстетических потребностей. В статье также представлены общая характеристика музыки как вида искусства и ее способность влиять на эмоции и чувства личности, а также психологическое состояние человека в подростковом возрасте, которое тесно связано с эмоциональной сферой, бурными переживаниями и проявлением чувств. Анализируя ожидаемые конечные результаты основной программы по государственному образовательному стандарту предмета «Музыка», можно отметить, что в каждом пункте прослеживается тенденция к эстетическому развитию учащегося, а также подчеркивается важность и развитие эмоционально-чувственной сферы.

Lala Simonyan

The Potential of the School Subject "Music" in the Formation of Aesthetic Feelings in Adolescents

Conclusion

Key words and expressions: *Aesthetic feelings, adolescent, musical art, school subject "Music", emotions, listening, perception, creativity.*

The aim of the article is to present the educational potential of the "Music" subject in the formation and development of the aesthetic feelings of adolescent learners. Within the scope of the study, the state standard and the syllabus of the subject, which serve as the basis for its organization and implementation, are analyzed. The article presents the syllabus and standard requirements of the subject, the forms of organization, the thematic plan for grades 5-9, and most importantly, the expected learning outcomes defined by the standard and syllabus at the end of basic school. It reveals to what extent the latter contribute to the formation of adolescents' aesthetic feelings, including emotional response, emotional empathy, and the meaningful interpretation of feelings, aesthetic perception, evaluation, as well as the formation of aesthetic needs.

The article also presents the general characteristics of music as an art form and its ability to influence an individual's emotions and feelings, as well as the psychological state of a person during adolescence, which is intimately connected to the emotional world, intense experiences, and the manifestation of feelings.

Լալա Սիմոնյան – Խաչատուր Աբովյանի անվան հայկական պետական մանկավարժական համալսարանի Մանկավարժության ամբիոնի ասպիրանտ: Գիտական հետաքրքրությունների շրջանակ՝ երաժշտական մանկավարժություն, գեղագիտություն: simonyanlala-phd24@aspu.am

Лала Симонян – Аспирант кафедры педагогики Армянского государственного педагогического университета имени Хачатура Абовяна. Круг научных интересов: музыкальная педагогика, эстетика. simonyanlala-phd24@aspu.am

Lala Simonyan – PhD student at the Department of Pedagogy, Armenian State Pedagogical University after Khachatur Abovyan. Research interests: musical pedagogy, aesthetics. simonyanlala-phd24@aspu.am

Խմբագրություն է ուղարկվել 19.03.2026թ.

Հանձնարարվել է գրախոսության 02.04.2026թ.

Հրապարակման է ներկայացվել 31.07.2026թ.